

A'
NÉPHEZ VALÓ
TUDÓSÍTÁS

Miképpen kellyen a' maga egészségere
vigyázni

IRATTATOTT

TISSOT UR M. D.

A' Londoni Királyi Tudósok: a'
Babiliai Akademiának Orvas Tudományt
tanító, a' Bernai Házi Gazdáfág elő-mozdi-
ráfára ízerzett, Tarifágoknak egy nevezetes
Tagja, és a' Lausánai Akadémiában az
Orvas Tudománynak Tanítója által.

Mostan pedig

Hazánk állapottyához alkalmaztatva
Magyar nyelvre fordittatott,

NAGY TORNyai

MARIKOWZKI MARTON M. D. által.

KI-NYOMTATTATOTT
NAGY KARÓLYBAN.

A'. N. M. GROF KAROLI ANTAL UR

TYPOGRAFIÁJÁBAN

SZATMARI NAGY PÁP ISTVAN TYP. által 1772.

Nagy Karoly
1894
1/1681

6994

Kolozsvár

Suff 25

26 JUN 2002

NAGY MÉLTÓSÁGU
NAGY KAROLYI GROF,

KAROLYI ANTAL URNAK,

KAROLYI, ERDÓDI, BÉLTEKI,
CSONGRADI, MEGYERI, SURÁNYI,
VÁRAKNAK ÉS DOMINIUMOKNAK
ŐRÖKÖS FÖLDES URÁNAK, FELSÉ-
GES APOSTOLI KIRALYNÉ ASZSZO-
NYUNK BELSŐ VALÓSÁGOS TITOK
TANÁTSÁNAK, HADI RENDEN LÉVŐ
KERESZTES VITÉZÉNEK, HADI GE-
NERALISSÁNAK, EGY NEVÉT VISE-
LŐ MAGYAR GYALOG REMENTNEK
PROPRIÉTÁRIUSSÁNAK, NEMES
SZATTHMÁR VÁRMEGYE FŐ IS-
PÁNYÁNAK, ÉS FELSÉGES SEP-
TEMVIRÁLIS TÁBLA EDGYIK
ASSESSORÁNAK, NÉKEM
KEGYELMES URAMNAK Ó
EXCELLENTIÁNAJÁK.

h. Cozscov

kar. ut. 1495

St. Annæ

NAGY MÉLTÓSÁGÚ GRÓF,
GENERALIS, FŐ ISPANY,
KEGYELMES URAM!

Serkengetett engemet gyakor-
Excellentiád, és hogy iga-
zán ki-mondgyam, úgy mint
ezen N. Szatthmár Vármegyé-
nek gondos fő Vezérlője szüntelen való
kegyes biztatással majd tsak nem kénfze-
retett, hogy ezen jelen lévő Orvos köny-

vet a' frantziábúl magyarra fordétanám,
és az égész köz tárfaflágnak segedelmére
botfátanám-ki a' világ eleibe. Nem-is
hafzon nélkül való gondoskodás ez, mert
fóképpen-is az ollyatén betegek, a' kik-
nél hirtelen, és idő halasztás nélkül va-
ló segétfég kívántatik, azonban nintfen
mind-

mindjárt kezek ügyében értelmes Orvos,
meg-betsülhetetlen hafznát érezhetik ezen
tfekély munkámnak, annyival-is inkább,
mivel hogy nyelvünkön még-illyetén
könyv nem találtatik, főtt mivel annak
szerzője nem Magyar Országban irt,
annak okáért fok helyyeken munká-

ját hazánk állapotához-is alkalmaztat-
tam.

Valamint hogy tehát a' nép szaporodá-
sától az emberi Társaságoknak boldog-
sága, e' pediglen annak egészséges voltá-
tól függ el-valasztathatlan képen, úgy
szin-

szintén csak az nem érezheti ezen min-
denek fegettségére ki terjedő munkámnak
hasznát, a' ki-meg-nem fontollya, mely
belső szövetféggel légyen öfzve szer-
kesztetve ezen fő két java az emberi
Társaságnak.

Mellynek első részét miképen, és melly elő-menetellel tökéleltette Excellenciád, bizonyítsa ezt Szatthmár Vármegye, a' Tifzántúl fekvő Országunknak része, főt az egész Országunk. A' második részét bizonyossá fogja tenni ezen jelen lévő tsekélly fáradozásokom;

főt

főt Excellenciádnak nagy nevét halhatatlanná tenni, látni fogja ebbül-is tudni-illik mindenik, melly gondoskodó, és költségeit-is a' köz jótól nem sajnáló fő Vezérő légyen Excellenciád.

Mél-

Méltán tartozik tehát Országunknak népe örökös hálá-adatossággal Excellen-tziádnak, én pedig lenn hogy ezen köz ha-lzonra czélozó munkálkodásnak némü né-mü eszköze lehettem, örökös különösség-gel örvendek; tellyes bizodalommal re-ménlvén, hogy ezen tsekély munkám

Ex-

Excellen-tziád szárnyai alatt meg-nyúgod-ván, ki-terjedett nagy nevével nem kevés fényességet fog magának költsönözni. Tartsa a' Nagy Ur Isten Excellen-tziádat maradékiban-is örökössen, hogy fenn légyen mindenkor ezen Országunk részé-nek vezérlésére, és gyarapodására Iste-tül

Előre tett beszéd.

Ha fokszor hivalkodásnak jele sokat szólani az embernek önnön magáról, meg-eshetik az-is néha, hogy még nagyobb hivalkodás lehet semmit se' szólani maga felől.

Hogy ha én azon nagy dicséreteken, és közönléges örömon, mellyel fogatta ki ki ezen jelen lévő könyvem, meg-nem indulnék, és úgy mint szerzője említett könyvemnek érzékenységet nem mutatnám, méltán gyanúságba eshetném; hogy talám azért vetem meg-azon dicséreteket, mivel érdemeimet fel nem erik.

túl rendeltetett fő Nemzetiség. Magamat kegyelmességebe ajánlván mind holtig vagyok

EXCELLENTZIÁDNAK

Alázatos szolgája,
D. Marikowzki Márton.

Meg-efvén szivem a' mezőn lakozó, és gyakran betegeskedő ügye-fogyott népnek a' forfán, holott ez, vagy a' szükfészes segedelmek' nem léte-miatt, vagy pediglen az sokféle ártalmas, és rendetlen gyógyétástól el szokot vészni; az vala főbb és egyetlen egy czélom, hogy ezen irásommal azon nagy fogyatkozásokat leg-alább részében meg-előzzem.

Előre tett beszéd.

Nem irván én ezen könyvemet, a' melly 1761nek Augufthus havában jöve ki először, az Országoknak, 's a' Világnak, el-tudálkoz-tam rajta, ki-adása utánn öt, vagy hat hol-napkor halván, hogy ez a' Tudományos, vagy Tudós könyvek' számába számláltatott légyen, és fel-gerjesztett minden renden lé-vőket a' maga olvasására.

A' ki illy szerentfére meg-nem mozdúlna, kétség kívül az erre méltatlan volna. Nem én rajtam történt ez elsőben, és én ugyan, a' mi engem illet, el nem huztam magamat ezen magamnak való kedvezéstül, a' mellyet annyiban nem lehet kárhoztatni, a' mennyi-ben ettül függ a' mások dicséretes tfeleke-deri utánn való kívánczóság.

De ennél még-nagyobb jót leltem én eb-ben, el nézvén, mint jó barátja az emberi Nemzetnek, amaz nagy hasznót, a' mellyet remél herni ezen munkámnak annyira el-szél-ledéséből, a' mellynek képzése bé is tölt azon gyönyörűséggel, a' mellyet minden jámbor ember érez magában, midőn másokon segíthet.

Végtére, nem ragadom, meg örültem a-zon-is (úgy-is illett) hogy szabad Berna Vá-rossának az Egészség eránt lévő Nemes Társa-
lá;

Előre tett beszéd.

főgátul szerentfém volt nagy hamar az munkám ki-adása utánn egy drága jelentő pénz-nyernem, egy tisztességes, és különös tekin-tetett igéző Levéllel edgyütt; a' melly körül álló dolgokat el-nem lehere itt nékem halgat-nom, különös hivalkodás, és hálá adatlanság nélkül; és ugyan ezen körül álló dolgok gerjesztének is engem-fel, ezen könyvem' má-sodik ki-adásának szorgalmatosfágára, a' mellyről, elébb azokról szólván, a' mellyek külfő helyeken jöttek-ki, mindjárt fogok ér-tekezni.

Ezen könyvemet elsőben-is a' külfők köz-zül Zurich névű helységben Heidegger Uraimék botfátották ki 1762ik. esztendőnek ele-jén, nem sokára az első Frantzia ki-nyoma-tatás utánn. Elég betűletemre esett volna nékem Zurich szabad Tartománya fő Orvo-sának Hirczel Urnak tsak helyén hagyásais az én munkámnak; ez pedig, a' mellyet nem-is reméltem volna, maga Német nyelvés-te-is fordította munkámat.

Különös gyönyörű elől járó beszéddel é-s-késztette fel ezen híres Tudós maga fordé-tását, a' mellyet, ha annyira nem illetté az

Előre tett beszéd.

én diltéretemet, mindenütt elejbe tenném
Munkám új ki adásának.

1762dikben magam attam ki egy új ki-bo-
tlatást némely hozzá adásokkal, a' mellyeket
hasonló képpen fordétván Hirczél Uram,
ugyan ő kegyelme is ki-csesztett, a' Zurichiai
második ki botlatásnak alkalmatosságával, és
ugyan ez utánn, ezen második ki nyoma-
tatásom nyomtatott ki Párisban is.

Az külföktől adatott második ki nyomtat-
tatás vala az, mellyet Ifjuabb Didot ki-
dott Párisban 1762ban és a' mellyet java-
tak az utánn a' többi Parisi és Lugdunomi
könyv árosok, minek utánna a' Privilegium
által a' többször teendő ki-adástól meg gárol-
tattak.

Kérette Didót tölem az hozzá adásokat,
de én ebben akkor nem szolgálhattam né-
ki, a' melly nem szolgálhatásom az utánn
hasznára esett a' kösségnek; mert egy értel-
mes oda való Orvos reá adá magát, és drá-
ga különös hozzá adásokat ira munkám mel-
lé, a' ki-magát ki nem nevezte ugyan, de
kő-

Előre tett beszéd.

köszönöm szép emberfégét, akár ki légyen;
hogy munkámhoz kívánta kaptsolni munkáját;
és ugyan fel is vettem volna magám is ezen
elmés ragasztást, ha az én ki terjesztett szán-
dékommal meg egyezett volna, azomban én
csak az hirtelen nyavalyakrúl akarván mun-
kámot meg határozni ő az fénlődő betegsé-
gekrúl-is értekezik. Fel ajánlotta Didót ezen
ki-botlatását Mark-Gróf Mirabónak és né-
kem, ez is tüklandoztathatta vizsgálalásomat
különösen.

1763dikban Ugyan ezen könyv Áros egy
új ki-adást ada ki az Lauzániai második ki-
botlatás szérént, a' mellyhez az első nem
nevezett Doktornak hozzá adásin felől, még-
ugyan azon Társaságból lévő némely Doktor
más ragasztásokat-is raggatott, és a' könyv
Áros eleibe tette ezen ölzve szedésnek, Hir-
czel Uramnak elől-járó beszédgyét; és én ma-
gam-is láttam ezen ki-botlatást; a' mellyre
1766dik vala jegyezve.

Ugyan 1763ban még a' Parizsiaiak előtt
Bruyfer, és Duplain Lugdunomi könyv Áros-
ok attak ki egy ki botlatást, ezt-is a' Lau-
zániai szérént, tiak hogy különös derék meg-
jegy-

Előre tett beszéd

jegyzéseket fel ékesítették, a' mellyeket, ugy Herczel Uram elől-járó beszédjét-is egy jó Barátom, azon Városban lévő híres Orvos adá nekik.

Hogy el-végezzem a' Francia ki-ádasokat, azt is hozzá kell itt adnom, hogy az Lugdunomi ki-adást az Avenioiak, és az Rotomagum béliek-is ki-atták egy kevés Vártatva úgy szintén a' Genevaiak 1764-ban az ide való 1765-ban de ezen Francia Országban tizzeri ki botfátások között is ahhoz nyúltam én magam, a' melly 1761. és 1762. Lauzaniában ki adatott.

Nézzük el-most a' többi külföldi ki-adásokat vagy is fordításokat. Az első Arrenberg Reinierusé, Roterodámi könyv Árosé, a' melly ékesen ki erefztetett 1764-dikban. A' fordítókhöz nékem nagy szerentsém vagyok; mert itt-is Bikker névű híres Doktor adá magát reá munkámnak fordítására; ez-is hozzá ada a' könyvhöz sok fel-jegyzéseket, a' mellyeket még, egészen, egy jó akarómnak késedelmessege miatt, a' ki-magára válalta ezek' fordítását, nem láthattam, hanem olvastam némely belőlök való ki-fzedéseket a'

Lip-

Előre tett beszéd.

Lipfai napról napra való föl jegyzésekben, a' mellyek, meg vallom, nékem különösen tcezenek.

Vagyon ezen kívül még-egy 1765-ban második ki botfátás is, a' mellyhez ismét ugyan Bikker tett némely fel-jegyzéseket, a' ki-híres munkát tett azon nyavalyákról-is, a' mellyek támadnak az gyermek ágyban lévő Afzszonyoknak tejkéből.

Ugyan midőn Bikker Hollandiában hirdeté könyvem, egy némely, a' ki a' Nevét ki-nem-atta ugyan, de derekassan meg-értette az én gondolatimat, Flandriai közönséges nyelven ki botfátotta sokszor említett könyvemet és Kirkpatrick névű híres Doktor azonban Angliában hirdeté ötöt, a' hol is előben 1765-ban, másodszor pedig 1766-dikban adatott ki, némely tsekély változtatással; ezen Kirkpatrick némely homalyosabb helyeken tudakozta tőlem önnön magam szándékját, a' melly a' fordításnak helyességét bizonyétya.

)((3

Pe

Előre tett beszéd.

Pelegrini Velenczében tag-hafogatásnak Proffora, méltoztatott munkámat olasz nyelvre fordítani, és ugyan önnön magamnak felajánlani.

Schuczer névű Királyi Orvos Svecziában, a' maga nyelvén már három izromban, külömb külömb féle képpen botfátotta ki-munkámat, a' mellyeknek utólfója a' Pariszi 1767ki szerént vagyon, a' hol el-nem halgathatom, hogy az említett Udvari Doktor maga a' Királyné által gerjesztetett, s' ősztönöztetett ezen fáratfágnak véghez vitelére.

Pauli, Hamburg Városában híres törvény tudó ujjonnan Német nyelvre fordíttatta könyvemet, és egy emberi nemzetet szerető Társfálg ezen Városban, ingyen el osztogattatta az oda való vidékieknek.

Már ezen külfő ki-botfátarásfoknak historiája után el beszéllem az változtatásfokat a' mellyeket ezen munkámban önnön magám kezdetétül fogva. A' második 1762dik ki botfátásban fokot egyenesítettem benne, arra nézve, hogy könnyebben meg-értetődgyék, és

Előre tett beszéd.

némelly hozzá adásfokat-is tettem, a' mellyek három rendűek, mert vagy kilyebb terjelzettek némelly részeket, a' mellyek rövideknek láttatnának lenni, vagy némü némü képpen még-ujjonnan álléttatnak bé-némelly részek.

Az harmadik ki botfátáshoz, a' melly 1767ben Parisban adatott ki két új-részttel az egyiket az himlő óltásról, a' másikat pedig a' hosszvas forvasztó betegségekéről ez negyedik ki-botfátásfom; chez ujjólág semmi hasznadva, hanem még-is el-olvasván szorgalmasan az utólfót, némelly hasznos igazságot tettem abban is.

Tudom, hogy szóban akadok én ezen fok hozzá ragasztásfok végett, a' mellyekkel én is úgy járok, mint némelly más könyv szerzők, a' kik el nem hitetvén magokkal, hogy egyczerre tökéletes munkát attak volna ki, minden újonnan ki-adáskor toldják földják ötet. Ezen fellýül némellyek, a' kik az első ki-botfátásból meg szerezték magoknak a' könyvet, meg károséttattataknak lenni állétták magokat, az azutóbbiak meg-jobbértáfi által.

Előre tett beszéd.

Azonban én el nem hitethetem magammal, hogy ők ezekre méltán fukadnának, nints talán széles e világon egy Iro is, aki a' ki nyomtatás után egy kevés vártatva el-olvassván munkáját, ne találna abban valami vagy le-törölésre, vagy hozzabrá nyújtásra való.

Sőt az hozzá adás köteleffégekbe áll mind azoknak, a' kik a' természet vizsgálásában ki-attak valami munkát; tudni illik: a' természet naponként újabb újabb Orszával mutatya ki-magát, és úgy a' könyv szerző, ha az új ki-botfátásához hozza nem teszi a' természetben azomban is tapasztalt változásokat, főképpén ha ezt könyven meg teheti, valóban ez mint egy meg-ívalya, és meg lopja a' (public-cumot) a' közz jót.

Azok pedig a' kik az első ki-botfátásból szereztenek magoknak könyvet, nem panaszkodhatnak méltáiban, ezen új ki botfátások ellen, mint sem akarki, egy némelly olyanra, aki most jobban ír némelly föl vett dologról, hogy sem akar ki előtte, és illy képpen kívánni meg-fosztani az Irokat a' tö-kéleteffégre kívánczó igazságoktól, nem más, ha-

Előre tett beszéd.

hanem meg-békózni az hasznos tudományok-nak elő-menetelét.

Vóltak már olly tudósok, a' kik meg-érett korokig semmit nem akarának írni és magam-is ismérek némellyeket, a' kik ötvén esztendő korokra váraoznak, hogy ekkor egy-czerre tökéletesen ki adják, a' mit ki akarnak botfátani, hogy tudni illik, a' második ki botfátáskor semmi ne lenne, a' minek változ-tatásában tőprenkednének. Mind azon által, azon fellyül hogy sokan el-nem érik azon esztendőket, és a' Publikom várakozva veszt, azt merem állítani, hogy ezen meg-érett észelt itéletek után is fognak ezen érett eszü személyek találni tsak egynéhány esztendő múlva olvassák-el, elég meg-jóbbétásra, vagy némü némü képpen változtatásra való helyeket azon tökéletes munkájokban.

A' Publikumnak itéletét tsak az munkának ki botfátása után lehet észre venni, és ezen itéletnek föl jegyzése leg-nagyobb segétefe a' munkának tökéleteffégre vitelének. És én azt tartom, hogy még önnön maga a' könyv-szerző is könnyebben tehet itéletet munkája felöl, ha az ki-légyen nyomtatva, mint sem-

ha csak irva legyen. Hires Perron Kardinálnak gondolatja vala ez, de magamnál is tapasztalt dolog.

En el-hízem örömezt, hogy gyönyörűséges dolog volna, nem más félet hanem csak tökéletesen el-végzett munkát ki-adni; de ehez az volna szükség, hogy az emberek el-tvelyedhetetlenek volnának, és mind addig, míg azok nem lesznek nem csak gyaláznai nem kell azokat, a' kik áthatatosan iparkodnak magok meg-egyeneféttétén, hanem inkább dítfernis. Sokan mind az ide valók, mind pedig az külfök közül kívánták vala tőlem (a' kiknek elég nehezen esett eleget nem tehetnem) hogy az fénlódó betegségek felől is adnék valami hozzá adást, de mint hogy ez éppen ellenkeznék az én fel-törtt czélommal, sokokból el-nem alhattam szándékomtól.

Mert előben az én czélom volt azon vifza éléseket helyre hozni, a' mellyek az hirtelen nyavalyáknak gyógyitásaiban el-követetnek az mezókre ki-fzállott időknek alkalmaságával, és meg-mutatni, miképpen kelleték az illyetén nyavalyákkal bánni, a' kik nem Várhatják a' Városból a' segétféget,

sem az Városban nem vitethetnek, hogy betegségek meg-visgáltathasson.

Igaz ugyan, hogy az hoszas betegfégekkel sem bánnak jól a' falukon, de azomban van arra üdö és mód, hogy az illyetén betegek bé-vitessenek az Városokra, vagy pedig onnan várjanak segétféget; azomban ezen némü nyavalyák fokkal ritkábbak itt, hogy sem azok, a' kikirül én irtam, és még ritkábbak lesznek, ha az hirtelen nyavalyákkal jól fognak bánni, a' mellyekből szoktak csak nem mindenkor származni amazok.

A' második oka, a' melly ugyan maga eleget is lenne, az, hogy lehetetlen a' folyos beteglének gyógyitását azokra bizni, a' kik hivatalyok szerént nem Orvosok; majd nem minden hirtelen nyavalya csak egy okból származik leg-gyakrabban, és úgy az véle bánás is majd nem csak egy féle, annak okáért a' jelek, a' mellyek meg-ismértetik a' nyavalyát, meg-ismértetik a' nyavalyának az okát is, egyetemben az véle bánást; de mind más kép kell gondolkodni az hoszas nyavalyákról; ezek közül mindenik számos okoktól fűghet, és az tudva van, hogy azoknak

Előre tett beszéd.

meg ismérése vezet bennünket a' gyógyításra, a' melly olly nehéz dolog, hogy sokszor megismérterik ugyan a' nyavalya, de az oka mégsem ismérterik meg azontúl.

Ezen okoknak meg ismérése szükséges képen olly személyeket kíván, a' kik az Orvosság Tudományának minden részeiben foglótak, és a' mellyeknek által látásokra lehetetlen dolog, hogy valaha az jusson, aki ezekben tanulatlan.

Másképen is ezen okoknak őszve akasztalások, a' jeleknek különb-külömb félelégei, a' nyavalya vissza fordulásának változása, az Orvosság mértékének nehéz reá akadása, a' mellynek teherőségét azomban leg-kisfebb elhibázás-is meg vesztegethetné, ezek minyájan, mind annyi félelnes dolgok még azoknál is, a' kik ehez tanúltak, a' kik nem tanúltak pedig, mind annyi lehetetlenlégek.

Harmadik oka az, hogy ha mindjárt regyük fel is, hogy csak lehetne, még-is ezekről-is valami tanársot adni, és annyira világoséttani a' dolgot, hogy az ezekről tett irást-is szintén

Előre tett beszéd.

tén úgy meg-érthetne a' köffég is; legyen úgy azomban valóságos dolog az, hogy ezekről olly hofzan kellene írni, hogy azoknak az költfégek fel-nem érnék, a' kiknek számokra iratnának; vagyon csak egy fénlődő betegség-is ollyan, a' mellyről csak magáról olly hofzan kellene írni, mint mind ezekről egy állatlyában.

Végtere reá álván erre-is, hogy ez mind szükséges dolog vólna, mind pedig meg lehető, én erre elégtelen vagyok, 's üdöm sem vólna ennek tökéletességgel való elvégezésére kívánom, hogy másoknak szolgállyon ebben a' szerezte, én azomban reménlem, hogy azon személyek, a' mellyek engem erre serkentettek, reá álnak az én okaimra, és nem fogják tulajdonétani meg általkodásnak, vagy szolgállyni nem kívánásnak egy ollyatén megtagadást, a' mellyet maga magával hoz a' dolgoknak természete.

Hogy ezeknek meg mutassam szolgállyni való kész létemet, 's az kérőknek szavára való hajlalommat, ime ugyan ezen ki-botás-álfomhoz ragasztottam egy részt, a' mellyet, (avis aux Personnes valetudinairesnek) az az, a' bete-

Előre tett beszéd.

ges állapotúakhoz való tanácsolásnak neveztem, a' melly eleget nem tesz ugyan egy álltalyában azoknak, a' kik azt kívánták tőlem, de azomban mind azokat magokban foglalják, a' mellyeket én itt mondhattam az hófzas forvafztó betegségekéről úgy, hogy még-em távoznám el azon czéltúl, a' mellyhez akarom magamat, hogy ilmét meg-valljam, tökéletesen tartani.

Fermin Hollandiai Doktor mérészebb volt ebben, hogy sem én, ki adott elő ennek előtte két éfztendővel egy munkát a' mellyet némű némű képpen az enyimhez akart rlatolni, és az könyv-elejen majd nem mód nélkül szabja reám az dísféretet; ennek az czéllya az, hogy valamint én az hirtelen nyavalyák ellen házi Orvosláfokat mutogattam, úgy szintén ő is a' fúlyos betegségekéről könnyű segétféget nyujtana a' Népnek kezében; az első része ezen munkának egy természetéről tett beszédből áll; a' másodiknak Neme: a' Néphez való hafznos oktatás a' nyavalyák gyógyítálaról, és ez a' 257. levclen szóll 73. fénió betegségekéről közönlégesen: a' dagadófokról, a' fitzamodáfokról, a' ki töréfeokról, az Afzfzonyok, 's gyermekek' nyavalyáikról.

Es

Előre tett beszéd.

Es ugyan foglaltatnak is ezen rövid munkában mind annyi hafznos dolgok, a' mennyiket belé lehet szerkeztetni. De én azomban mindenkor tfak azt állétom meg álltkodva, hogy 1. ő ezen nyavalyáknak vélekbánáft soha a' kezekre nem bízhatja olly személlyeknek, a' kik az Orvosláft hivatal képpen nem tanútták, 2. hogy illy kevés levelek közé bé nem rekezfzthet elegendő oktatáft az illyetén nyavalyákról a' mellyek közül kiki egész könyvfzerű iráft kíván, nem egynehány levélből állót.

Légyen nekem itt szabad ebben tfak egy helyrűt értekezmem, példának okáért; az 37. rész, a' melly a' görtfűről vagy on irva, úgy mint leg nehezebb, és leg-gyakortabb való nyavalyáról, tfak egy levélből áll; azt mondja itt Fermin. „ Hogy ezen szántzfán- „ dék ellen való mozdulás majd nem véghe- „ tetlen okoktúl függ, a' mellyek közül „ némelleyek tálltatnak a' vérben, némelleyek „ az fej-velőben, az inakban, és végtére az „ inas domboru húfokban.

Ezen okok sem különbözfztetve nintfének; sem meg nevezve, az vélekbánás ki nint ad,

Előre tett beszéd.

advá, hanem az egész gyógyítás némely i-
talból áll', a' mellyhez az nyavalya meg-fü-
törkor kellyen kezdeni, „ minden órában,
„ ugy mond, vegyen ebből bé-egy kanállal,
„ miglen tókélletesen meg-nem gyógyul. „
En úgy vélem, Fermin Uramnál tudva vala,
hogy ezen ital számtalan sok esetekben ha-
szontalan, és hogy némelyekben fel-háborót-
tó-is lehet; de úgy kellett lennie a' dolognak;
lehetetlen ott el-kerülni a' bajt, a' hol ez
hozza van tagafszva tselekedetinkhez.

Ertettem, hogy az vizsa küldések, vagy
(citációk) némely olvasóknak unalmokra es-
tek; nehéz vala ugyan ezt előre ki-látni, de
könnyő jövőndőre meg-orvosolni. Tíak két
féle más hová küldések vagynak ezen mun-
kában: az első az Orvosságokat mutatják
meg, a' másodikkak pedig némely helyeire
küldenek az munkának, a' mellyek ugyan a-
zon helynek', a' hol citáltatnak, világosé-
tására lehetnek. Egyiket sem lehet el hadni.

Az első im így vagyon téve: No. 1. 2. &c.
az az: fel-lehet találni az ide való Orvosságot
az Orvosságok tábláján az jelentett szám alatt.
És úgy midőn olvastatik 3dik §. lágy meleg
meg-

Előre tett beszéd.

meg-ásztatas." No. 1. és az 4. §. az Ital No.
2. vagy mandola tej No. 4. ez annyit tesz,
hogy ezen Orvosságok meg-találtatnak az Or-
vosságok tábláján No. 1, 2, 4. és ezen táb-
la fel-találtatik a' könyvnek végén.

Hogy ha én ezen Orvosság mutató táblát
nem csináltam volna, és az helyett, hogy
most ide küldöm az olvasót mindenkor kü-
lönösen azon helyben le-irtam volna az or-
vosságot, két annyira nőt volna a' könyv, és
annak az olvasása-is unalmas lett volna.

Az második renden lévő máshová küldé-
sek éppen nem alkalmatlanok. Kiki látja,
hogy az egész munka némely apróbb részekre
vagyon fel-osztva, a' mellyek illetén jegy-
gyel vagynak jegyezve §. és hogy héjában
való vizsa hozásokkal ne nagyobbodnak, mi-
dön egy helyen meg volt már az irva, a'
mellyre más helyet-is szükség lett volna, itt
azt ujjolag le-nem irtam, hanem amoda iga-
zétotram az Olvasót; és úgy, midőn olvas-
tatik az 50. §. ha az bete seg olyan, a' mellyen
le vagyon irva (46. §.) annyit térsen, hogy
nézze meg ezen §. az olvasó, hogy itt is le-ne
kellesték egészen ujra írni.

) ( )

Ez

Előre tett beszéd.

Ez az mód se nem új, se nem alkalmatlan, fölt könnyű, és hasznos; de ámbár letr volna-is egy valaki, a' ki ebben meg-útközött volna, én azért ezen világoflétfát a' könyvemnek el-nem hagyhattam volna; nem remélhetem én hogy hasznos legyen ezen munkám más képen, hanem ha világos lesz, és kiki vecheti észre, hogy ezen munkámnak nem más az igyekézete, hanem hogy használfyon.

Es ek-is hitettem magammal, hogy ugyan el-értem, fel-tett tzelomat; mert fok fő Doktoroknak ezen munkának ki-menésére való hely-be hagyáfok, a' fok újfág íróknaék dítféreteti, öt ezfendők alatt húzfzfóri ki-botfátáfok, a' fok meg közfzfónéseik azoknak, a' kik erre köteleseknek vélték magokat, mind ezek annyi bizonyfáfok, a' mellyek azt gondoltatyák vélem, hogy írván ezen könyvemet, éppen nem héjjában tödtöttem-el üdömet.

Azok a' kik félnek, vagy akarnak félni, vagy-is örömet félnek, hogy ebben valami helytelenfég ne légyen, éppen meg-tfaláttatnak, bár, ugy mond: ezek közül valaki soha feuki se írt volna az Orvoflág tudományárul hazája nyelven, és bár az Orvoflás-meg-ma-
ratt

Előre tett beszéd.

ratt volna mindenkor az Orvofok kezek kö-zött!

Vallyon veszfike ezek észre, hogy ezen el-fő óhajtásnak véghez menetelé lehetetlen do-log légyen? és hogy az Orvoflást éppen nem az Orvoflág-rul írt könyvek atták által az Afzfzfonyok, és az tfavargó 's ámfétó gyögyétók kezekben? örömet tudnám, ha ezek az Görögök idejekben éltek volna, mit montak volna azon Görög Doktoroknak, a' kik hazai nyelven írtak? nem hianém, hogy el-hitették ezek magokkal, hogy az Frantzia, és Anglia Orzfáfokban imitt amott hazudo-zó gyögyítók azoknak Fejedelmi munkáfok-bul fzfettek volna ki-ezfтелен, és veszfedel-mes récipéjeket, a' kik nagy hírel 's névvel ugyan Frantzia, és Anglia nyelven botfátot-ták ki a' magok Orvofli tudományokrul írt könyveiket.

Kétfég kívül kellemetes dolog volna az, hogy Orvoflás ne úzetetnék mások által, hanem egyedül tfak az Doktorok által, de a-zomban róla tehetetlenul más képen megyen a' dolog, és mind addig, miglen ebben mód nem talátfatik, azon kell lennünk, hogy az
for-

Elöre tett befezd.

forrását a' rosznak szárítsuk meg-előzvéni eni
nek szomorú tehetőségét annyira, a' mennyi-
re lehet.

Midőn én ezen könyvemet irtam, csak azt
gondoltam, hogy éppen ezen mondott végre
való volna ez az én munkám; és nem is atta
még-édig semmi-is elől magát, a' melly ezen
elő-tökélt gondolatot bennem meg másétotta
volna, és most-is ki-adván ezen új ki-boná-
táomat, éppen nem tartok róle, hogy talán
valami veszedelmes munkát adnék-ki; mind
eddig gyönyörköttém benne, látván némelly
atyafilágos szerető, és értelmes személlye-
ket, a' kik ezzel szerentélfen éltek meg-
súlyos betegségekben-is, 's ennek utánna-
abban fogom tartani kívánsimnak elért tá-
gyát, ha hallani fogom, hogy valamit tett
ezen munkám a' nyavalyák meg-törésére, és
Azok élereknék hozzábétáására, a' kik egy
képűek vélem. Költ Lauzániában 1769.
21dik April.

A'

Leg-főbb részeknek

és

Tzikkelyeknek

L a i f t r o m a.

Az elő járó igazgatásban.

Levél.

Elő oka a' neptelenségnek.

A' vandorlás.

Masodik oka, a' kényes élet.

Harmadik a' betegekkel való helytelen
bánás.

)( )( )

Ezen

A' leg-főbb részek

Ezen munkának elő-mozdítására szolgáló eszközök. 10
 Némely szólás módjainak meg magyarázása 21

Elő Rész.

A' nép' közönséges nyavalyáinak okai.

Elő oka, a' kemény munka. 25
 Második oka, a' meg-hevülés után vett hideg ital. 26
 Harmadik oka, a' test' meg hevülésére vett hideg ital. 27
 Negyedik oka az időnek változása. 28
 Ötödik oka a' lakó helyek körül való tisztátalanság. 29
 Hatodik oka a' dobzódás 's részegség. 30
 Hetedik oka az eledetek' romlott mivolta. 31
 Nyolctzadik oka, a' házak helyhezterése. 32
 Kilencedik az ital' egészségtelen volta. 34

Második Rész.

A' nép' nyavalyáit öregbitő okok. Közönséges igazgatás.

Elő ok. Mivel hogy jobbra minden betegségekben erős izzasztó orvosságokkal szoktak élni. 36
 Mi-

Laistroma.

Mivel felettébb igen fűtik a' szobákat, a' hol a' beteg fekszik. 37
 Mivel felette hevítő orvosságokkal élnek. 38
 Második ok, mivel mód nélkül fok és ártalmas eledeleket adnak a' betegeknek. 40
 Harmadik ok: mivel mindjárt a' nyavalya kezdetin hánytató és purgáló szereket vésznek. 46

Harmadik Rész.

A' nyavalya elein szükséges gondviselésről.
 Minémű diactát, az az, élet rendit, kell a' forró nyavalyákban tartani. 50
 Minémű jelekkel mutatja magát a' betegség elejintén, és miképen lehet azt elkerülni. 51
 Élet' rendi a' betegeknek. 55
 A' gyümölsnek halzna. 55
 Minémű gondviselés szükséges azok körül, kik betegségekben fel-epülnek. 59

Negyedik Rész.

A' melynek 's abban lévő részeknek tüzes gyuladásról (Inflammatio.)
 E' nyavalyának környül álló dolgai. 64 66
 Az ér vágás' hasznáról. 67
 A'

) ( ) 2

A'

A' leg-főbb részek

A' jobbülés jelei.	72
A' nyavalyának el.válása, ennek jelen télei.	73
Ebben a' hánytató purgáló és fájdalom enyhítő szereknek, ártalmas volta.	73
A' turhának tudóban való meg.szorulásáról és miképen kell azzal bánni.	74 75
A' tudóban támadt tályogról 's annak orvoslásáról.	78 80
Ebben a' balsamumok ártalmas voltáról.	88
Itt az antihecticum névű orvosság haszontalan.	90
A' melyben lévő kelevényről.	90
A' tudóban lévő fene gyuladáról.	91
Annak meg.keményültt köves dagadásáról.	92

Ötödik Rész.

Az oldal nyilallásról.

Ebben a' hevitő szereknek kártevő volta.	98
A' szokásba ment öklelésről.	99
A' bak.vérről, koromról és havasi úrómról.	105

Ha-

Lalstroma.

Hatodik Rész.

A' torok fájásról. 106

Minémű gondviseles kívánatik e' körül.	111
Ha meg.evesedik.	115 116
Nyálás daganatok.	117
Rothadástól eredendő dögös torok fájásnak példája, mely Laufanna városában 1761dik esztendőben uralkodott.	119

Hetedik Rész.

A' natháról. 127

Ez aránt be.vett bal iréletekről.	128
A' meleg és részegítő italok ártalmas voltáról ebben a' nyavalyában.	135 136
Minémű eszközök által lehet a' nathára hajlandó személyeket attól meg.örizni.	136

Nyóltzadik Rész.

A' fog-fájásról. 139

)( )( )(3

Ki-

A' leg-főbb részek

Kilentzedik Rész.

A' Gutta ütéről. 147

A' vértől eredendő gutta ütéről. 148

A' nyálas nedveffégektől származó gutta ütéről. 154

Miképen őrizheti meg ember magát e' nyavalyától. 154

Tizedik Rész.

A' nap fénytől okozott, testnek sérelméről. 157

Tizenegyedik Rész.

A' köszvényről. 167

Forrózáffal járó köszvényről. 167

Forrózás nélkül való köszvényről. 177

A' spiritusok' és kövér szerek' ártalmas voltokról ebben a' nyavalyában. 183

Tizenketödik Rész.

A' dübött eb' marásáról. 186

Ti-

Laitroma.

Tizen harmadik Rész.

A' himlőről. 199

Környül álló dolgai e' nyavalyának. 200

Az erős izzasztó szerek' kár tévő ereje. 209

A' fzelid némű himlővei való banás módja 231

Az ér vágás aránt való oktatás. 214

Annak meg evesedelekor bé-álló forró-

zás körül szükfeges vigyázás. 215

A' meg értt himlő' fel vágásának szükfē-

ges volta. 217

Az álom hozó szerek' kár tévő ereje. 219

Vízíza tért himlő. 220

Miképen kell a' testet el készíteni, hogy

szérentséfen meg-lábolhassá a' himlőt. 221

Tizen negyedik Rész,

A' veres himlőről. 226

Ezt követő nyavalyákat miképen kell orvosolni. 234

Tizen ötödik Rész.

A' forró bideglelésekről. 235

((((((4

Ti-

A' leg-főbb részek

Tizen hatodik Rész.

Rotbasztó hideglelések. 240

Tizen hetedik Rész.

Dögös hideglelések. 249

Ezekben megölt állatoknak meleg részeit kívül a' testre kötni ártalmas.

Tizen nyóltzadik Rész.

A' hideglelésekről.

Tavaszi és őszi hideglelések. 269
Ezeknek, kina kina héja által való orvoslatoknak módja. 267

Mit kell tőlekedni a' hidegleléseknek kezdetin. 275

Minémű eszközök vagynak még-hideglelések ellen a' kina kinán kívül. 278

Miképen kell a' hofzszas hideglelésekkel bánni. 278

A' gonofz mérges indulatú rázó hideglelésekről. 279

Némely, hideglelésekhez hasonló nyavalyákról. 280

Ti-

Laitroma.

Tizen kilentzedik Rész.

Az orbántzról vagy folyosóról. 282

Midön ugyan reá izokik emberre a' folyosó. 286

Némely mérges férgék' maráfáról, tšipéséről. 292

Hufzadik Rész.

A' fattyú's epe sártól származó oldalnyílallásról. 294

E' pedig vagy a' tüdőben. 298

Vagy a' mely üregit bé-burító hártában izokott meg-cfni. 302

Hufzon egyedik Rész.

A' kólyikáról. 305

Belső gyuladástól eredendő kólyikáral. 306

Epe sártól támadt kólyikáral. 318

A' rozsz étel emésztéstől származó kólyikáral. 313

)( )( ) s

A'

A' leg-főbb részek

A' fzelektől okozott kólyikáról.	317
A' meg-fázástól való kólyikáról.	319

Hufzon kettődik Rész.

A' köldök tfömörül.	322
Miferere vagy bélek' erőltető erejének, vizíza fordúlása.	322
Köldök tfömör az epe fártól.	329

Hufzon harmadik Rész.

A' has menéről.

Hufzon negyedik Rész.

A' vér báfról.

E' nyavalyának környül álló dolgai.	338
Orvoffágai.	339
A' gyümöls hafznos vólta ebben.	344 345
Nemély orvoffágok' ártalmas vólta.	349

Hufzon ötödik Rész.

A' Rübrol. 351

Hu-

Laistroma.

Hufzon hatodik Rész.

Az asfzonyi rendet illető igazgatás. 356

A' havi vér folyáfról.	357
A' gyermek vifeléfról.	370
A' gyermek szüléfról.	372
A' szülést követő dolgokról.	376

Hufzon hetedik Rész.

A' kisedek gyermekek' betegségekfról. 381

336 Elfő oka a' kisedek béliben lévő eny-
ves matéria. 383

Második a' tfets téjnek gyomrokban meg-
savanyodása 's meg-aluvása. 384

336 Az olajos szerek ártalmas vólta ebben. 385

A' test gözölgéfének meg-bontakozása. 388

Ennek helyre állatása, hideg főröfzté-
fekkel. 388 389

Harmadik oka a' fog kelés. 393

Negyedik oka, a' gelefzták. 394

A' kórfág vagy nyavalya ki-rontás. 397

Miképen kell a' gyermekeket erőfíteni.
Közönséges intélek ez aránt. 403

Hu-

A' leg-főbb részek.

Hufzon nyóltzadik Rész.

Miképen lehet a' vízbe bõltt emberen segiteni. 411

Hufzon kilentzedik Rész.

Az ember torkában fem-akadt egyet másról. 418

Harmintzadik Rész.

A' testnek külfõ nyavalyáiról.

Ha ki meg égette vagy forrózta magát. 441

A' sebekrõl. 444

A' meg törödött sérésekrõl. 451

A' fekélyekrõl. 461

A' hideg vette tagokról. 467

A' fagyos daganatokról. 471

A' rókõsségrõl vagy meg-szakadásról. 483

A' véres kelisekrõl. 489

A' kõrõm méregrõl. 491

Ha valami hegyes test sértette-meg a' 496

bõrt vagy benne maradt. 498

A' izomöltfõrõl. 500

A' lábõn való kemény görtfõs dagadásról. 500

Laitroma.

Harmintz egyedik Rész.

Nemely veszedelmes történetekrõl, mellyek birtelen segitféget kívánnak. 501

A' vérnek bõségétõl eredendõ el-ájulásról. 502

Erõtlenfégbõl származó el-ájulás. 504

Gyomortúl való el-ájulás. 507

Az érzõ inak bontakozásitól eredet el- 510

ájulásról.

Az elme indulásiból származó el-ájulás. 515

ról.

Más egyéb betegségekben lévõ el-ájulás. 517

ról.

A' vér folyásokról. 519

A' nyavalya ki rontásról. 529

A' fuladozásról. 526

Az ijedésnek roszsz következései ról. 529

A' kováts szénnek és forró mustnak ve- 532

szedelmes gõzirõl 's párájáról.

A' mérgekrõl. 542

Rend kívül való fájdalmokról. 545

Harmintz kettõdik Rész.

A' betegségek tõl õrzõ eszközökrõl. 547

Az ér vágásról. 549

A' purgatióról. 556

Erõs

Har.

A' leg-főbb részek Laistroma.

Erős purgatio után szükséges orvoslásról. 559
Némely más orvosságok aránt adatott oktatás 's intés. 568

Harmintz harmadik Rész.

A' vándorló és falusi bimpelér orvosokról. 568

Harmintz negyedik Rész.

Némely szükséges kérdések, mellyekre feltehetőek
annak a' ki-Doktorhoz mégycn tanácsot kéri. 600

Az Orvosságok laistroma.

I. Toldalék.

A' fene rák ellen való orvosság. 641

II. Toldalék.

Elő Rész.

A' bojagos és veres himlők bé-öltásokról. 648

Második Rész.

A' boszszas forvasztó betegsegekről. 671

Elől-

Elöl - járó igazgatás.

Hogy hazánkban a' föld népének száma igen megkevesített, nem csak szemeinkkel látjuk; hanem a' szám-tartó lajstromokból-is nyilván kitetszik. Ezen földünk' lakosítól való meg fosztattásának pedig sok különböző okai vagynak. Bóldognak itélném magamat ha ezek közzül a' leg-főbnek ki-irtására; melly a' betegek körül való roszsz dajkálkodásban áll, ezen munkám szolgálhatna: mind-azon-által botránatot kérek, ha annak egyéb társ-okait - is meg-illeténdem. Mellyeket két

A rend.

rendbélieknek találjuk. Tudni illik először, mivel több nép költözik ki az országból; másodszor mivel nem szaporodik annyira mint annak előtte; mellyet egész Európában tapasztalunk.

A' vándorlásnak két neme vagyon; mert vagy hadi szolgálatokat keresnek külföldi országokban, mellyeknek ha nagyobb hasznát érzik mint kárat, azokban holttig meg is maradnak: vagy külömb-külömb-féle hivatalokban olly szereztséget keresnek az emberek, mellyet hazájokban nem remélhetnek. Az első hadi, a' másodikat nyereség-kereső vándorlásnak nevezhetjük.

Az idegen hadi szolgálat fok-féle képen árt a' nép szaporodásának. Mert soha annyi ember vízfűz nem tér, mint a' mennyi ki költözik az országból; a' hadakozásnak veszedelme, a' haza kívánczóságának nyavalyája, némelly Belgiumi és Olasz-országi kerített városoknak és váraknak, megvesztett levegőege, az egészséggel ellenkező étel és ital, a' tábori betegségek s - mertékletlenség, száma nélkül sokakat ragadnak el. Azon kívül sok szökő katona, felvén a' büntetés-től hazájától örökkön eltávozik. Mások eleven a' hadi szolgálatból fel-szabadító-le, vél' alkalmatosságával, másutt szerzenek magoknak lakó helyeket.

Te-

Tedjük-fel másodszor hogy ha mindnyájan vízfűz térnének is, de mind azon által a' haza az ő távollételek miatt kárt vallana, mivel olly korokban jelen nem voltak, midőn leg-alkalmatossabbak lehetnének volna az emberi nemzetnek gyarapítására; mert az ő meg-jövésekkor, a' Korosfág erőtlenség és robzódások által, erre szükséges tulajdonságaikat elvesztegették; mivel az ilyenektől memzett gyermekek, gyakorta az ő fizikailag rendetlen életnek feláldoztatnak, gyengék, betegek, gyermek-kórokban halnak meg, vagy a' köz társasági életre alkalmatlanokká tettetnek; végtére mivel a' szabad-s-feslett élet, mellyhez ezek szoktak, a' házasülésban őket akadályoztatja. De noha az előszámlált károk valóságos és világosak; mind azon által a' több okokhoz képest talán leg-kevesebbet ártanak, és azért is csak utolsó figyelmeztetést érdemelnek.

A' kereskedő vándorlás kiváltképen ártalmasabb amannál; szerzetlenségünkre ez olly ragadó, hogy az ő pulztító ereje hová tovább inkább nevelkedik, és ugyan igen együgyű okból; tudni illik csak egynek jó elő-menetele sokakat annak követésére el tévelyít, ha mindjárt kilentzven kilentz szerzetlennél járna-is. A' jó szemünkbe tűnik, de a' roszsára vakok vagyunk. Tedjük-fel,

A 2

ho-

hogy tiz esztendő alatt, száz Izemély ment ki az országból, a' köz példa beszéd szerint, szerentét próbálni; hat hét múlva, az ő rokonfágokat ki vévén, mindnyájan feledékenységbe mentek: hogy ha ezen esztendők-alatt valaki közzülök nyereséggel visszara tért, mindjárt ország-szerte el-terjed a' hire, és minden beszélgetésnek e' létsz a' fel tett tzelja; ez által fok ifjú meg-tsalattatik, és el-vándorol, mert azt senki meg nem gondolja, hogy azon kilentzven kilentz Izemélyek közzül, a' kikkel el-ment volt, a' fele el veszett, más része nyomorúságban fetreng, és hogy a' többi meg térvén, egyebet magával nem hozott, hanem csak az ő előbbeni hivataljának hazájában folytatásához szükséges tehetetlenséget. Azoknak kis száma, a' kik a' pályát jól futottak, mindenütt ki hirdették; de azoknak fokafága, a' kik a' tzelt el hibáztak örök feledékenységbe mégyen. E' valóba nagy tévelygés. De miképen lehetne ezt meg orvosolni? Talám erre elegendő volna a' veszedelemnek kinyilatkoztatása, és ez az eszköz igen könnyű: mert csak azoknak számát volna szükséges esztendőnként fel jegyezni, a' kik az országból ki mennek, annak utánna hat, nyóltz, vagy tiz esztendő múlva, e' lajistromot az ő vándorlásoknak ki-menetelével együtt

együtt közönlégesen ki-hirdettetni. Remélem hogy rövid idő múlva, azoknak száma igen meg tluiggedne, a' kik az ő születeseknek helyet el-hagynák, a' hol kézi munkájok után boldogúlhatnának, inkább mint sem másutt kenyéretet keresnek, holott annak bizonytalan volta az említett lajistromokból világosan szemek eleibe adattattnék. Igy senki előbb ki nem menne az országból míg az ő költözködésének hasznáról meg nem bizonyosodhatna; következendő-képen kevesebben költöznének ki, és ezek is kisebb rálafágban jobban boldogúlhatnának; és ha hazájokon kívül kevesebb hazafakat találának, gyakrabban térnének vissza; illy módon több lakó maradna meg az országban, több-is jönne vissza, és ezek több pénzt hoznának magokkal. A' föld nepe meg-szaporodna, gazdagabb és boldogabb volna, mivel a' termékeny földön lakó népnek boldogfága, annak szaporodásától függ egy részint, és más részint a' pénznek bővletétől.

De más okai is vagynak még ezeken kívül a' nép fogyásának; tudni illik azok, mellyek a' házafülást akadályoztatják, és a' mellyek a' házafágot magtalanná tészik. Hogy ezek mostanlag gyakrabban megtörtének mint régenten azt valóban tapasztal-

taljuk. De mi az oka? én keftöt találtam fel; ugy mint a' kevély és a' buja életet.

A' kevélység kényszeríti a' gazdagat, a' ki másoknál nagy tekintetet akar magának szerzeni, és a' közép jövedelműeket a' kik legalább másban mindenben a' gazdaggal vetekednek, és annak példáját követni akarják, hogy házok népe számát fellebbe megne szaporítsák, mivel a' melly költséget a' kevély s-pompás életre szántak-el, magzatják' illendő fel nevelésére fordítani kéntzerítettnek; annak felette ha az ő jótárgok fok gyermekek közt osztályra menne, olly kevés jutna egynek egynek, hogy abból az ő szüleknek pompájára szert nem tehetnének. Ha az érdemet a' külfő pompához szabjuk, kiki azon lézzen hogy mind magát mind gyermekit nagy külfő tekintetbe helyheztesse. Innen származik mind a' ritkább házasulás; mind a' hazafagban a' magzatoknak kevesebb száma.

De ezen kívül más féle ártalma-is vagyon még a' kevély életnek. Mert az ő általa behozattatott rendetlenség erőltetni az egészséget meg rontja a' test erejét, melly által a' nemző erő is meg vesztegettetik; hájdanában egy tselédes gazdánál húsz gyermeknél is többet számlálhattak; most alig találunk húsz

húsz atyafi gyermekeket, jövendőbe talám egy testvéreket sem látunk többé.

Harmadszor a' pompás életnek ártalma abban ál, hogy a' gazdag meg vetvén a' falu helyen való lakást; roppantt várafokba kívánczik, holott feles tselédet kéntelcnit tettik tartani; de az illyetén tseléd' meg szaporitása ellenkezik a' nép meg-szaporitásával: Először ezek a' munka fogyatkozása miatt izt kapnak a' henyéléshez, es a' mezei munkának végbe vitelére, a' mellyre születettek alkalmatlanokká tétettettek; ezen életnek modjától meg-fosztattatván, vagy épen nem, vagy kéfőn házasodnak meg, és így kevesebb haza fiak születettnek.

Maga a' henyélés-is erőltetni őket, és a' dobzódásra vezet, a' melly erejektől még inkább meg fosztja; következendő képen az illyenek csak kevés és egészségtelen gyermekeket nemzhetnek, a' kik osztan a' mezei életnek folytatására alkalmatlanok lézzenek.

A' kik még jól viselikis magokat, és az ő erköltsöket tisztán meg tartják, valamely szüktség ellen való penztis szerzenek magoknak, de az után mégis irtoznak a' falusi élettől, a' mellynek mivóltát azon kívül sem értik, nem akarnak kereskedni, és ez a' nép szaporodásának nagy akadálja, mert a'

paraszt alkalmasob a' magzat' nemzésre, mint sem a' városban lakó ember, és egyenlő számból a' városban több gyermekek hálnak meg, mint falu helyen

Hasonló fogyatkozások találtattnak az aszfony rend béli szolgálóknál. Mert a' városok' vagy udvarokban neveltett leányokból soha nem válnak jó falusi gazda aszfonyok, és a' kik arra adják - is magokat, a' szokatlan iga alatt csak hamar el lankadnak. Há a' városból faluba férhez ment aszfonyt szemlélendünk meg, csak könnyen élzte vehetjük melly hamar aggúl-meg, gyakran egészsége, az első gyermek ágyban, mellyben kényessége szerént nem bántattak, meg bomlik; az után mindenkor badjadtak és betegek maradnak, és házas társokkal együtt a' nemzésre tehetetlenekké tettettek.

Az idétlen szülések, szemérmeteségből idegen földre küldett gyermekek, meddőségben való meg vénüles, gyümöltei az ő festett életeknek.

Azon félek hogy e' gonosz napról napra inkább el ne terjedjen, látván hogy vagy szükségből vagy kémelésből gyermeki koruk fogadtattnak szolgálatra.

Noha az elő vett dolog felől még bővebben szólhatnánk; de mivel az én fel-tett-

tze-

szélom csak az orvoslást illeti, azért most ennél tovább nem mehetek. Mert midőn itt a' köz-népnek az ő egészségére nézve oktatást adni kívánok: annak ellenkező okait is szükséges volt meg mutatni; de ha erről többet mondanék, azzal talántán olvasóimat terhelném.

Csak egyet tézek még hozzá. Nem lehetné e' gonosz szokást, mellyet magunktól el nem fordíthatunk, illy módon meg orvosolni, hogy ha 1.) minden lakókat az országban meg tartoztatnánk. 2.) különös jutalom által őket a' szaporodásra ösztönöznénk. Így el nem költöznének, nem is eshetnek a' fellyebb említett veszélyekbe; nem is nőlnének-meg idegekkel, a' kik csak rendetlenéget okoznak az országban; ilyenképen rövid idő alatt, annyira elszaporodna a' föld népe, hogy külföldi országokba is küldhetne lakókat.

Végezetre a' nép' száma meg fogyatkozának harmadik okára érkezünk, melly a' betegek körül való helytelen bánásban áll. Ez elmémet mély bánattal hatotta által. Tapasztaltam hogy könnyű nyavalyák a' gondatlanfág miát halálosokká lettek, és abban bizonyos vagyok, hogy ez az ok több kárt téze mint a' többi közönfégesen, arra való nézve az orvosoknak minden figyelmetességét

A 5

meg

meg érdemli, kiknek hivatalyok az emberi nemzet' meg szaporodásában munkálkodni. Midőn mi foglalatosságinknak nagyobb részét a' várafi lakosoknak ajánljuk, hasznosabb fele a' parasztságnak nyomorúttól el vészti, rész szerént különös nyavalyák miat, rész szerént elragadó betegségek által, mellyek bizonyos esztendőktől fogva a' falukon el terjedvén nagy pusztítást szerettek. E fontos és siralmas elmélkedés indított ezen rövid munkámnak ki botlítására, mellyet tsak azoknak hasznokra rendeltem, ákik az orvos Doctorktól távul lévén, azokhoz hirtelen nem folyamodhatnak. Feltett szándékomat itt hofszafan meg nem írom, melly magában igen együgyü: elég az hogy ezen munkámmal a' köz jót tehetésem szerént elő mozdítani iparkodtam: és reménlem hogy ha mind azt a' mi hasznos elő nem hoztam volna is, mind azon által a' mi a' betegségekben ártalmas, azt híven kinek kinek tudtára adom.

El hitettem magammal, hogy mások ezt helyesebben vihetnék veghez; de a' kik erre alkalmatosabbak vólnának azt el-mulatják,

En bátrabb szivü vagyok, és minden jámboroktól köszönettel biztatom magamat, hogy ha olly munkát botlítandok-ki, melly, az ő tsekélyége, aprólék környül-áló dolgai, kezünkügyében való eszközöknek elő

szám-

számlálása, némely materiának ki-meritettlensége és új találmányok lehetettlensége miatt, kellemetes nem lehet, rövid szóval hasonlatos a' gyermekeket vallás tikkelyére tanító irásokhoz.

Azonban jól tudom, hogy sok könyvek irattattak, idegen nyelveken, a' köz-nép' egészségé meg tartásáról: de a' mi anyjai nyelvünkön egyéb nints, a' PARIZ PÁPAI FERENTZ munkáján kívül, melly Pax corporis nevezettik. E' noha dísféretre méltó: mindazáltal sokaknak ártalmas is. Mert bátor ebben sok nyavalyák, de tsak igen röviden irattattak-meg; úgy hogy innét az együgyü nép a' betegségnek különböző állapotját semmiképen meg nem ismérheti, sem annak külömb külömb féle okaihoz, a' sokféle előhozott orvosságokat nem alkalmaztathatja.

A' többi között az én tzelomhoz leg inkább kö elitet a' Méltóságos Zászlós Ur van SVIETEN, a' Tsafzári és Kiralyi Főlféges Uralágnak Fő orvosa. E' vóltt az első a' ki a' Kalendáriomokból, az ég nézéséből való tselélap jóvendölést ki-hagyatta, melly tsak a' tudatlanfagot s' onnan eredendő könnyü hívést, babonafagot és az egészség dolgában a' bal ítéletet, neveli; sőt követvén a' Sveziai Fő Orvos ROSEN Zászlós Ur' példáját,

ol-

ollyan oktatást irtt a' szegényeknek, a' miné-
müt én most a' mezei lakosoknak számára ren-
deltem. Noha ezen munkám, akkor midőn
amaz ki-botsáttatott, már jobbára el ké-
szültt volt: mindazáltal abból fokot szedeget-
tem - ki. Es ha mind kettőnknek egyenlő
szándékunk volt volna: tanátsofabbnak itél-
tem volna lenni, az ő műveltségét ki-
terjesztetni, mint sem újat készíteni. De
mivel külömb külömb-fele tziக்கelyekről,
mellyeket én bővebben forgattam, amaz em-
lekezetet sem tett, ellenben sok nyavalyákat
hozott élő, mellyek az én tzielomhoz nem
tartoznak; ismét többeket hágott által, mel-
lyeket nékem meg hellet illetnem, azért a'
mi munkáink a' materiára nézve igen külöm-
böznek egy mástól: azonban betűletnek tat-
tom, hogy némely betegségek' okában job-
bára meg egyezünk.

E' munka nem az orvos Doktorok ked-
véért irattatott; de ne talántán jóakaróim
kivül mások-is olvasni fogják. Ezeket sze-
retettel kérem, hogy az irás szerzőnek ér-
telmét jól meg fontolják, és ő felőle mint or-
vosló tudománynak tanítójáról ebből itéle-
tet ne tegyenek. Sőt jobb volna ha ezen
Könyvemet épen nem olvasnák, mivel nem
az ő oktatásokra irattatott. Azok pedig
a' kik tfak gántstot keresnek benne egyéb-
mun-

munkaimat olvassák, mellyeket a' tudos vilá-
gal közlöttem, azokban tágasb határt talál-
hatnak az ő igyekezetekre. Képtelen hi-
vánlag azt rosra magyarázni, a' mi a' köz-
jónak elő mozdítására tzieloz; minden vádo-
lástól szabadon mondattatik; a' ki olly terhet
váltt-fel, mellynél ditsőféget nem kereshet.

Ennek utánna azon eszközöket szükség meg-
mutatnom, mellyek igyekezetem véghez vi-
telére tzieloznak; Ofztánan bizonyos mester-
ségés szókat, mellyekkel élnem kellett, és
mellyeket kiki meg nem érthet, kell meg ma-
gyaráznom.

Hogy könyvem illy fellyül-való irást visel:
falun nép oktatására irattatott könyv; azt
nem kell úgy érteni, mint ha e' könyvemet
minden tzielédes gazdának elkerülhetetlenül
szükségeseznek itélném lenni; mert tudom
hogy ezt fokban nem fogják olvasni, és többen
ha olvasándják is meg nem értik, bátor az
együgyü nép' értelméhez alkalmaztatott; ha-
nem ezt az okos és jóltévő személyeknek
ajánlom, kik falun lakoznak, és bizonyos
lsteni hivatal' neme által, az szegény együ-
gyü népnek segítségére kötelesek.

Könnyen észre veheti kiki, hogy itt elő-
ször a' falubeli Egyházi rendet értjük. Nin-
tfen olly falu vagy puszta akár melly vidék-
ben, melly igazság szerént, az ő könyörüle-

tefegekhez ném folyamodharna: sokakat-is ismérek, kik az ő gondvifeléfeekre bizattarott, feregeknek, nyomorultt és el-hagyott forfoktól inditattván, szivefen kívánnák, hogy tehetfegekben álhatna, midön azokat a' böl dog kimúláshoz kézfítik, vagy intik hogy a' nyavalyából ki-fötröngvén az után kegyefebb életet éljenek, egyzfers-mind lelki és testi fegedelemmel vigafztalhatnák. Szerentsémnek tartanám ha jelen való múnkám ezen Tifztelendö Atyák kívánfágának eleget tehetne. Az ő ifteni felelmek, nyájokhoz való szeretetek, betegek látogatására való kötelefegek, a' bal-itélet és babonafág ki irtására való hivataljok, a' természet ereje vizsgáláfában annyira fel derült értelmek, melly által e' kis müvetskében foglaltt igaffágokat könnyen által láthatják, biztat, hogy minden tehetfegekkel azon fognak iparkodni, miképen jobbithaffák meg a' tudatlan köz népnek orvosláfát.

Máfodszor a' földes Urafágra is számot tarthatok, mellynek tanátfa az ő allata valóinál nagy tekintetben vagyon, azért igen alkalmatofak a' rofz szokás' meg utáltattására, ellenben az újnak, mellynek hafznát könnyen meg-foghatják elő-vitelére. A' fok példákából, mellyeket tapasztaltam melly könnyen vetik ezek okos orvosi rend tartás alá ma-

gokat, melly buzgón ohajtják az ő bádjatt jobbágyaikat fegiteni, reménlem (holotr ismértt dolgokból ismérttleneket hozok - ki) hogy ezen eleikbe adattott jó teteményre való alkalmatofágot két kézzel ragadják - meg. Néha a' felebarati szeretet tudatlanfágból árt hat, és ettöl félvén tétovázik, de minden új világóffágra figyelmetes, melly ötet tfelekedeteiben vezereheti.

Harmadszor más renden lévő falu helyeken lakozó gazdag emberek-is találkoznak, a' kik kedvesen fogják venni. hogy nékiek az irgalmas tfelekedetek' véghez vitelére út mutatunk.

Minden falukon; a' hol e' harom rend közül valamely taláztatik, leg - először is ezeknek vízfik hirül a' beteget, mivel vagy hús-levesért, vagy Terjékért, vagy borért, vagy menyéért ilyenekhez folyamodnak. Az illyetén követektül pedig egynehány kérdések által a' nyavalyának nemét meg-tudakozhatják, és okos tanáts adáffal fok veszedelmes eseteknek eleit vehetik. Terjék helyett gyakortább falétromot adhatnak. és hús-lév helyett vagy favót vagy árpa vizet, bor helyébe kristélyt vagy láb asztatásra való meleg vizet rendelhetnek. Tfsak szamos esztendök' el folyása után vehetni azt észre, melly nagy hafznot hajt, az illy aptólek dolgok körül

való könnyű vigyázás, hogy ha szorgalmatosan gyakoroltatik. Eleintén bajos lesz az a' bé-vőtt szokást meg változtatni: de ha ez egyszer ki gyomláztatik: a' jó annál mélyebben el gyökerezik, el annyira hogy azt ofztán senki ki nem irthatja.

Meg vallom, hogy ebben az aszszonyrendhez még nagyobb bizodalman vagyok, mint a' férfiakhoz: az elevenebb felebaráti szeretet, állandóbb türelmesség, szüntelen való házok őrzése, és az ő tudatos szemlések, mellyel a' leg-kisebb dolgokat is figyelmetesen szemlélik és a' történeteknek okait kifejtik, mellyek a' leg-probáltabb orvosoknak is jó hirt s-nevet szerzenének; vezetetre az ő különös tulajdonságok a' betegek' hitelét meg-nyerni, jelei az ő erre való hivataljoknak, és sokan ebben úgy szerényen járnak-el hogy másoknak is dicséretes példái lehetnek.

Ezeket kívül az oskola - Mestereket is azokhoz számlálhatjuk, kik ezen munkából hasznot merithetnek. Kivánnám, hogy nem csak ismérni tanulnak a' nyavalyákat, mellyre útát mutattok, hanem a' izerekkkel való élést-is, tehetségek szerént meg foghatnák. Jobbára mind tudnak beretválni, sokan az ér vágásra-is és kristélyezésre alkalmasok, talán nem is volna helytelen dolog, ha mindnyáján

nyáján az ér vágás meg tanulására kényszerítettnek. E' tulajdonság mellett, ha a' forrólag garaditfáról is tehernek ítéletet, egyszer s-mind hólyag húzó flastromokat tenni és sebeket is tudnának bé kötni, nagy hasznára szolgálna az ő lakó helyeknek. Az ő oskolabéli foglatóságok naponként, csak kevés ideig szokot tartani, és nagyobb részének nintsen mezei munkája; ezek ügyességeket jobbra nem fordithatják, mind a' betegek segitésekre. Melly különös faradtságért, bizonyos mértéklett fizetést is lehetne nékiek szabni; úgy hogy e' senkinek terhére nem esne, őket pedig el-életekben igen könnyebítené, sőt ezen foglatatosság ellent állana a' dolgozatlanfág miatt meg szokott mértékletlen italnak is. Annak felette az illyetén betegek körül való gyakor forgolódás által, szükségnek idejen helyesebb leveleket tanulnának inni az orvosoknak, a' betegek' állapatajokról.

Nem kétlem hogy a' parászt rend között is találkoznak némelyek, kik az ő gyors elméjük és jó indulatjok által ezen munkát felebarátcjok hasznára fordithatják.

Továbbá remélem, hogy a' falubéli sebgyógyító borbélyok-is, kikhez a' kösség-rész

szerént tudatlanfágból rész szerént szűkségből, a' belső nyavalyák orvoslásában-is folyamodni szokot, ezen gyakor tapasztalásból és józan okoskodásból költt oktatóást, le tévén az ő előbbeni tévelygéseket, követni fogják. Meg-győzöttetnek abban, hogy mindenkor és minden embertőllehet valamit tanulni, nem-is eshetik nékiek nehezen, nemelly vélekedéseiket, olly tudományban melly tulajdonképen nem az ő hivataljokhoz tartozandó, annak értelméhez szabni, a' ki tsak abban foglalatoskodik, és a' kinek nagyobb tehetsége s-alkalmatossága volt a' gyogyító eszközők' meg vizsgálására, mint sem nekik.

A' bába-afszonyok fáradsága is hasznos lehetne, ha a' jó tanitást bé-akarnak venni. A' fok szerentfétlen eseteknek példája, melyeket jobb mesterfeggel el lehetet volna kerülni, elegendő indító okot adhatnak azoknak jóvendöbéli el távoztattásokra; e' pedig nem lehetetlen: mert a' jó nem lehetetlen, hogy ha azoknak jó indulatjok vagyon, kik a' jóra igyekezni tartoznak, de a' hasznos intéseket bé kell venni, és ez igen szűkséges.

E' végre olly együgyü orvosságokat rendeltém, és ezeknek el-készítését olly világo-

san mutattam meg, hogy kétség kívül ebben semmi zűrzavar nem támadhat. De azért senki ne gondolja, hogy az együgyü szereknek erejek és hathatóságok alább való; sőt el hirtesse kiki magával, hogy ugyan ezekkel érem mind várafi gazdag, mind pedig fő-rendeknél. A' természet munkája egyféle: tehát a' fok szerekből elegyített orvosságoknak helytelen öfzve keverése tsúfos. Mert két orvosló szernek ereje, vagy meg egyez egy mással; vagy nem; az az ellenkezik; ha meg egyez, azt kell választani a' melly hathatóbb; ha pedig egy a' mással ellenkezik, az egyelítés által egy a' másnak erejét megromtja, és így azt haszontalanná tézi.

Olly tanácsot nem adtam, mellyet könnyen véghez nem lehetne vinni. Azonban megvallom, hogy némely tsak az úri rendet illeti, ezt azért tettem hozzá, mivel falukon nem tsak parasztok hanem Urak is laknak, kik nem olly hirtelen, sem nem olly gyakran, vagy nem annyi időre, a' mint kívántattnék, tehetnek szert az orvos Doktorokra.

Nagyobb része az elő hozott eszközőknek házi orvosságokból áll: noha némely része tsak patikában találtattik. Mind az által ezek is olly óltsók, hogy mind ezek a' beteg' gyogyi-

gyításához tartozandó eszközök, kevesebbek kerülnek, mint azok a' haszontalan szerek, mellyekkel az előtt életektől meg-fosztattak. Ha a' beteg olly szegény, hogy épen semmi orvosságra való költsége nintsen: ott minden ok vetetlen a' gyülekezet annak segédelmére köteles, vagy pedig a' földes Urá-fág, egyházi szolgák és más tehetősb emberek. Ezeket kérném, hogy az ő eddig szokott betegekhez való jó tetemények helyett, olly alamifnalkodást kövessenek, a' minéműlt itt eleikbe adtam.

De valaki azt mondhatná ez ellen, hogy sok helységek olly mélyre vagynak a' városi patikáktól, hogy csak leg-kisebb orvosok is nehezen szerezhethetnek meg; e' bator úgy légyen, mindaz által ritka fajú, hogy három vagy négy mély földnyire, ne találkozná valami kalmár bólt, vagy seb gyógyító borbély, ezek hogy ha hasznát érzének, a' fel jegyzett orvoságokat mindenkor készen tartanak, melly által a' kereskedésnek új ága nevelkedne.

Erre való nézve mindennemű szernek idejét fel-jegyeztem meddig állhat meg romlás nélkül. Jobb részét az elő hozott eszközöknek az Oskola mesterek is meg szerezhetik. Hogy ha

ha az érvágó, köppölyöző és kristály eszközöket magok meg nem vehetnék-is, a' költség arra segíthetné őket, mellyek osztán az utánok következendőkre maradnának. Es bator mindnyájan azokkal élni nem tudnának-is; mind az által egy közzülők több helységeknek, hivatalja akadályján kívül, eleget tehetne.

Munkámnak utólsó részét okozták olly jövevények kik annyira ostobák, hogy a' szükség kérdésekre sem tudnak felelni az orvosoknak. Vegtére némely mesterléges szók-nak magyarázatjokat-is ki kellett fejtenem.

Tizen nyóltz vagy húsz esztendőttől fogva hetven esztendőig, egészséges embernél, az ér 60. szor vágy 70. szor szokot ürni, egy órának hatvanadik része (minutum) alatt, az öregebbeknél gyakran kétfelbben a' gyermekeknel pedig hamarabb ver, ezeknél a' verés gyorsaságának különbözőzése amannak egyharmad részéből áll, azután hová tovább alább száll.

Minden értelmes személy, ki az élet erezőkélét, magán vagy másoknál gyakran tapogatta; könnyen tehet itéletet a' betegeknel a' forrolág garaditfáról. Ha az ér útése

csak egy harmad részfel gyorsabb, a' forró-
ság nem felettébb való; ha egy félvel fel-
lyül haladja, igen meg gyúladot; ha egy
egészes útés ideje alatt kettőt számlálhatunk,
akkor igen veszedelmes vagy inkább halálos.
De az élet ere verésének (pulsus) nem csak
gyorsfágát, hanem erősségét vagy gyengesé-
gét is meg kell vizgálnunk, azon kívül ke-
ményiségét is vagy lankadtságát avagy lágy-
fágát; egyenlő vagy egyenetlenségét.

Az erős ér szökés jobbára jót jelent; és
ha felettébb erős volna is könnyű azt lágyi-
tani: de az erőtlen gyakorta szomorú hirt
hozz, tudni illik a' forrófágokbán.

Ha midőn ujainkkal az élet erét illejtük,
úgy tetszik mindha fából vagy értzből való
vólna, akkor az ér verését keménynek mond-
juk, az ezzel ellenkezőt pedig lágynak; és
jobb amannál.

Ha az ér szökése erős és lágy akár melly
gyors legyen az, jót remélhetünk. Ha erős
és kemény jobbára gyúladásnak (inflamma-
tio) jele, és ér vagást s hivesítő rend tar-
tást kíván. Az erőtlen, gyors és kemény,
nagy veszélyt jelent.

Midőn az ér verések, mind az időköz-
ben, mind a' gyorsfágban, mind erejekben
egyenlők, akkor ilyeneknek; külömben
egyenetleneknek nevezettnek, és ha két ér
szökés között egy vagy több hibázik, meg
szünő érverésnek (pulsus intermittens) ne-
vezettnek.

Valameddig az ér szökés jó, a' lélekzet-
vétel nem nehéz, az agy velő meg nem sér-
tetett, a' beteg az orvosságokat béveheti,
ezek a' várt munkálódást véghez viszik,
erejét meg tartja, állapotját érzi, addig job-
búlást várhatunk: ha pedig mind, vagy jobb
része ezen eleeknek hibázz, veszedelemben
vagy on.

És munkában gyakran esik kérdés a' látha-
tatlan gözölgés felől. Ez a' bőrünk látha-
tatlan révein által mégyen, és bátor érze-
kenységeinkkel nem tappasztalhatjuk, mind
az által 8. fontból, mellyet az egészséges szé-
mély étel s italban magához veszen, csak
négy font mégyen el a' vizeltet és szék által,
a' többi a' láthattatlan párá által takaró-
dik ki testünkéből. Innen ki tetszik hogy ha
ezen test tisztulása meg-akadályoztattik, on-
nan fok szomorú esetek következhetnek. És
ez a' legszokottabb oka fok nyavalyáknak.

Tfak egy intést téztek még ezekhez; ez oktatás mind olly személyek kedvéért irratott, kik orvosra szert nem tehetnek. Nem is lött a' végre, mintha a' nélkül el lehetnének: hanem mihelyt az orvos el érkezik, az én tanácsomat hátra kell tenni. Az orvosban vagy tellyes, vagy semmi bizodalmat, szükfég helyheztetnünk; a' dolognak jó kimenetele ettől függ; a' betegség okairól és azoknak meg orvoslásáról itéletet tenni, tfak orvoshoz illendő dolog: azért igen nagy ostobafég volna ő tőle azt kívánni, hogy olly eszközöket válasszon, mellyek történetből hasonló betegségben használtak: ez ahoz illendő balgatagság volna, mintha valaki a' vargától azt kívánná, hogy a' fent más hasonló kaptához, és nem a' maga tulajdon lábaihoz szabja.

El-

Első Rész.

A' köz nép' meg-betegedésének leg-gyakrabb okairól.

§. I.

A' kölség betegségének szokott okai I.)
A' hosszús s mód nélkül való munka. Ez által egyfzer s mind erejek el vérsz, mellyhez olly könnyen viszsa nem térhetnek. Onnan következnek osztán, a' gyuladó betegségek, úgy mint a' torok fájás, tüdőgyuladása, i. a. t.

E' gonofz ellen kétféle eszközök találtattak; vagy el távoztatván okait, eleit vérszük, de ez gyakorta lehetetlen. Másodszor hogy ha a' nehéz munkat nem lehetne el kerülni, annak ártalmas voltat, hivesítő italok, úgy mint favó, kőpültt téj, és etzetes viz által megorvosolhatjuk: mert az etzettel elegyített viz hivesít és a' test erejét megtartja. A' gyuladó nyavalyjokról alább tézünk emlékezetet Ezekről noha az erőtlenségnek esettei különböznek: mindazáltal okára néz-

B 5

ve,

ve, melly a' test nedvességeinek ki-száradásá-
ban áll, amazzal meg egyez. E' savó ital,
lágý meleg fõrdés, és tehén tej étellel gyó-
gyittattik. Ellenben a' mi a' vért feléttébb
hevesíti, itt halálos.

§. 2. Más neme-is vagon az erõtlenfé-
nek, mellyet valóságos erõnktõl való meg-
fosztatásnak nevezhetünk; e' szegénységbõl,
test táplálásának fogyatkozásából, ennek meg-
vesztegetett mivõltjától és kemény dolog-
rételtõl származik, ebben a' kõvér s-tápláló
levelek, és kevés bor ital használnak, mel-
lyekre hazánkban kiki könnyen szert tehet.

§. 3. Második közönléges oka a' betegsé-
geknek, midõn a' test felettébb meg hev-
edvén hives helyen hirtelen meg hirtetik;
ez által a' láthatatlan test' gõzölgése egyszer-
mind meggátoltattik, és a' vízszá tért rosz-
nedvességek a' belsõ részekre vetvén mago-
kat forrófágokat okoznak; nevezet szerént,
torok, mely, nyilallásbéli, bél gyuladáfokat.
E' nyavaljárnak elein mindjárt szûkség eret-
vágatni, de harmad nap múlva az ér vágás
ártalmas, az után lábait meleg vízbe ásztatás,
és a' No. 1. rendelt italt lágý melegén igya.
Ilyenkor a' verítéket heves szerzámokkal
kényszeríteni veszedelmes.

§. 4.

§. 4. A' betegeskedésnek harmadik közön-
léges oka az, midõn az ember meg hevülvén,
hirtelen hideg italt iszik. Ennek veszedelme
amannál nagyobb és hirtelenebb. Az izafz-
ró szerek itt-is ártalmasak. Innen támadnak
toroknak, melynek, májnak és a' has egyéb-
részeinek gyuladási, kólikai fájdalom, has-
nak felpuffadása, okádás, vizzel' meg fzo-
rúlása, szü szorongatások. Itt eleintén eret-
kelt vágatni; lágý meleg tejnek egy ötöd-
részével elegyedert vizet bőven inni,
vagy a' No. 2, irtt árpa vizet, vagy a' No.
4. rendelt tej forma italt; meleg vízben márt-
rott ruhákat kőssenek nyaka, melye, és ha-
sa körül; tejjel elegyített vízzel kristélyezzék.
Mind ebben mind az előbbeni esetben, ha
a' beteg ér vágás után köldökig meleg víz-
ben fõrdik, igen használ.

Tudálkozásra méltó, hogy a' paraszt em-
ber jobban vigyáz marhájának egészségére,
mint sem a' magáéra. Senki meg hevültt-
lovait hirtelen hideg kút vízzel nem itatja,
kivált midõn nyugatni akarja, tudván ezt ve-
szedelmeknek lenni, de õnnõn maga ettõl
nem irtozik. De nem tsak ez egy példánk
vagon a' hol a' balgatag emberek egészsége-
ket kevesebbre betsûlik mint sem más alább
való marhájokat.

§. 5.

§. 5. Negyedik oka a' köz nép' nyavalyájának, az idő változása, mellynek eréjétől nem oltalmazhatja annyira testét mint a' fő rend. Hazánkban pedig gyakortább és hirtelenebb az időnek hidegről melegre és erről amarra való fordulása, mint sok más országokban. Erre való nézve a' náthás forróságok és futósó kövénnyek olly szaporák mi nálunk. A' ki deakül tud, lássa erről az én munkámát, mellynek titulusa: Ephemerides Sirmiensis. Ezeket meg előzhetjük, hogy ha melegebb öltözetet viselendünk, mint az idő mivolta hozza magával, és ha a' nyári ruhát későn, ellenbe a' rélit korán vedjük-elő. Az ezes munkások kik dolgozók, be ruhájokat elvetik, el-vegezven munkájukat, estve azt ismét magokra veszik. A' kik ezt el mulatják magok magoknak egélségekben kárt téfznek. Némely helyfegeknek levegő ege természet szérent meg vesztegettet, és nem annak változása által; úgy mint azoknak, mellyek gyakor áradás által, motlárokat hagyó folyó vizekhez közel fekszenek: az ilyenek hideglelésektől kiváltképen háborgattatnak.

§. 6. A' levegő égnek illy hirtelen változású, leg-nagyobb hévfégnek idején is hideg esőt szoktak hozni; holott a' paraízt ember a'

a' mezei munkában meg izadván, egyszermind meg hül; melly által az előbb említett hideg' és melegség hirtelen változásától eredendő nyavalyák okoztattnak, és azokhoz hasonló orvoslást kívánnak. Ha a' hideg eső után mindjárt meleg napfény következik, nem annyira veszedelmes; de ha a' hives idő tovább tart, az által sokkan meg-romlanak.

Az úton járok gyakran meg áznak; de ez nem érthat nékiek ha mihelyt szálásra érkeznék, meg száríthatják, vagy meg változtatják, köntőföket. Más különben halálós mely gyuladása által el-vesznek. Ha a' has és a' tzombok meg áznak, nints hafznofabb, mint magát meleg vízzel megmosni. Midőn tfak a' tzombok áznak meg a' láb áfztató meleg viz elegendő. Láttam olly személyeket, kik valamikör alsó részeiket meg-nedvesítették kőlyikát kapván, egyedül e' tanátsáltal meggyógyittattak. Hogy a' meleg láb áfztató víz hathatóbb legyen, szappanyt olvaszszanak-el benne.

§. 7. Az ötödik ok, melly senkinek szemébe nem tűnik, alább való ugyan amazoknál, mindazáltal még is valósággal ártalmas, az hogy a' ganéjt falu helyeken a' szobákhoz közel szokták tartani; ennek párájából szük-ség.

félegképen rothadó nyavalyák következnek. A' kik hozzá szoktak, bűzét annyira nem érzik, de a' szokatlanok hatható erejét egészen tapasztalják.

§. 8. A' honnan a' ganéjt el hordják, ott mindenkor potfolya marad hátra. Ennek gözi amannál sokkal veszedelmesebb; mivel az ilyen rothadó víz könnyebben és bővebben gőzölög, mint a' ganéj domb. E' fok köznöféges pufztító nyavalyáknak eredete.

§. 9. Ezen okhoz járúl még, a' parasztembereknek kamarájok kifzellőztetésében való gondatlanóságok. Nyilván tudjuk, hogy a' szoros helyeken sokáig bérekeftett levegő ég, dögös betegséget okoz. A' parasztság jobbára szoros hajlékokban lakozik, úgy hogy az egész ház népe, melly gyakorta feles szokot lenni, az apró marhával együtt kivált télen egy keskeny szobába szorúl meg, honnan nagy tisztatálanság következik. Sok helyeken a' kamarákban olly dohos párat találtam, hogy ha a' tseléd fris szellőre gyakran ki nem járt volna, kétféleg kívül mindnyajoknak elkellet volna tőle veszniek. Erre való nézve az ilyen helyeket, úgy kellene építeni, hogy az ablakokon a' fris szellő, mindenkor szabadon által járhaflon. De az illy

illy aprólékos dolgokra senki nem figyelmez, holott nagy hasznára volna a' köz népnek.

§. 10. Hatodik okúl vezsem fel a' dobzó-dáft, ez noha ragadó nyavalyákat nem szülhet; mindazáltal egyenként vesztegeti a' népet: a' kik ennek adják magokat, jobbára mind a' mellynek gyuladási által, virágzó körökben fosztattnak meg életektől: és a' kik e' veszélyt elkerülik is, időnek előtte vonfszák nyakokra a' vénféggel járó erőtlenségeket, tudni illik a' fúladozást, melly végre a' melybéli vizkorlágon végződik. Az őfeszlett életkek által meg vesztegettetett testeknek az orvosságok sem használhatnak, és az innen költt elforvasztó nyavalyák gyógyíthatatlanok. De a' köz társalág ez ilyen gyalázatos tagjait elvesztvén, nem vall kárt, kiknek oktalán lelkek úgy szolván meg testekben fojtattattott meg.

§. 11. Az eledelek is gyakorta okai a' köz nép' betegségeknek: ez pedig meg történik 1) midőn a' gabona vagy meg nem érik, vagy rozfsz takarítás által megromlott: ezt is könnyű megjobbítani, mossák és szárítsák meg a' gabonát, dagasztás közben kevés bort töltének a' tésztaiba, kéljen meg jól, és süffék meg jobban a' kenyeret. 2) A' leg szebb gabona gyakran meg romol, hogy ha alkalma-

lan helyekken tartattik, úgy mint nedves ver-
mekben, dohos helyeken s. a' t. fokszor
falu helyekre ki-menvén tapaszaltam a' roshadt
gobonának búzit. Annak okáért szűkség a'
gabonát száraz és szellős rejtekekben tartani.
3) A' penisztes kenyér, gyermekeknek
és beteges személyeknek kiváltképen ártalmas.

A' 'ziros béleseknek és lepényeknek különb
külömbféle nemei, nevezet szerént veszedel-
mesek az aszszonyi rendnek midőn hó szá-
mok foly, és a' gyenge gyermekeknek; hogy
ha nem fok 'zirral készítették és jól ki sült-
tek, könnyebben emészthetni meg, a' belső re-
szeknek meg dugattatása, a' test nedvességének
szivóssága, honnan különb különbféle d-
fonnyasztó nyavalyákban esnek, száraz kor-
fágokba, a' gyermekek el-sorvasztó angliai be-
tegségbe, vagy hideg náthába, hósziasz-
lésbe s. a' t. A' lepény igen egészen rontó
étel, ha nem jól kéltt részrűből, készítették,
igen vajas vagy 'ziros, eléggé ki nem sült,
és gyümöls bélel megfavaanyitattott.

Hogy pedig a' paraszt embernek, a' nehe-
zen emészthető eledelék sem árthatnak egy
könnyen, annak egy oka az, mivel jól meg-
rágják a' mit el nyelnek, más a' dolgozás ál-
tal való gyakor ingatása a' testnek, azon ki-
vül mivel nagyobb részét életeknek fris és
sza-

szabad levegő égben folytatják, de főképen
mivel jobbára este korán fekszenek-le, és
idején reggel szoktak felkelni.

§. 12. A' köz nép' betegeskedésének több
szerző okai között, az ő hajlékoknak álla-
patját sem kell elfelejtenünk. Mellyek vagy
meredek partokba áfattatnak, vagy motfáros
slápos helyeken építettnek, azért is annyira
nedvesek, hogy arról minden-nemű élések
megromolván, új kút feje ered a' betegsé-
geknek. Noha ez; a' dolog tévő embernek
nem mindjárt árthat; de idővel lassan lassan
egészfőget fogyasztja, és kiváltképen a' gyer-
mek ágyas aszszonyoknak, betegségből fel-
gyógyuló személyeknek, az illyetén nedves
épületek felette ártalmasak. Affőle alkalmat-
lanlágokat könnyű volna el-távoztatni, hogy
ha a' nedves helyeken száraz töltésken épí-
tenék a' házakat, a' partokon pedig árko-
kat kellene áfni az épületek körül, hogy az
első-viz melletek le folyhasson. Ezen tanás
nyilván megérdemlené az elő-járokknak fi-
gyelmetefőgeket, én azomban részemről,
mind azokat, kik házakat építnek, valóba
intem, hogy arra vigyázzanak. De ennél
még kifebb fáradsággal vihernék azt véghez,
hogy ha az épületeket nap keletre álltanak,
ez a' többi között, igen használ az egészfő-
nek,

nek, noha lokan szantszándékkal de minden ok nélkül mulatják el.

Ezen elő hozott tanátsimat; alig fogja negyed része az embereknek valamire betűlni; de kiki el-hiteffe magával, hogy fokkal fontosabb a' dolog, mint eleinte láztattik; és olly számtalan fok vesztő okai vagynak az emberi nemzetnek, hogy a' leg tsekélyebb eszközt sem kell el mulatnunk, melly annak meg tartását és boldogfágat elő mozdithatja.

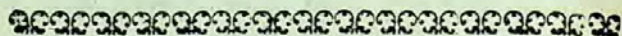
§. 13. Hazánkban a' köz rend imez italokkal szokot élni 1. Vizzel, 2. Borral, 3. Égett borral, 4. Sörrel, 5. alma-vizzel és imitt amott nyir-vizzel. A' bor és égett bor kiváltképen szolgál a' dobozódsárá.

Magyar ország rész szerent hegyes, rész szerent sík tartományokból áll, amazok egészséges viz forrásokkal bővölködnek, ellenben ezek jó viz nélkül jobbára szükölködnek. A' rossz vizet külömb-külob-félé-képen lehet meg-jobbítani, mellyet a' köz nép is sok uton módon szokot próbálni, de ezen mesterségről itt bővebben nem szólharunk. A' mi borrhaink ritkán ártanak természet szerent, hanem csak a' mértékletlen ital által. A' hibás borokat fok ártalmas mesterségekkal szokták

ták meg-változtatni, de ezeket a' mi együgyű népünk, szerentféjére, eddig még meg nem tanulhata. A' több italok nemei még ártatlanabbak önnön magokban, csak vizfza ne éljenek vélek.

Mindazáltal még egy felette veszedelmes szokást szükség elő hoznom, melly hazánkban közönségesen bevétett, és a' melly minden más étel s italban való rendtelenségnél ártalmasabb, tudni illik az égett borokkal való vizfza éles. Még a' köz rend is maga veszedelmére fok néminémüeket talált fel. Mert égetnek mindenféle gyümöltsből úgy mint, almából, körtvélyből, szilvából, terefnéből, gyalog fenyű magvából, törkölyből, s. a. t. ezt mind kitesnyek mind nagyok reggeltől fogva estig egy áránt ifzák, noha ennél veszedelmesebb ital a' világon nintsen, mivel a' test nedvességeit meg fűriti és szárazítja, annak temérdek részeir el fonnyasztja, érzékenységtől és erejétől megfosztja. Onnan származnak a' belső részeknek megdugódási és megkeményedései, úgy-mint fárga, száraz, viz-korságok, az érzékenységeknek fogyatkozási, fő-fajás, szédelgés, tagok' reszketése gutta ütés, nehéz kedvűség, nyavalya kitérés. A' gyermekeket életeknek egész rendiben erőtelenné teszi, nehéz nyavalyába

ejti és az angliai száraztó korszakba s. a'. t. Tíak ennek tulajdonithatjak a' test ideginek olly gyakorta elő kerülő erőtlenfégit, és hogy olly fokban esnek most melankoliába vagy megbódúlnak.

Második Rész.

A' népnek nyavalyáit megnehezítő okokról.

A' közönséges gondviseletről.

§. 14.

Az első részben említett okok szülik a' betegségeket; de a' rendtlen és helytelen gondviseles azokat veszedelmesebbekké sőt halálosokká teszi. Mert nagyobb része a' népnek, olly balgatag és veszedelmés tévelygésben vagyon; hogy mindenféle betegségek izzadás által gyógyítatnak; és hogy e' végre erős izzasztó orvosságokat kellyen bévenni, és magát nagy melegen tartani. Ez alatt két féle tévelygés rejtettett-el, melly a' nép' szaporodását gátolja; és semmiképen el nem hitethetjük a' köz együgyü renddel, hogy

hogy ha a' nyavalyának kezdetin, veritéket hast, azzal önnön magát öli-meg. A' veriték el-osztatja a' vérnek hig részeit, és azt elszáritja, annak okáért a' gyuladást öregbiti; holott a' vérnek nedvességét nem kellene elvonnunk, hanem inkább szaporitanunk. Kiki tudja hogy az oldal nyilalásban erecszett vér sűrű és megfültt: ehez hogy inkább vizet kell adni mint azt attól megfosztani, azt a' józan okoskodás tanítja.

§. 15. Hogy az izzasztó szerek ártalmosak, azoknak tulajdonfágából is világosan kitétzik. Mert a' ször majd tíak meg nem fojtják a' beteget a' sok vánkosokkal; azon kívül a' fris levegő égtől minden úton módon óltalmazak, holott a' leg.egészségesebb ember is megbetegedne, hogy ha bé rekesztettett szobában sok párnákkal béborittattnék. Gyakorta belépvén az illetén felettébb megmelegített házakba, a' lélekzetem ottan megnehezedet, mellyet másképen meg nem könnyebbittem, mint meg nyitattván az ablakokat. Legalább az okosabbaknak kötelefégek volna, azt az együgyü népnek tanitaful adni, valamint valamiképen a' halaknak a' tiszta viz; olly szükféges az embernek a' fris levegő ég, melly semmitől inkább meg nem vesztettetik, mint a' bé zártt szük kamarában

vagy szobában, a' fok ágyakból ki' gőzölgő páráról, holott mihelyt az ilyen szegény beteg körül a' levegő ég megújítottatik - és a' takaró dunhától meg szabadul, azonnal a' forrófág is szűnik, a' fuladással, szű szorongatással és nehéz álmokkal együtt.

§. 16 Másodszor hevítő eszközökkel is szokták az izzadáfra kényszeríteni, úgy mint terjéssel, borral és égetett vízzel, melly gyakorta ártalmas füvekből és virágokból készítettik, forrófágban a' safrány ennél is ártalmasabb. Mert mindennemű forrófágokban a' hivatás és a' széknek lágyítása szűkféges. A' fellyeb említett szerek pedig mind hevítők, és has szorítók, következendőkép ártalmasak, midőn a' paraszt ember gyullasztó forrófágban (inflammatio) fekszik, oly bőven adják néki a' melegítő szereket, hogy más annál egészségesebb ember is, ha annyit inná azokból, ugyan azon nyavalyába esne, mellyben a' beteg fetreng. Az illetően helytelen orvoslásnak híralmas kimenetelit naponként tapasztaljuk.

§. 17. Itt olly ellen vetést tehetne valaki, hogy némely betegségek valófággal a' veriték által gyógyítottatnak meg és ezt szemeinkkel látjuk. Erre azt felelem; való az, hogy né-

némely nyavalyákat az izzadás elfő' zengéjekben meg fojthat, tudni illik a' fattyú oldal nyilalást (pleuritis spuria) a' futó kösvényt (rheumatismus) és náthát; de csak akkor, mikor az említett nyavalyák, a' test láthatatlan gőzölgésének meg-gátoltattásától eredtek, a' szagató fájdalom azonnal következik, és minek-előtte a' gyullasztó forrófág támad, ilyenkor meleg italok által ismét helyre állatván a' test' párállását, a' betegségek okát meggyőzhetjük. De itt is el-kell távoztatnunk a' felettebb melegítő szereket és a' bodza fa virágán kívül, mellyet herba thée gyanánt izzik, nem szűkféges erősebb izzasztó orvosságot adni. Ha a' beteg ilyen meleg italt böven iszik, az által a' nyavalyát okozó rosz nedvességek meg-higittatnak, és minek utánna annak vastagabb része, a' szék és vizellet által a' testből ki tisztult, hogy a' vérben hátra maradt haszontalan vizes nedvességis a' veriték által kihajtatassék igen tanáfos. Az illetően hasznos izzadást pedig semmiképen nem kell akadályozni, mert ez szintén olly esztelenség volna, mint izzasztani a' hol nem szűkféges; és ha a' vizszavert veriték a' belső nemesebb részekre száll, ottan veszedelmesebb nyavalyákat okoz. Annak okáért vigyáznunk kell, hogy valamint a' betegségek elein a' veritéket haj-

hajtani, úgy annak végen meg-gátolni ne mé-
részeljük. Leg bátrabb eszköz az izzasztás,
a' lágy meleg viz ital.

Ha a' beteg két napig izzadott, az után meg-
könnyebbedik ugyan, de az izzadás csak ha-
mar meg szűnik, nem is lehet azon eszkö-
zökkel ismét ki hajtani. Annak utánna két
annyt adván az orvosságból, a' gyulafztó for-
rófág (inflammatio) öregbedik, és a' beteg
rettenetes kinokban hal-meg. Osztan még is
arra fogják, hogy nem eléggé izzadott, ho-
lott valóbon a' feletébb való izzadástól holt
meg. Már régtől fogva intik az okos orvo-
sok a' köz népet, hogy a' bor italtól forró-
ságokban magokat ojják, és én is ezt vi-
szont elméjékbe nyomom, jólehet félek azon,
hogy oktatásom füstbe ne úttettefiek.

A' paraszt ember, noha egészséges korában
inkább ifza a' feje, mint sem a' veres bor-
mindazáltal meg-betegedvén ezt amannál
fokkal felyebb betűli, holott a' veres bor
a' hast meg-szorítja, nem is hajtja olly hat-
hatoson a' vizelletet mint a' fejét, és a' test'
tűseit fonnyasztja s-a' vért süríti, mellyeket
inkább lágyítani s-higitani kellene.

§. 18. Annak felette öregbítettnek a' nya-
valyák a' helytelen eledetek által. A' be-
reglég szűklég-képen erőtlenséget hoz ma-
gával; azért ezfelen félelemtől vifeltettvén,
hogy a' beteg erőtlensége miatt meg ne hal-
jon, kényszeritik az ételre, melly által a'
forrófág nevelkedik és halálra válik. Az
illy törődés csak képzelte; mert a' forró hi-
degleléséknek elein kevés étel miatt senki
meg nem hal, ha csak tiszta vízzel tápláltat-
tik is, sőt jobb erőt véssen; holott a' bö-
etedel által csak a' nyavalya tápláltattik, a'
betegnek ereje pedig fogy.

§. 19. Akár melly hideglelésben is a' gyo-
mor emésztése megbomlik; valamit magához
veendő az ember, azonnal meg romol benne,
és a' rothadásnak okát gyarapítja, ez által
a' betegnek ereje alább száll, ellenben a'
nyavalya nevelkedik e képen az étek méreg-
gé léssen, midön a' beteget erejétől meg-
fosztja, ezt pedig számtalan példák bizonyi-
tják. Látván látjuk, hogy, midön az illy
szerentfetlen szegényekbe, erőltetéssel töl-
tik az eledeteket, azonnal erejekben annál
inkább megfogyatkoznak, mennél több ele-
dellel élnek, mellyre szűfzorogatás és fő-
nek megghiúlása következik.

§. 20. De nemcsak az eledel bőfége, hanem annak minéműfége által is árthatunk a' betegnek. Midőn a' nyavalyának elein mindjárt jó 'ziros levefeket, tyukmonyat, húst, adnak enniek, ezeknek is nagyobb része büdös vagy rothadt. Ezek mint a' méreg, okádást, epekedést, feletébb való has menést, hideglelést, főnek meg-hiúlálát, petétsfet, és apró himlöt (purpuram) okoznak. Hogy ha az illetén szerek forrófágban lévő betegnek adattatnak, a' gyomorban fekvő rozfsz nedvéflegek által ottan meg vesztegettetnek, és rothadásra indittatnak, honnan mind a' fellyebb itt történetek rövid idő alatt származnak. Innen kiki az illetén orvoslás helytelenfégéről ítéletet tehet.

§. 21. A' rozfsz nedvéfleggel bővölködő testet, minnél inkább tápláljuk, annál inkább fértjük; e' két ezer éfztendő előtt a' legfőbb orvosoktól meg ífmezt, és azoknak követőitől megerősítetett igazfág. Mivel az egéfségtelen testnek higfágai, mint a' kovász, az eledeleket magokhoz hasonlítják. A' mint a' nyavalyáknak szemes vizsgálói jól észekbe vették, hogy minnek utánna, a' forrófágokban fekvő betegek, erőfítő leveket vettek bé, azonnal inkább meg erőfletettek. Midőn forrófágban lévő, vagy rozfsz nedvéf-

féggel meg terheltettet gyomrú embernek 'ziros levef adunk, annyit téfzen, mint ha két vagy három óra múlva, meg romlott hús' levét adnád néki.

§. 22 Meg kell vallanom, hogy ezen időtlen mordály ítélet, a' betegetek 'ziros erőfítő levefekkel táplálni, nem csak az együgyü népnél; hanem még azoknaknál is, kiknek szeméfsége' és jobb fel neveléfektől, illet nem várnánk, feletébb el-terjedet. Nagy szerentfjére volna az emberi nemzetnek, ha mindnyájan ezen igazfágról meg-győzetetthetnének, melly az orvos tudományban olly bizonyos, hogy tudni illik, a' betegnek erőfítésére más eszköz nintfen, hanem csak az, a' melly a' betegféget erőfletiti; de ebben a' magáltalkodás megfoghatatlan, és második nagyobb tlapás, melly a' nyavalyákkal, az emberi nemzet veszedelmére öfzve-fszerkeztetett. Húsz betegek közzül, kike fálkon hálnak-meg, két harmad résznel többen gyógyulhatnának-meg, hogy ha csak olly helyen fekünnének is a' hol a' szabadfzellő nem érhetné testeket, és egyedül tífzta vizzel tapláttatnának, de az ollyátén helytelen szorgalmatoskodáfok miatt, egy sem-elevenedhet-meg közzülök.

§. 23. Hogy az igen esztelen szokás legyen, midőn a' beteget meleggél fojtják, ki szárítják és fok erősítő levelekkel vagy más eledellel taplálják; onnan is ki tetszik, mivel mind ezek a' beteg' természeti indulatjával ellenkeznek. Annak tüzes hévfége, mellyen főképen panaszokodik, bőrének, ajakinak, nyelvének s-torkának szárazlaga, a' vizelletnek láng színe, hivesítő dolgok után való kívánágok, fris levegő égtől való meg-vidámulások, mind ezek azt jelentik és nyilván mutatják, hogy ollyankor nem hivesítő hanem hivesítő eszközök kívántatnak. Az ő nyelveknek tisztátalanlaga, melly a' gyomornak hasonló mivoltját adja clönkös, az ő émelygések, okádozások, étel kíváltképen a' húfnak meg-utálása, léleketeknek undokfága, felől s-alól elmenő szelek' bűdös fége, székeknek fertelmes szaga, bizonyítja, hogy az ő belső részek meg-vesztegetett nedveségekkel telyes, mellyek minden bévett eledeleket megrontnak, és hogy itt mást nem kell telekedniük, hanem bőséges higító italokkal azokat a' testből való kitisztulásra elkészíteniük. Sőt ezen intésemet megkettőztetem, és kívánom, hogy arra jól vigyázzanak, valamig a' betegnek szájaizi keferü s-rothatt, valameddig gyomor émölgést, bűdös lehelletet, forrólagot érzünk benne, mig.

miglen székinék undok büzét és vizelletinek verefféget tapasztaljuk, mind addig a' hús, annak leve, tojás, és minden ezekből készített eledelek, a' terjék és a' bor, nem különben mindennemű melegítő szerek, olly ártalmasok nékie, mint a' méreg.

§. 24. Noha a' világ s a' többi között talám némely orvos tudók is; ezért bal ítélet télnék felőlem: mindazáltal az igaz tudos orvosok, kik a' természet' leg-kisebb munkáira is figyelmetesen vigyáznak, meg valják, hogy ebben a' tanításban, nem tsek a' tzelt által nem hágtam; hanem inkább az ő gondolatokat, mellyek a' bölts orvosoktól már ez előtt több mint két ezer esztendők folyása által bé vétettek, elegendő képen meg nem fejtegettem. Ezen vélekedés mint a' józan okoskodás, mint pedig a' minden napi tapasztalás által helyben hagyattatik. Holott az ellenkező tévelygés, fok ezernyi ezer emberek veszedelme által meg-hamisítottatik.

§. 25. Noha némely része a' betegeknek, kik az említett rend tartás ellen vétkeztenek, mind azon által még is fel épül, de az után hofszú finlésbe esik, és a' gyulasztó orvoslásnak kárát későbbben vélzi észbe.

§. 26. Ezen kívül még más közönségesen bé vett szokást is kell illetnem. Tudni illik midőn majd csak nem minden nyavalyának elein purgatiót és hánytató orvosságot szoktak bé adni. Ez által fok hálál okoztattik. Igaz, hogy néha az illy szerek szükségesek, de mikor és minémü környül álló dolgok alatt, azt alább majd megmutatjuk. Ezen kívül jobbra ártalmasak, kiváltképen a' gyuladásokban (inflammatio) közönségen.

§. 27. Bátor az illy szerek által a' gyomrot tisztítani akarják, és az émelygésnek, okadozásnak, száí' keserűségének, szomjúságnak és a' hideglelésnek félszékét igyekeznek eltörölni: de ebben gyakorta igen megfálatkoznak; mivel ezeknek okai jobbra olyanok, hogy az illyetén eszközök által semmi képen meg nem gyözetethetnek. A' nyelvnek tisztátalanságából, a' gyomor' és beleknek állapotját kell megismernünk. A' forrószágban fekvő betegnek torkát, akár mint rotyogtassuk, nyelvét mossuk, vakarjuk, mind halzontalan, mert nyelve a' sükértől előbb meg nem tisztul, hanem minek utánna főtt vizet böven ivott, mind a' hideglelési forrótság, mind a' szomjúság, mind pedig a' nyelv' szivos sara megszünik. Igy a' gyomor' és belső részek' állapotja a' nyelv mivóltjával meg-

megegyez; azt eleinten femmi úton módon meg nem tisztithatjuk, de a' higitó és hitefítő eszközök utánna magától megtisztul, az okadozás, böfögés és nyughatatlanfág elmúlik.

§. 28. Az erős hasit indító és hánytató eszközök a' gyulasztó forrószágokban (inflammatio) azért ártalmasok, mivel a' forrósz nedvességeket a' fájdalom által ingerlett helyre vonfsák, holott azon kívül is böven tálatatnak, még éretlen okát a' testből ki nem hajtják, ellenbe a' test' nedvességinek leg-higabb részeit elviszik, az által azokat megszüntik, hasznosabb részeit ki hajtják és az ártalmasabbakat hátra hadják.

§. 29. A' hánytató szerek a' gyulasztó és más mindennemü forró nyavalyákban, az érvágás előtt, és miglen a' test' nedvességei böital által meg nem rickitattak, fokféle veszedelmet szereznek, úgy mint gyomor' tüdő máj gyuladásokat, fúladásokat és hagymázt. A' hasit indító szerek avagy purgatiók olyankor a' belső részekben gyuladást s azért hálál okoznak. Az elő számlált esetek közül pedig egy sints, mellyről már az esztelenfég és a' gondviseletlenség számtalan példakat nem mutatott volna. Az említett szerek'

rek' munkálkodása az olytán környül álló dolgokban annyit téizen, mintha a' száraz és meg gyuladt nyelvre írt és borsot hindentél.

§. 30. Igazságát annak, a' mi ezen részben elő-adattott, a' leg együgyűebb ember is által láthatja; de az okosság is azt hozná magával, hogy azok is, kik ennek merőléget meg nem foghátják, általkodva ellene ne vetnék magokat. A' nagy való dolgokban azoknak tanácsát kell követnünk, kik azoknak vizsgálásában életéken nagyobb részét töltötték-el. Azt én nem kívánom, hogy nékem leg-nagyobb hitelt adjanak, hanem azon bölts orvosoknak, kik től én ezeket tanúltam, és a' kiknek én tőlak tolmácsa vagyok. Mi haszna vagyón az orvosnak abból, midön a' betegnek az ártalmas ételeket, gyulasztó és fulasztó eszközöket mellyek tőlak a' nyavalyát öregbitik, meg tiltja? mit nyer azzal midön magát a' veszedelem ellen állatja? azt jobb része az embereknek tőlak meg sem közöni. Avagy minémü okokra való nézve hitethetnénk-el magunkkal, hogy sok ezer tanúlt okos, próbált emberek, kik életeknek rendiben tőlak a' betegségeknek meg vizsgálásában foglalatostkodtanak, azzokkal való bánásban hamarább meg tőlakkozhatnának, mint más tudatlan ember, ki tőlak

tőlak igen ritkán forgodott betegek körül? vagy mifoda bolond hihetné azt el, hogy egy balgatag beteg őrző, a' ki hús' levét, tojást, pezsméretet s-martzapánt javasol a' betegnek, nagyobb hitelt érdemeljen, mint az értelmes orvos midön ezeket tiltja. Nagyobb gyóttrelme az eszes orvos Doctornak nem lehet, mint midön ostoba és goromba beteg körül álló személyekkel pörtenie kellett, kik az ő helytelen gondvitélétek által a' nyavalyát nevelik, még is ostóan annak halálos ki-menetelit nem az őnnön magok elzetelenségének s-hibájának, hanem az ártatlan orvos bölts rendelésének, (mellyet meg sem tartottak) s tanácsának, oktalánul és latrúl tulajdonítják. Nagy szeretetből a' beteget enni kezzerittem, nem de nem annyit téizen, mint azt nagy szeretetből meg ölme így töllelkszik a' majom-is!

Harmadik Rész.

Azokról a dolgokról, melyekre, a nyavalyáknak kezdetin szűkség vigyázni.

Nevezet szerint pedig, miképen kellyen a' beteggel a' forró hidegletés elein bänni?

§. 31.

Eddig azt mutattuk-meg a' mi a' betegnek ártalmas : azért szűkséges, hogy immár azt is mutassuk-meg a' mi nekik hasznos, 's kiváltképen mifoda eszközökkel kellesek élnünk a' forró nyavalyák elein, és miképen kelljen bänni az illetén betegekkel közönségesen. Azok, kik ebből a' munkából valami hasznot akarnak meríteni, erre a' részre főképen figyelmezzenek : mert az alább meg irandó nyavalyákban, ettől különböző rendtartást nem szabunk, hanem ha annak különös mivóltja azt magával hozandja, és a' hol a' beteg körül való rendtartást emlitendem, az által azt kell érteni, a' mellyet most itt meg-irtam s-ajánlottam;

és

és ugyan azon módon kell véle bänni a' levegő-égre, ételére 's-italára, kristélyezésére való nézve, a mint itten adom elő, hanem ha másutt valami különös italokat vagy kristélyeket rendelnék.

42. 813 -

§. 32. Jobbára minden nyavalyák (itt pedig mindenkor a' forrófággal járó nyavalyákról szölok) az előtt egy néhány héttel vagy napokkal valami kis egészség változása által jelentik-meg magokat; úgy mint erőnek vagy étel kívánásnak fogyatkozása által, vagy terhet érez az ember gyomra körül, hamar el fárad, feje nehéz, álma nyughatatlan 's crejét nem ujítja mint annak előtte, lankadtság, lélekezere néha meg-nehezedik, az élet erei rendetlenül járnak (pulsus irregularis) borzadozás, izzadásra való hajlandóság, néha pedig annak szokás ellen való hátra-maradása. Elyentkor a' nyavalyának eleit vehetjük, hogy ha e' következendő négy dolgokra, mellyek igen könnyűk vigyázandunk: 1. Ollyankor minden-némű kemény munkát félre kell tenni, de még-is a' testet gyengén ugyan de szüntelen ingatni. 2. Kevés és könnyen emészthető ételekkel kell élni. Kivált szűkség a' hűtől, tojástól, bortól magát meg-tartóztatni. 3. Az alább (No. 1. és 2.) meg-irtt főtt vízből bőven kell innja, úgy mint fél órától fél

D 2

órára

órára egy egy pohárral; lehet e' helyett egy pint vizet, fél pohárnyi bor étzettel fél forralni, s-azt igyja. Ha ez nints, végy egy pint tiszta vízre egy kés hegygyire tö. rött sót, főzsd meg, azt igyja. Hogy ha mézet is kaphata hozzá, ehez 2. vagy 3. kalányit tégy s-főzsd meg a' vízzel. Hasznos a' bodza vagy hárs fának virága is herba thée gyanánt. Nem külömben a' turótól el választott tiszta savó is. 4. Tiszta lágy meleg vízből készítettett, vagy (No 5.) feljegyzett kristályel éljen. Illyen módon a' legveszedelmesebb nyavalyáknak is eleit vehetjük; és hogy ha gyökereftől kinem itatarhatónak is, mindazáltal az elő számlált elszközök által igen meg enyhíthetnek.

§. 33. Szerentéltenségekre, ezzel ellenkező rendet szoktak tartani az emberek, és mihelyt valaki roszszúl érzi magát, azonnal hús levefekkel, tyukmynyal terhelik a' gyomrát, meg tiltják a' kerti veteményeket és gyümölstöket, mellyek fokkal hasznosabbak volnának; a' gyomor erősítésére és a' szelek elofzlattására, bort vagy más gyulasztó italt iszik, melly által csak a' forrótság nevedig és ereje fogy. Az által a' megromlott nedvességeknak testből való kitakarodása meggátoltatik; a' nyavalyát okozó maté-

ria

ria ez által meg nem higitattik, és az elválasztásra el nem készítettik, hanem inkább mérgefebb és mordabb léfzen, holott a' hivesítő és vékony italok azt ritkitják, és a' szék, vízzel s-veríték' útain azt a' testből kivetik.

§. 34. Midőn pedig már a' nyavalya tovább ment, úgy hogy a' beteg borzadozni kezd, melly borzadozás csak nem minden nyavalyának elő-jaró kálaúzza; melly után közönlégesen az egész testnek lankadtlága következik, ottan ha fel nem bírja magát a' beteg feküdjön le, takarják jól bé, és a' (No. 1. és 2.) meg nevezett italokból bőven idjon, vagy azokból mellyeket fellyebb §. 32. emlitettünk.

§. 35. Mikor a' beteg fázik, akkor igen óhajtja a' takarítást; de vigyázni kell, hogy mihelyest tágul róla a' hideg, azonnal a' takarító is vegyük-le, és csak azt hadjuk rajta, mellyel egészféges korába szokott élni, sőt ennél is bár könnyebbet. Nagyobb része a' parasztoznak dunhával szokott takarozni, de a' tollas ágy a' forrótságban fekvő betegeknek igen ártalmas szokott lenni, kivált meleg nyári időben, olyankor azért jobb volna a' helyet másféle takarozó rahakkal élni, téli időben

D 3

pe-

penig a' tollas ágy és dunha-is el szenvedtt. hető, de máskor tanácsobb a' szalmás nyoszolya; csak az hiheti el, a' ki tapasztalta mitfoda könnyébfégére esik a' betegnek, midőn a' pelyhes vagy tollas párnákból megszabadul, a' hevűség-is mindjárt rágul.

§. 36. Mihelyt a' forrózás nyilván vagyon, következendőképen kell a' környül álló dolgokat elrendelni:

1.) Arra kell gondot viselni, hogy a' szoba, vagy kamara, mellyben a' beteg fekszik felletéb meleg ne légyen, sok házouralan ember körülötte ne zajogjon, hogy a' beteg fokat ne befűljen. Mert leg hamarabb atról bomol meg-elméjében, ha sok ember társog s-fűség ágya körül. Azon kívül egy szobában lévő sok személyek lélekzése által az aet megvesztegetterik, és a' külömb külömbféle beszéd eszét megháborítja. A' betegnek gánéját vagy vizelletit, mindjáraft vigyék ki a' szobából. A' levegő égnek megújítására, minden nap reggel és este, leg-alább egy fertály óráig meg kell nyitni egy ablakot és az ajtót: de hogy a' szabad szellő olyankor ne érhesse a' beteget, karpitot, vagy ha az nints' pokróczot avagy lepedőt vonnyanak fel a' nyoszolya eleibe. Kemény hideg időben

ben elég egy vagy két minutomig egy ablakot nyitva tartani, de nyárban éjjel s-nappal egy mindenkor nyitva légyen. Igen hasznos tüzes vasra etzetet tölteni, és annak párája által a' levegő eget tisztítani; nyáron midőn nagy hevűség vagyon a' házban, annak szérűjét vízzel gyakran öntözzék és zöld ágakat tartsanak vizes edényekben a' beteg körül.

§. 37. 2. A' mi a' betegnek eledelét illeti, femmi nemű vastag ételekkel ne éljen; ellenben mind szüntelen illy könnyen emészthető étet készítsenek néki: tudm illik végy egy font kenyeret, egy olasz diónyi vaját, de ez is elmaradhat, főzd meg egy pint vízben, szurd ruhán által, abból fél megszelynyit igyon meg minden harmadik órában, de ha a' forróság mód nélkül nagy, ebből is szűkebben kell adni. Ha árpa vagy zab darát kaphatsz annak levével tápláld

§. 38. Nyárban fris főtt, télben pedig aszú gyümölcstőt is megengedhetünk, úgy mint főtt almát, szilvát vagy trefesnyét. Az értelmes emberek nem fogják tudálni, hogy a' forró hidegletésekben, a' gyümölcstőket ajánljuk, mivel azoknak hasznos voltát napoként tapasztaljuk. Ezen tanács csak azokat botránkozathatja-meg, a' kik még a' ré-

gi be-vett hal iteleteket követik, de ha ezek is jól megfontolandják a' dolgot, könnyen által láthatják, hogy az olly eledel, melly a' szomjúságot őrzi, hivesítő, a' forrófagot enyhíti, a' buzgó epe fárt jobbitja, a' hasnak meg szorulását akadályoztatja, a' vizelleter indítja, leg kellemetesebb és leg hasznosabb a' forró nyavalyákban fetrengő betegeknek. Ezeket feletébb-is szokták óhajrani; tudok példákat, hogy némely betegek, csak az által gyógyultak ki a' forró hidegtelestől, hogy lopva ettek gyümölcstöt. A' kik ennek valótlóságát meg nem foghatják, tegyenek az a' szomra próbát, hogy az önnön magok tapasztalása által meg győzerethessék. Annak okáért minden forró hidegtelestől bízván lehet adni jól meg értt tseresnyet, megyet, epret, szederjt, tengeri szőlőt, egy szoval minden leveg gyümölcstöt, sültt vagy főttt almát, körtvélyt, szilvát, baratzkot s. a' t. Lásd a' 40. fejeletet. A' jó érett szilvának levét vízzel elegyíteni s azt itatni véte. Láttam fok ízben, hogy ez hathatótabban őrzi a' szomjúságot, mint minden más ital. Hanem csak arra vigyázzanak, hogy egyfzer s-mind fok gyümölcstől meg ne terhelje gyomrát a' beteg, de apródonként enni benne, igen használatos. Ha kezéd ügyében vagyon édes narants vagy

tzi-

zitrom, annak béivel élhet, de a' héját ne edje, mert hevítő erővel bír.

§. 39. Azonban a' fellyeb említett hivesítő, italokkal éljen Valamely gyümölcstnek levéből tölts egy vagy fél pohárnyit egy pint vízbe, azt ihatja.

§. 40. Mennél többet ihatik a' beteg annál hasznosabb, de egy vétében fokot ne igyon, hanem kevesenként és gyakran, az az minden fertály órában egy egy pohárnyit, de az itala feletébb hideg ne légyen, és 24. óra alatt leg-alább 2. vagy 3. pintet igyon meg.

§. 41. 4. Ha a' betegnek naponként két-fzer szék nints, a' mellet bőven nem mégyen a' vizellest, és láng színű, ha eszelős, forrófaga nagy, fejét és agyékát igen fájtatja, hasfárgását, és okádozásra való hajlandóságot érez, éljen a' No. 5. meg irtt kristélyel. Jól tudom hogy a' köz nép irtozik ezen eszköztől; mindazon által a' hol a' fellyül előszámláltt jelek jelen vagynak, ennél jobb tanács nintsen, és fokkal hasznosabb mint akar-melly has indító szerek. A' kristélynek hasznát alább, a' nyavalyáknak külömbfége szerint, meg határozuk. De jól vigyázzanak arra, hogy kristélyt ne tegyenek akkor, mi-

dön a' beteg könnyebbitő veritekben fek-
szik.

§. 42. 5. Miglen a' beteg birja magát mind
addig le ne fekődjön, ha pedig kéntelen vol-
na véle, leg-alább egy vagy fél óráig ma-
radjon fen, avagy üljön az ágyon. Ez ellent
áll a' forrófágnak, fő fájásnak és az elme
tébolygásának. De midőn a' beteg enyhítő
veritekben fekszik, akkor nem, kell az ágy-
ból ki venni. De az ilyen veritek csak a'
nyavalyának végén szokot következni.

§. 43. 6. Minden nap az ágyát meg kell
vetni: és minden másod nap mind a' lepe-
dőkét mind pedig az ingét meg kell változ-
tatni. Ellenkező bal ítélet, ezzel ellenke-
ző szokást hozott bé. Nem méréstlik a' be-
teget undok ágyából fel-venni, melyben a'
rothatt pára gőzölög és a' nyoszolyát fertel-
mesíti. Előbeni intésemet meg-kettőztetem,
és újlag erősitem, hogy a' forrófágot sem-
mi inkább nem táplálja, és az elmét hama-
rabb meg nem háborítja, mint ha a' beteg
szüntelen vetetlen ágyban nyugszik, és a'
körülette való feje ruhát meg nem változ-
tatják: gyakorta tizenkét napik tartó bolon-
doskodásnak végére jártam, az említett két
efzközök által. Ez ellen azt szokták vetni,
hogy

Hogy a' beteg igen gyenge a' fel ülésre! de
épen halálozó betegnek kellene lenni, a' ki
ezen változást el nem szenvedherné, melly
noha kis ideig erőtlentiti, de az után erejét
vissza hozza. Különös munkálkodása az ágy-
ból való fel kelésnek az, hogy az által a'
vizellet azonnal meg indittatik.

E' parantsoltt rend tartás által, négy ré-
sze a' forró hidegtelelésben fekvő betegeknek
vagy tellyességgel fel-gyógyul vagy leg-alább
meg könnyebbedik. Hogy ha ezeket el-mu-
latándjuk minden orvosságok haszontalanok.
Bár csak a' köz nép tudná, hogy a' beteg-
séget kényszeríteni nem lehet; és hogy azok-
nak el határozott folyála vagon; és hogy
a' hirtelen erejű orvosságok, vagy halált szer-
zenek, vagy hosszú, finlésbe vették az em-
bert.

§. 44. De nem elég az, hogy a' betegnek
nyavalyájában gondját viseljünk: hanem szükség
hogy fel-gyógyulásának idejére is figyelmez-
zünk. Ugyan azon bál ítélet; mellytől vi-
seltetvén n' nyavalyának közepette ételre kén-
szerítjük a' beteget, ártalmas akkor is, mi-
dön a' nyavalya tágul. Mert az által vagy
azt vissza térítjük vagy hosszú beteglé-
gekbe viszük őket. Valamint a' nyavalya
szü-

szűnik, ahhoz képest kell az eledelnek mértékben elő menni: valameddig pedig a' forró tart, mind addig a' fellyebb dicséret rend tartás mellett kell maradni: mihelyt jobbulásra fordúlt, adhatni hús levest, tyúk-monyát lágyan, és vízzel elegyes bort is. Mind ezek mértékelve erejét megtéritik: de ha mértékletlenül adattnak, a' gyomrot megterhelik, és a' gyógyulást hátráltatják, melyre vagy újlag réa jó a' betegség, vagy lakadttlág, fő fájás, álmoság de nyughatatlan karjainak és tzombjainak fájdalma s-hevesség, kedverlenlég, okádozás, has folyása vagy megrekedése s-izorúlása, néha hószizas hűlés a' belső kelések-is (abscessus) követik.

Ezen elő-számlált bajokat mind el távozathatjuk, hogy ha kevés eledellel tápláladjuk a' beteget. Melly intésemet kettőzető és ajánlom a' meg-gyógyulandó betegnek a' kevés és vékony eledellekkel való élést. Nem az használ az embernek, a' mit elnyel, hanem a' mit gyomra meg emészt. A' lábra kapó beteg, a' ki keveset nyel-el, meg emészt és az által táplátattik. A' ki pedig sokat nyel-el, azt meg nem emésztethetén, veszni mégyen, nem táplátattik s-nem erőődik.

§. 45. Egy általlyában szólván, azt, a' mire, a' heves vagy hágyimáz hidegletéből fel-gyógyulandó ember körül szűkség vigyázní, e' következendő rövid tanítáfoknak százába foglalhatjuk.

1. Hogy az ilyen nyavalyákból fel-gyógyulandó személyek, valamint, beteglégeknek idején; úgy most-is, gyakorta ugyan, de ritk kevés és gyenge eledellel éljenek.

2. Hogy egy izbe csak egy félegételt egyenek; és azt gyakran ne változtassak.

3. Hogy a' vastag eledelket jól megrágják.

4. Illyenkor kevesebbet igyanak, mint akkor, midőn a' hevesség rajtok vala; leg jobbakor a' vízzel elegyített bor. Illy állapotban a' mód nélkül való sok ital, erőtlentti a' gyomrot, s-annak emésztő erejét gátolja; lába bokáinak daganatját, és hószizas elforvasztó nyavalyákat okoz.

5. Mihelyest meg lehet, azonnal vagy gyalog vagy szekéren vagy ló hátán járjanak. De mind ezek között a' lovaglás leg használatosabb. Harmad része a' parafizagnak er-

re minden költfég nélkül szert tehet. Azért igen nagy esztelenfég azt elmulatni. A' lovaglást pedig ebéd előtt az az dél előtt kel végbe vinni, ezen test ingatása által a' gyomor nagyon erősttetik és az ebéd meg-emésztésére sokkal alkalmatosabbá tétetik. Ellenbe az étel után való lovaglás, a' gyomor emésztését akadályozza és háborgatja.

6. Mivel hogy a' betegségből fel épülő ember is estve felé roszszabból szokta magát érzeni, szükfég hogy vatsforára vagy igen keveset vagy semmit ne egyen, így nyugodalmasabb lézen álma.

7. Hétt vagy nyóltz óránál tovább az ágyban ne feküdjön.

8. Midőn a' betegség tágul, lábaiknak alsó része megszokott dagadni, de az illy dagadást nem veszedelmes, és magában is el-olozha testeket gyakran ingatandják.

9. Nem szükfégcs olyankor, hogy minden nap székek légyen, de ha másod vagy harmad napig megszorúlna, kristélyel kel megindítani, és előbb is, hogy ha a' szorulás forrófágot, nyughatatlanfágot és fő fájást szerezene.

10. Ha ereje nehezen térne meg, gyomra feletébb gyenge volna, és közben közben futó hevfég fogná ki, minden-nap a' No. 14. fel jegyzett porokból 3. vegyen bé, melly mind a' gyomor emésztését mind erejét helyre állítja.

11. Előbeni hivataljának folytattására hirtelen vízfíza ne térjen. Ezen roszsz szokás akadályoztatja nagyobb részét a' paraszt rendnek, hogy nyavalyájokból ritkán gyógyulhatnak fel tökéletesen, és hogy később juthatnak előbeni erejekhez, mivel kevés ideig való nyugodalmat sem engednek magoknak a' betegség után, hánem mihelyt jobban érzik magokat, azonnal munkájokhoz fognak. Innen nagyon hogy annyi egészségtelen szántó vető és szőlő mivelő s-más mesterlégeket űző embereket, látunk, ezek erőtlenségeknek eredetét közönfégesen valamely forró hideg-lelének, melly után nem vigyáztak jól magokora, tulajdoníthatják. Ha betegségek után csak egy hétig kéméleték volna önnön magokat, mostani erőtlen vóltokat el távoztatának volna. De ezt a' paraszt embernek nehez fejébe verni. A' köz nép csak a' jelen valót nézi a' jövendőről ritkán gondolkodik, mellyre mindazáltal szükfég vigyáznunk, ha bóldogul kívánunk élni.

Negyedik Réfz.

A' melynek, 's abban a' tüdőnek gyuladásáról
(Peripneumonia.)

§. 46.

A' melynek gyuladása (inflammatio) vagy azt elárulzó nátha, nem egyéb, hanem a' tüdőnek meg tüzesedése, mely vagy egy vagy más oldalán orbánts formán szököt támadni. Jelei e' nyavalyának, eleintén hidegül fogja az embert, azonban igen nyughatatlankodik és szoros nehezfég epelzi, mintha valami szorgalmatos bűja vagy bajna volna, ezen szű szorongatása, olly valósgos jele, hogy gyakran csak ebből is egy szempillantás alatt meg ismértem e' betegségnek jelen létét; a' borzadozás után hévfég következik, és így egy ideig a' fázás és forrólag változva következnek egy más után; eleintén a' pulsuja gyors, erős, kemény és egyarányú; de minek utánna nagyobb erőt vőtt rajta a' nyavalja megflekken, lágyúl és nem egyaránt való az ér szökése, valamely oldalában gyenge nyilallást érez, melyét szorongató fáj-

dalmat; némelykor egész testét kivált keresztfontját fájlalja; melyében mintha tereh volna; oldalt nem fekhetik, hanem csak hanyattá; vagy száraz fájdalmas hurut, vagy vérrel elegyes nyálás, vagy legalább annak nehézsége; gyakorta elméje megbontakozik, és csak nem mindenkor ortzája piros és veres; mászför halavány színe, és mindjárt eleintén igen megváltozik ábrázata, e' pedig rosz jelentés; ajaki, nyelve, torka elszáradnak; lehelleti heves; vizeletti kevés, veres eleintén, az utánn több, nem annyira veres, higgadása utánn fok fár száll fenekére, gyakran szomjúzik; illykor a' nyavaljának kezdetin, okádozása való hajlandósága vagyon, melytől a' tudatlanok megtalattatván hányásra orvosiágot adnak-bé, melly illyenkor halos veszelyt hoz; mind ezekhez forró hidegeletés kaptsolja magát, melly minden nap elvé felé megnehezedik, 's akkor a' hurut nevelkedik, de a' melynek tisztulása kifebedik. Leg jobb, ha a' pökés által kivett rútlág sem nem igen hig, sem nem fellelte sűrű, hanem olly szabású, a' minémü a' nathának eloszlása felé szokot ki takarodni, de inkább sárga és véres, melly lassan lassan szünik, és heted nap előtt jobbára egészen eltünik. Gyakorta meg esik, hogy a' gyuladás, a' tüdőből a' gégen felé vonfza

gát, és a' nyeldeköt-is el hatván, nehéz nyelést okoz, úgy hogy a' beteg azt véli, hogy a' torka faj 's azon kívül femmije.

§. 47. Midőn e' nyavalya igen el-hatalmazot, a' beteg hanyattá femmiképen nem feketik, hanem hogy el ne füljön szüntelen feltilni kényszeríti. Akkor a' pulsuja gyors de gyenge, az abrázatja ón színü, nyelve fekete, tekintete komor, gyötrelmes, nyughatatlan, helyét sem találja, valamellyik tagja mindig egy elefik, szüntelen efze nélkül beszél, sem nem aluszik sem ébren nintsen; néha a' holtifisztátalan helyen fekszik a' beteg, és midőn már szintén végfő állapotra jutott, nyakán a' melyén fekete fakadékok, mint egy balha tífus pés formán, mellyeket petétsnek hívunk, ütök ki magokat; minden ereje elfogy, lélekzete hová tovább nehezedik, és halálos álmiba merül; ezen rettenetes halálozás faló helyeken, a' hol erős veritékeztető 's melegítő szerekkel szoktak elni, gyakran meg történik. Vagynak példaiak hogy ezek által annyira neki gerjesztetett a' nyavalya, hogy szive is meg hafadot, azt akkor izemekkel láttak, midőn halála után testét felbontották.

§. 48. Veszedelmes jelentőfei e' nyavalyának, ha hirtelen éri az embert, ha a' borzadosás egynehány órákig tart, az utánn tüzes forrófág következik, ha a' hasa mégyen erőltetéssel, ha az ágyban való fekvést nem szenvedheti, ha mód nélkül izzad, vagy bőri száraz, ha elme' indúlati igen megváltoznak, és ha nehezen pökheti ki a' nyálát.

§. 49. Mindeneknek előtte azért szükség a' beteget, a' fellyeb meg irtt rendtartás szerent vezérleni, és a' hideg italtól eltiltani. Itala vagy a' No. 2, meg irtt árpa vizből, vagy mandola téjből No. 4, vagy a' No. 7, ajánlott fött vízből, álljon. Mivel ezen utólló némely füveknek ki fatfartt levéből készítették, arra való nézve itt igen használ, mivel a' gyuladást szerző sürü vért hahható képen higitja 's ofzlatja.

Ha forrófága feletébbvaló, a' hurutolás által femmit ki nem vethet, vagy tlak igen keveset, efze nélkül beszél, nagyon faj a' feje, tiszta vért pök hufzon négy ora alatt, ketfzer vagy háromszor tegyenek olly kristélyt, a' mint No. 5. írva vagyon. De leg kivált képen itt az ér-vágás szükségés Mihelyt az elő borzadása meg-szünt, vegyenek ki 24. löt vért, ha ifjú a' beteg és izmos 28tis
E 2 creszt-

erészthetni, sőt épen egy egész fontot. Mert ebben a' nyavalyában jobb egyszers-mind bőven vért botfátani, mint sem három ízben ugyan annyit.

§. 50. Ha e' betegségnek környül-aló dolgai olyanok, a' mint azokat §. 46. le-rajzoltuk, az ilyen bő ér-vágás azonnal egy néhány óráig tartó könnyebbséget szerez; de az utánn megnehezedik újra, és hanem ha épen igen jó állapotban volna a' beteg, ismét 12. unzia vért kell el-botfátani, valami négy óra múlva. Neha ez elegendő, de ha nyoltz vagy tíz óra múlva ujjongan öregbedik, harmadszor sőt negyedszer is elő kell venni az ér' vágást. De négy ér vágásokra ritkan szorúltam, hanem a' két első, ha a' mellet több hasznos eszközökkel is ércem, jobbára elegendő volt.

Ha már régi volna a' nyavalya, minckelőtte a' segítség érkezheter, azonban a' forrófág felettébb való, lehellése nehéz, semmit vagy tiszta vért pök, nem kell akkor semmit a' nap számmal gondolni, hanem tizedik napján-is meg lehet az eret nyitni.

§. 51. A' vér é nyavalyában valamint minden féle más gyuladó hideglelésekben (febris in.

flammatoriæ) igen sürü; melynek fellő része mihelyt egy kevéssé meg-állapodik, fejer genyeféges hártjával, mint valami bőrrel (mellyet crusta pleuriticának hívnak) vonodik-bé. Ez ha az utóbb való ér-vágásokkal vékonyodik és gyengül, azt jó jelnek tartjuk, de ez csak akkor igaz, mikor más több jó jelek-is járúlnak hozzá, de ha csak egyedül a' vérnek mivóltára vigyázunk, az által gyakran megis tsalarkozunk. Mert az említett bőr csak akkor támadhat a' vérnek szinén, midön szokeffel jön ki az érből, és fel nem zúrják zavarják a' fel-fogó edényben, de más aprólékos okokból is tsudálatos képen meg változik a' ki botfáttart vérnek szine, úgy hogy annak minéműségéből, midön az erekből ki foly, nem lehet mindenkor az ő erekben lévő bellő tulajdonfágát valófággal ki hozni.

§. 52. Ha pedig a' beteg olly állapotban legyen, a' mint §. 47. meg-irattattott, olyankor nem csak halzontalan hanem ártalmas is az ér vágás, mivel a' beteget még inkább erőtlentiti. Illyenkor már minden más eszköz sem legithetik; közönfégesen e' nyavalyában rószfz jel, ha az ér vágás könnyebbséget nem szerez, vagy mikor már kéfő ahoz tolyamodni.

§. 53. Minden nap fél óraig lábait lágy meleg vízben ázfzassa, restét jól bé takarván, hogy veritéke meg ne akadályoztassék.

§. 54. Minden második órában, igyon a' No. 8. fel jegyzett italból egy egy tészfét.

§. 55. Ha lélekzetit nehezen vonja, és a' hurut száraz, szíjja töltfér által, az etzettel elegyítterett meleg víznek páráját magába; vagy takard-bé a' fejét ruhával, tartsa száját a' meleg vízzel meg töltt edény felett; avagy mártts-belé spongyiát, tartsd a' szájához, úgy húzza fel torkába a' páráját; ez, azonnal hathatosb módnak nem mondhatatik ugyan, de fokkal könnyebbnek. Mikor igen szofes az állapotja, tsak tisztá etzettel gőzít szíjharja-fel torkába, egynéhany óráig szüntelen azt folytatván, ezen etzet pára már sok betegeket, a' kikhez majd semmi remény nem vólt, halál torkából meg szabaditor.

§. 56. A' melye és nyaka körül rakják melegen, az No. 9. elő számláltt szereket.

§. 57. Ha feletébb nagy hévfég kinozza, az No. 10. meg irtt itallal éljen, ábból minden órában egy kalánnal vévén.

§. 58.

§. 58. Valamig a' nyavalya nevendék, avagy egyenlő állapotban meg marad, mind addig az elő-számláltt eszközökkel, szükfég élai; de ha harmad nap (melly ritkán esik meg) vagy negyed 's ötöd nap múlva, tágnúni kezd a' betegfég 's könnyebbédni, a' hurut szüinik, nyála nem annyira véres, lelekzet-vétele könnyebb, a' fő fájás oszol, nyelve nem olly ázfzú, vizelleti nem annyira véres, és bővebben-is mégyen, akkor oszván elég, tsak az élet rend tártáfát, úgy elintézni, a' mint fellyebb tanítottuk, és minden nap estve kristélyt tenni. Jobbára, negyedik napon leg-nehezebben szokot lenni e' nyavalyában a' beteg.

§. 59. Végtere mind hurut, mind pedig vizellet által kezd tisztúlni és oszolni a' nyavalyának oka, ennek higgadása után, bő 's tégla színű sár szokott meg szállani, mely néha a' genyetsféghez igen hasonló; ezen változás pedig közönsfégesen a' 9dik. 10dik. vagy 11dik napon, talám hamarább-is meg történik. Ez után veriték következik, mely ilyenkor annál hafznolabb, minél ártalmalabb a' betegfég kezdetin.

§. 60. Minek előtte az említett materiának testből való ki takarodása kezdődik, az

előtt egy néhány orával, némely rettenő jelek adják elő magokat, úgy mint gyötrődés, szü, dobogás, egyenetlen és rendszerlen sége az ér szökésének, nehezebb lehegés, inak rázódása (ez a' betegnek sorfát el itélő s választó szem pillantásnak mondattik;) de ha ilyenkor a' természetet munkalkodásában nem gátolandjuk, ez ilyen változás épen nem veszedelmes. Ez onnan származik, midőn a' meg ért genyetséges nedvesség, a' verrel elegyedvén, és azzal a' test tleivel együtt kerengvén, külbomb külbomb fele részeket érdekel, míg alkalmas helyen kiűthet; ezel minden nehéz esetek meg szünnek, és az álom is elő kerül. Itten pedig szükleg a' népet intenem, hogy az illy állapotban eszefesen viséljék gondját a' betegnek. Mert szokás szerént, vagy annak nagy erőtlenségen ijednek meg, vagy tagjainak reszketségén, midőn mint ha a' korfág törné ki úgy rászökik, vagy más valami nehéz történeten rémülnek meg. E' bolond 's esztelen vélekedésből, szív erősítő az az hevítő és gyulasztó szereket úgy mint alkermet, terjéket, hód tökiből való orvosságot, rutát, mirhát és aloest adnak bé, ezek által a' természetet annak tlekedésében akadályozzák, a' jónak roszsztúl való el választása nem következik, a' melly materiának a' szék, vizellet, vagy

izzá-

izzadás által kellett volna el menni vizfsza marad a' testben, és vagy belfő vagy külfő kelevényeket, nemez. Ha belől kéland a' kelis, csak hamar el óltja a' beteget, vagy pedig hosszvas nyavalyába ejti, melly ne hezebben gyógyítható, mint az, a' mellyből eredett volt. Hogy ha pedig külfő részén támad a' kelevény, azonnal lágyító szerekkel éreltetni kelletik, és minél hamarabb megfakasztani a' gyülest.

§ 61. Azért midőn azon szem pillantást látjuk, mellyben a' betegnek forsa vagy balra el változik, az előbeni orvoslásban semmi változást nem kell tennünk, hanem legfellyebb esztakára tegyék a' No. 5. feljegyzett kristályt, azon kívül fejér posztót mártanak tiszta lágy meleg vízbe, azt rakják a' halára szintén ágyékát is bé takarván véle, úgy hogy ha meghül ismét melegíték meg. Ekkor italát szaporítani, ételét pedig kevesebbíteni kell.

§ 62. A' hánytató vagy purgáló eszközöket nem is említettem e' nyavalyának leírásában, mivel mind ezek itt ártalmasak; valamint az álom hozó orvosságok is itt helyt nem találhatnak. Jó lehet bizonyos okkal 'smóddal ezek használhatnak; mindazáltal,

E 5

ezek

ezeknek alkalmas bévételeknek meg határozattására értelmes orvos Doctor kívántatik. Tudok példakat, a' hol az ilyenekkel való helytelen élés által, sokkan el-forvasztó nyavalyákba estenek. Hogy ha helyes gondját vívelték a' betegnek, tizen negyedik napon végződik-el a' nyavalya, akkor osztán, a' fel-épülő betegeknek diatájokhoz tarthatja magát; hogy ha pedig még akkoris utálná az eledelt, szája keserű, es feje nehéz volna, akkor a' No. 11. meg irtt által tisztittassék.

§. 63. Néha az ér vágások után orra vére is meg szokott indulni; ezt olyankor vándorolhatjuk, mikor az ér vágások után ugyan sokkal meg-könnyebbedik az ember, de feje még-is fáj, szemmei villagnak vagy tüzesek, orra pedig verefedik. De az illy orra vért folyását semmiképen meg nem kell állítani, mert magában is meg-áll. Gyakran, erőltető has menés által is végződik e' nyavalya.

§. 64. Hogy ha a' hurut által való melynek tisztulása hirtelen fel-akadna, azonnal nehezedik a' lélekzet vétele, és az utolsó veszedelemhez közzel jár. Ha még szintén végfő állapotra nem jutot a' beteg, ha erős természettel bír, ha sokszor eret nem vág-

tak

tak rajta, ha még véres a' pökése, pulsufla kemény és erős, mindjárt eret nyissanak a' karján, az után a' fellyebb említett etzeres párat erefszék torkába, és az No. 2. meg irtt fött vízből bővebben és melegebben igyon, mint az előtt. Ellenben ha ezekkel ellenkező környül-áló dolgokat látnál a' beteg körül, akkor ér vágás helyet, holyag szívó flastromot tettes, mind a' két lába számára egyet egyet, a' mellett gyakran itassa véle az No. 12. meg irtt fött italt.

Főkópen való okai, a' hurut által lévő melytisztulása fel-akadásának ezek: 1. Hirtelen fött meg hülése a' betegnek, 2. Igen meleg aer 3. Befette nagyon hevítő orvosságokkal való élés 4. Mód nélkül való izzadás 5. Helytelenül be adote purgátziók, 6. Mértékletlen elme indulat.

§. 65. Ha az ér vágás vagy késő vagy nem elégtéges mértékben eset; avagy midőn a' feletébb bő vér erefsztés által a' beteg annyira meg gyengítettett, hogy sem a' ganéjlás sem vízzel, sem hurutolás sem veritékezés által végbe menendő tisztulásoknak elő mozditására többre ereje elegendő nintsen; vagy ha az elő számlált tisztulások valami más okból marattanak hátra, vagy pedig roszul-

vi-

vifelték gondját a' betegnek, olyankor a' gyuladástól fogott részek s azok vékony erecskéi az őket meg dugó nedveffégektől meg nem szabadulhatnak; hanem ugyan a' törtenik a' tüdőben-is, a' mi a' külfő tagokon szokot megesni. Tudni illik ha a' meg-gyuladott daganat el nem oszolik: genyetséges kelevény támad belöle. Hasonlóképen ha a' tüdőnek gyuladása el nem oszol, abban kelek (mellyeket deákúl vomicának neveznek) erednek, ezek fokáig valamint külfő részeiken látjuk, tokokban meg maradaak, minek elötte fel fakadhatnak 's-a' rútság ki-folyhat belölök.

§. 66. Ha a' tüdőnek gyuladása nem mély, hanem annak külfő színéhez közzel, vagy a' kelis ennek külfő hártáját fel fakasztja, és a' melynek üregibe foly, az az, a' tüdő és az oldal tsontokat beborító hártja közzé, melly egy szer 's mind a' melynek üregit is az alsó hástól el választja. Ha pedig a' kelevény mélyen eset a' tüdőnek belső részében, ottan a' kelis meg fakadván benne marad. Ha ezen kelis kitűny, és annak ki-folyása-is lassú, a' beteg pedig erős természetű, ki veti hurut által annak genyetségét, és meg könnyebbedik. Hogy ha pedig a' tüdőnek kelevénye nagy és egyszer 's mind rohan-ki a' rútság belöle,

löle, azonban a' beteg-is erőtlen, azon szempillantásban, midön a' kelis meg fakad, meghal, és néha olyankor midön nem-is gondolnád. Láttam embert halni, midön egy kalán leveft vitt volna szájához; mást midön orrát fújta volna ki. Ezen szörnyü halálok-nak semmi elő járó jelei nem vóltanak, mellyekből azon szempillantásban való megtörtenereket lehetet volna jövendőlni. Ezeknél közönségesen halalok utánn, a' rútság szájokon szokot ki folyni, és testek tsak hamar rothadásba mégyen.

§. 67. Külömbözései a' tüdő kelésnek abban állnak, hogy azok közzül némely megnyítt, némely pedig nem. Ezen külömbfég meg érdemli figyelmetefégünket, mivel hogy falu helyen számtalan nép hal meg miatta, holott az ilyen hirtelen halálnak okát nem tudván fel érni eszekkel, tsudálatos esztelen vélekedésekbe 's tévelygésekbe esnek az együgyü emberek. Illy példát tudok, a' melly nem régen történt egy falusi iskola Mesteren. Ennek bal oldalában megfakadt tüdő kelevénye vólt, melly a' melynek gyuladása után következet, holott rotsz gondvifelés által megromlott vala a' beteg. Ugy vélekedtem akkor felöle, hogy 24 óránál tovább nem fogja vihetni, a' mint hogy ugyan azon

azon éjjel meg-is hólt, rettenetes kínokban, nem ok nélkül gyanakottam a' kelevények meg fakadása aránt, mert hólrá utánn sok genyetség folyt ki a' száján.

§. 68 A' tudónök kelevényét nehéz meg arányzani, azonban e' következendö jelekből azt meg ismételhetjük. Hogy 14. nap alatt, a' meg-gyógyulásra szükséges test tisztulása elegendö képen végbe nem mentek, ha az utánn a' beteg nem sokkal jobban érzi magát, hanem szüntelen tartt rajta a' forrósi ere szokése gyors ugyan, de közönlégetlenség gyenge és lágy, néha elég erős és habzó lélekzet vétele nehéz, gyakran borzadást, estvefelé minden nap hévlege mevededik, ortzái pirofodnak, ajaki száradnak és nagy szomjúság gyötri.

Ha mind ezen elő számlált történetek nagyob mértékben jelennek-meg, azt jelentik hogy már a' kelis meg-éret; a' hurut egy végrébe ösztökeli, és leg kisebb mozdulás, avagy étel utánn, annál inkább háborgatja; ták azon az oldalán fekhetik a' hol a' kelevény vagon; de gyakortá épen nem is fekhetik, hanem szüntelen fel kell nékie ülni; nem alhatik, szünés nélkül való forrófága, es egyenelen pulsufla vagon.

Ezen

Ezen forrófág leg kisebb okoktól is igen öregbedik, úgy mint meleg levegö égtöl, fü szerfszamos eledelektöl. A' beteg nyughatatlan és bizonyos időben feletébb gyötrödik, azonban melyén és nyakán könnyező veriték üti ki. Éjjel izzadni szokot, vizelleti veres, néha habós vagy fellyöl olajos Ab-rázatján futó melegség tapaszthatatik; kíváltképen szájában keferütséget érez, majd mint ha rothadt sajtnak, majd tyúkmonynak, majd büdös húfnak ízét; szemlátomást apádnak ref-tesben; némelyeknél olly száraz a' torok hogy semmi úton módon szomjúságokat nem öltathatják, szavok rekedező, és halk; tekén-tetekből valami vadfág tetzik-ki, szemek bé-elett; mindennemü eledelt útálnak és ha meg-kivánnak is valamit azonnal meg-irtóznak töl, minek előtte eleikbe hozattattik, erejek egészen el-vészsz. Ezen kívül a' beteg öldo-lán, valami kitsfny daganat is látzik, és bö-ni lzinének változása. Hogy ha a' kelevény a' tudónök közepette vagon, azt meg le-het tudni, midön a' szüinek árkotskáját nyom-juk ollyankor mikor a' beteg hurutol, mert ottan valami daganatotskát tapaszthatunk. Bizonyos Német orvos illy jelre tanit; üfdd meg újaidal azon oldalát a' betegnek a' hol a' kelevényt gondolod lenni, ha ott vagon nem ad hangot, ha pedig ellenben nintsen

05-

ottan, olly hangot ad, mint ha üres edény ütöttrél volna meg. De e' jelnek hitelt nem lehet mindenkor adni, mivel abból ha oldala nem hangozik nehezen lehet azt ki hozni, hogy ott kelevény nintsen.

§. 69 Midőn már el-készült a' tüdőnek kelevénye, minden környül aló dolgok meg nehezédnek a' beteg körül, mind addig, mig len az enlitett doganat nevelkedig és meg fakad. Gyakran meg történik, hogy egyik oldalán a' tüdő egészen mint egy genyveltség zatskóvá válik, melly annak egészséges oldalát terhével öszve nyomván nagy hánykodással fojtja meg az embert, noha loha hurutal rútlagot ki nem vetett légyen.

Illy szerentféltenségnek el-távoztatására, mihelyt a' kelevénynek jelen létéről bizonyos jelekből meg győzetterünk, mindjárt azon kell lenni, hogy minnél hamarább meg fakadjon; de job ha a' materia, a' tüdőnek belső részbe ontja ki magát, mert innen a' hurut által ki-tisztúlhat; mint sem ha a' melynek üregibe rohanna, okát majd alább adom.

§. 70. Hogy azért a' kelevény belső részeiben fakadjon meg a' tüdőnek, e' végre követ-

vetkezendő eszközök szolgálnak: 1.) A' fellyeb meg irtt módra, meleg viz páráját szüntelen szijja magába. 1.) Minek utánna ez által a' kelis meg lágyittatott, szükség hogy a' beteg egyszer 's mind vagy egy más-utáno sok főtt vizet, avagy mondola tejet, vagy is vízzel elegyített forraltt tejet, igyon. Mert ez által a' gyomor meg telvén, fel felé tolya a' melynek és hasnak üregit által rekesztő hárttyát, és ez által a' tüdőben bérekelztett nedvesség arra kéntelenitettik természet szerént rohanni, a' holott leg-kisebb akadályt szenved, ez a' melynek idegeit (nervus) ingerel én, hurutra ként szeriti a' beteget, melly olyankor igen hasznos. 3.) Etzet parája által hurutolásra ösztönözzük a' beteget, vagy fetskendezvén a' meleg erzetet torkába, ha tsak bodza fából készített fetskendező által is, ugyan azt viszfűk végbe. 4.) Hadd kiáltson, olvasson vagy neveljen nagyon; mind ezek elő mozdítják a' kelevénynek fel fakadáfát; azon kívül a' következendő szerek-is ugyan azon végre tzeloznak; 5.) Minden második órában egy kalányit adjanak bé nekie, az No 8 meg irtt italból. 6.) Minek utánna sok főtt vizet vagy mondola tejet ivott, székétre kell tenni, annak rázása által, meg fakalztatuk a' kelevény.

§. 71. Egykor egy paraszt leány, ki melynek gyuladása után sokkáig betegeskedet, fel-ülvén egy széna hordó szekérré, melyly midőn tókére ütközött volna azonnal elájult a' leány, és irtoztató fok genyetség folyt ki azon szempillantásban szájján, ennek ki tisztulása fok ideig tartott, az után a' szé- mély tókéleteffen meg-gyógyult.

Bizonyos tiszt, ki az előtt a' Szardiniai Király szolgálatjában volt, vizsza jött onnan ide Svaitzer Országba, remélvén itt ha marább való meg gyógyulását, a' melyhez azonkívül-is kevés reménysege volt. Ez midőn Olasz országból, szent Bernardus hegyén által ide Svaitzer országba akart volna által jönni, kényszerítettvén egy helyet a' kóról le szállni, el esett, és ezen elés által úgy meg sértette melyét, hogy azonnal a' genyetség ki ütött torkán, hozzánk érkezvén, csak jó diatét rendeltem nékie, és ez által szé- pen meg-gyógyult az említett patiens.

Jobb része az illy betegnek, midőn a' kelevény fel-fakad el-ájul, ezeket hogy ha az ájulás nem halálos, etzetet tartván orrok alá könnyen fel lehet ebreszteni.

§. 72. Ellenben ha a' kelis meg fakadás előtt már egészen ki-fogyot erejéből a' beteg, ha a' ki tisztulandó genyetség igen híg, barna, zöld, sárga, véres és bűdös; ha pulsu- sa gyors és erőtlen s egy végtébe gyenge; ha az étel kívánása, ereje s-álma meg nem tér- nek, nem lehet reménfeg meg-gyógyuláshoz, és illyenkor mar a' leg-jobb eszközök is csak nem mind haszontalanok. Mind az a' tal még- is elő kell azokat venni.

§. 73. Az eszközök pedig im ezek: az ár- pa vagy riskafának sűrű levéből, minden negyedik órában egy egy keveset hőrpögeffen. 2.) Hogy ha a' materia igen sűrű és olly eny- ves, hogy hákogva is bajjal pökheti ki, vegyen minden 2. órákor, az No. 8. meg irrt italotska- ból egy egy kalinnal, azon közben fél oran- ként eljen a' No. 13. ajánlott füves meleg itallal. 3.) Mikor pedig könnyen tisztul a' rutás ezek nélkül ugyan nem szűkölködünk, hanem inkább tejet és vizet, egyből annyit mint a' másból együtt fel forralván, azt igya, vagy e' helyet ép. tehénnek a' tejét tisztán, azon melegen a' mint kifejték és egyedül csak ezzel tápláltassék. 4.) Adjanak-bé néki na- ponként négyszer reggeltől fogva, két két óra mulva, egy dolist minden vételre az No. 14. említett porból vagy tiszta vízbe áztát- ván

ván azt, vagy pedig mézzel avagy ferbettel (siruppal) liktáriom formába kevervén. Kőzónséges itala legyen vagy mandola tej, vagy árpával főtt, vagy teinek negyed részével forralt viz. 5.) Ha ereje meg engedi, minden nap vagy ló-háton, vagy szekéren avagy talyigán mennyen ki sétálni. De minden test ingátának nemei között leg-hasznosabb a' léptetve való lovaglás, ha csak még megálhatja a' bereg, mert ha nem, akkor oltsán minden más erős test' mozgatója is terhes szokot lenni.

§. 74. Az együgyü nép csak azt tartja orvoságnak lenni, a' mit az ember száján veszen bé 's el nyel. Nem igen nagy bizodalma vagyon az életnek jó rendtartásához vagy diactához, és így a' lovaglást sem tartják orvosló eszköznek. Ezen bal ítélet igen veszedelmes, azért annál inkább akarván a' kösséget tőle még szabadítani. Mert a' lovaglás mindentéle szorgos nyavalyában a' melynek és tudónek legfőbb eszköz, és a' nélkül tellyes meggyógyulást várni nem lehet; sőt magában is elegendő a' meggyógyításra csak ellenkező diactát mellette ne tartanak; egy szóval méltán tartattik kiváltképen való gyógyító eszköznek (specificum) e' nyavalyában.

§. 75. A' levegő égne sokkal hathatosb ereje vagyon ebben, mint sem minden más betegségekben; annak okáért azon kell lenni, hogy az a' betegnek szobájában mindenkor tisztuljon. A' végre szükséges azt gyakran ki szellőztetni, abban néha néha etzet' párat kevesenként gerjeszteni, és az időnek mivoltához képest, annyi virágokat, füveket, zöld ágakat 's gyümölcsöket tartani benne, valamennyit alkalmasint lehet. Ha történetből oly szerencsétlen a' beteg, hogy tiszta aerben nem feketik, és azt semmi úton 's módon nem is lehet meg jobbitáni 's tisztítani, olyankor kevés reménység is lehet, annak meggyógyulásához.

§. 76. Ebből a' nyavalyából sokan meggyógyultanak, kik csak iros vajat, vagy dióvet, vagy Ugorkát ettenek; mások a' gyümölcsöknek külömb külömbféle nemei által. De még is tanátosabbnak ítélem lenni a' fellyebb elő szabott rend tartáshoz alkalmaztatni magát.

§. 77. Az illy állapotban elég, ha a' betegnek minden 2. vagy 3. nap alatt székli lehet, nem is kell a' kristályeket rékozlani, más különben rettentő has menést okozhatnának.

§. 78. Ha a' genyettségnek ki hanyása ke-
vesebbedik, és a' beteg mindenképen könnyeb-
bedik, jele hogy a' tályog tisztul, és a' túr-
ja bé-záródik. Ha a' genyettség szüntelen és
bőven foly, ha szine rosísz, a' forrófág min-
den estve megjelenik, féltő hogy a' seb bé nem
gyógyul, hanem inkább fekélyé változik, e'
pedig veszedelmes. Azonban a' beteg egészen
el-szárad és egy-nehány hólnap alatt meg-hal.

§. 79. Az illy állapotban nints jobb tanács,
mint az eddig említett eszközökkel szüntel-
en elni, kivált gyakor és lassú lovaglással.
Némelykor az No. 15. elő számlált tüveknek
párját szihatja magába. De bátrabb úrja az,
hogy tudós Orvos Docttorral közölje dolgát,
ha nétalántán bizonyos környül-álló dolgok
nem hátráltatják meggyógyulását.

Midőn a' szüntelen való hurutolás miatt
nem alhatik, az No. 16. meg irtt orvosfág-
ból 2. vagy 3. kalányit adjanak bé neki min-
den estve, egy pohár mandola téjben avagy
főtt árpa vízben.

§. 80. Ugyan azon okok, mellyek a' mely-
nek gyuladásában, a' ki vetrendő matériát fel-
tartják és mind egy hirtelen el-rekesztik; a'
tüdőnek tályogában-is akadályt, vethetnek az
el-

el-kezdett tisztulásnak; olyankor a' beteg
fulladásba esik, szű szorongatásba, forrófág-
ba és nagy erőtlenségbe. Illyenkor a' meleg
viznek párájához kell folyamodni; minden
órában vegyen bé egy kalányit a' No. 8. aján-
lott serbetből, és bőven igyon a' No. 12. em-
lített főtt vízből's testét ingassa szorgalmato-
san. Mihelyt ofztán könnyebben vetheti-ki
nyálával a' rúttágot, a' felyül elő számláltt
esetek, a' forrófággal együtt mind meg-szűn-
nek. Erős izmos embereknél tapasztaltam,
hogy mihelyt megszűnt a' hurut által való
tisztulás azonnal a' tályog körül lévő részek
meg-tűztedtek (inflammari); ezeken mindjárt
kentelemiztettem eret vágatni, melly utánn a'
tisztulás ísmét helyre állítottott.

§. 81. Gyakran megesik, hogy a' fekély
egészen megtisztul; a' genyettség elkitakaro-
dása ki-szárad; a' beteg jobban érzi magát
s azt véli hogy tellyességgel helyre hozatta-
tott; de kevés idő múlva az utánn, ísmét
rosíszul kezd lenni, a' tályog fészke újonnan
meg telvén genyettséggel, a' fulladozás, hu-
rut és forrófág vízfönt meg térnek; a' fe-
kély újra meg tisztul a' hurutolás által; 's a'
beteg ísmét meg könnyebbedik. Ezen vál-
tozások, egynehány hólnapok vagy ezten-
deig-is hasonló következtésekkel szoktak meg-
térni.

térni. Ez olyankor történik meg, midőn a' tályog félszékének oldalai öszve nem nőnek, hanem szüntelen nedvesség szivárogni belőlök, melly azt ujjal megrólti. Elcintén mig annak félzseke szintén meg nem telik, nem feletébb panaszolkodik a' beteg, de minek utánn béburító hattyáját terheli a' materia, ottan nehézségét érzi, miglen ki nem takarodik. Ily állapotban sok személyeket látunk, kik tűrhető egésségben vagnak. Az illyetén betegséget fontanella gyanánt lehet tartanunk, melly magától tisztul, hol hamarabb hol később, az aránt pedig az ember fokaig élhet. Ez pedig ha meg rögzöd, gyógyíthatatlan. Elcintén, téj, hovágyás, és a' No. 14. meg irtt eszközök által orvosolható.

§ 82. Sokkan álmélnokni fognak, hogy midőn itt a' tüdő fekélynek orvosláiáról szövegek, és azt követő teftnek elfzáradásáról mindazáltal a' balsamomos erővel bíró orvosságok felől leg kifebb emlekezetet sem téttem, mellyekkel mások főkepen szoktak élni, úgy mint terpentína olajjal, Peruviani, Arabiai balsamommal, temjénnel, myrrhával, mastikkal, tisztá storakkal, kénkő balsammal. Ez aránt-is azért egy vagy két szót hozok elő; mivel fel tett szándékom, nem tálak a' bal

bal szokásból bé vett eszközökről el-inteni, hanem a' valóságofokatis nékie ajánlani.

(NB. Bátor e' könyvnek első szerzője, az említett balsamomos erővel bíró szereket tellyességgel meg-veti: én mindazon által, mind magam tulajdón, mind más híres nevezetes orvos Doktoroknak tapasztalásból meg győzetettvén, annak értelmét, a' köz jónak elő mozdítására illyen formán hátrazom-meg: tudni illik: ita, Tiszfzot Ur a' tüdőnek tályogjáról szól, és nem, a' mint a' Német tolmács írja annak tekélyes túrjáról, az első az orvos tudományban empyémának, a' másikat ulcerationak, nevezük, amannak elcint igen is ártalmalak az említett balsamumok, de vége felé a' sebnek bé-szerkesztetéssére annál alkalmatosabbak, ebben pedig az utólsóban tudni illik a' tüdőnek túrólagában és az onnan származott száraz betegségekben (phtisis) ezeknél, a' mint azt a' moitani leg főbb orvosok tapasztalták és bizonyityák irások által az egész világ szemé előtt, a' díszíte balsamumoknál hathatosb gyógyító eszközöket nem találunk. Ezen balsamumos szereket az olvasztott szalonának zírjához azért nem lehet hasonlitanunk, mivel ezekben fűszerfzamos párat találunk, melly amában nincsen, következendöképen

F 5

ezek

ezek a' gyomrot erősítik inkább, mint amaz. A' mi pedig a' No. 14. meg irtt eszközt illeti, azt akor itélem hasznosnak lenni, minek utánna a' tályog egészen meg tisztult, és a' hurutolás által többé semmi rútlág ki nem tisztul, akkor annak bé zároltattáára igen is szolgálhat, de a' mellet szüntelen tejjel éljen a' beteg. Ez a' magyarázónak vélekedése.)

A' melly port Antihecticum Poterii hívják a' patikában, annak a' tudónek tályogában semmi gyógyító ereje nintsen (hanem tálak vége felé) Ezzel a' gyermekeknek fullasztó hurutolásokban tejet adván mellette, használnal élherünk. De férfui korban lévő Isten mélyeknél semmi hasznát nem tapasztaltattam. Tiszszot Ur.

§. 83. Midőn a' tályog nem tudónek belső részében, hanem annak külső színén fakad meg, akkor a' genyetség a' melynek üregibe rohanik. Ezt a' betegnek különös érzékenységből vehetjük észbe, és ezzel őszve szerkesztett ajúlásokból. A' nehéz lehellés és fulladás akkor megszűnnek, a' forrólag-is alább hágy, azonban a' hurut tartja ugyan, de nem annyira erőlteti mint annak előtte, és száraz. Könnyebbé nem foká tart, mert a'

a' genyetség szaporodván 's rothadván, tífós séggelvel érdekli és ingerli, az óldalt bé burító hártját, és a' tudót. A' fulladozás, forrólag, hévség, szomjúlag, álomtalanság, étel utálás, száraz kórlág, más több környül álló esetekkel ismét megjelennek. Illy állapotban szűklég hogy a' beteg jó dietát tartson mellyet félyül a' forró hideglelésekben rendeltünk, ezzel a' nyavalyát előmenetelben valamenyire meg gátolhatja: de ennek orvoslásában más módunk nintsen, a' melynek vással való megnyitásán kívül, hogy egy az abban őszve gyültt genyetség le-tápolattassék. Ezen mesterléges orvoslást paracentesisnek az az mely' leírásának, vagy meglikasztásának, neveznek. Ennek módjáról itt nem szólok, mivel annak mesterléges és tapasztalt borbélynak keze által kell végbe menni, kiknek én itt tanítást nem adok; tálak azt tézsem hozzá, hogy ez az orvoslás annyira fájdalmas, a' mint rettegnek tőlt némelyek; és hogy ha fokára halasztják, azután nem használ, hanem a' beteg nagy gyöttelembé hal meg.

§. 84. Tapasztaljuk hogy ha külső részei a' testnek meggyuladnak, gyakorta tüzes feneköveti a' gyuladást. Ugyan ez eshetik meg a' tudóban is, vagy a' fellette való forró

róság, s hevülés miatt, vagy ha ezek me-
legítő szerek által annál inkább gerjesztettek.
El szenvedhettetlen gyötrődés, nagy erőtlon-
ság, gyakor elájulás, külfő tagoknak meg-
léle, száján a' izokat genyetség helyet, bí-
dős 's fekete viznek ki hányása; néha fekete
fzeplő a' melyén, jelei e' nyavalyának. Az
említett állapotban bizonyos személyre akad-
tam, ki minékutánna fokot gyaloglott volna,
ezen nyavalyába eset, és a' kinek az izadás
nak elő-mozdítására fűszerzamos bort adtak,
ennek lebellere annyira fertelmesedet meg,
hogy felefége, ki körülötte járt, fokszerek
ájult. Hozza jövén sem ér szokást sem ér-
zékenységet benne nem tapasztaltam, ara-
való nézve sem mit sem rendeltem neki; az-
után egy óra múlva meg-is holt; nyavalyá-
jának harmad napjának kezdetin.

§. 85. A' gyuladás meg-is keményedhetik
és akkor scirrhusnak nevezettetik; ez kemény
daganat, melly semmi nemű fájdalmat nem
okoz. Ezt meg különböztethetjük a' több
nemektől, hogy ha az elő szamlált jeleket
melette nem vészük észbe; azonban tapasztal-
talándják hogy mind a' forrófag, mind pe-
dig a' felyebb elő hozott történetek meg-
szünnek, azonban a' lélekzet vétel nehézkes,
valamely oldalán a' beteg terhet érez, és ot-

tan

tan otran száraz hurut háborgatja, melly
leg-kisebb test ingatása vagy étel után meg-
nehezedik. E' nyavalya ritkán gyógyit-ha-
tó, noha fokkan fok ideig el viselik.

§. 86. Leg hathatosb orvosfági e' nyavalyá-
nak a' No. 17. meg irtt savó, és a' No. 18.
ditfért pilulák. Minden reggel végyen 20.
pilulakat és a' mellat, egy icze savót igyon
meg, ezzel fok ideig így élven; azon kívül
al meleg viznek páráját is szija magába, a'
mint-fellyebb javafoltattott.

§. 87. A' melyet bé-burító hárttyát, a' tü-
dőnek elterjedése egészen el-éri ugyan, de
azal öfzve nem ragad: de az említett hárttyá-
nak vagy a' tudónek gyuladása után ezek
könnyen egybe szerkeztethetnek. De ha az
meg történne-is, mind az által semmi vesze-
delem nem következhetik abból. Közönfé-
geien nem tudhatjuk ez állapotnak vallóságát,
mivel hogy az által az egészség meg nem sér-
tődik, kövkerzendőképen orvoslást sem
keresik az emberek. Még-is láttam olly sze-
mélyeket, kiknél az említett mely' bé-burító
hárttyának a' tudóvel való öfzve ragadása 's
növése fok alkalmatlanfagot nemzett vala.

ötö-

Ötödik Rész.

Az oldal nyilallásról.

§. 88.

Az oldal nyilallásnak négy főképen való jelei vagynak; nagy forrótság; fulladás; hurut; és a' melyben való nyilallás. E' nyavalya a' fellyül elő hozott mely gyuladástól épen nem különböztetik. Arra való nézve nem is hozhatok valami különös tanítást iránta elő.

§. 89. Mind ennek, mind pedig amannak oka a' tudónek meg gyuladása, tsak az a' külömbféleg vagyon e' két nyavalya között, hogy ebben a' gyuladás a' tudónek színén, mint egy orbántz támad, amaban pedig annak belső részeiben izármazik, ezt a' két nyavalyát kiváltképen az oldal nyilallás különbözteti meg ez mástól. Ezen oldal nyilallás minden részeit el foglalhatja ugyan a' melynek, de kiváltképen a' tsetlek tájékán, és jobb oldalán szokot meg esni. A' hurutolás és lélekzet vétel gerjeztik a' fájdalmat; és midőn a' be-

beteg akarván azt enyhíteni, lélekzetit hátráltatja, meg dugodván a' vér tudójében azt annál inkább feszíti, és nagyobb fulladást okoz, a' gyuladás öregbedik, a' vér a' főből visszfa nem térhet, ortzája ón színü, a' beteg elfülad, és a' §. 47. meg irrt állapotba esik.

Néha a' fájdalom olly szörnyü, hogy midőn a' hurutot hátra nem tarthatják, kórfa-gos rázódás fogja-ki. Ezt jobbára mindenkor azszony embereknél tapasztaltam, kik a' gyuladó nyavalyákra nem annyira hajlandók mint a' férjsiak. Itt még azt-is intéshal adom, hogy ha az oldal nyilallás-ollyankor keli-el az azszonyi állatot, midőn a' havi vér-folyásban vagyon, a' miatt tsak bizvást és anyu izben, a' mint a' szükség hozza magával lehet rajta eret vágni, az alább feljegyzett gyógyítátnak módjában-is azért semmit nem kell meg-változtatni.

Ebből ki tetzik, hogy az oldalt bé burító hártjának meg gyuladása nem egyéb, hanem a' melynek meg-tüzefedése, melly igen kínos fájdalommal jár.

§. 90. Jól tudom, hogy néha a' tudónek meg-gyuladása, az oldalakat és a' mely' üregit bé-

bé-burító hárttyával is közöltették 's azt is és az oldal csontok között való pefenyés húfokat-is (musculi laterales) elfogja; de ez nem mindenkor történik meg.

§. 91. Ezen nyavalyának szülő anyja a tavaszi idő; nyáron ritkábban látzik; mind azáltal 1762dik. esztendőben a' leg forróbb napokban is igen uralkodot. Ez a' betegség közönségesen borzasztó fázással kezdődik, az utánn forroság, hurut, fuladás, olykor nehéz teréhnék érzése az egész melye határan, fő fájás, ortzájának pirossága, és okadozása való erőltetés, következnek. Az oldal nyilallás, nem mindenkor áll belé mindjárt elejten, olykor egy-néhány óra múlva, olykor második vagy harmadik napon. Néha egyszer 's mind két különböző helyekre lövlik a' fájdalom, de ritkán fáj mind a' két oldala egyaránt, és a' nagyobb nyilallás a' kisebbbet el-törli. Mászor a' fájdalom változtatja helyét, ez jó jel; ha az előn meg szűnik midőn a' más helyen támad, de ha mind a' két helyen meg marad a' nyilallás 's egyzet 's mind bülttya, az igen rossz jel. A' pullus e' nyavalyában kemény szokot lenni; de ha már (a' §. 47. és 90.) meg irtt állapotra jutott a' beteg, akkor lassú és gyenge. Valamint az előbbeni részben emlitettem, úgy ebben a'

be-

betegségben-is csak szapóran kezdődik a' genyetes materianak hurutolás által való ki-hányása; de ez néha épen kimarad, és olyankor száraz oldal-nyilallásnak neveztettk, a' melly nem ritkán kerül-elő. Meg esik az is hogy épen semmi vagy csak igen lassú hurutal haborgatja a' beteget: könnyebben fekhetik a' fájó felén, mint sem az egészségesen. Kimentele e' nyavalyának az előbbivel meg-egyez, és miképen-is különbözhetett attól? orvoslás is ugyan az, a' melly amannak. Néha orra véri bőven meg-indul és igen megkönnyebbiti a' beteget; de ha meg romlott vér foly orrán olyankor, mikor igen veszedelmes jeleket látunk körülötte, halalt jelent.

§. 92. E' nyavalya gyakorta jeges hideg italtól származik, midőn a' felette meg melegeedett és hevült ember azt hirtelen tölti magába; ha ez oktúl vérszen eredetet, három óra alatt-is el-ölthatja az embert, a' mint erről több példaink vagynak. Egy bizonyos iffiú illy okból szörnyű halállal holt meg, ugyan azon kút mellett, a' mellyből hévílegében hirtelen hideg vizet ivot. Harmad nap alatt alkalmasint el-válik kimentele az oldal nyilallásnak.

G

Né-

Némelykor a nyilallás hirtelen megszűnik, és a beteg nem szintén annyira panaszkodik mint annak előtte; de egyszer s mind ábrázatjának színe is megváltozik, halvány és szomorú lézen, szemei megfetédednek, pulsuja gyengül; ez a rossz nedves légeknek az agy velöbe való által takarodását jelenti, mely bizonyosan halálos szokot lenni.

Semminémü betegségben nem esik szorgosabb változása a nyavalyának, mint az előtünk valóban. De jó a ki-ezt érti, mert oly könnyen meg-nem ijed azokon. Gyakran midön már a lelkét varták volna, véletlenül jobbra fordult állapotja az embernek.

§. 93. Ez a betegség mind igen gyakor, mint pedig veszedelmes, rész szerént természetéhez való képest, rész szerént pedig a helytelen véle való bánás miatt, ezen a mi földünkön. Azon bal ítélet mellytől veltetvén a nép, csak nem minden nyavalyát izzasztó orvosok által akar meg-orvosolni, ebben is vezéreltetik; és mihelyest a beteg az első nyilallást érzette, azonnal heves erjü szereket adnak-bé nékie. E' tévelygés miatt több ember hal meg, mint sem a puska portúl; és annal veszedelmesebb, mennél szor-

szorgosabb a nyavalya, és mennél szükségesebb minden szempillantásra vigyáznunk; mert annak jó vagy rossz vége az első órától függ.

§. 94. Az orvoslásnak módja, ugyan az a mellyet oda fel a tüdőnek gyuladában ajánlottunk; mivel ísmét mondom, hogy ez egy nyavalya amaval; arra való nézve ennek is igaz és valóágos orvoslása, az ér vágásokban, oszlató és higitó italokban, meleg parának a tüdőbe való bé szívásában, kristályezésben, a No. 8. meg írt serberben, és küllő meleg s lágyító kötésekben áll; melly utóbbi eszköz itt még-hathatós, azért azt szüntelen a fájdalmas oldalára kell rakogatni.

Mindjárt az első ér-vágásra, kivált ha bőlegesen ereztették a vért rágúl a nyilallás, és gyakran egészen is meg szűnik, de jobbra ísmét egy kis idő múltvá, vagy ugyan azon a helyen vagy másutt vízszontag meg-újúl a nyilallás, ha helyét változtatja, jó jel, kivált ha a tserfék alól válla közibe, vagy a vállapoztka alá, avagy nyaka tágája felé vonódik.

Hogy ha a nyilallás épen nem, vagy csak igen keveset enyhítettik, avagy ujonnan szörnyü

szörnyű fájdalommal megtér, kivált ha az előbeni helyet felfegeti, 's a' több véle való fájdalom-is meg-marad vizszontag eret kell vágni; ha pedig könnyebbedése állandó, és a' lövellő szurás tfak gyenge és a' fellyeb említettett részekben érzettetik, ha a' pulsus keménysege és a' több gonosz jelek távoznak néha a' második ér vágás nem szükséges. De fokkal tanátosabb azt vizsont elő-venni, kivált azoknál kik vérrel bővölködnek; mert annak megkettőzterése soha nem árthat, ellenben annak el-mulatása kétféges és veszedelmes. Az ér vágást mind annyiszor szükség végbe vinni, valamedig a' nyilallás szintén meg-nem szűnik, úgy hogy vizsza sem térjék többé, főképen ha a' beteg nem igen vén vagy erőtlén.

Ha eleintén pulsuffa nem felettebb gyors és kemény 's erős, ha fő fájása 's nyilallása tartható, a' hurut nem igen fojtós, 's nem fúladozik, a' mellet könnyen hánya ki a' turhot, ilyenkor el-kerülhetni az ér vágást.

Itt ugyan azon orvosságokat ajánljuk, melyeket az fellyeb való részben az 53dik §tól. fogva szintén az 66dik. §ig. javatolunk.

§. 95.

§. 95. Midőn nem szintén kinos a' nyavalya, egy ér vágással, és bodza fa virágnak fött levélvel, mellyhez egy kevés mézet elegyitnek tellyefégeten meg gyógyithattatik. Vagy is végy egy vagy két lot seb gyógyító vagy pedig előstől való szereket a' patikából, főzd meg egy vagy két itze vízben, tégy egy két kalán mézet belé azt igya. de az elő orvosság ennél hathatosb. Esztelenlégből szoktak az illy betegeknek, bort és vizet, egyből annyit mint a' másból öszve forralni és jó darab terjéket belé vetni, ez ital sokakat elveszt.

§. 96. A' száraz oldal nyilallásban, holt a' fájdalom, a' forrófág és fő fájás szorgosan ostromolják a' beteget, pulsuffa kemény és erős, rend kívül való szárazságával bőrinek és nyelvének; az ér vágásokat egy más utánn minden kéfedelem nélkül kell elővenni és végbe vinni. Minden más eszköz nélkül ezek gyakorta meg segitik.

§. 97. Ebben a' nyavalyában el nem kell hagy ni a' hólyag szítató flastromokat, ugyan arra a' helyre téven a' hol a' nyilallást érzi. Az oldalnak avagy mellynek meg gyuladása ugyan olly formán végződik, valamint mindenféle más' mélyebb gyuladafok (inflammatio-

G 3

tio-

tiones), tudniillik vagy valamely felé eloszol, vagy kelifé válik, vagy is fene avagy fűly (scirrhus) vagy megkeményültt köve dagadás léfzen belöle; jobbára a' melynek belső bóltozatját karpit módra bé vonó hártjának a' tüdővel való öfzve növése követekezik belöle.

A' fene harmad napon alkalmasint kijelenti magát, nona nagy fájdalom nem járt légyen előtte, a' hóltt test ilyen állapotban fekszik kivált a' fájós oldalán. Eből a' tudatlan köffég fok babonás vélekedéseket s jövendöléseket szokot ki hozni, gondolván hogy pestises vagy dühös légyen a' nyavalya, holott nem lehet természet szerént másképen, hanem ha a' hideg fene (sphacelus) vala mely tagot el foglal, annak megkölletik szerdesjedni, a' fenét pedig nemzik a' felejobb melegítő erővel bíró szerek. Ezt tapasztaltam egy virágzó idejében a' nyavalya által el ragadtattott ifűbán kinek terefsznye vizben feles terjéket adtak vólt-bé, azon kívül botban fött seb gyógyító italt.

§ 98. Második kimenetele a' mely gyuladának, a' kelevény, mely ha a' melynek üregibe öntödik midön meg-fakad akkor az § 48. megirtt állapot adja elő magát., Midő helyt

„ helyt azért a' beteg azt a' helyet a' hol a' nyilallást leg-inkább érzi ujával mutatja, „ azonnal arra valami szurkos flastromot tegyenek, mert ha kelis tamad a' gyuladásból, „ azon a' helyen gyülekezik es fakad-ki a' „ genyetség, a' hova a' flastrom réttettett., „

„ Midön a' 68. § alatt megirtt jelekből „ észre vethetik, hogy kelis tamad a' melyében, tegyenek a' flastrommal megjegyzett helyre évö szert 's azzal éteffek fel azt a' helyet, az utánn kelist lágyító eszközökkel éreltyek és folytassák a' genyetséget. Igy reménliük hogy a' melyben öfzve gyüitt év, ezen, holott leg-kisebb gátot talál, utat keressék 's magát-ki üsse: mivel főképen a' mely üregit bé-burító hártja, és az oldal töntöket kívül bé-vonó pefsenyés hufok között szokot öfzve gyülekezni a' genyetség. „

Ez nagy hírü 's nevü Orvosnak a' tanácsa, de ha meg kell az igazat vallanom, vagynak példák a' hol nem használt, és ott is a' hol segitet, olly mesterféget értő embert kívánt, a' ki abban gyakorlotta magát.

A' tüdőnek megkeményedéséről, és az oldalnak belső bóltját bé-vonó hártjával való öfzve

észve növényről, már az §. 85. és 87. alatt elmékedtünk, azért itt arról többet nem szólunk.

§ 99 Tapasztaljuk, hogy akik a' dobzó dá'nak adtak magokat, egy más után sokszor esnek vízszá' ebbe a' nyavalyába. Ezen gyakor vízszá' térést e' nyavalyának, meg lehet bizonyos időben rend' szerent lött ér vágások által gátolni, más különben az embert élete virágában erejétől és érzékényiségének élitől megfosztja. Az ilyenek időjárásával víz korlá'gba esnek, midőn egy ideig a' füladozástól h'borgattattak volna; izomú vég! hasonló az ő életek folyrához. Ellenben a' kik életeknek rendire szorgalmas gondot akarnak viselni, ér vágás nélkül is, hivellő diacta által, megtartoztatván magokat a' hűttől és a' börtől, valamely bizonyos szabott ideig, az az kevés korig, ismét az után előbbeni élédelekre térvén, annak eleit vehetik; olyankor pedig savóval vagy is a' No. 1. 2. 3. feljegyzett italokkal éljenek; ezt pedig kivált tavaszszal, holott e' nyavalya uralkodni szokot vegyék elő, és lábaikat meleg vízben áztassák.

§. 100. A' köz nép, ebben a' nyavalyában, kiváltképen két féle orvosággal szokot élni, melyek némely Orvosoktól is nagyra becsül-

becsültenek, tudni illik, baknak vérevel; és légy tojásba kevert korommal. Nem tagadom ugyan hogy ezeknek bé vétele utann sokkan meggyógyultanak; mind az által az is bizonyos, hogy mind ezek a' tyukmonnyal együtt ártanak is; arra való nézve a' józan okoskodás azt javasolja hogy azokkal ne éljünk, holott igaz szabású vétekezés az, hogy valamennyire ártalmassak, és az valóságos igazság, hogy semmit nem használhatnak. A' Helvetziai havásokon termő ürmet is sokkan dílerik, de ezt belsőképen mind addig bévenni nem lehet, míg a' forrólag nagy és a' pulus kemény és erős, mivel azon ürömgyulasztó erővel bír, felejobb keserű és a' verítéket is hája. Azért e' nyavalyának elején kárt tenne, de végén, midőn már ér vágások által a' vérnek bőfége megkevesítettett, a' hűvleg megfűnt, akkor lehet, de mégis élni véle.

Hatodik Rész.

A' torok-fájásról, és torok gyékről.

§ 101.

A' torkot sok különböző nyavalyák ha-
borgatni szokták. Ezek között leg-ve-
szedelmebb az, mellyet torok gyéknak (an-
ginának) neveznek. Ez az előbeni ötödik
részben megirt betegségtől csak helyül kü-
lömbözik, honnan a' környül álló dolgoknak
külömbfége is következik; ezek is a' toroknak
különös részei szerént sok félék.

§. 102. A' torok gyéknak ilyen jelei vag-
nak: borzadással fogja az embert, arra nev-
ség következik, fő-fájás, vizellenek verel-
sege, és ha a' nyeldeklo körül való apró
persenyékben vagyon a' tüzes daganat, ak-
kor a' beteg igen nehezen, és olykor épen
semmit le nem nyelhet: de midön a' tüzeffég
a' torok gégét fogta el, akkor nehezen ve-
het lélekzetet, nyughatatlankodik, fúladoz,
gyakran a' gyuladás, a' gégének hafadékaig,
onnan a' gégen álabb vonódván szintén a'
rüdöre hat-el, és szörnyü halál következik
belöle.

A'

A' több részeknek meg-gyuladása, mellyek
a' torokban talátnak, nem annyira veze-
delmes és ugyan annál kevésbé, mennél in-
kább a' küllő bőr felé terjed-el. Hogy ha pe-
dig a' gyulasztó daganat közönségesen az elő-
szamlált részeket mind el-fogta, azon kívül
mind a' két mondolát, a' nyelv tsápját és fe-
nekét, akkor ennél veszedelmesebb és rette-
netesebb nyavalyát nem találni. Ilyenkor az
ortzája egészen fel-fávodik a' tüzes daganat
miatt, valamint torkának belső részei, leg-
kisebbet sem nyelhet-el lélekzetit nehezen és
nagy kínnal vézi, ehez ha még az agyvelö-
nek fel-duzzadása járulánd, eszelőfféget sze-
rez nagy dühödttéggel; nyelve meg dagad,
és azt izájából ki-veti, orra szárnyat fel-
tárja, hogy így több levegő eget kaphasson;
egész nyaka környéke szintén a' melye feltö-
részig fel poffadt; pulfussa igen gyors, gyen-
ge és változó; a' betegnek semmi ereje nint-
sen, és többire harmad napra meg hal. Ezt
az irtoztató betegség nemét, a' hegyes tat-
tomanyoknak lakói között ritkán látjuk:
ellenben alatsón helyeken, kivált a' hol viz-
áradások után motfárok maradnak hátra,
mellyekben a' víznek meg apadása után min-
den nemü bogarak, tsúfzó mászó állatok és
füvek meg-rothadván körös környül a' levegő-
 eget, az ő dögös gözölgések által meg-undo-
kit-

kitják, a' tavaszi és nyári idő változási között, gyakrabban kerül elő.

§. 103. Ollykor e' nyavalya a' belső részekről a' külsőkre üti ki magát; nyaka és melye bőrit kívül orbántzos daganat fogja el, erre a' beteg nagy könnyebséget érez.

Néha pedig el-hagyván a' toroknak belső részeit, az agyvelőre vagy a' tüdőre vonódik, a' tüzes orbántz. Mind a' két eset halálos, ha hirtelen eleit nem vészik, nohagobára minden fárttság haszontalan.

§. 104. Leg közönségesebb neme e' nyavalyának az, a' melly a' gondolákat és a' nyelv tlapját fogja el. Ez először csak az egy gondolán kezdődik, melly megdagad, megtüzesedik és faj ázon kívül a' nyelést is akadályozza, onnan a' gyuladas a' nyelv tlapjára 's többnyire a' más felől való mandolára is elterjed. Mikor nem szorgos a' torok fájás, akkor az egy oldaláról eloszolván a' másra megyen. De ha egyszer 's mind két felől haborgatja, akkor a' fájdalom nagyobbban feszíti; ollyankor a' nyalát is igen nehezen nyelheti; sőt az éles érzékenységgel bíró aszfony embereknél olly gyakós fájdalmát tapasztaljuk, hogy a' nyavalya törés-is gyakor-

ta

ra hozzá járul, midőn valamit le akarnak nyelni. Néhanszor meg-eşik hogy egy kis ideig épen semmit-le nem nyelhetnek, a' torok és nyelvnek tüzes megdagadása miatt.

Nagyobb része a' betegeknek nehezebben nyelheti el a' hig nedvességeket, mind sem a' sűrű 's vastag darabos falatokat, mivel hogy nagyobb erővel igazgathatják az apró pe-tfenyés hufok, a' hig nedvességeket, mint sem a' darabos eledelt. A' nyál a' több higfagoknál még nehezebben nyelhető, mivel hogy szivós és sűrű. Ezen nehéz nyelés, a' rö-le függő test nedvességeinek eláradásával öszve szerkeztetvén, okozza a' nyálnak szüntelen való folyását, melly a' beregnek annál nagyobbban alkalmatlankodik, mennél inkább, mind poszjának belső részéről, mind nyelvnek oldalai 's hegyiről a' bőr le hámzott. Melly fájdalom álmokat is elvész; de ez nem nagy kar, mivel minden forrófagban igen kevés haszna vagyon az álomnak, és tudok sok példákat hogy estve, le feküvén azt vélték némelyek, hogy már a' torok fájások tellyesféggel elmúlt, de egy vagy két óráig való nyugodalmok múlva, fel-serkenvén ilmet meg-ujjut előbeni nyavalyájok.

A'

A' forrófág ebben a' torok fájásban sokszor olly ifzonyú, hogy egynehány orákig is eltartt a' borzadozás 's az utána derekas hévség következik, fő fájás melly álmos is hoz; többire estve felé jelenti magát a' hévsegel járó hideglelés, reggel pedig eltűnik, vagy alább hágy.

Gyakorta a' torok fájást hamarább érzik a' betegek, mint sem a' hideglelést; de többnyire a' borzadozás után következő hévsegel áll-bé.

Néha kívül is a' nyakán valami daganat mutatja magát, és a' fájó oldalán lévő fülécek fájdalma, de mind a' két felől való fülében, ezt ritkán tapasztaltam.

§. 105. A' tüzes daganat pedig vagy elfoszol, vagy megevesedik. Tudtomra e' torok fájásnak neme soha fene gyuladással vagy keményültt mirigy daganattal nem végződik: bátor azt is bizonyít hatom hogy ha elejten melegítő szerek által erővel a' veritéket bajtortak mind a' két veszedelmet nyakokra fítették.

Az is bizonyos, hogy ezen utolsó neme a' torok fájásnak, nem olly könnyen árad el

a' tudöre, mint ama, mellyet §. 103. 104. említettünk. Azonban az-is valóságos igazság, hogy nem is olly könnyen nüt ki a' külső részekre mint a' más nemei e' nyavalyának.

§. 106. A' torok gyéknak orvoslása, megegyez azzal, mellyel egyéb gyuladástó daganatokban élni szoktunk.

Azonnal a' fellyeb megirtt élet rend tartására kötelezzük a' beteget; és a' §. 103. feljegyzett nemében a' torok gyéknak egy két óra alatt 4 vagy 5ször is kellett eret vágatai 's az utána ha még sem tagúl egészen a' nyavalya, újra azokhoz kellett folyamodnunk. Midőn feletéb meg nehezedet a' betegség, többnyire minden eszközök haszontalanok; mindazáltal még is tartozunk mindent próbálni. Mennel többet ihatik a' No. 2. és 4. dírtétt italokból annál jobb. De mivel az illy betegek keveset nyelhetnek le; azért szükség minden harmadik órában a' No. 5. feljegyzett kristélyt teni, és labait minden nap háromszor meleg vízben asztatni.

§. 107. Gyakorta hasznosabb, minek utána két vagy háromszor vágta eret, a' nyakán köröskörnyül köppölyt hanylni. Az

is meg történt, midőn már semmi reménysem nem volt volna a' beteg élete felől, beretvával meg-metszették egynéhány helyet a' dagadt nyakát 's így szabadult meg a' haláltól.

§. 108. Abban a' nemében a' torok fájásnak melyet §. 5. irtunk meg, többire az ér vágáshoz kell folyamodnunk, és ha ere szökése a' betegnek gyors és kemény, azt soha el ne mulassák. De azt mindjárt elejében kell elő venni, más különben a' dagadtban gyengeség gyűl meg, ha csak kis ideig hatalmaznak is el. Ollykor kéntelenítettünk az ér vágást meg kettőztetni, de ritkán kívánatik a' harmadik ér vágás.

Többire az ilyen torok fájás, csak egyedül mértékletes élet által is minden vérbotlás nélkül meg-orvosoltatthatik. De a' kinek nints módjok a' szorgos élet' rendtartásban, azok mindjárt az ér vágást vegyék elő. Csak ez által is tökéletesen meg-gyógyul a' beteg, kivált ha a' No. 4. meg-irtt tejforma itallal élend.

Az illy könnyű torok fájásban elég ha minden nap egyszer lábát meleg vizben áztatja és egyszer meg-kristelyeztetik; az első reg-

gel,

gel, a' mást estve lehet végbe vinni. A' gyuladás ellen való közönséges eszközökön kívül nevezet szerént ebben különösen használnak imezek 1. A' No. 9. elő számláltt párló kötések, mellyekkel nyakát egészen bé kell borítani. Itten igen dicsérettetik a' fetske fészek, ezt bátor meg nem vettem, mind azáltal, amazoknál alább valónak itélem. Torkát rotyogtassa a' No. 19. említett szerel. Affélet többet is készíthetni, de a' mellyeket meg-irtam nekem mindenkor főképen szolgáltak, annak felette könnyebben szerezhetők mint a' többi. 3. Meleg viz párája a' mint §. 55. tanítánk. E' pára szívását naponként 5ször. vagy 6ször is elő kell venni, a' meleg kötéseket szüntelen fel rakni, és torkát gyakran rotyogtatni.

A' gyermekeken kívül ember korú személyek is találkoznak, kik vagy a' fájdalom miá vagy más okból, nem rotyogtatthatják torkokat. Ezeknél azon No. 19. elő számláltt szereket bé kell fetskendezni. A' fetskendezés mélyebben hat bé-torkába, mint a' rotyogtatás (gargarisma) és a' torka fenekén meg-fültt nyalás turhot hathatósfabban tisztítja ki, mint sem az öblögetés, és így a' betegnek amaz nagyobb könnyebféget szerez mint sem imez, De gyakran kell fetskendez-

H

tet-

terni. E' végre tsak a' bodza fából tsindált fetskendezővel-is mellyet minden paraszt gyermek játékból-készít, alkalmasint élni, tehát nem szűklég azért borbélyt keresni.

§. 109. Midőn a' torok-fájás kelis nélkül ofzol, olyankor a' forrózás (febris) fő-fájás, fájdalom és nehéz nyelés, negyed nap múlva szünni kezdenek; ez néha hamarabb is az az harmad nap múlva, néha pedig később úgy mint ötöd napra esik-meg; az utána hirtelen tágul a' nyavalya, úgy hogy ötöd, heted. vagy gyzad napon már épen jó karban vagyon a' beteg. Marad ugyan még az utána is némelyeknél, valami kis fájdalom egy részén a' toroknak, de minden forrózás alkalmatlanság nélkül.

§. 110. Meg történik néha, hogy az utána vágás után mind a' forrózás mind ezt követő vagy ezzel járó bajok meg enyhülnek ugyan, de a' torok vereffége 's daganatja meg marad. Illyenkor annál szorgalmasabban kell folytatni a' fetskendézt és pára szivást. Ha pedig ahhoz értő borbélyt kaphatni meg-kell szurkáltatni a' mondolákat hogy valami kevés vér folyon ki belőlök, ezzel szaporán lehet a' betegten segiteni.

§. III. Ha a' tűzes daganat el-nem ofzol, hanem genyetség támad belőle, melly olyankor, szokot meg-történni, midőn elejentén a' nyavalyával helytelenül bántak, akkor negyed napnál-is tovább szokot tartani a' forrózás, noha lassúbb mint az előtt; torka belől veres ugyan de nem annyira, mint annak előtte; szüntelen valami tompa fájdalom éreznek azon a' helyen, néha a' pulsus verését-is vehetik benne észre, de nem mindenek, mellyre méltó vigyázni; közönségesen ér szökése meg-lágyul; és ötöd vagy hatod napra, olykor hamarabb is, kész a' kelis a' meg fakadásra. Ezt szemeinkkel-is láthatjuk, ha torkába belé tekintendünk, mert a' veres daganatnak közepette, egy kis fejtér kerék tok mutatja ki magát; ez magától-is meg-fakad; ha nem, lancettkával (lancetta) az az kis keskeny hegyes kétszékével, melly körül ruhatskát kell tekereni, hogy tsak a' hegyi maradjon mezitelen, meg-kell nyitni, meg-fzurván azon fejtér helyetskét annak hegyivel. Holott azonnal mihelyt meg-fakasztják, fertelmes szag és iz harya el-izáját. Az utána a' 19. No. meg-irtt vízzel mossa torkát. Feletébb fok rutlóg tisztul ki-belőle.

Többnyire csak egy kelis támad; azonban néha kettőt-is láttam.

§. 112. Meg esik az-is hogy a' genyeféleg gyűlése nem azon a' helyen történik-meg, a' hol a' verefég leg-inkább látzattott, hanem más rejtekben, úgy hogy az utánn a' nyelés, forrófág meg-könnyebbedik és az álomis meg-tér; az ilyen jelekből el-hittetik magokkal, hogy a' beteg jó karban legyen. A' hol Doctor vagy borbély nintsen meg-falattatnak az emberek. Azonban e' következendő jelekből meg-tudhatni a' kelevénynek jelen létét. Nyughatatlanfág és izetlenfég, egész torkában való fájdalom, hébe-hóba előkerülő borzadozás, futó forrózás, lágy de nem természet szerént való ér szökés, a' nyelvét vastagnak és nehéznek érzi, fejér apró pattanások az inyeken és a' posának belső részein támadnak, mellyhez szájában undok iz és szag járúl.

§. 113. Illyenkor szüntelen meleg vizet vagy tejet tartson szájában, meleg viznek paráját szija torkába, nyaka körül lágyító meleg kötéseket rakasson, mind ezek a' kelevénynek fel fakadáfat elő mozditják; újaval-is keresni kell a' fekélynek helyét; hogy az utánn a' borbély annál könnyebben talál-

hassa

hassa fel a' szúrásnak pontját. Egykor véletlenül újom alatt meg fakadot az illy fekély, bátor csak gyengén keresdegeltem fzerde szélyel. Lehet meleg vizet-is torkába vagy orrán által bé-fetskendezni, ez által ingerelven a' hurutolást meg fakasztattik a' kelevény. Láttam hogy az illy torok fájásból eredt rályog, erős nevetés által-is meg-fakadot. Azonban illyen állapotban a' roszsz kimenceltől épen nem kell félni, mivel nints példánk hogy efféle torok gyűlésben valaki meghalt volna.

§. 114. A' torokban meg gyűlt nyálas torok és maga a' daganat-is olyan formán ér dekli a' nyeldeklinek részeit, mintha valaki újat dugta volna torkába, és így okádozára kényszeríti a' beteget. Azért erre jól reá kell figyelmeznii, hogy az illetén októl származó gyomor imelygéft né talántán hánytató elzközök által ne orvosoljuk, az igen nagy balgatagság volna, ha illyenkor hányásra való orvofágot adnának a' betegnek, mert a' hol nagy gyuladás volna, azonnal szörnyű halállal veszne el; hanem ha ér vágás által vennék eleit a' veszélynek, az alatt midőn okádozik; de mindazon által ha meg-szabadulna-is, még-is az utánn mindenkor beteges és nyomorúltt maradna. Azonban az-is való

H 3

hogy

hogy vagy on olly torok fájásnak neme, a' hol noha forró hévséget is tapasztalunk, mind az által még-is szükséges a' hanytató orvofág; tudni illik ott a' hol a' torokban tüzes gyuladás nem taláztatik, vagy ha vólt is már el-ozlot, a' mellett pedig a' roszsz nedvesfégektől terheltetik a' gyomor és a' bélek; erről alább szólunk.

§. 115. Vayon bizonyos neme a' torok fájásnak mellyet a' Frantziák (Oreillons vagy ourles) neveznek. Magyaról nyálás szájdagadójának mondhatjuk. Ez a' mirigyeshüvelyeknek meg-dugódásában áll (obstructio glandularum) mellyek a' nyálnak készítésére szolgálják, kivált pedig azok dagadnak meg, mellyek a' fül tövében és az állkapzások körül vagynak (glandulae parotides. & maxillares). Ezek jelesen meg-dagadnak és nem csak a' nyelvét, hanem még a' szájnak nyílását is akadályozzák, mivel hogy az ajakoknak mozditása keserves kinnal mégyen végbe. Gyermekeken gyakrabban esik meg e' nyavalya mint sem az ember-korúakkon. Mivel hogy semmi forrozással nem jár e' betegség, azért nem is szükség fok válogatott orvossággal élni ellene; elég ha nyakát ruhákkal bé kötik, vagy meleg főtt kötésekkal bé burítják, kevés eledellel táplálják, bortól és hústól eltilt-

tiltják, ellenben füvekből készített meleg italokkal bőven itattják. Önnön magamat gyógyítottam meg ezen nyavalyából 1754. esztendőben, egyedül csak a' tzitrom fű vizével, mellyhez negyed résznyi tejet tettem és ahhoz egy kevés kenyerec ragogattam. Illy mértékletes és szorgos diæta által gyakorta szabadítottam meg magamat a' torok fájásoknak ostromlásitól.

§. 116. Az 1761. esztendőtől fogva, két nemű torok fájást tapasztaltunk a' nép között. Az elsőről nem szolok különösen, mivel az eddig meg-irtt nemtől épen nem különbözik, és ugyan a' ditfért eszközök által szerentlően meg-orvosoltattható, ez jobbara az nagyobb korú személyeket háborgátta. A' második neme, mellyről itt bővebben akarok elmélkedni, mivel tudom hogy sok helyeken nagy pusztitást tett, minden korbéli emberekre rájok esett ugyan, de kivált egy esztendő gyeremetskékre és a' tsestemőkre, szentén a' 12. vagy 13. esztendő korbéliekig.

Ez valamint a' közönséges torok fájás, borzadozással, hévséggel, lankadtsággal, főfájással 's torok' gyuladással, jött a' betegre,

de következendô jelek által különböztettet amatól.

1. Valami kis hurutolás-is és mellynek nehézsége követte.

2. A' pulsus gyorsabb volt ugyan, de gyengébb és lágyabb, mint a' közönséges torokfájásban.

3. Igen nagy száraz hévséget éreztek, és nyugtalanságot.

4. Kevesebbet vethettek ugyan ki a' hurutolás által, mint közönségesen más torokfájásoknak nemében szoktak, és nyelvek igen száraz volt.

5. Noha nehéz nyelés-is büfitotta, mindazáltal még-is eleget ibattak.

6. Holott a' mondolák, a' nyelv ifjúság az iny nem feletébb tűzesen dagadt meg, ellenben a' fül tövén és az áll-kapuzák alatt lévő mirigy hufók annál inkább gyuladtak meg, arra való nézve, a' fájdalom-is többnyire a' nyaknak külső részeit foglalta el.

7. Mi

7. Midôn a' nyavalya leg-inkább megnehezedett, az egész torok meg-dagadt, és mivel az által a' vért főből vizsgálva hozó erek meg szorittatnak, a' miatt a' beteg szunyadozásba és ezelőfége esik.

8. A' forrózásnak meg-térése femmi szabott rendet és időt nem tartott.

9. A' vizeletnek szine nem volt olly tüzés a' mint mászor az illy torok-fájásban lenni szokot.

10. Az ér vágások és egyéb gyógyító eszközök, nem olly hamar hoztak könnyebbéget, és a' nyavalya hosszafabb volt.

11. Valamint egyéb torok-fájásokban meg szokot érni a' tüzés daganat, ebben az nem történt meg, hanem a' helyetjévo fekély eset a' mondolákba.

12. Majd nem minden gyermekeken, és többnyire a' fel nevedet korúakkon-is, elejentén szintén hatod napik, veres szeplő vagy himlő forma (morbilli) fakadékok szoktak ki-ütni, csak hogy nem olly világos veres szinnel, sem a' bőrön fel nem emelődtek. Leg-először az ábrázatján, az utánn karjain jót.

H 5

jöttek ki, onnan mind alább alább a' köldök tájékára 's tzombokra szállottak, két vagy harmad nap múlva, azon rend szerént, a' mint ki-jöttek volt, el-tűntek. Ot példát láttam, a' hol apró veres és fehér köles szem forma fakadékok (purpura alba & rubra) ütöttek-ki nagy forrózással.

13. Minek utánna az említett szeplők ki-ütöttek magokat, azonnal meg-könnyebbedet a' beteg. A' köles szabásu himlő pedig 4. 5. vagy hatod napig tartott, az utánn bőfeges izzadás által el-múltt. Ha pedig ki nem jött, az ilyeneket a' betegség' vége felé feles veritékeztetés által kellett orvosolni, mert annak elein az ártalmas volt volna.

14. Némelyeknél a' torok fájás, minden bőrön lévő fakadékok vagy izzadás nélkül egészen elfozlot; de epefzto nyughatatlan-fág' kinozta őket, pulsufook gyors és gyenge volt. Az ilyeneknek izzafzto italt rendeltem, melly utánn mind a' fellyebb említett szeplők, mind pedig a' veriték ki-jöttek, és a' beteg jobban lett.

15. Akár volt fakadék akár nem, mindnyájoknak külfő bőrótskéjek héja darabosan egész

egész restekről le hámlot; olly mérges nedveségnek kellett a' bőrön ki-tisztulni.

16. Sokaknak szavok igen meg-változott, és ezen jel által világosan, különböztetett a' jelen való torok-fájás a' többitől; orok belől rend kívül száraz volt.

17. Sokkal nehezebben tágult ezen torok-fájás neme a' betegen, mint a' több közönléges nemek, és ha a' jobbulás idején, jól nem vigyáztak, kivált ha korán hideg szel-lőre ment-ki a' beteg, vagy ifmét vízfsza eset a' nyavalyába, vagy külömb külömbféle beteges történetek alá vettetett; úgy mint fűl-dozás, has és más részek' 's tagok' dagana-tja, erőtlenség, tfómör, fűle tövének daga-natja, hurut és rekedezés alá.

18. Hivatattam gyermekekhez, és meg ne-vekedett korbéliekhez is kiknek e' nyavalya utánn egész restek meg-dagadt, a' mellett nehezen vették a' lehellést, vizelletek kevés volt és veres 's zavaros, annak felette igen kedvetlenek voltak. Ezeket mind közönlégesen holyag szivó flastromokkal és a' No. 25. meg irtt porral gyógyítottam meg. Ez a' por eleinten okadozó gyomor émellyéft szerzet, az utánn a' vizelletet derekasan haj-
tot-

totta végtére a' veritéket és így szerentfésen meg haladtak a' veszedelmet. Tíak kettő, kiknek minden test nedvességei inár az előtt meg-valának vesztegettetve és a' kik már régen az angliai forvasztó nyavalyában fetrengettek vala, minok utánna valamennyire meg-könnyebbedtek volna, ismét reájok tervén e nyavalya, el ragadtattak.

§. 117. A' meg-nevedezett korbélieknél, mind addig valamig valamely gyuladás (inflammatio) mutatta magát ér vágással és hivesítő eszközökkel éltem, az után gyomrot és béleket tisztító, végtére izzasztó orvosságokkal. A' No. 25. dítérrt por ezeket mind végbe vitte. Másutt a' No. 35. fel jegyzett orvossággal hanytattam.

Némelyeknél leg-kisebb tüzeesség sem lázzott, hanem a' gyomor és a' bélek rothadt nedvességgel valának meg-terhelve; némelyektől giliszták mentek-el, az ilyeneknél eret nem vágatattam; hanem mindjárt eleintén hanytató orvosságot adtam-bé, melly azonnal enyhítette őket, holott a' veriték magától kiűrtöt 's a' nyavalya meg-szünt.

§. 118.

§. 111. Sokaknál épen semmi gyuladás nem volt, holott az ér yágas nem tíak hafzon-talan, hanem ártalmas-is volt volna.

Gyermekeken ebben a' nyavalyában eret nem vágattam, hanem meg-tisztítván belfő részeket, hólyag szívó flástromot tétettem, és bodza 's hars fa virágból főtt vizet itattam vélek, mennél többet lehetet.

§. 119. Például hozom elő, hogy egy 20. esztendő s hajadon leány, izzasztó orvosságokkal és veres bórral élván e' torok-fájásban, bő orra vére folyáfa után meg fűltt. Kézem alatt pedig a' fok szamú betegek között tíak kettő holt meg; egy 10. esztendő s gyermek, a' kin a' fellyebb említett szeplő kiűrtöt vala és hirtelen ismét bé-űtöt; illy állapotban hozzá hivatattván, vettem észbe hogy a' melyére szállot a' nyavalyának szerző oka, és hogy semmiképen meg nem szabadulhat. A' második egy nevedékeny 17. vagy 18. esztendő s izmos ifju vólt, kit a' betegség mindjárt elein szorgosan ostromlot. Azonban keveslé meg-könnyebbedet; és máj majd szintén vége felé járt a' forrozás, melly veriték által kereste urát, de tüheretlenségéből, semmi takarozot nem akart magán szervenvedni, és így szánt szandékal meg-hivitet-

te

te önnön magát. Honnan hirtelen fúladásba esvén, 30. óra múlva meg-hólt. Soha embert olly száraz bőrrel halni nem láttam mint ezt. A' hánytató orvosság igen tsekélyen munkálkodot benne és has' menést okozot. Az ó engedetlenlége vólt halálának oka. Azért másoknak például szolgálhat.

§. 120. Ezen torok-fájás' nemét azért irtam meg-bővebben, mivel szerte szélyel elterjedet; arra való nézve szükféges annak jeleit mellyekből meg-ismérhetni és orvoslását előre meg-tanúlni. Ennek nagy hasonlottsága vagon, mind az álabb meg-irandó rothasztó hidegleléssel, mind pedig a' fellyebb említett gyulasztó forrózásokkal. Másoknál csak történet szerént járult ez a' torok-fájás bizonyos dögös hideglelésnek neméhez.

§. 121. Némelyeknél a' torok-fájás szintén szokásba ment úgy hogy esztendőnt által egy-néhányszor búfítja őket. Ezt azon módon lehet el-kerülni, a' mint az oldal nyilallásnak gya-

✱ Ezen dögös hideglelésnek neme igen meg-egyez azon fene torok gyékkal, melly régtől fogva Európának fok tartományában pusztitást tött. Ezt az, a' ki Parisban munkámat ki-bosította böltsen jegyzette fel.

gyakorta való meg-téréfét §. 100. tanítánk meg-elözni.

Hetedik Rész.

A' Nátháról.

§. 122.

A' nátha iránt sokféle tévelygő vélekedések-raláltatnak a' nép közt, mellyekből gyakorta veszedelem következik. Első midön azt tartják, hogy a' Nátha soha sem ártalmas. E' bal itélet minden esztendőnt sokakat meg-öl. Ez aránt már egynehány esztendővel ez előtt panaszokodtam, és az-óltatól fogva is sok példakból annál inkább ki-tetzet, hogy akkori panaszim nem valának helytelenek.

Való az, hogy a' nátha mint nátha magában meg-nem ölheti az embert, de ha vagy el-mulatják vagy helytelenül folytatják annak orvoslását vagy a' náthás személy mértékletlen életet követ, a' náthából illy módon veszedelmes főt halálos melynek nyavalyái követ.

vetkezhetnek. Egykor egy híres 's neveze-
tes orvos kérdezte egy jó barátját, mint
szolgálna egészsége, cz azt felelte hogy más-
képen jól, csak hogy egy kis náthája volna,
arra az orvos, ki már sok ezer példából ta-
pasztálta vala a' náthának veszedelmes kö-
vetkezéseit, azt merre mondani, hogy a'
nátha miá több ember hal meg, mint sem a'
pestisben. A' második balgarag vélekedés,
mellyet a' nép közt a' nátha felől tapasz-
taltam, az midőn azt gondolják, hogy a'
náthát nem szűkféleg orvosolni és hogy az,
az orvosságokkal való élés által csak meg-
hoszfzabbitattik. Ezt nygvan meg engedem ha-
óktalánúl bánnaak véle, de máskülömben az
nagy tévelygés. Mert a' náthának szintén
úgy mint a' több betegségeknek bizonyos or-
vosságai vagynak, és a' mint vagy jól vagy
rosszszúl bánnaak véle, a' szerént vagy hamar-
rább vagy később tágúl.

§. 123. Harmadik tévelygő vélekedés az;
hogy nem csak nem ártalmasnak hanem in-
kább hasznosnak tartják a' náthát. Igaz hogy
jobb náthát szenvedni mint sem más nehe-
zebb nyavalyát, de még jobb a' nélkül épen
el-lenni. A' józan okoskodás azt hozza
ugyan magával, hogy midőn a' láthatatlan
réll' gőzölgéte meg-akadályoztattik, nagyobb
Ize-

szereinte ha csak nátha következik belőle,
mint ha más veszedelmesebb nyavalya követ-
né, mindazáltal sokkal hasznosabb volt vol-
na, ha mind a' betegséget mind annak okait
el-kerülhettük volna. A' nátha rendetlenség-
be hozza a' természetet, arra való nézve
okot ad a' betegségekre; főt magában is va-
lóságos betegség, melly ha nagyon el-hatal-
mazik, a' testnek egész alkotmányát habor-
gatja. A' nátha a' mellyet és a' tüdőt erőt-
leníti, következendőképen hamarabb vagy
később az egészséget meg rontja. Azok, a'
kikre a' nátha gyakran jár, gyenge erővel
birnak, és könnyen hajlandók a' száraz be-
tegségekre, melly hajlandóság jelenti azt
hogy az ilyeneknél a' testnek láthatatlan
gőzölgéte (perspiratio insensibilis) hamar
meg-gátoltatthatik és a' tüdőnek tsevei meg-
dugódnak, melly mindenkor veszedelmes ál-
lapat.

§. 124. A' ki-a' náthának természetit meg-
vizsgálndja; azt vélem az elő számláltt bal ité-
leteknek ham-is volta felől, egyet érthet;
melly valóba a' fellyebb meg irtt három nya-
valyáknak sorjához tartozandó, noha ama-
zoknál sokkal könnyebb. A' nátha bizonyá-
ra mindenkor valami kevés gyuladással jár,
és semmi nem egyéb, hanem vagy a' tüdő-
nek,

nek, vagy toroknak, vagy az ornak belső rézeit, vagy az áll és homlok tsontoknak kamarait 's üregeit belől bé burító hártványak, lassú meg-tűzefedése. Az említett tsontoknak lyikai az or' lyikakba ereszkednek, azért a' gyuladást is könnyen közölhetik egy mással.

§ 125. Majd csak nem haszontalan a' náthának környül álló dolgait fel jegyezni, azonban elég létszen a' következendőket elő hozni: 1. Hogy a' náthának ugyan azon szerző okai vagyunk, mellyek az előbb említett nyavalyákat nemzik, tudni illik a' test láthatatlan gőzölgésének meg-akadályoztatása, és a' vérnek némienemű fel-forrása. 2. És hogy olyankor mikor az említett változások uralkodnak, im ezis gyarapodik. 3. Annak felelte a' vérnek heves fel-buzdulásától származó nyavalyák és a' nátha között, igen nagy hasonlatosság és ugyan egyező jelentések találtának. Mert ugyan-is mint a' két betegségnek egyenlő kálaúzai vagynak, ugy mint borzadozás és hévlég, mellyek olykor egynéhány napokig tartanak. Hurutolással kezdődnek, melly elein száraz az utánn torha ki tisztulása követi 's a' mellynek könnyebbedése. Ilyenkor mondhatni hogy a' nátha meg éret legyen. Imit amott gyenge ökleléseket éreznek mellyek csak hamar el-múlnak

és valami lassú torok-fájást. Midőn a' náthának feszke az orban vagyon, mellyet helytelenül fő náthájának szoktak nevezni, jobbra rettenetes fej fajást érez a' beteg. E' pedig csak a' homlok tsont' üreginek és az álltsont hártványának érdeklésétől származik; kezdetin szokás szerént csak hig és évő nedveség foly ki-az or lyikain, annak utánna azon mértékkel a' mint a' gyuladás apad az-is megsűrűdik és ahoz hasonlatossá létszen, melly a' hurut által vetterik-ki. Közönfégesen az iz ézés, étel kívánása és a' szaglás meg-bo-molnak.

§ 126. A' náthának meg-határozott ideje nincsen, a' főnek náthája csak egynéhány napokig tart; de a' melynek náthája hosszabb. A' gyengébb, négy vagy ötöd nap alatt elmúlik; a' melly ennél tovább tart, veszedelmes: 1. Mivel hogy a' nagy hurut, melly a' náthát követni szokta, az egész test' alkormányát rendetlenségbe hozza, kivált mivel a' vért az agy veló felé hajtja. 2. Mert alatlanfágot szerez. 3. Mivel hogy az étel kívánását el-vész, és így az emésztést el-ólván a' testet erőtleníti. 5. Mivel a' forrózás melly véle jár a' testet erejétől meg-fosztja.

§. 127. Mivel hogy a' nátha, a' torok gyékkel tudó gyuladással, és más gyulasztó hévfégekkel egy rendbe tartozandó; annak okáért orvoslása-is az előbbeniekkel megegyez. Ha igen ki-nos a' nátha, azonnal karon eret kell vágatni, melly által megnyihattik; és ez mindenkor szükséges azoknál, kiket a' hurut és a' fő-fájás felettébb háborgat. A' No. 1, 2, 4, elő számlált italokból bőven kell inni. Azon kívül minden estve lábát meleg vízbe áztassa. Egy szóval ha a' beteg mértékletesen élend, az a' fellyebb ajánlott diaetát megtartandja, csak hamar meg-szabadulhat a' náthától.

§. 128. Mindazonáltal vannak oly könnyű náthák-is, hogy minden patikai eszközök nélkül meg-orvosoltathatnak; tudni illik ha a' beteg a' hús és annak levétől, tyukmogyoró, bor, felettebb fős és fűszerfűszámos, követ's nehezen emészthető eledelektől tartóztatja magát. Ellenben csak kenyérrel, kerti veteményel és vízzel élend, főképen ha vattórárt vagy épen nem vagy csak keveset eszik; szomjúságát pedig vagy árpa vízzel, vagy bodza virággal készített és téjnek harmad vagy negyed részével egyelített vízzel oldandja. Ha álmod akar sz szerzeni, láb mosó meleg vizet készíts ejtszakára és a' No.

20. ditfértt porból adj bé-egyvet. Avagy pátarsból főtt vizet igyon egynehány tézfével. A' láb mosó meleg víz ejtszakára a' náthásoknak igen használ, nemkülömben a' krifélyezés-is ha vagy kemény a' székek, vagy vizeledek elége nem mégyen. Ételekbe minden némű gyümöltsel élhetnek.

§. 129. Ha a' forrózás, hurut és gyuladás meg-szűntek, a' beteg is egy ideig jó diaetát tartott, vérét bő ital által meg-higitotta, azonban a' hurut és álomtalanság meg-is háborgatya, akkor ejtszakára egy storaksból készített pillulát vegyen-bé, vagy egy dofsiténéket bodza fa virág vízében, minck után-na lábát meleg vízben meg-áztatta; ez az eszköz által gyakran egy ejjel-is helyre állítatik az egésség, holott a' hurut megnyihattik és a' rést' gőzölgése elő mozdittatik. De azt-is tapasztaltam hogy az említett szerek ártottak, midőn a' nyavalyának elein éltek vélek. Azon kívül szükséges, hogy mikor bé-vefzik, akkor csak igen tsekély légyen a' vattóra 's az emesztés könnyű.

§. 130. Számtalan hires orvoffágok ditfértnek a' nátha ellen: úgy mint almával, higviritz gyökérrel, fűgével, malosa szőlővel, borágo, kis és nagy szarló 's ditfőféses

füvel, ifoppal és árva tálánál főtt vizek s. a' t. Mind ezeket nem gyalázom; tudom is hogy hasznokat lehet venni; a' ki ezek közül valamelyikének vala mikor hasznát látta, azonnal el-híretté másokkal-is hogy az a' leg-hasznosabb orvosság, de ez nagy tévelygés midőn egy két történetből, azonnal közönséges állítományt hoznak ki; csak azok a' kiknek mindennapi alkalmatosságok vagyont számtalan példákát szemlélni, és a' különböző-külömb-féle orvosságoknak munkálkodó erejét nagy figyelemteliséggel meg-vizsgálni, tehernek igaz ítéletet arról, mellyik legyen a' többi között leg-hasznosabb; és ezek azok mellyeket én dicsértem. Jut eszembe hogy egykor bizonyos személynek régi meg-rögzött náthája, csak tseresnye száratkáiból főtt vízzel, melly igen kelemetes ital orvosló-tattot-meg.

§. 131. A' főből eredő náthát igen segíti csak a' tiszta meleg viznek párája is, annál inkább ha a' vízben vagy bodza fának virágát vagy más szagos füveket 's virágokat főznek-meg; főt a' melyre szállott náthát-is azilyetén párgolás szépen enyhíti (lásd-meg a' 55. §.)

Közönséges szokásba ment a' tzet halnak veleje; (Sperma ceti) de ez igen kövér és nehezen emészthető olaj; az olajos szerek pedig a' náthásoknak mind ártalmasak. Azon kívül ritkán kaphatni frisset; azért jobb a' nélkül épen el-lenni. Ártalmát gyakran, de hasznát ritkán láttam.

§. 132. A' kik füvekkel főtte meleg vizet vagy herba thet bőven isznak 's azonban az étel és ital mértékében alább nem hagynak, azok gyomrokat erőltetik. Az által az emésztés meg vesztegettetvén gyomor nyálalagától származó hurutolást okoz, azonban az sem szűnik meg melly a' melyből vette vala eredetét. és így csak több torha telepedik a' tüdőre.

Az égett és más fűszerzamos borok a' nyavalyának kezdetin mind ártanak; és tanatosab azokkal épen nem élni; midőn már vége felé jár a' betegség, a' meg-erőtlenedet részeknek erősítésére valami hasznokat lehet venni. Illyenkor minden lágyító eszközöket félre kell tenni, ellenben minden nap abból a' porból melly a' 14. No. alatt találatik-fel, kevés borban egyet bé-venni, és ha a' nyálás nedvesség a' tüdőt felettebb el árasztaná, labak száraitra hójag izivó flástromokat tegyenek.

§. 133. A' forrott részegítő italok itt olly ártalmatok, hogy még a' meg-szűnő náthát is visszfa téríthetik. A' kik ezekkel bőven élnék többire mind náthafok, e' pedig nem tsuda. Mivel azok lassú gyuladást szerzenek a' melyekben a' nátha pedig ebből álló.

Ebben a' nyavalyában mind a' felettebb nagy hideget, mind pedig a' nagy meleget a' mennyire lehet el-kell távoztatni. A' kik meleg szobákba rekesztik önnön magokat a' náthától, hamarabb meg-nem szabadulnak a' náthától, sőt a' kik szüntelen tsak meleg házakhoz szoktak, mihelyt a' szabad szellőre ki-mennek, azonnal náthát kapnak, valamint azok a' kik részegítő italokkal mértékletlenül élnek.

§. 134. Azok a' kik gyakorta náthát szenvednek, és a' kiket azért folyások alá vetett személyeknek nevezünk, jobbára olly vélekedésben vagnak, hogy mennél melegebben tartandják magokat, annal hasznosb légyenekiek. De ez a' veszedelmes tévelygés egészen meg-rontja egészségüket. A' náthára való hajlandóság pedig külömb külömbféle okokból származik; vagy onnan hogy a' test bőrin ki-gőzölgő pára az olly személyeknél könnyen meg-reked, vagy hogy gyomrok és tüdőjökben valami hibájok vagon, melly kúló-

lónos orvoslást kíván. Ha a' folyások (fluxus) onnan származnak, hogy a' testnek láthatatlan gőzölgése könnyen meg akad; ez annál hamarabb hozattathatik rendetlenségbe, mennél melegebben tartják magokat és mentől többet izzadnak. Mert a' szüntelen meleg levegő égen való lakás, az egész testet, de kiváltképen a' tüdőt erőtlentíti, következőképen a' nyálas nedvesség a' lankadtabb részre rohanik, holott gyengébb ellenálló erőt talál. A' gyakor veritékezés által, a' testnek bőri is el-puhúl és így a' gőzölgésnek előmozdítására, alkalmatlanná tétetik, honnan számtalan betegeskedéseknek nemel támadnak.

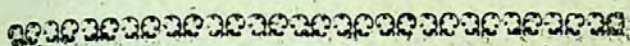
Az illyen náthás személyek mennél szorgalmasabban őrzik magokat a' külfő szellőtől, annál inkább vesztegetik egészségüket; ez annál igazabb, mentől tünnyebb életet hoz magával a' külfő levegő égtől való félelem, melly a' testet el-tompítja; ha a' mellet a' meleg szobákban még-részegítő italokkal is élnek, úgy épen veszni mennek. Ezeket tsak egyetlen egy úton lehet segíteni; tudni illik hogy lassan-lassan a' külfő 's szabad levegő-éghez szoktassák magokat, a' meleg szobákat kerüljék, hova tovább kevesebbé melegítő ruhákhoz szokjanak, hideg szobákban

háljanak, egyedül csak hideg étellel és itallal éljenek: sőt ezeknek a' jeges italok-is hasznosak: gyakran ingassák testeiket: hogy ha pedig a' betegség már meg-rögzöt volna benne, a' No. 14. meg-jegyzett porral sokáig éljenek 's a' mellett gyakran hideg vízbe feredjenek. Ugyan ezen orvoslátnak módja azoknak is hasznos, kiknek náthájok a' gyomornak vagy tudónek örötlenségétől vett eredet; többire az elő számlált három okok idő jártával egymást érik 's együvé jönnek.

Bizonyos személyek kiker már sok esztendőktől fogva, a' nátha minden télen haborgattot vala, kik-is a' miá szüntelen csak meleg fütött szobákban tartozkodtak és ugyan-olly italokkal-is éltek, minek utána ezen meg-irtt tanácsomat bé-vették és minden nap félálni mentek 's hideg italt ittak volna, a' náthás folyásoktól tökéletesen meg-szabadultak.

§. 135. A' hol patika vagyon, szoktak néminémű hurut ellen készített morfolákkal avagy apró cukros pogácsátsdákkal élni. Nem szintén meg-vetendők ugyan ezek is, de még-is leg-jóbb a' higviritz gyökér leve avagy medve szar, melly valóba segít, ha bőven vésznek benne. Egykor magam-is 3. 16.

lótót vettem-bé egy nap belőle, és azonnal tapasztaltam hathatos erejét.

Nyóltzadik Rész.

A' fog-fájásról.

§. 136.

A' fog fájás, melly néha olly rettenetes kín-nal gyötri az embert, hogy miatta nem-csak nem alhatik hanem ollykor ollykor esze nélkül-is beszél, forrózik, annak felette tüzes daganatot okoz, kelevényt és túrt, rfontoknak meg-vezéseket, kórlágot és ajúlásokat, kiváltképen három rendbéli okoktól származik. 1. A' fogak' odvaságától. 2. A' fogakhoz tartozandó idegetskéknek (nervus) vagy pedig az inynek meg gyuladásától, melly a' fogakat alól bé-burító hartjától ered.

§. 137. Meg-odvasodván 's lyikafodván a' fog, a' benne lévő inetskét szabadon érdekl mind a' levegő ég, mind az étel 's ital, mind pedig magát a' fogat rágo évő nedveffég-is, mellyeknek mértékekhez képest kisebb vagy nagyobb

nagyobb. a' fájdalom. Valami azért a' test mozgását nagyobbban indítja, ezt is neveli, úgy a' melegség is ha hirtelen éri hasonló kint szerez.

Ha a' fog-felettébb meg-rothadt, nints más mód annak meg-orvoslásában, hanem egyedül csak a' kivonás, e' nélkül a' fájdalom meg-nem szűnik, szája párája meg-bűdösödik, inye öszve sugorodik, sőt még a' szomszéd fogak is az által meg-vesztegettetnek, szintén az áll kaptájának tönkjár; azon kívül a' rozsz fog miá nem ehenk ember azon oldalan lévő fogainak segítségével, azért az egélfégek is meg-tompulnak, és bizonyos kemény tokkal bé-héjazzatnak.

Ha a' fognak odva nem szintén mely, annak tovább menetelit meg-lehet gátolni tüzes vassaltöt égetéssel, vagy ha ón-gombot tészel belé. Némelyek évő szerekkel is élnek, úgy mint választo vizzel vagy galitzkö-spiritussal; de ezek igen veszedelmesek, azért jobb volna azokat el-hagyni. A' ki a' tüzes vas golyobiffal való égetéstől retteg, vegyen szegfű-olajat egynéhány tsepet gyapottra és tegye az odvas fogába, ez jó ideig meg-őrzi a' fájdalom ellen. Avagy e' helyébe a' fumból készített essentiát végy, vagy mind a' ket-

tő-

tőből egyenlő mértéket elegits öszve. Gyakorta Höffmannak fájdalom enyhető tsepeivel vittem végbe szándékomat, és jólhet erre eleintén úgy tetszik mintha a' fájdalom öregbedne, de csak hamar az usánn enyhül, ha egynéhányszor a' nyálát kipöki az ember. Sokkan lúd pásitot főznek vízben és azzal melegen mossák szájokat, melly az odvas fogtúl származó fájdalmat olly hathatósan enyhíti, hogy némelyek már szintén hozzá szoktak. Nem is árthat ez, sőt inkább az inyeket jelesen erősíti. Mások azzal segítik magokat, hogy egész ábrázátjokat mezzel bé-kenik.

§. 128. Második oka a' fog-fájásnak, vagy a' fogba bé-menő vagy azt kívül bé-takaró hártjában lévő idegetskének meg-tüzesedésétől ered; ezt a' testnek, kornak, és az élet rend tartásának állapotjából lehet meg-itélni. Ifjú, vérrel bővölködő személyek és azok kik magokat erős munka tétel által, vagy mértékletlen étel 's ital által, egyszer 's mind járulván ezekhez a' szűnés nélkül való álom-talan nyughatatlanfág; meg-erőtleniteték azok is kiknek bizonyos időben vagy természet szerént, vagy mesterfégefen vérek botfáztatik, leg-inkább vetettek e' nyavalya alá.

Va-

Valamitől a' vér fel-buzdúl, az mind gerjeszti a' fájdalmat. Az ér szökéte kemény és tellyes, ábrázatja piros, szája hév; gyakorta forrózás és fő fájás is követi; nyelve meg-tüzesedik 's meg dagad néha kelis is támad rajta; másoknál a' (fluxus) a' külfő részekre üt-ki, és ortzájok meg-dagadván a' fájdalom meg szünik. Hogy ha pedig az ortza daganatja mellett a' fájdalom még sem tágúl, jele hogy a' nyavalya öregbedik.

§. 139. Ebben a' nemében a' fog-fájásnak, ugyan azon eszközöket kell elő-venni, mellyeket a' gyulasztó forrófégeknek orvos-lásában diltértünk, úgy mint az ér vágást, melly elcintén mindjárt nagy könnyebbéget szerez. Annak utána árpa vízzel, vagy meleg tejes vízzel gyakorta öblögesse száját, kívül ortzájára légyító szereket rakjanak; ha kelis támed, azt éreltteni kell, vagy meleg tejet, vagy téjben főtt fűgét tartván szájában; midőn már meg érett, meg kell fakasztani, ez pedig könnyen és nagy fájdalom nélkül végbe mehet. Némelyeknél nem annyira tüzesedik ugyan meg a' daganat, de annál tovább ízokot tartani, és mihelyt meg hevül testek akár miokból, úgy mint ágyban fekvéstül, bor vagy kávé vagy más egyéb részigítő italtól, azonnal vízszá tér a' fájdalom

lom. Illy állapotban az ér vágás el-kertülhetetlen-képen szükfeges, melly nélkül minden más eszközök haszontalanok, annak utána egynéhány napokig estve áztassa lábait meleg vízbe, és vegyen bé-egyvet a' No. 20. fel jegyzett porból. Sokkan szabadúltak meg a' hosszúas fog-fájástól, midőn a' hús éreltől és bor italtól, kivált varforára meg-tartoztaták magokat.

Az illyéten fog-fájásnak nemében, minden melegítő szerek ártalmasok; az asium-is, terjek és storaksból készítettett pillulák inkább ártanak mint sem használnak.

§. 140. A' hideg nyálás nevesfleg midőn az említett részekre szál, hasonló fájdalommal jár ugyan, de a' pulsus ebben nem olly gyors erős ér tellyes, szája nem olly forró sem daganatja nem olly nagy, mint amaban. Itt tisztítani kell a' beteget a' No. 21. alatt meg-irt porral, ezzel a' régi meg-gyökerezett fog-fájást is ki irthatni. Az utána azt a' főtt vizet igya, melly No. 22. meg-vagyon írva. Ez által már olly fog fájások gyógyittattak meg, mellyek minden más eszközökre semmit nem adtak. De a' hév fluxustól származó fog fájásban ez ártalmas volna. A' nyakvápajára, vagy más akár melly részre tétett

tett hólyag szivó flástromok jelesen szolgál-
nak, a' bűlítő nedvességet a' szenvedő ré-
tekről más felé fordítván és annak ki-
zölgését elő-mozdítván. Ezen ok alatt vég-
tére, minek utánna jól ki-purgáltatott a' be-
teg, itoraksból készített pilulákat vagy
afiumot avagy terjéket is lehet bé-adni vagy
az odvas fogába tenni. A' nyálat szírató esz-
közök, úgy mint az imely vagy tárkony
gyökér a' nyavalyát szerző rozsz nedvesség
ki-húzáván a' fájdalmat enyhithetik. Kiválké-
pen a' dohány füsti itt igen hathatós erejét
mutatja, rész lzerént a' nyálas nedvességet
meg indítván, rész szérent mivel álom hozó
erejével az afiumhoz közelget.

§. 141. Mikor a' fog-fájást szerző rozsz
nedvesség a' gyomor erőtlenségétől származik,
a' kik olyankor hivesítő szerekekkel élnek,
azok fájdalmokat inkább nevelik. És ha a'
kinnak öregbedése arra viszi őket hogy an-
nál több hivesítő eszközökkel éljenek, a'
nyavalya-is ahhoz képest annál inkább gyara-
podik. Itt azért az olyan szereket félre kell
tenni, és gyomor erőfitő 's veritékeztető esz-
közökkel élni. Az No. 14. dicsértt porok
ebben igen hatható erővel bírnak; és bi-
zonyos idő alatt meg-térő fog-fájásokban so-
ha sem hibáznak. Némely bor nemiszák a'

bor

bor italhoz szokván meg-menekedtek az illy
fog-fájás nemétől.

§. 142. Ezen három fő okoktól, mellye-
ket már elő számláltam, származó fog-fájá-
soknak nemein kívül, vagyon még-egy igen
keserves és hosszú ideig tartó-is, melly az
egész test nedvességeinek rágó és évő mivól-
tától vészén eredetet, nem is orvosoltatha-
nik meg másképen, hanem ha azok ismét
tályossággal meg-tisztittatnak 's édesítettnek.
Ha a' vérnek rohadtt vagy poshadtt tulaj-
donágától vagyon (scorbutus) olyankor bő-
ven éljen a' beteg személy tormával, derétze
füvel, farkantyú füvel, foscával és madár
foscával. Ha pedig a' vérnek romlása ettől
külömböző, akkor más eszközök kívántat-
nak. De az én fel-tett tzelom meg nem en-
gedi, hogy az illyenekről bővebben szóljak.
És mivel az illy betegség hosszús szokot len-
ni, kiki ebben tanúlt orvoshoz folyamod-
hatik.

Gyakorta a' köszvény is a' fogakba üti-ki
magát, és keserves fájdalmat okoz. Ennek
orvoslásában a' köszvényre kell néznünk.

§. 143. Ezekből ki tetzik, mit kellyen
tartani a' számtalan orvoságok felől, mellyek
a'

K

a'

a' fog-fájás ellen sokaktól ditlértetnek, tudni-illik ugyan azon orvosság egynek használ másnak nem. E' pedig onnan vagy on hogy a' fog-fájásnak különböző okaira nem tekint a' nép, az orvosság ajánlásában, meg-fem gondolja azt, hogy annak külömb külömbféle nemei legyenek. Példának okaért ha a' fog-nak rothadásától származó fájdalmat, úgy orvoslod, mint azt a' melly tüzes dagazattól ered, vagy ezt úgy mint a' melly hideg phlegmától támadt, ímért ezt úgy mint a' mellyen a' vérnek sós tulajdonlaga okoz, nem tuda ha el hibázod a' rzelt. Még az orvosok is nem mindenkor vigyáznak elegendőképen a' fog-fájásnak eredetire; és bátor annak okát fel-nyomozzák is, mindazáltal csak igen gyengén látnak hozzá, és a' hathatosb eszközöket el-hadják. A' hol gyulasztó dagazattal jár, ott az ér vágás el-kerülhetetlenképen szükséges.

Valamint azért más nyavalyáknak, úgy a' fog-fájásnak is sok külömb külömbféle okai találatnak; és a' ki- valamely betegséget akar gyógyítani, szükség hogy annak okait vegye el és azokat ostromolja, külömben többet art mint sem használ.

Egy-

Egynéhányszor keserves fog-fájdalmat állítottam meg-olgy flastrommal, mellyet lisztből ryukmony fejeiriből, égett borból és mastiks-ból mind ezeket öszve egyelítvén flastrom formára tettem fel az alsó áll kaptzára, oda a' hol a' pulsuft érezzük. De még iszonyú fő-fájásokat is osslattam el-ezen említett flastrommal, midőn azt a' vak szemére a' hol az ér szokik reá tettem.

Kilentzedik Rész.

A' Guttá ütésről.

§. 144.

A' gutta ütés, a' mint kiki tudja, olgy nyavalya, melly az embert talaván, azt mint mozgásától, mind pedig belfő 's külfő érzékenységeitől hirtelen meg-fosztja, azonban pulsufta meg-marad és léleket vétele-is, noha ez-is meg-bántódik. Ennek leírásában hosszszas nem lézsek, mivel e' nyavalya a' falubéli köz népet ritkán szokta érni, és azon kívül-is erről már HALLER Ur-nak különösen irrt levelemben, melly 1771-

K 2

dik

dik esztendőben ki-is nyomtatattott, bővebben szólottam.

§. 145. A' gutta ütésnek két különböző nemei vagynak, az egy a' vértől, a' más pedig a' nyálas nedveffégtől függ (apoplexia sanguinea & serosa) mind a' kettőben megdugodnak az agy velőnek tévei és a' mi az izek tehetéseket végbe nem vihetik. Ezen két nemnek különbsége abban áll, hogy az első azokat éri foképen, kik sok és sűrű 's forró vérral bővölködnek, és így e' nyávalya valóságos gyuladással jár. A' másik ellenben gyenge szabásu személyekre szokot jönni, kiknek vérek nyálas és nyúló nedvefféggel terheltetett, testeknek rostos részei pedig puhák (fibræ laxæ.)

§. 146. A' melly hirtelen el óltja az embert, szörnyü halálnak, frantzia nyelven pedig (Coup de sang) neveztetik. Itt egy szempillantás alatt meg hal az ember, azért semmi némü orvosságnak helye nints. Ha pedig e' nyávalya nem szintén olly nagy mértékben vagyon és ér szokéja a' betegnek erős, kemény 's tellyes, ábrázolja és nyaka veres 's fel puffadt, nehezen és hortyogással véssen lélekzetet, minden érzékenysége megszünt, egyéb mozgást beanc nem tapasztal.

ni

fanem csak a' hányásra való erőltetést, de még-ez is nem mindeneknél szokot lenni: ottan

1. Azonnal a' betegnek nyakát és fejét ki kell fedni, egyéb testét pedig csak könnyen bétakarni, és körülötte friss szellőt szerzeni.

2. Fejét jó magasan, labait pedig le függve helyheztetni.

3. Karjából tágas nyitással 24. vagy 32. löt vért kell ki-botsátani, a' mint kisebb vagy nagyobb sebességgel rohanni látjuk a' vért, ahoz kell a' ki-botsátandó vérnek mértékét alkalmaztatni. Ha a' szükség úgy hozza magával, három vagy négy óra múlva ilmet, löt az utánn harmadszor vagy negyedszer is a' beteg állapotjához képest, karján vagy lábain, meg kell nyitni az erét.

4. Készítsenek hamar kristélyt füvekből, mellyeket hirtelen kaphatni, négy kalán olajjal és egy kalán sóval, és minden három óra múlva kristélyezzék-meg.

5. Ha lehet vizet bőven lgyon, mellynek egy pintében 3. könting salétromot eresz-
lenek-el.

K 3

6. Ha

6. Ha az ér szökése meg-fenszeded, lélekzet vételeis meg könnyebbedet, és ábrázolja sem annyira piros, szükség hogy a' No. 23. fel-jegyzet purgáló italt vegye bé, vagy ha ez nem volna kezek ügyébe, adjanak egyet és felet, vagy 2. lótt tisztított bor követ valami meleg italba-bé (Cremor tartari) az után sok meleg savót igyon. Ennek egy helyet, a' hol mást semmit sem kaphattam nagy hasznát vettem.

7. Minden forrott italok, úgy mint bor, égett 's szagos vizek és borok, mind belső mind külföképen ártanak ha csak szagolni adatatnak-is. A' mint az Anglus Polmatis munkámnak jelenté, hogy bizonyos embert, a' ki pintzében sok égett bort egy más után le-tapolt vala, ottan a' gutta meg-ütött volna.

8. A' beteget mennél nagyobb nyugodalomba lehet úgy tarták, nem is kell ide 's tova hanni 's vetni vagy mozgatni használatul; egy szóval valami a' vért benne fel-buzdithatja azt el kell távoztatni. E' tanács a' közönséges bé-vett vélekedéssel ellenkezik ugyan, mindazáltal mind a' józan okoskodás, mind a' mindennapi példák által, ennek hasznos 's szükséges volta meg-erősítetik.

Bi

Bizonyára ez a' nyavalya onnan támad, midőn a' vér nagy bőféggel és erővel az agy velőre tódulván az élet ereiben forgó (nervi) lélek párájának (spiritus animales) utát el-fogja. Ha azért ennek szabad-folyást akarunk szerzeni, meg kell az-agy velőt a' vértnek terhetől szabadítani; de minden erős spiritusok, égett vizek és borok, és minden levegő 's érdeklő fos nedvességek, dörgölések és rángatások által a' vér fel buzdul, és így az erek jobban meg-tolódnak az agy velőnek töveit meg-szorúlnak és a' nyavalya nekededik.

9. Térde alatt laba szárait erős finórral meg-kell keményen szoritani; az által a' vértnek az aló részektől való fel-rohanása meg-gátoltatik és az agy velőtől el-fogattatik. Ha a' beteg az orvózággal való élésre valamennyire meg-jobbul jó reménység-lehet gyógyulása arant: de ha a' közönséges elő-járó esz-közök után még-meg-nehezedik állapata, fel-nem épül.

§. 147. Ha jobban kezd lenni, érzékenységei-is meg-jönnek; de még-is marad hátra azoknak valami tompasága, és jobbára minden-kor nyelvének el-efése, vagy tagja fél-szegése. Néha ezen fél-részéinek el-efését meg-

K 4

lc.

lehet orvosolni, gyakran vött hivesítő purgatiók által és ha igen szük elegendővel ráplátatják. Minden melegítő és a' vért felforrasztó szerek felette ártalmasak, és a' nyavalyát vizsont meg-téritik. A' hánytató orvosságok itt halált hozhatnak, és ez gyakran meg-is történt már. Arra való nézve ezekkel épen nem lehet élni ilyenkor, sőt még csak lágy meleg vízzel sem kell az okádozást serkengetni 's uncsolni. Mert az illy állapotban a' gyomor émelegése nem származik annak roszsz 's fenyedtt nyáltól való terheltetéséről, hanem az agy' velőt szorító bővértől, melly annál inkább szorítatik, mennél jobban indittatik meg a' vérnek buzgó folyása, mivel az aló részeknek meg-szorulása es öfve rántzolódála nem engedi a' vért az agy velőből alá felé takarodni.

§ 148. Második nemében a' gutta ütésnek, szintén a' most elő számlálta jeleket találjuk ugyan; csak hogy a' pulsus nem olly erős, és teli, ábrázolja nem olly veres, sőt inkább fokszor bágyadt halavány színű, lehellése könnyebb, többet de halkabban okádozik.

Mivel hogy e' nyavalya olly személyekre szokot esni, kik vérrrel nem bővölködnek, nem izmos és hév szabásúak, azért ebben az

ét vágás nem szükleges. Leg alább azt soka nem kell meg kettőztetni; és a' hol a' pulsus nem erős és teli, ott bizonyosan ártana. Azonban szükleg hogy

1. A' beteget úgy helyheztessek, a' mint a' gutta ütésnek első nemében parantsoltattott; noha itt ez annyira nem kívántatik.

2. Mindjáraft kristélyt tegyenek; de olaj nélkül, sőt pedig két annyit, és egy darab szappant hozzá mint egy tyúk tojásnyit, azon kívül vagy két szál Isten kegyelme füvet, vagy más has indító szereket úgy mint egy szennét levelét s. a' t. a' kristélyezést mindennap kétszer, vagy többször is elő kell venni, mert az itt igen hasznos.

3. A' No. 21. dítfért porral tisztítják a' bereget.

4. Ital gyanánt tzitrom füvel főtt viz szolgáljon.

5. Harmad nap múlva ismét az előbbeni purgáló port adják-bé.

6. Mindjárt eleintén hólyag szivó flástromokat tegyenek lába száraira.

7. A' hol a' természet a' veriték által lá-
tatuk útat nyitni, azt elő kell mozdítani.
Ebben a' pápa füvel főtt viznek jeles hasznát
fokszor tapasztaltam. De az illy veritéke-
zést egynehány napokig szüntelen folytatni
kell; e' képen szabadult-meg 9. nap alatt egy
bizonyos beteg tagjai félszegségétől, mely
ebben szintén olly gyakran meg-fizokot tör-
ténni, mint első nemében a' gutta ütésnek.

§. 149. E' nyavalya igen könnyen meg-
tér; és a' második gutta ütés az elsőnél ma-
denkor veszedelmesebb, azért annak vizsza-
terését minden mesterséggel meg kell előzni.
Enek mind a' két nemét el-távoztathatjuk
a' rendes diaetá által az eledelnek mértékét
meg-kevesítvén; és a' kiket már egy íz betá-
lalt e' nyavalya, el-kerülhetetlenül szükséges
hogy a' vatsorától óják magokat. Azok a'
kik az első nemébe estenek, még nagyobb
szorgalmatossággal vigyázzanak a' magokra,
mint a' másodikban lévők; minden kövér,
fűszerzamos tiszpós ételeket, nem különben
a' bor és égett bor 's más egyéb gyulasztó
és néfzegető italokat főt a' kávé-t is el távo-
zassák; ellenben kerti veteményekkel és gyü-
möltfőkkel 's gyakran savanyú eledel-
ekkel éljenek; húst ritkán, vad húst pedig éppen
ne egrenek; minden héten kétszer vagy há-
rom-

romszor vegyék-bé a' No. 24. meg-irtt port
reggel éhomra egy pohár vízben; ezten-
dönként kétszer vagy háromszor vegye-bé a'
No. 23. alatt fel-jegyzett has indító orvossá-
got; minden nap testét szorgalmatosan inga-
ssa; a' feletébb meleg szobákat és a' nap
fénynek hévségét kerülje; estve korán fe-
küdjön le, és korán reggel keljen-fel és toha-
8. óránál tovább ágyban ne maradjon. Ha
észe vérfi hogy vére szaporodik és feje fete-
dül, minden halasztás nélkül eret kell vá-
gatói, és egynehány napokig minden vastag
's nehezen emészthető ételeket el-távoztarni.
A' meleg feredő itten ártalmas. A' máso-
dik nemében pedig a' No. 23. fel jegyzett
purgatio helyet azt kell elő-venni melyet No.
21. ajánlottunk.

§. 150. Ugyan azon eszközök, mellyekkel
elet vehetjük e' nyavalyának, annak első
ostromlását is el távoztathatják, ha idején ko-
rán veendjük elő-azokat; mert noha ezen be-
teglég vértelenül találja az embert; mindaz-
által egynehány hetekkel vagy hólnapokkal
főt eztenedőkkel az előtt, tapasztalhatjuk
annak elő-járó kalauzit; úgy mint szédelgést
és a' főnek nehézségét, nyelvnek meg-akado-
zását, némely tagoknak futó el esését, oká-
dozást, mely nem a' gyomornak meg-ter-
hel-

heltetésétől származik; ábrázatjának megmagyaríztatthatlan változást; szorgos szüszorongatásait; világos ok nélkül érő lankadt fagot's más egyéb jelentéseket, mellyekből a' rozsz nedvességeknék fő felé való tdkarodásokat és érzékenységeknék megtompulásokat világosan ki lehet hozni.

Sokakon hasonló okokból a' gutta ütéshez hasonló esetek történnek, mellyek ennek előjáró pótlái, noha életétől szintén meg nem fosztják az embert. Néha a' vér annyira elárasztja az agy velőt, hogy a' beteg egészen elbódúl és erejét hirtelen elveszti, gyorsan éremlyeg, azonban mind érzése mind pedig mozgása meg nem sértődik. Ilyen állapotban a' nyugalom, ér vágás és kristályezés által lehet segíteni. Hogy pedig az ilyen alkalmatlanság vissza ne térjen, tartsa meg azt, a' mit oda fel §. 149. javasoltunk és a' No. 24. dítfért porral gyakran éljen. Végére ezeket ugyan a' gutta ütés szokra követni, de még is jó rend tartás és kiváltképpen az elmé indulatinak mértéklése által, azt hofszú ideig el-távoztathatni.

Ti-

Tizedik Rész.

A' verő-fénytől való sértésről.

§. 151.

Verő-fénytől lett sértésnek azt nevezzük, midőn a' nap' sugári az embernek fejét erejekkel által hatják, mellyet deakül insolationak mondanak.

Hogy ha meg-gondoljuk, mennyire hevednek meg mind a' fák mind pedig a' kövek és érzek a' napnak fényétől: könnyen által láthatjuk, minémü veszélyt hozhat annak forró tüze midőn embernek fejét által hatja. Tudni illik annak tséveit el-száraztja, a' vért meg sürti sőt gyulasztó forrófagot és hirtelen halált is szerez. Illy verő fény sértés miatt hala meg Manasses Júditnak férje: merr midőn a' mezőn kévét kötött volna, a' napnak hévfége érte az ő fejét és meg hala. Ennek jelei ha az ember olly helyen sokáig mulatot, a' hol nyári időben a' nap' sugári szabadon érheték; nagy fő-fájás és testének száraz melegége, veres száraz szemek, mellyeket ember be-nem húnnyhat, és a' világozást nem szen-

Izenvedhetik; néha a' szemek hójainak szüntelen való lebegése; azoknak a' hideg nedvesféggel való aztatástól enyhülése; ezeket gyakorább álomtalanfág, máfoknál ellenben néhez álmodozásokkal bolondító mély álom követi; ifzonyú forrózás; tellyes erőtlenség és az eledleknek meg útálása; néha nagy a' szomjúság, néha ez el marad; ortzájának bőri meg tüzesedet.

§. 152. E' nyavalya vagy tavaszszal vagy a' forró nyári időben éri az emberek és ehez képest igen különbözik. A' szantó vető 's mesterléget üző embernek a' kikeleti melegség ritkán árthat; csak a' város béli lakofokat, 's más gyenge szabású izemélyeket, kik testeket télen által szüntelen csak a' meleg szobában puhították, melly mia fok haszontalan nedvesféggel meg tölt, szokta ez háborgatni. Az ilyenek ha hirtelen a' verő-fénynek ki-tészik testeket; mellyben már a' heverő vagy ülő élet viselése miatt, a' nedveslégek fejek felé szoktak rohanni és midőn a' földnek hidegsége, kivált eső után, lábainak meg-melegedését hentráltatja, egyszer mind penig a' napnak sűgári fejeket hevitik, ezek ugyan azt vizzik végbe a' mit a' hójag szívó flastromok szoktak tenni, rudni-illik felettébb való fok nedvesléget vonnak fel a' főre,

főre, melly abban nyilalló fájdalmat, nem különbben szem fájást-is okoz; azonban ezen fértés nem veszedelmes. A' paraszt ember, és azok a' városi lakofok, kik tének idején sem mulatják-el testeknek gyakorlását, ne féljenek a' tavaszi nap fénytől. De a' nyári nap' sütése sokkal hathatóbb, mellyet az úton járok és mezai munkások érzének. Megtörténik ilyenkor, hogy az ifzonyú hévtég miatt sokan szörnnyü halált szenyvednek. Az igen heves országokban illy módon halnak meg gyakran az útzákon is az emberek, hasonlóképen a' hadi seregekben midőn mennek avagy viaskodnak nagy pufztitást tézen. De minátunk is esnek illy szomórú példák. Egy bizonyos ember, a' ki-nyári nagy melegen egész nap utazot vála, halálos álomban estén az után egynehány óra múlva, bolond hagymáz szine alatt halmeg. Egy áts-mélt ember ílmértem, ki midőn ház hóját kéliztven tárlának fő-fájása aránt panaszolkodot volna, melly hová tovább öregbedvén, midőn ember haza felé indult volna hirtelenféggel földre le rohana. Ezen okból hazánkban gyakorta bolond hagymáz mellyet nagy eszelősség szokot követni, származik.

§. 153. A' nap sűgárinak creje még veszedelmesebb, midőn álmban verő fénynek veti
- em-

ember fedetlen fejét: két kazás fedetlen fővel el-aludott egy boglyán a' vérő-fényen, midőn mások fel-ébrezgettek volna, ide 's tovább hányván vetvén magokat és valamely értelem nélkül való szavakat ejtvén ottan meghalának. Ha a' boros embernek fejét érik meg-mondott formán a' napnak sугári annál hirtelenebb halál következik; egy esztendő sem mulik el-hogy az út féleken valami embert ne találjanak, ki-meg-borosodván a' vérő fényen el-aludott 's a' gutta meg-ütötte. És hogy ha el-nem vész-is némely közzülők, mindazonáltal egész életében iszonyú fő-fájás gyötri és elméjében-is könnyen meg-háborodik. Az illyéten betegek körül azt vettem észre, hogy minek utánna egynéhány napokig fejeket szörnyűképen fájlalták volna, az után szemek héjaiban vonodot a' fájdalom, mellyek meg-veresedvén annyira meg-ke-ményedtek és merevedtek hogy szemeket femmiképen bé nem zárhatták. Bizonyos személyeknél a' vérő-fénytől származott főnek sértése forrófág nélkül való bolondozást okoz, mellyel fő-fájás-is szokot járni. Néha belső fekete hályog-is támadt belőle. Közön-ségesen tapasztaljuk hogy a' nap' sугaritól eredendő testnek férelmi, valaminémű fogyatkozást hagynak hátra a' szemekben, jobbara pedig az illyeneknek szemek előtt úgy tetszik mint-

mintha valami bogarak száldogálnának a' levegő égben, mellyek által látások meg-homályosíthatik. E' nyáron eset illy példa. Bizonyos 42. esztendő ember, testét napnak forró sугárra ki-téven, fejét csak vékony süvegskével fedezte-bé, 's a' következő egész ejtízaka a' szabad ég alatt feküdt; más nap rettenetes fő-fájás, forrófággal, okádásra való kényszerítéssel, szemeinek vetes gyuladással érkezet reá. E' körül noha a' leg-értelmesebb orvosok, minden ki-gondolható eszközökkel forgódtanak vala; mindazáltal még-is bolond hagymázba esvén kilentzed napra meg-hala. Halála előtt egynéhány órával, száján orrán és a' jobb fülén geuyetséges rútság foly valaki, és feje kaponyája alatt egy kis kelifetske látzatott, azon kívül egész agya veleje és az agy kérek telyeséggel meg-valának vesztegettetve.

§. 154. A' gyermekeken, kik ritkán mutatnak fokáig a' lúto nap fényen, de testeiket a' kisebb erejü ok-is könnyebben által hathatja, az említett sértés vagy álmra való hajlandóság által, melly egynéhány napokig tart, vagy elme meg-bomlása által, mellyet retteggéssel elegyedett dühösség szokot követni, valamint mikor álmokból fel-rettennek; inak rángattattása által (convulsio) fő-fájás

által, melly bizonyos órákon meg-újúlván kelerves sírásra gerjeszti őket; szüntelen való hányás által. Láttam gyermekeket, kiket a' nap' fértése után fok ideig gyenge hurutotska háborgatott.

§. 155. Vén emberek, kik a' verő-fénytől fokáig süttették testeket, nem tudják melly nagy veszedelemnek tézik ki-önnön magokat. Egy öreg ember ki a' harmadnap hi-degtelelnek közbe vetett jobb napján szant szandékkal igen fokáig feküdt vala a' verő-fényen, gutta ütésben más nap meg hala. Es noha illy vezély nem mindenkor következik hirtelen reá; mindazáltal még-is fő-fájás és gutta ütésre hajlandóvá tézi testeket. Leg-kisebb férelmek, mellyek a' napnak sugárától származhatnak, ezek, tudni illik midőn embernek fejére sűtnék, náthát, torokfájást annak bé-rekedését, mondoláinak meg-dagadását és száraz szem fájásokat okoznak, mellyek fok ideig tartanak.

§. 156. A' tűznek ugyan az az ereje nagyon, a' melly a' nap' sűrű sugárinak. Bizonyos ember tűznek fordítván fejét el-aluva és ottan gutta ütésbe esvén meg-holt.

§. 157.

§. 157. A' napnak heves sugári nem tñak a' főnek hanem egyéb tagjainknak is árt-hatnak; azok kik fejeket azoknak erejétől óltalmazván, más tagjaikat ki-tézik, azok-ban fájdalmat, nagy hévféget és meg-mere-vedést tapasztalnak, mellyekből a' nap me-legítő ereje a' nedveffégeket el-ozlatta, úgy mint ágyékokban, tomporokban, térdekben lábok száraiban és karokban; néha hideg-lest is vonszanak magokra.

§. 158. Midőn valaki a' nap sűtése miatt anyavalyába elik, minden más környül aló dolgokat jól meg kell vizgálni, mellyektől be-rege okoztatthatik. Uton járókon, mes-ter embereken, gyakran az utazás és kemény munka azt vihetik végbe a' mit másokon a' verő-fénynek melege.

§. 159. Főképen ennek orvoslásában arra kell vigyázni, hogy mindjárt hozzá lássa-nak. Mert ha el-halasztandják a' segítséget, a' melly fértést könnyen meg-lehetet volna gyógyítani, az után rosz következik be-lőle. Ennek pedig orvoslása, valamint az előbbi: a' sűrű sugár által okozott daganatok, és vágásból és hivató eszközökből áll, nem külömben szükséges a' hivesítő ital-is és kri-stélyek 's kívül irés ruhák.

L 2

1. Ha szorgos a' dolog, mindjárt elején bőven borítsanak vért, és a az elsőre nem tágul, vizont elő kell venni az ér vágát. Tizenegyedig Lajos Frantzia királynak 1658dik esztendőben, kilentz izben kellett eret vágatanni, minek utánna a' vadászatban, a' nap hevéségtől teste meg-fértette-tett volna.

2. Az ér vágás után meleg vízben áztassa a' beteg lábait, ez azok az eszközök közzül való mellyek leg-hamarább könnyebbitik a' nyavalyát. Láttam hogy olly mértékkel szűnt a' nyavalya, az ő vizfsza jövele és tartására nézve, a' mint a' láb áztató vizzel éltenek. Ha nehéz a' fértés, testét vagy félig vagy egészen főrőfszék-meg, de az illy főrődő viz csak lágy meleg legyen, mivel a' forró viz ártalmas volna.

3. Használják azok a' kristélyek-is mellyek lágyító szerekből készittetnek.

4. Bőven igyon a' No. 4. meg-irtt mondo-la téjből, avagy tzitromos vizből (ez leg-főbb és leg-hasznosabb ital e' nyavalyában) vagy etzettel elegendes vizet, melly tzitrom léve helyet szolgálhat szegény embereknél, és a' mi még hasznosabb, etzettel egyelittet tisz-

tiszta savót. Mind ezen elő számláltt italokat pedig hidegen igya. Homlokára, vak szemére és egész fejére, borítsanak, rósa etzettel elegendes friss vízben mártott ruhákat; ez egyedül minden egyéb eszközök gyanánt szolgálhat, mellyeket kívül före szoktak felrakni. Mafok a' kövér portsin, saláta, boldog aszfzony kórója és szapora fűnek levét javasolják. A' No. 32. fel-jegyzett ital is hasznos, ha reggelenként él-véle a' beteg.

§. 160. Ollykor a' hol már semmi reményfég nem vólt, a' hideg főrődő fegetet.

Bizonyos 20. esztendős személy, sokáig mulatot a' napnak égető lúgárin, melly mi elmében meg bontakozék, sőt inkább egészen noha forrófág nélkül meg bomlott vala. Gyakor ér vágások után, egynéhány izben hideg főrödöbe vetették 's fejét friss hideg vízzel sokszor meg-öntötték. Ezen orvoslás lassan lassan előbeni egészségét meg-terítette.

Egy hadi tiszt, a' ki-egynéhány napokon egy más után póstán nyári hévségen lovaglott, midőn a' lorúl le-szállot volna hirtelen el-ájúl és a' közönséges eszközök által fel sem ébresztethetett; hanem minck utánna

hideg vízbe tették volna azonnal jobban lötty. De előbb szűkfég hogy eret vágjanak az illy állapotban, minek előtte hideg főrödöbe tesszik a' beteget.

§. 161. Igaz dolog, hogy fokkal hamarabb meg fértetik a' nap sugáritól a' test ha nyugszik, mint mikor ingattatik; és a' fejér füvegek, vagy ha a' fekete füveg alá egynéhány levél fejér papiroft téznek, meg általmazhatja ugyan fejünket a' mértékletes hőség ellen, de a' felettebb való melegség ellen, ezekis elégtelenek.

A' testnek természet szerént való, vagy szokás által szerzett tulajdonsága, nagy klómbféget okoz a' verő fénytől származott testnek fértéseiben. Mert a' kik gyakran forognak a' napnak hőségében, végtére úgy hozzá szokik testek, valamint más egyéb testünket gyakran érdeklő dolgoknak munkálódásokhoz; és valamint a' kik hozzá szoktak nagy hideget is könnyebben el-fzenyvedhetnek. Az emberi testnek természet szerént tehetősége vagyon nagyobb változásoknak elviseletére, mint valóba visel; maga tulajdon erejét sem isméri senki azokban a' tartományokban a' hól kényesfen és gyengén neveltetnek a' gyermekek, holott a' gyermek

ne-

nevelés inkább a' természetnek erőtlentetésére, mint sem erősítésére tzelez. Hogy ha az emberi testet az ő tellyes tökéleteffégében látni kíványuk, azt a' vad nemzetfégek között keressük, tfak ott találjuk fel azt, a' mire az emberi testnek ereje juthat. Az is valófagos igaz, hogy fokkal erősebb testünk volna, ha úgy nevelkednék mint azok, valamint hogy még az sem bizonyos, hogy veszedelmünkre szolgálnae, ha az erköltiökre való nézve is úgy oktattatnának töftömő gyermekeink, mint amazoknál.

Tizen egyedik Réfz.

A' köszvényről.

§. 162.

A' köszvény vagy forrófággal jár vagy a' nélkül. Az első azoknak a' beteglégeknek természetivel meg egyez, mellyekről eddig szólottam; mivel hogy gyulasztó forrófággal, borzadozással, kemény ér szökéffal és fő-fájással mutatja ki-magát. Néha egynéhány

L 4

hány napokkal az előtt, minek előtte a' forró-
ság bé áll, borzafzó hidegháborgatja a' be-
teget. Második, harmadik, olykor már első
nap-is valamely tagja fájni kezd, a' fajda-
lomnak penig félszke az izekben vagyon, és
azoknak mozgatófát meg-gátolja, mellyhez
csak hamar forrótság, verelesség és daganat já-
rúl. Először vagy az egyik' vagy mind a'
két térdébe áll a' fájdalom. Néha azonnal
meg-szűnik a' forrózás, mihelyt fájdalom az
izet el-fogja; másoknál egynéhány napig el-
tart, és minden estve meg újul. Valamely
idő múlva egy tagjáról tágul és másba által
mégyen a' fájdalom. A' térdből által vonó-
dik a' izombokba, agyékba, vállapótzakkba,
könyökökbe, kezek' izeibe, nyak' tágajába
és ezek között fekvő részekbe. Olykor mi-
dön egy tagban szűnik, ugyan akkor kezdő-
dik a' másiban a' fájdalom; mászor pedig
többekre vagy egyszer 's mind minden izekre
száll a' köszvény, holott a' beteg állapotja
iszonyú; mert minden mozgásra alkalmatlan,
és minden némű segitlégtől iszonyodik, mi-
vel hogy fájdalom nélkül nem lehet illetni.
Még a' dunhának nehézségét sem szenved-
hetik, és a' takarózó paplan alá is némelyek
abroncsokat tétetnek hogy labokat ne nyom-
ja; sőt ha ki csak kényen tapodik-is a' házban
még-attól okozott rengéss' öregbiti fájdalmo-

kae

kat: kivált képen pedig a' forgó és keresz-
tesfontban 's nyak-szírtben érzik a' leg-nagyobb
fájdalmat, és ezen részekben tart leg-tóvább.

§. 163. Néha az agy kaponyát kívül bé-
takaró hártycát fogja-el a' fájdalom, a' ho-
lott keserves fájdalmat okoz. Láttam hogy
a' szem-héjait és a' fogakat-is iszonyú képen
gyótrította. Valameddig a' külfő tagokat
bár annál kegyetlenebben kinozza-is, mind
addig a' beteg' éléte nem forog veszedele-
men, csak észesen viseljük gondját; de hogy
ha vagy véletlen esetből vagy el-nezésből,
vagy más valami titkos okokból belső neme-
sebb részeire szálland a' köszvény, akkor fe-
lette igen veszedelmes. Mert ha az agy ve-
lőre ereszkedik, eszelősséget; ha a' tüdőre
fulladozást; ha pedig a' gyomorra avagy bé-
lekre, ezekben iszonyu kinokot szerez,
mellyek tüzes gyuladástul származnak és ha
nagy mértékkel vagynak, a' beteget csak ha-
mar el-ragadják; két esztendőnek előtte egy
erős természettel bíró emberhez hivatattam.
kiben már akkor, midőn hozzá érkeztem völ-
na béleiben a' fene vala, annak előtte pedig
karjait és térdét a' köszvény gyótrította; ezt
heves izzafzó szerekkel akarták mások or-
vosolni; és valóba bőven is ki-ütöt rajta a'
veriték, de mivel a' vére izzadott, béltre

L 5

élet

efet a' fene; minek utánna 36. órákiglan ke-
ferves kénokat szenvedet volna a' tüzeffegre
fene következet, és két óra múlva az után
hogy én hozzá jöttem lelkét ki adá.

§. 164. Többire e' nyavalya nem olly
fullyos, a' forrózás-is tsekély, és mihelyt a'
fajdalom bé áll, azonnal meg szűnik, és tsk
egy vagy két iz-tagot háborgat.

§. 165. Hogy ha a' köszvény fészket vér
magának valamely tagban, annak mozdulá-
sát egész életének rendiben akadályozza. Itt
merek egy személyt, a' kinek köszvény miatt
meg görbültt a' nyaka, él múltt immar hűz
esztendeje hogy szüntelen nyakát görbedve
vifeli; és egy iffiat a' Jurassus majorjában,
ki az egyik csipő-csontját és mind a' két csipő-
cset épen nem mozdithatta; sem nem üthetett,
sem nem álhatot, még-agyában sem fordit-
hatta-meg magát minden felé.

§. 166. Leg-közönfégesebb oka a' kösz-
vénynek, a' test' bőrön lévő apró lyikatská-
kon láthatatlan képen ki-gőzölgő hűván pá-
rának 's rosfsz veritéknek meg gátoltattása,
és vérnek izzó sűrűsége; mindjáraft ezen
okok' ellent kell állani, mert valameddig e-
zek jelen vagynak, lehetetlen a' testnek ren-
des

des gőzölgését helyre hozni, ellenben mi-
helyest a' vérnek forrófága meg-öltatik, a-
zonnal magától is meg-tér, annak okaért e'
nyavalyát-is szintén azon módon kell orvo-
solni, valamint a' tüzes daganatokat, mellyek-
ről fellyebb elmélkedtünk.

§. 167. Meg-ismérvén e' nyavalyát, azon-
nál az No. 5. fel-jegyzett kristélyt kell elő-
venni, az után egy óra múlva 24. lót vért
erfizenek ki karjából. A' fellyebb meg irtt
rendes diaetához tartsa magát, és a' No. 2.
meg-irtt fött vizből, nem külömben az No.
4. ditiért mondola téjből böven igyon. Fa-
lu helyeken a' hol a' mondola téj fok költfé-
gése telne a' szegény embernek a' helyet méz-
zel édesítetett savó vízzel éhetnek. Emlé-
kezem reá, hogy két izbe lött ér vágás u-
tán a' köszvény el-ozlot, holott 13. na-
pig sem más orvoffágokkal sem eledellekkel
nem élt a' beteg.

§. 168. Hogy ha az első ér vágásra nem
enyhül a' fájdalom, egynéhány óra múlva
másodszor kell meg-vágni. En első két nap-
alatt négyszer botfátattam vért, és kevés na-
pok múlva az után ötödösör. De többire
a' második ér vágás után lágyúl a' pulsus,
és hogy a' fájdalom egyaránt kinozza is, de
még.

még sem nyughatatlanodik olly felette. A' kristélyezést minden nap elő kell venni egy-
szer, sőt ha csak kis széki volt utánna, és
hogy ha a' beteg fő-fajáról panaszolkodik,
másodszor-is. Hogy ha rettenetes kinok miatt,
nem lehet a' beteget úgy helyheztenni, a'
mint a' kristélyezéshez kívántatik, olyan-
kor általában minden némű has lágyító eszkö-
zöket szükfég főzni, vagy reggel és este
egy dofsit a' No. 24. alatt meg irtt tisztított
bor köbül bé-adni. Ezzel és favó vízzel két
személyt mentettem meg a' kőszvényről, kik-
nek javasoltam hogy fok ideig szüntelen él-
jenek véle. Ezekre a' kőszvény egynéhány
esztendőktül fogva gyakran, bizonyos idők-
be, vissza jöt vala, és mindenkor egy kis
forrózással őszve szerkeztetett.

Főtt alma és szilva, és minden némű más
érett gyümölcsök, hasznos eledetek, e nya-
valyában.

Nagy könnyébséget szerezhetünk a' beteg
fordulásában hogy ha háta és fara alá, hosz-
szú kezkenőket teendünk, mellyek által
mozdulásában segíthetjük. Ha pedig kezeit
birja, harmadikat-is az ágy superlátjára kell
kötni, hogy azt meg-fogván könnyebben
fordithassa testét.

§. 170.

§. 169. Minek utánna a' forrózás meg-
szünt, és a' pulsuusa sem olly kemény mint
annak előtte, ottan hasznos lészen az No.
23. fel-jegyzett purgatiót bé-adni. Ha erre
öt vagy hatszor meg-indúl a' hasa, csak nem
mindenkor igen meg-könnyebbedik utánna.
Ezt hármad nap múlva ismét hármadszor.

§. 170. Ha a' fájdalom rend kivül sullyos,
semmi némű külfő kötést nem szenyvedhet-
nek az iz-tagok. Ellenben párgoló eszkö-
zök hogy ha fok ideig folytattatnak, nagyon
enyhitik kinyait.

A' párgolás pedig abbúl áll, midőn tudni
illik meleg vizeak páráját ereztik a' fájós
iz-tagra, ez pedig igen könnyen mehet vég-
be, ha a' környül álló dolgokhoz képest
rendelik-el a' dolgot.

Ha el-állhatja valamelyikét az No. 9. által
elő-számláltt lágyító kötések közzül elő kell
venni. Avagy köldökig vagy egész testét
forrószfűk lág meleg vízben egy óráig, ha
előbb az ér-vágás és kristélyezés végbe ment,
szaporán meg-könnyebbiti. Emlékezem egy
kőszvényesről, a' ki-rettentes nagy kinokat
szenyvedvén, kereft 's forgó fontjaiban és
térdé kalátsában, leg-nagyobb fájalmi között
fő:

förödött vala; mint a' förödőben, mint mi-
nek utánna, ki jött-vólna belőle semmit nem
enyhült fájdalma, hanem egy óra múlva, mi-
nek utánna ísmét agyába le-feküdt vólna,
36 oráig halhatatlan képen izzadván, tellyes-
féggel meg szabadult nyavalyájától. De csak
ér vágás és egynéhányzor meg-lött purgálá-
sok utánn kell förödőbe menni, más külö-
ben inkább ártana mint sem használna.

§. 171. A' fájdalom többire mindenkor
éjtizaka nevelkedik, a' véget adnak álom ho-
zó orvosságokat a' betegnek, de helytelenül;
mert azzal csak a' nyavalyának okát szaporít-
ják; gyakran könnyebfég helyet, a' kinokat
öregbitik. Sőt annál-is alkalmatlanabbak és
haszontalanabbak, menél nagyobb terhét
vagy a' betegnek, még a' természet szerent
való álom-is, e' nyavalyának kezdetén. Mert
mihelyt el-aluszna, azonnal kinok miatt ál-
mókból fel-rettennek; és jóllehet egynéhány
minutumokig alhatnak néha, de az utánn fel-
ébredven annál kecserefebb fájdalmat szen-
vednek.

§. 172. A' köszvény vagy has menés, vagy
fürű 's zavaros vízzellet által, mellynek higga-
dáfa utánn téglá színű sár száll fenekére, vagy
veritékezés által tagúl emberrül; ritkán is
tör:

történik-meg hogy az utolsó úton a' nya-
valya vége felé ki-ne takarodjon a' testből,
azt pedig bodza virág főtt vízzel elő moz-
díthatni. De a' betegség elein ártalmas az
izzadás.

§. 173. Meg-esik, de ritkán, hogy a'
köszvenyt okozó matéria, a' szombokba ösz-
ve gyülekezvén ott fakadékokat nemez,
mellyek fel-pattanván évő fekélyeket hagynak
hátra; ezeknek folyása ha hirtelen meg gá-
toltatik, a' fájdalom vilzfá tér. De ön-
kényen ki-száradnak, ha a' beteg mérték-
letesen, és hűbe hűba purgáló szerekkel élend-

§. 174. Mászor vagy ugyan a' szenvedő
tagon, vagy közel mellette szokot éves fe-
kély támadni. Bizonyos vintzelért ísmertem
kinek helyül a' tomporán, fájdalmas kösz-
vény utánn, kelvény támadta, mellyel soká
nem gondolván, midőn én először látram
vólna, már akkor éktelen nagyságra neve-
kedett. Ezt fel vágattam; és egymás utánn
több három pint gényerfégnél folyt ki-belő-
le; de kis idő múlva meg-hala.

A' köszvény ollykor ruhós fakadékok ál-
tal is szokot el-ozlani, mellyek a' szomszéd
részeken jönnek-ki. Mihelyt ezek ki-ütnek
a'

a' bőrön, azonnal fűnik a' köszvényes fáj-
dalom; de az illy ruh többire egynéhány
hétig is el-tart.

§. 175. Soha sem tapasztaltam, hogy a'
köszvénynek ebben a' nemében, két hétnél
tovább tartot volna a' kinoknak lúlya; bátor
a' lanyargatott részek fokáig az utánn-is
erőtlenek, nehezek, 's dagadtak, voltak;
el-múlnak egynéhány hetek főt holnapok is
míglén előbbeni erejek meg-tér. Tudok olly
példákat, a' hol a' rettenetes kinok utánn,
igen terhes lankadtság maradt hátra az iz-
tagokban, mellytől másképen meg nem me-
nekedhettek, nem midőn egész testeken víz-
zel tellyes hólyagos fakadékoktókák ütötték
vólna ki magokat, mellyeknek némely része
fel-fakadván el-száradot, a' többi pedig fel-
pattanás nélkül el-afzot.

§. 176. A' meg-erőtlenedett iz-tagoknak
előbbeni erejekhez való meg-téréseket igen
segíti, ha azokat minden nap reggel és este
egy falka posztóval dörgölik; vagy pedig test
ingatása által, ha a' mellett szorgosan meg-
tartándják azokat az oktatásokat, mellyeket
oda-fel, a' meg-gyógyulásról szóló részben
a' betegségekben fel-épülő személyeknek aján-
lottunk.

E'

E' nyavalyát ugyan azon módon kerül-
hetni-el, a' mint már az oldal nyilallásról
és torok fájásról itt részekben bővebben
meg-irtam.

§. 177. A' forrózással járó köszvény azo-
kat-is szokta találni, kik vérellal szintén nem
bővölködnek, és kiknek vérek tüzes gyula-
dáfra nem igen hajlandó; kik puha hússal
birnak, és a' kik fok fős 's évő nedvefféggel
inkább mint fűtü-vérrel fertéztettek-még.
Az illyeneknél még a' legnagyobb forrózá-
ban is nem annyira szükséges az ér-vágás,
mint a' gyakorta való purgatio, 's ezek utánn
pedig hólyag szívó flastromok, mellyek mi-
helyt a' bőr által hatják, azonnal könnyeb-
séget ízerzenek. Da ha a' pulsus kemény
azokat ne rakják-fel. Igen jó a' No. 25. meg-
irtt por illyenkor.

§. 178. Más neme-is vagyon ezenkívül-
még, a' köszvénynek, mellyet hószfzas kösz-
vénynek (arthritis chronica) neveznek. En-
nek különös jelei vagynak, mellyek által
más nemektől kölbömböztetik. 1. Többire
forrózás nélkül jár. 2. Igen foká szokot tar-
tani. 3. Elejintén nem szintén annyi tagokra
rohan, mint ama. 4. Ebben gyakorta a' szen-
vedő részen sem tüzes vereség sem daganat
nem

M

nem

nem látszik; noha némelykor ezek is megtörténnek. 5. Első neme a' köszvénynek, közönlégesen, testes, erős és gyors személyek szokot háborgatni, a' második ellenben bizonyos idő korban lévő és gyenge természetű emberekre esik.

§. 179. Ha roszszúl bántak e' nyavalyával vagy orvoslátat épen elmulatják, egy-néhány hónapokig főt esztendeig is el tart. Kiváltképen igen megátalkodott fájdalom szokta vitatni a' kereszttfontot, a' fő kaponyáját, midőn pedig a' farnak nagy hufai alá s a' forgó font válútskájába fúrja magát, akkor tulajdonképen sciaticának vagy Farfábanak (ischiadica) mondatik a' Magyaroknál. Ez a' fájdalom mindenütt lehet a' testnek vérfészket magának, úgy mint a' főnek valamely szegletiben, az alkaptzanak forgó szélén, az újak végén, a' térd' kalátfá alatt, valamely oldalban vagy a' melyben, holott olly keserves kínokat szerez, hogy a' beteget a' fene ráköl-is ijeszti. Vagy pedig a' belső részekre esik a' fájdalom. Ha a' tüdőt éri, fok ideig tartó hurutolást okoz, mellyet végtére melynek súlyos nyavalyai követnek; ha a' gyomorra és bélekre tódul, szörnyű kolikát szerez; ha pedig a' hójagra

kedik a' vizellet menésében olly bontakozást okoz, minemű az arénától szokot származni, úgy hogy még-a' leg-fzemesebb s leg ért l. mesebb orvosok is ezeknek megkülömböztetésében, gyakorta meg-fsalatkoznak.

§. 180. Ennek orvosoltatása az előbeni-től valamennyire különböző. Azonban itt is 1. az ér vágás vérell bővölködő személyeknél és 2. hol a' fájdalom igen súlyos, nagyon használ. 2. Szükség a' vért higitani nagy lapú gyökérrel főtt vízzel, a' mint No. 26. fel vagyon téve. 3. Minek utánna az emittett főtt vízből negyed vagy ötöd napig böven ivot, az utánna a' No. 21. feljegyzett purgációval éljen. E' nyavalyának nemében néha használ egy bizonyos orvosság, mellyet a' Helvetziai parasztek nagyra becsülnök. Ezt Genévábúl hozzák és köszvényes fluxusok ellen való liktariomnak vagy terjéknek neve alatt árúlják, mellynek okát meg nem foghatom. De tudom azt, hogy semmi nem egyéb, hanem az a' liktariom, mellyet a' Patikárosok Electuarium Caryocostinumnak hívnak és minden patikában fel találtatik; de azt-is tapasztaltam hogy a' köszvénynek első nemében ártott; főt a' másodikban-is ha gyenge sovány és heves természetű személyeknek adatott, kik előbb vért higit

tó szerekkel nem éltenek. Az ilyeneknél olly erőtlenséget hágy hátra az iz tagokban, mellyről meg-nem szabadúlhatnak. Az emlí-tett liktárium pedig heves szerzsámokból és erős purgáló szerekből készittetik.

§. 181. Hogy ha sok ideig élt a' beteg a' közönséges orvoslással és még sem tágúla rajta a' nyavalya, olly eszközöket vegyen elő, mellyek a' testnek láthatatlan gőzölgé-fét leg hathatosabban segítik. A' 18dik. No. alatt meg-irtt pilulák, és feles bodza virág-gal készittetett meleg vízzel való élés kívá-natos segedelmet hoznak; és ha jó ideig élt a' beteg vért higitó italokkal, forrózás nél-kül vagyon, gyomra jól emészti az eledel-eket, hafa nem szorúlt, nem sovány testű, és a' fzenvedő tag meg nem tüzesedett, biz-vást bé vehet minden estve le fektekor egy mogyorónyi terjekben a' No. 25. fel-jegyzett porból, egy vagy két tésze pápa füvel főtt vizet, herba thé gyanánt hörpölvén utánna. Ez hatalmasan indítja a' veritéket, és gyakorta tellyességgel meg-győzi a' nyavalyát, mellynek ereje hathatosb leszén, ha egy falka posztot No. 27. alatt meg irtt módra készült visbe mártván melegen a' fájó tagokra rak-ják.

§. 182. A' kőszvénynek nemei közt leg-engedetlenebb az mellyet farsfábanak hívják. Ebben leg-jobb erejét tapasztaltam a' köp-pölyözésnek, ha 7. vagy 8. köppölyt rétet-tem a' fájó tagra, és ták ez által egynéhány óra alatt meg-szabadítottam sok betegeket olly kinoktúl, mellyek több esztendőktül fogva, minden nemű eszközöknek ellent ál-loitak. A' hójag szívó flastromok-is használ-nak ugyan, de nints olly nagy erejek mint a' köppölyözésnek. Szükség pedig hogy gyakorta hányanak reá köppölyöket. A' vékony viafzos viafzony vagy tafota, igen segíti a' beteg tagnak gőzölgését és az évő hitvány nedvesseget erőssen ki szija, melly a' fájdal-mat okozza. Néha ezek, kivált a' tafota, melly alkalmasabban borítja-bé a' fájdalmas tagokat, mint a' viafzony, és melly különös mesterféggel viafzolttatott, hójagokat-is tá-masztanak tselekedni. Eleven vagy óltatlan mézből mézzel tfináltt flastrom, gyakran el-átkodot farsfákat üzöt-el. Halonlóképen a' tyukmony olaja-is ebben dítféretes. Azon kívül jeles használ vagyon, ha valamely tzombnak alsó részén, sinort vonnak által. Végezetre mesterféges étető szeréssel is az az cauteriumokkal oszlatatott az olly kősz-vény-el, mellyet másféle eszközökkel nem lehetett végbe venni. Ezeket olly helyre té-
fzik,

szik, a' hol fájdalom leg-inkább fanyargatja, hogy ha a' borbélynak ember testének fele bontozásából vött tudománya szerént, ott ollyas részek nem találtnak mellyeknek se rekmére lehetne. Ezt fején tüzes vassal nem kell tselekedni.

§. 183. A' természet szerént való meleg fürödök mellyek hazánkban feles számmal találtnak kiváltképen használatosak. Nevezet szerént pedig ezen Nemes Szarhmár Vármegyében a' többi közts különös hasznát tapasztaljuk a' bűdös fár viznek, ha a' közzvényes ember egy-ideig benne fürödik, mert annak fertelmes ize és szaga miatt inya nem lehet. Azomban fürödök nélkül is meg lehet minden nemű közzvényeseket orvóolni. A' közzfég bor sepréből készített meleg vízben izzasztja a' beteget és ez által gyakran segít. A' hideg fürödök által leg-jobbán lehet a' közzvénynek eleit venni; csak hogy bizonyos környűl álló dolgok azokat gyakorta viltják. Azok a' kiket a' közzvénynek utólló nem háborgat, jól tselekefsznek hogy ha minden reggel, egész testeket kiváltképen pedig a' kint szevedő részeket, meleg sánerrel avagy más posztó darabbal dörgöltetik. Ezen elzök által jobbán mozdítatik elő a' restnek gözölgése, mint sem akár melly másféle által;

tal; és valóba néha feletébb is. Igen használ, ha téli időben testekhez leg-közelebb való ruhát gyapjúból viselnek.

A' közzvény megszünése után-is jó ideig el-kell távoztatni a' hideg és nedves levegő eget, mivel ebben hamar meg-szokott ujúlni a' fájdalom.

§. 184. Gyakran e' nyavalyában ártalmas szerekkel szoktak élni, mellyek fok kárt tésznek; úgy mint a' forrott spiritusok, égett borok, seb gyógyító vizekkel. Ezek által vagy meg-keményedvén a' bőr, a' fájdalom inkább meg-rögzik; vagy az évő fős nedveségek a' nemelebb tagok 's részek felé szorítottak; vagyon-is fok szomorú példánk, holott égett borok 's vizek által hirtelen halál szerzetett. A' hol a' kárt tévő maténa a' bőrön ki-nem mehet, viszsa tódúl a' szontokra, és meg-rontja azokat különös emlékezeare méltó hitorriát hozok, elő, mellyből kiki tanitást vehet. Egy bizonyos aszfony Urát, ki közzvényes fájdalmokban gyótródék, egykor estve égett borral meg-kente vala; szerentséjére a' gyertyátul meg-gyuladván az égett bor, egész fájós ragját meg-égeté, melly ártalom az égett borral való ke-

nálól származhatot volna reményfége kívül javára fordultt.

Tűpös és kövér 's olajos irak is veszedelmet hoznak. A' kénkőből terpentina olajjal tinnáltt balsamomtól való kelerves vesztélyeket gyakorta sajnáltam. Ugy mint 1750dik. esztendőben, három orával ki-mulása előtt tanátsúl hivattattam egy afzizonyhoz, a' többi között piskóltzbúl és más egyébb purgáló szerekből készítettett itallal élt vala, és desilláltt olajok 's erős spiritusfokból egyelített balsamommal dörgölték fájó tagjait. Ez után a' forrózás, fájdalom 's szárazság nevedet, kezei 's labainak tfontjai meg-odvasodrak, úgy hogy csak ágyában tört forduláiban is, mind a' két rzombja, azon kívül még az egyik karja is el-tört. Illy rettenetes példából ki-terzik, minémü nagy veszedelembe eheti embert, az oktan orvoslás még az olly esetekben is, mellyek csak tsekély ségnek látnak. Itt fel kell azt is jegye nem, hogy némely közhvény épen nem szenvedheti a' külső körtéseket, és azok által még inkább mérgesterik. Még ha a' szenvedő részeket a' levegő égnek szabad érdeklésétől általmazzak lágy posztóban vagy bőrökben be-takargatván azokat.

Ta-

Tapátfosabb néha, hogy a' hofzfas de túrhető fájdalmat, kivált erőten és öreg helyeknél, magának hadjuk, mint sem fokféle erős eszközökhöz fogjunk, mellyek többkört tehetnek mint hasznot.

§. 185. „Ha a' fájdalom egy helyen fokáig marad, és miatta az iz tagok meg merevedtek, az illy tagokat minden nap kétszer meleg víz parájávalok kell párgolni; az utánú izáraz ruhákkat meg törölgetni, gyengén dörgölgetni 's mindjárt arra fejtérni mályá irral kénegetni. „Annak felette ha ugyan azon részekre jó magafrúl meleg vizet, mint az efőt, tlopögetnek, annál hamarabb mégyen végbe az orvoslás. (embrocatio) Ene végre fejtér peléhből tinnáltattam bizonyos edényt, mellynek el-készítése ugyan együgyű, de mind a' két véget igen alkalmatos.

§. 186. A' gyermekeknek is egész testek, néha oly szörnyüképen faj, hogy még magokhoz sem hagynak nyulni iszonyú sivalkodás nélkül. Ezeket távúl legyen hogy közhvényefeknek tartfuk, és tévelygésbúl a' szerent orvosoljuk; mert az illy fájdalom gyakortaabb gelesztákról vágyon, és azonnal meg szünik, mihelyt azok ki-tisztittatnak.

M 5

Tie

Tizenkettődik Rész.

A' dühös avagy veszett kutyák marásáról.

§. 187.

Az ember veszett eb' marása nélkül is dühösségbe eshetik; de az illy történet rend kívül való. A' dühösség ebek nemének tulajdon nyavalyája, tudni illik a' kutyák, farkasok és róka'knak; és természet szerént csak ezeket éri. Hogy ha ezek között egy megdühödik, valamenyit megmar mind megvesz; más állatok, sőt az emberek is ha azoknál megmarattatnak dühösségbe esnek; noha az nem mindenkor következik a' veszett kutyá marásából.

§. 188. Ha valamely kutya, ki az előtt friss volt, egyszer 's mind kedvetlenül és morgóvá válik, ha az eledelket utálja komor tekintetű nyughatatlanfágot mutat, tarthatz tőle hogy megnevelszzen, azért azoanál kótélre kell tenni, és ha a' veszés világosan ki-tetzi rajta, mindjárt megölni, de még tanátosb volna ezt mindjára'st elejontén végbe venni.

Tfisk

Tfisk hamar nehezedik annak állapartja, hova tovább inkább irtozik mindenféle, de kivált hig eledelaktól; Urát többé nem ismeri; hangja meg változik; nem hágy maga felé menni, és azokat kik azt merészlik megmarja; szokot lakó helyét el-hadja, futásban fejét 's farkát le-felé csüggeszti, nyelvét szá-jából félig ki-veti, melly rajtékos tőr (noha egresszes kutyáknak is rajtékos néha nyelvek.) A' más ebek, már megszűről szagolják őtet, és igen iszonyodva kerülök, e' bizonyos jele hogy dühödtt. Némelykor csak a' leg-közelebb körülötte lévő egyet más után kapdos, mászor pedig nagyobb haraggal esik mindenféle, mind emberekre mind más oktalán állatokra, mellyeket elő talál; a' viznek csak tekentetéről is igen irtozik; végtére ereje el-fogyván el-dől, az után ismer fel kelvén egy darabon el-mászdogál és harmad vagy leg-fellyebb negyed napon, megdühödése után meg-döglik, néha még-hamarabb is.

§. 189. Midőn valaki dühödtt ebtől megmarattatik, annak sebe olly szépen be-zarja magát, mintha semmi méreg nem volna benne; de három hét múlva harmadik hónapig valamivel hamarabb vagy később, többire hat hét múlva a' seb helyén tompa fájdalmat érez.

érez az ember. a' seb varra fel-düllyed, megveresedik, és ismét meg-nyilatkozáván, verhenyeges, bűdös, tífós evet önt-ki magából. Egyszer 's mind a' beteg szomorú 's kedvetlen és izetlené kezd lenni, egész teste nehéz, szüntelen borzadzik, nehezen lehel, epekedik 's bélei fájnak, és szökése gyenge és rendetlen; álmában ide 's tova hanyván vetvén magát, nyughatatlankodik, és nehéz álmódzások má fel-retten; széke gyakran meg-bontakozik; egy szempillanástól máig lassú hideg veritek ütt ki rajta; olykor torokban is valami fájdalmat is érez. Ez első gráditfa a' meg-veszének, melyet némelly orvos-rudók, néma dühösségnek neveznek.

§. 190. Második gráditfát, az az a' tellyes dühösséget, melyet más Nemzetek tejer dühösségnek hívnak, következendő jelek mutatják ki; felette igen szomjuzik a' beteg, de nagy borsíthatik; kis idő múlva utálni kezdi a' vizet, az utánn épen iszonyodik tőle; ezen irtózás el-annyira nevededik ő nála, hogy ha csak ajakhoz vízik-is a' vizet, vagy ha csak reá néz-is, sőt-még a' viznek vagy más italnak, neve-is, egy szóval mind az, valaminek a' vízzel valami hasonlatossága vagyoo, úgy mint a' világosságnak mely az ő tisztaságára nézve a' tiszta vízzel meg-
egyvez,

egyvez, mind azoktól, mondám, annyira irtózik, hogy gyakorta a' nyavalya-is ki rontja miatta. Azonban noha nagy kinnal még is néha valami kevés húst vagy kenyeret vagy levet-is lenyelnek; fokban orvosságokat-is vesznek bé-higan, csak viz ne legyen benne, 's a' mellett a' vizet ne emlegetse senki. Vízelleterek sűrű és láng színű; olykor egészen meg-reked. Szavok rekedező; többire tellyességgel el-vész; de hogy ugatnának mint az ebek az illy szerentfetlen betegek, az gyermekektől költt babonás oktan mesé, melyet a' több e' nyavalyáról ki gondolt fabulákhoz kell számlálni. Igaz hogy a' kutya ugatást nem szenvedhetik. Véletlenül olly bolondoskodásba esnek, mely a' dühösséggel igen meg-egyvez. Illy állapotokban szórják ide 's tova nyálokot, és fogaikkal a' körül állokhoz kapdosznak, kellet gyakran meg-is marának. Tekentetek komor és meg-merevedett, ortzajok tüzes. Az illy nyomorúlt személyek előre érzik midön a' nyavalyának súllya reájok akar jönni, és intik ollyankor a' környül állókat, hogy tőlök magokat óltalmazzák. Sokaknál marásra semmi hajlandóság nem tapasztaltatik. Ki-mondhattatlan nagy epekedésben és kinokban fetrengenek; igen o-hajtsák a' halált, és fokban ha módjok volt benne, önnön magok' gyilkosai voltak.

§. 191. E' méreg t'ak a' nyál által közöl-
tetik másokkal. Onnan vagyon 1. hogy ha
ruhán által történt a' marás nem olly vesze-
delmes, mint mikor a' mezitelen testet érte.
2. Hogy az illy marás a' szőrös és gyapjas
állatoknak nem annyira ártalmas, mivel a'
szőrben, gyapjában s ruhában a' mérges nyál
fel-akad. 3. Hogy első marási a' dühödté
állatoknak mindenkor mérgeesebbek a' követ-
kezendőknél, mivel végtére mérges nyálok
el fogy. 4. Hogy ha az orozát vagy a' nya-
kat éri a' marás, annál nagyobb és előbb
mutatja ki-magát a' veszedelem, mert az em-
litett részek a' nyál helyéhez közelebb valók.
Az illyeneken már harmad napon ki-tetzet a'
dühösség. 5. Mennél nagyobb a' dühösség,
annál veszedelmeesebb a' marás. Az első szám-
láltt környül álló dolgokból könnyen ki-hoz-
harni okát, miért nem közölteük a' dühös-
ség minden személyekkel, kik ugyan azon
meg-vezett állat túl marattatnak-meg.

§. 192. Sokan sok külömb külömbféle or-
vosságokat d'itsernek, az illy dühösség ellen,
többi közt a' t'ipke bokornak tövét vagy
gyökerét, mellyet bizonyos időben, midőn
tudni-illik a' hőld szerezés jelekben áll,
nagy babonassággal ásnak, és különös szor-
galmatossággal szárítgatnak. Azon kívül Pál-

ma-

marius dühösség ellen való porra, tyukmön-
y héjának porra, porrá tört földi moh, bors-
nak harmad részével elegyítve, melly Anglia
országban sok ideig nagyra betűltetett; vízi
t'uga porra, galabonoz fű, a' tenger vizébe
való fördés, szent Hubertus kóltsa &c. Hogy
ezek mind haszontalan eszközök legyenek,
azt bizonyítja mind azoknak halála, kik az
emlitett eszközökkel haszontalanul éltenek,
holott az egész Europa tudja, hogy midőn
már a' dühösség jelen v'olt, mind ezek egy
haj száznait sem segitettek. Az is valóságos
igaz, hogy 1730dik. esztendő előtt, egyet-
len egy beteg sem gyógytatott meg a' düh-
össégből, bátor mind az elő-számlált or-
vosságokkal éltenek. Ha a' nyavalya előtt
adattattak az elő-hozott eszközök, nemélve-
kre pedig teájok érkezet; szintén az történt
azokon is a' kik semmi némü orvossággal nem
éltenek; annak okáért azon szerek mind ha-
szontalanok valának. Az utánn véletlenül
a' kénéfőre találtak az emberek, mellyben e'
nyavalyának tulajdon orvoslát találtak-fel.

§. 193. A' mérget el kell rontani, és ez a'
kénéfőnek kütönös tulajdonsága, s annak el-
len állója. A' méreg közönségesen érdeklí az
erző inakat; ennek olly eszközök állnak el-
lent, mellyek azoknak őszve sugorodását aka-
da-

dalyoytatják; arra való nézve a' kénéfön és fájdalom enyhítő szereken áll itt az egész orvoslás. Valóba fok példánk vagynak hogy ezen áldott orvosfágok által fokan meg-szabadultak e' szörnyű nyavalyától, és így azok kiken olyan szerentfetlen marás esett bizonyosfak lehetnek abban, hogy minden kétség kívül meg-gyógyittatnak ha csak annak rendi szerént elendnek azokkal. Sőt azok is a' kik már leg-nagyobb fullját érzik a' dühösségnek, azokban tellyes reményfégeket vetherik; úgy mint melly fok ezer példák által gyámolitatik. Igaz hogy némelyeknél ez is haszontalan vólt, de hol vólt-oly nyavalya, a' melly mindenkor és mindeneknél meg-gyógyittathatott vólna?

§. 194. Mihelyt valaki meg marattatott, és a' marás szintén a' húsba hatot bé, mindjárt mind azokat a' részeket, mellyeket kár nélkül el-lehet metzeni, vágják-el. Mivel a' köp-pölyözés kevés hasznot hajt; azért a' régiék tüzes vassal egeték a' fértett helyet; de ezen orvosláshoz kemény szívű ember kíván-tatik. Az utánn gyengén főzött lágú meleg vízzel mossák a' febet; osztan a' 28 No. alatt meg-irtt kenettel kénjék-meg széleit két újnyira körös környül és kétszer napjába a' 29dik, No. alatt meg-nevezett irrel kóssék-bé, hogy,

hogy ezek által az evedés elő-mozdittassék; de a' 28dik, No. alatt fel találandó irral csak egyszer kenjék meg-naponként.

Az eledelre való nézve, igen foros praebendát kell tartani, kivált kevés húst enni, minden féle részegítő italokat és hevítő szer-számokat el-távoztatni; árpa vagy hárs-fa-virág vizen kívül semmit ne igyon; légyító e-ledelek vagy kristélyek által székit indítják, és minden nap láb ásztató meleg vizer készittle-nek. Minden nap egy doiszt a' No. 30. felejegyzett orvosfágból-is adhatni-bé; melly egyfzer 's mind kénéföböl, úgy mint e' nyavalyának mérgével ellenkező szerből, és pésmából-áll, melly az inak öfzve fugo-rodala ellen-ditfertetik; azonban meg-vallom hogy a' kénéfö illy szin alatt nem fokot se-gíthet, és hogy a' fellyebb említett ir fokkal hathatottabb; mivel annak hasznos vóltát, ki-vált ha mindjárt elejintén vészik elő, fok tartományokban, nevezet szerént pedig Fran-tzia országban, számtalan probák által, ta-pasztalták, és ebben sohól senki-még meg-nem tálalkozot. Ezt azért kiki bizvást elő-veheti, oly mértékkel, hogy két vagy 3. hétig folytassa a' nyalat. Illyen modon lehet e' nyavalyának eleit venni.

§. 195. De a' hol már világosan ki-tetzik a' dühösség, a' beteg virgontz és vérrel bővőködő, ottan azonnal i. bőven kell vért botfátani, és ha a' szűkség úgy hozza magával, másodszor harmadszor sőt negyedszer-is meg-kell az erét vágni.

2. Ha lehetséges mindennap egyszer vagy kétszer füröszfűk-meg a' beteget lágy meleg vízben.

3. Naponként 2. vagy 3. kristélyt a' 5. No. szertént tegyenek.

4. Kenjék-meg a' nyiltt febet, és a' körülötte lévő részeket, kétszer napjába azon irrel, melly az 28. No. alatt meg-vagyon írva.

5. Az egész tagot, mellyen a' marás ettett kenyék meg-fris fa vagy len olajjal, az utána ebbe posztó darabát mártván köffék-bé véle-

6. Minden harmadik órakor adjanak-bé egy dosít az 30. No. alatt fel-jegyzett porból, mellyre egynéhány tésze hárs fa vagy bodza virág vizet, igyon thée gyanánt.

7. Minden estve vegyen bé az 31. No. meg-irtt orvosságból hasonloképen tselekedvén más nap

nap reggel, 's arra, ha nyughatatlankodik, igyon a' fellyebb említett herba thééből.

8. Ha gyakran fel-böffög gyomrából és szája izi keszerű adják bé néki az 35. No. ditsértt hánytató port, melly a' nyálas epe fárt szépen ki tiszttitya.

9. Érelhez mivel azon kívül sints kedve, azon épen nem kell törödni. Ha még-is valamit kívánna, kenyér vagy hús leveft, vagy tejert adhatnak néki.

§. 196. Ezen orvosságokkal való élés által, szem latomást könnyebbedni fog a' beteg 's előbbeni egészsége tökéletesen helybe állittatik. Hogy ha pedig még-az utána-is fok ideig bágyadt 's félénk vóina, éljen minden nap háromszor a' 14. No. fel-jegyzett porral.

§. 197. Egy iffú legény, kin a' dühösség nyilván való jelekből ki-tetzett vólt, attól szerentlésem meg-szabadultt, minek utána se-bét körös környül fa-olajjal, mellyben kamfort és pópiomot cersztettek-el meg-kenték vólna, azon kívül az No. 28. említett irrel-is gyakran meg-dörgölgeték, egyszer 's mind görtföt enyhítő tinctúrát, mellyet frantziául Eau de Luce az az világosság vizének hívnak,

nak, kevés borban adának-bé neki. Ezen orvosság, melyből minden negyedik órába, egy egy kávés kalánnit szoktak bé-venni, a' vérnek forrófágát igen enyhíti, véritéket indítja, és e' nyavalyához járuló eseteket eltávolztatja.

§. 198. A' dühödt ebet három annyi dozis irrel kell kenni, és a' 33. No. jelentett bólust bé-adni. De ehez mindjárt hozza kell látni, mihelyt a' marás meg-esett rajta. Mert midőn már a' dühösség nyilván ki mutatja magát, veszedelmes volna azokkal banni, inkább mindjárt ölyék-meg. Azonban meg lehet próbálni, ha az említett bólust eleibe vetik, el-nyelié vagy sem.

Ha valamely kutya mástól meg-marattatik, azonnal bé-kell rekeszteni, és három vagy négy hónap előtt nem-is kell szabadon bocsátani.

§. 199. A' veszet ebnek marásfáról fokféle bal itélettel vannak az emberek, mivel azt tartják, hogy a' melly ember kutyától meg-maratik, ha mindjárt nem volt is dühös azon eb, midőn meg-marta, mindazáltal ha idővel meg-dühödik, annak az embernek-is a' kit meg-harapott volt egészségs korában meg-

meg-kell dühödni, melly vélekedes nem csak balgatag hanem veszedelmes-is. Ez olly nevészéges állitomány, mint ha valaki azt mondáná, hogy ha két személy egyszer együtt háltt, az utánn ha valamelyik közzülök tiz vagy 12. esztendő múlva meg-rühöfödne, vagy himlőbe avagy más ragadó nyavalyába esne, a' másíknak-is ugyan akkor szintén abban a' nyavalyában szükfég képen kellene fetrengeni.

Mert vagy veszet volt a' kutya a' melly meg-harapta az embert vagy sem: ha a' veszésnek vagy dühösségnek tñak kezdeti, vólt-is rajta, meg-is egynéhány nap múlva ki-mutatná magát, a' nyavalya rajta, és így mondhatnánk hogy valóba veszett ebtől marattatik-meg, az ember ha pedig nem vólt azeb dühös melly a' marást tette, a' józan okoskodással ellenkezik, hogy az egészséges állat dühösséget közöljön mással, mivel világos igazság az, hogy a' kinek miye nintsen, azt másnak nem adhatja. Ezen tñfos vélekedés veszedelmes tñlekedetekre viszi azokat, kik attól vifeltetnek; mert az ő szerentlétlenségekre meg-engedi a' törvény hogy az ollyas kutyákat meg-ölhessék, annak utánn pedig sem az eb állapotjáról sem az ónnon magokéről bizonyosak nem lehetnek, és azt a' mi

más okokból származik a' méregnek tulajdonítják, melly csak az ő tulajdon képzelésében találtak fel és így nyavalyájok eredetiben meg találják önnön magokat.

§. 200. Mostani időben immár nem szükség megmutatnunk balgatagságát és kegyetlenségét azon régi szokásnak, midőn az illy betegeket majd csak meg nem fojtották a' párnákkal 's dunnákkal. E' bolond 's káros szokás sok országokban törvényesen megvágyon tiltva, és bár mindnyájan a' bölcsesebbeknek példáját követnénk, megismérvén tudatlanágunkat.

Más paraszt főt embertelen szokás szerént, mellynek ugyan példáját mainap sehol nem találjuk, az illy nyomorútlakat minden emberi segítség nélkül szokták elhagyni; de ez akkor is kegyetlenség volna midőn semmi reményesség szabadításához nem volna, mostani időben pedig midőn már bizonyos orvoslás ki-tanultuk, ez, büntetéfre méltó vétek volna. Ismet újra intem a' népet hogy az illyenektől feletébb ne rettegjen, mert néha az illy betegeknek nintsén a' mardosáfra kívánságok, és a' kiknek vagyon is, azt nem örömezt tselefkzik főt megintik a' körületek valókat, hogy magokra vigyázzanak, és köz-

közzel akkor hozzájok ne járuljanak, többire pedig szelidebbek, úgy hogy bizvaft járhatni és bánhatni vélek. Egy időben nagy hire volt a' bársony színű tyúk begy-fünek 's virágjának, mellyet mások, kakuk terjéknek hívják a' Deákok pedig Anagallis flore purpureo; és az etzetnek, de betűletek fokáig fel nem maradt, és az való, hogy a' kénsőn és a' martr résznek el-metzésén kívül, bizonyos orvoslása e' megirtt betegségeknek nem találtak.

Tizen harmadik Rész.

A' Himlörül.

§. 201.

Ez leg-közönségesebb nyavalya, mert száz ember közül alig találkozik négy vagy öt a' kit az nem talált volna. Mindazáltal há egyszer volt életben valakin, az utánn nem éri egy könnyen többször; noha igen ritka példa hogy másodszor is reá jójjön. Egyszer 's mind a' himlő leg több embereket ragad el ez életből; és bátor néha nem feletébb mérges e' nyavalya, mindazáltal gyakorta szintén

tén olly pusztitást téfzen mint a' pestis. Hogy ha mind azoknak számát egybe vészük, kik mind szelidebb, mind mérgefebb indúlatú himlőbe vóltanak, nyilván ki-tetzik hogy leg-alább heted része meg-hólt.

§. 202. Többire iffiantan jön emberre a' himlő; és ritkán törénik meg hogy egy helységben tfak egy személyt érne; jobbára közönségesen jár, és nagyobb részét találja azoknak, a' kiken még-soha nem vólt az előtt. Ennek körül járása egynéhány hetekig vagy holnapokig szokot tartani, nem is tér vissza ugyan arra a' helyre, a' hol az előtt vólt, hanem tfak valami négy, öt, vagy hat éztendő el-forgása alatt.

§. 203. A' himlő 3. vagy négy nappal jellenti magát a' forrózás előtt, valami kitűny erőtlenség és izetlenlég által; izzadátra való hajlandóság; étel utálása; ortzája-tekentete meg-változása; szeme fényének tompasága által. Azonban azt is vettem észre némely halavány színű, duzmadtt gyermekeknél, hogy a' borzadozás után vérek fel-buzdulván, ábrázatjok fokkal pirosabb és vidámabb vóltt mint annak előtte.

Annak utánna majd fáznak majd melegnek, végtére ugyan rázza a' hideg, melly egy, két vagy leg-felyebb három óráig tart; erre nagy forrófág, fő-fájás, keresztfont-hasgatása, okádozás vagy leg-alább erre való hajlandóság következik.

Ezen állapotban egynéhány maradnak, annak utánna a' forrófág bő veriték által kevése tágul; a' beteg jobban érzi magát, azonban kedvetlen, erőtlen, az ételt utálja, feje's keresztfontja fáj, álmos, ha gyermekkorú, kivált ha hét vagy nyóltz. éztendőnél iffiabb.

De az illy meg-szűnése a' nyavalyának nem fokáig tart, mivel egynéhány óra múlva szokás szerént estve felé meg-nehezedik és hasonlóképen végződik.

Illy állapotban harmad vagy negyed napig vagynak, annak utánna midőn az izzadás kiűrt rajtok egyszer 's mind az első himlők is ki-mutatják magokat. Többire először ortzájokon, az után karjokon 's nyakokon és melyeknek feltő részén jelennek-meg. Ha nem mérges a' himlő, mihelyt ki-űrt, azonnal a' véle járó forrózás-is meg-szűnik; a' betegnek teste szépen gőzölög; a' himlőnek

száma sokafodik, és mind hátán mind ól-
lam, háján lábain 's más egyéb tagjain ki-
jön; néha talpaj is felesen ki-tűrik, ho-
lott midőn nő a' himlő, szörnyű fájdalmat
szerez, mivel a' bőrt ottan nehezebben fe-
szitheti.

A' szelidebb himlőben mellyről itt szólunk,
másod vagy harmad nap múlva annak ki-üté-
se után, estve felé gyenge forrózás fogja el
a' beteget, melly álabb hagyván számos him-
lőt hoz magával; de ha a' forrózás azonnal
meg szűnik, mihelyt az első himlő ki-mu-
tatja magát, jele hogy nem sok jön ki; mert
ha lűrű és őszve folyó himlő akar ki-ütni,
akkor a' mint mondtam, egészen meg-nem
szűnik a' hévfég midőn az első ki-hányta ma-
gát, sőt inkább estvélenként újra nevelkedik.

A' himlőnek eredeti következendőképen
lészzen; tudni illik mint egy bolha tipés te-
szik meg a' bőrön, mellynek közepin egy
kis fehér hójagotska mint egy köles kása nagy-
fágú veri-fel magát, melly hová tovább
nagyobra nevelkedik, és körülötte a' vereffég
el-terjed. Ezek mennél nagyobbak, annál
fejerébbek lesznek, és jobbára ki-jövelelek
után hatod nap múlva növéseknek tzeljät el-
érik, holott genyetséggel meg-telnek. Van-
nak

nak olly nagyobb mint egy borfó; de ha
ollyan nagyok, nem sok számmal vagynak.
Ez után meg sárgúlnak és hervadnak 's bar-
na varrakká válván le hűlnak. Ez pedig tiz-
vagy tizenkét nap múlva esk meg, a' him-
lőnek ki-jövele után. Es mivel hogy ha-
marabb vagy későbben ürnek ki, arra való
nézve éréseknek ideje is különbözik. Or-
tzája a' betegnek leg először tisztúl meg; ho-
lott tzombjain még meg-nem ért, talpaj
pedig leg tovább szokot tartani a' himlő.

§ 204. A' bőr szükségképen feszítettetik a'
himlő által, melly számosan ki-ütvén a' köz-
ben vertetett bőrt meg-tűzesíti, fényesíti, és
kelfűja. Az ortza azért dagad meg leg elő-
ször, mivel azon leg-elsőben üt ki a' him-
lő, és leg-hamarabb érik meg; melly daganat
gyakorta olly rettenetes, hogy szemel sem
látanak ki belőle a' beregek. A' mint a'
himlő szárad, ugyan azon mértékkel apad az
ortzának daganatja is; ellenben a' kezek rend-
kívül meg dagadnak, annak utánna tzombjai,
mivel hogy a' dagadás a' himlőnek nagyfágát
követi, ehez képest egy más után foglalja-
el a' tagokat.

§ 205. Ha igen fok a' himlő midőn érni
kezd, forrófág szokot támadni a' testben, ez-
pe.

pedig nem tsuda; mert ha egyetlen egy nagy kelis (furunculus) forrózást szerezhet a' testben, miért nem szerezhetnének száz vagy ezer apró kelisek is? Ezen érlelő forrózásnak ideje leg.veszedelmesebb e' nyavalyában; esk pedig a' 9dik és 13dik nap között; noha Bizonyos okokból ezen érte a' himlőnek egy két nappal előbb vagy később történhetik meg. Ilyenkor nagy hevűben vagy a' beteg, szomjúzik, gyótródik 's nyughatatlankodik. Ha igen sűllyos a' nyavalya, nem alhatik, ezelősködik, nehezen lehel és ofztán nagyon hajlani látzik az álmra, noha valóba nem alhatik, és ha meg-hal, vagy megfűl, vagy a' mélyféges álmra való hajlandóság, vagy mind a' kettő őli-meg.

Vettem észbe, hogy az ér szökése, ebben az érleltető forrózásban igen gyors szokot lenni, de a' kezeknek daganatja miá gyengének tetzik. Akkor forog a' beteg leg-nagyobb veszedelemben, midőn feje, nyaka 's ortzája leg-dagadtabb. Mikor pedig már az említett részeken a' daganat apadni kezd, a' himlő vara szárad, 's bőre őlzve sugorodik, tsendefedik akkor pulsufta is, és a' veszedelem ahhoz képest távozik. Hogy ha pedig kevés a' himlő, ezen második forrózás is igen tsékély szokott lenni, úgy hogy alig lehet

het észbe venni jelenlétét, és épen nem veszedelmes.

§. 206. Mind az elő számláltt eseteken kívül, még-más környűl álló dolgok is találtnak e' nyavalyában, mellyekre méltó figyelmezeni. Előszór a' torok-fájás, melly többire mindenkor bé-áll, ha a' forrózás nagyobb mértékben vagyon. Két vagy három napig tart és a' le-nyelést igen gátolja, főt gyakorta egészen el-rekeszti, holott a' nyavalyának rend kívül való sűllyos vóltát jelenti. Ezt a' kösség annak tulajdonítja, hogy a' torokban lévő himlők a' géjét 's nyeldeklőt el-rekesztik. De ez tévelygés és hijában való gondolat. Mert többire a' himlőnek kiűtele előte jelenti magát a' nehéz nyelés; és az utann mindjárt meg szűnik ha a' betegség szelid; hogy ha pedig a' nyavalya forgála alatt többször-is meg-tér, mindenkor a' forróslág mértékéhez szabja magát; arra való nézve nem a' himlőtűl, hanem ahhoz járűlő forró tűzefűgtől függ; és ha sokáig tart, többire mindenkor nyálát száján meg-indítja és annak szűntelen való folyását szerzi. De ha a' beteg igen ifűű vagy gyermek korban lévő, avagy midőn a' himlő nem felejobb mértéges, ritkán tapasztaltatik ezen nyál folyása; ellenben ritkán is marad-el ha őzvé folyó

folyó a' himlő és ha a' beteg hét vagy nyóltz elztendöket el haladt, főt ha már az emberi kort is el-érte és igen mérges a' himlő, fele-több bőven foly. Ilyenkor szüntelenül mégyen és nyugtot sem hágy a' betegnek, el-annyira hogy minden más baja között ez leg-alkalmatlanabb; annál-is inkább mivel egy-néhány napok múlva szájának belső része, nyelve, inye 's ajaki meg dagadván ki-sebe-fednek. A' mennyire pedig alkalmatlan ezen nyál folyás, annyira használatos-is. A' kisdedeket ez nem háborgatja ugyan, de a' helyett has menés esik reájok. Noha ezt is ritkábban láttam a' gyermekeken, mint a' nyál folyást fel-ferdült korúakon.

§. 107. A' kisdedeket öt vagy hat elztendős korok alatt, minek előtte a' himlő rajtok ki-üt, a' nehéz nyavalya is ki szokta rontani; de ha ehez más veszedelmes jelek nem járuládnak, semmi roszszat nem jelent. Ellenben sokkal inkább félhetni tőle ha akkor érkezik midőn a' himlő ki-jövése után nemét el-tünik (vagy a' mint szokták mondani) visszaz út a' himlő, vagy a' himlő érést követő forrófágnak idején.

Gyakorta a' nyavalyának elein orra vére-is meg-indúl; melly igen nagy hasznára vagyon

és

és fő-fajását azonnal enyhíti a' patientek. Kis gyermekeken ez ritkan történik-meg; noha néha ezeken-is meg esik, a' mint magam láttam, hogy egynek mély álmra való hajlandósága azonnal meg szünt, mihelyt orra vére meg-indult.

§. 208. A' himlőnek közönségesen két ne-me vagyon, tudni-illik a' melly öszve foly és a' melly egyesen 's különösen marad; ezen különbséget szemeinkel látjuk. De mivel mind a' kéttőnek orvoslása meg egyez, és az orvosságoknak mértékét a' nyavalyának súlyához kellett alkalmaztatnunk; annak felette mivel igen el-kellene a' dologban terjednem, úgy hogy nagyobb részét olvasóim meg-sema érthetnek; tsak a' fellyebb említett jelek 's tulajdonságok mellett maradok, mellyek mind az egy mind pedig a' más nemben fel-talál-tatnak. Tsak azt téfzem még-hozza, hogy akkor sok szamú himlőt kell a' betegen vár-ni, mikor mindjárt, a' nyavalya kezdetin, réttentő jelek adják elő magokat; kivált ha szemei feletébb fényesek 's vörögnyak; szüntelen hányásra kényszeríti, dereka igen fáj, igen gyötrődik 's nyughatatlankodik; ha a' gyermek, igen álmos, és ha már másod vagy harmad napon ki-üt a' himlő; mert a' himlő annál mérgefebb természetű szokott len-ni,

ni, mennél hamarabb út-ki; ellenbe mennél később jön-ki annál szelidebb lézen; hanem ha késedelmes ki jövése, erőtlenségétől vagy belső részeinek valaminémü fájdalmától okozott volna.

§. 209. E' nyavalya gyakorta olly könnyü, hogy észre sem veszik fokban mikor ki jön a' himlő, nem-is gondolják hogy a' gyermek beteg volna. Mert az egész betegség forgása alatt fenn jár. eszik 's aluszik izintén úgy valamint egészséges korába.

Kivált a' köz nép és falusi paraszt embereknél épen nem újság, hogy himlőző gyermekeiket, eleitül fogva mind végig az útra 's szélre szabadosan ki eresztik, ott firkosztatják, ugyanazon étellel tartják, mellyet az előtt adtanak nékiek, midön egészségesek valának. Sőt még-azok-is kiken igen sürűn út-ki a' himlő és kik fokkal nehezebb állapattal vannak, mihelyest ki-jön rajtok, azonnal ki-mennek a' házból, avagy a' szabad szellőre ki-viszik 's nem-is gondolnak véle akár mit egyenek vagy igyanak. Noha illy gondatlanul bännak vélek, mindazáltal még-is fokban közzülők szerentsére meg gyógyulnak; azonban az illyetén példákat nem kell követni, mivel ebből fokféle más nyavalyák kö.

következnek. Hozzám-is hoztak kivált Juttafustól fok gyermekeket, kik ugyan a' himlőből fel épültenek, de mivel jó gondviseles alatt nem valának, azért fok néminémü nyavalyák következtek utánna, mellyeket igen nehéz volt meg-orvosolni.

§. 210. Régtül fogva uralkodott főt mostan is még-uralkodik, főképen a' kölfég közt, olly balgatag és veszedelmes szokás, hogy a' himlőt izzasztó szerek által akarják erővel ki-hajtani. Látjuk ugyan hogy veríték által a' himlő ki-jön, és hogy annak ki-ütése utánna a' beteg meg-könnyebbedik; onnan oszrán azt hozzák ki, hogy a' himlő ki-ütésének siettelese, a' betegnek javára vagyon, és hogy a' himlő mérgétől annál jobban tisztul-meg a' vér, mennél több verítékot 's himlőt üznek ki belőle. De' mind siralmas tévelygés, mellynek szerentsélen ki-manetelit fok ezer szomorú példák bizonyítják.

Midön már a' himlő mérge az egész vért elfoglalta, bizonyos idő kívánatukához, hogy erejét ki-mutathassa; ha azért a' vér benne lévő mérges matériától 's a' től származó rágó nedvességektől meg-vesztegettetett; akkor a' természet minden erejével azon vagyon, hogy azt a' bőrön kivelle, ez pedig tlak abban a' szem-

szempillantásban mehet végbe, midőn már minden hozzá készült. Erre maga a' természet ereje többire elégfeges, gyakorta felettebb való is, de csak ritkán elégtelen. Ebből kitetszik hogy midőn a' természet tehetsége arra magában elegendő, nem kell azt akkor izzasztó eszközökkel segíteni, mellyek felettebb 's veszedelmesen felháborítanak. Ha pedig azon természet ereje felette nagy, halált szerz, ha még is nagyobitják. Az olly eset ritkán adja magát elő, kivált falu helyeken, hol a' természet ereje elégtelen volna, és nehéz is azt meg-ismérni; hevítő szereket el kell távoztatni, mert azok e' nyavalyában, halálofak.

A' bor, terjék, gyulasztó liktariomok, meleg levegőég, párnákkal 's dunákkal való bé-takarás, egy szóval igen meleg szoba 's ágy, sok ezer gyermekeket ragad-el, kik ha csak lágy meleg viznél egyebet nem vettek volna is-bé, szerentfésen meg-győzhették volna a' nyavalyát; azért valakik e' betegségben fetrengő személyek körül forgolódnak és azoknak meg-tartását szivesen óhajtják arra szorgalmasan vigyázzanak, hogy az elő számláltt orvosságokat bé ne adják, mivel a' betegséget ha nem halálofá leg alább veszedel-

delmessé tészik és siralmas nyomorúságokat vonfszanak magok után.

Azonban ezen tévelygés olly mély gyökert vert a' kösség között, hogy igen nehezen gyomláthatni-ki, kívánnám hogy szemek megnyilna 's annak veszedelmes következtét láthatnák, ellenben tanátsomnak hasznos voltát szemlélhetnék, csak hamar meg-ismérnék az igazságot. Meg-vallom mindazáltal, hogy a' városi lakosoknál nagyobb engedelmességet találtam, mint sem remélhettem volna. Nem csak azok, kikhez mindjárt a' betegség elein hivattattam, hiven éltek azon hivító szerekek 's eszközökkel, mellyeket javasoltam; hanem még a' szomszédok is, kiknek gyermekeik himlöztek azt követték, sőt azoknál is a' kikhez később hivatattam, nagy örömmel láttam, hogy semminémű izzasztó 's hevítő szerekekkel nem éltek, hanem inkább a' levegő-éget, nagy szorgalmatossággal újították körültek. Annak okáért reménlem, ezen dilséretes szokás majd közönséges léfszen közztrünk is; melly annál nagyobb hitelt nyér, mennél kevesebben hóltak meg az utólsó dögös himlözésben, mint az előbbeniekben, noha az utólsóban sokkal többen betegeskedtek.

§. 211. Mihelyt e' nyavalyának kezdetit a' fellyebb említett jelekből észre vészszük, kivált ha még-az előtt nem himlőzött a' beteg az időben pedig közönséges a' himlő abban a' helységben, azonnal szoros rend tartás alá vettetessék a' beteg 's minden reggel és este meleg vízben áztassák lábait; ezen egy eszköz által vihetni végbe, hogy ritkább legyen feje a' himlő, alsó részein pedig könnyebben kiúthessen. Krisztélyek által igen enyhíttetik a' fő-fájás és okádozásra való erőltetés, sőt a' valóságos hányás-is, melly a' betegnek igen bajos, és mellyet terjék 's más afféle fűzészámos liktáriomok által igen veszedelmes tlen-desíteni ilyenkor, de még-annál-is veszedelmesebb, midőn annak szerző okait, hanytató és purgáló szerek által kívánják kiűzítítani, mivel hogy e' nyavalyának elein az illy szerek nagy kárt téznek.

Ha a' forrófág türehető, elég első nap lábait meleg vízben áztatni, és egyszer megkrisztélyezni; az utánn forrózásokban szokott diactához vagy szabott rendhez tartani, és a' No. 1, 2, 4. rendelt italok helyet, gyermekeknek csak tejet adni innja, mellyhez két harmad rész vagy egy fél bodza vagy hársfa virággal főtt vizet elegyítsenek vagy ha épen semmi forrózást nem éreznek még-fü-

vi-

vizet, ha pedig mind ezeknek izit ellenzené a' beteg, csak tiszta kut vizet. Ehez adhatni alma kálat az az főtt alma pépet, és ha éhezik egynéhány szelet kenyeret is; ellenben húst nem kell adni sem annak levét, sem tyukmonyat sem bort; mivel számtalan próbából tudjuk, hogy az elő számláltt eledelek a' himlőző gyermekeknek ártanak. Ilyenkor minden más italok helyett, savóval vizvást éhetnek, mellynek hasznos erejét gyakorla tapasztaltam, vagy kópültt téjjel, mellyet irónak-is neveznek. Ha szélid indulatú a' himlő minden másféle orvosságok nélkül, csak az elő számláltt móddal is meggyógyúl a' beteg; csak arra kell vigyázni hogy midőn már szárad ortzáján a' himlő a' iedik. No. alatt megírta purgatioval indítsák meg széklet, hat nap múlva viszontag úgy tselekedvén. Csak a' második tisztulás utánn engedhetjük meg a' hús ételt, noha már az első utánn is adhatni gyümölcstöt vagy más afféle ázalékot 's kenyeret-is, a' mennyi éhségétől kívántatik,

§. 212. A' hol pedig nagy a' forrózás, a' pulsus kemény, feje 's dereka felette igen fáj, ott szűkség.

1. Minden halasztás nélkül karján eret vágni; az utánn két óra múlva kristélytteneni, és ha még sem szünne a' forrófág, mászodszor is vájjanak eret rajta. En olly személyeken, kik még a' 18. esztendöt el-nem érték vólt, első két nap alatt négyzer vágattam eret. Kiváltképen ollyankor szükfégés az ér vágás, midön a' pulus kemény és tellyes a' mellet nagy átomra való hajlandóság és eszelölég jelenti magát.

2. Valameddig nagy a' forrófág, mindadig naponként 2, 3, vagy 4, kristélyt tegyenek, 's kétszer áztassák lábait meleg vízbe.

3. Valamig lehet ne feküdjön ágyba, hanem mig' bírja magát székben üljön.

4. A' szobában lévő áert az az levegő eget gyakran kell újítani; és ha feletébb megmelegedet, a' mint nyári időben megtörténik, a' 36. §ban meg-írtt mód szerént kell tselekedni.

5. Semmi másféle italt ne igyon a' beteg azon kívül mellyet No. 2. vagy No. 4. javasoltam, ha pedig ez eléggé hévféget nem enyhítené, vegyen-bé minden orában vagy másodikban, a' mint állapotja hozza magával, a'

10. No. alatt fel-jegyzett orvosságból, ha a' himlő ki útése utánn tágúlna a' forrófág, kevesebb szerekkel kell élni, és ha épen megszünné, a' 211dik §ban adott oktatáshoz tarták magokat.

§. 213. Ha egynéhány napokig tartó könnyeblég utánn, a' himlőnek érése miá meg-újúl a' forrófág, akkor 1. mindeneknek előtte arra kell vigyázni, hogy hasa meg-ne szoruljon, a' végét, a) a' közönséges purgáló liktáriomból (Electuarium catholicum) két lótot, tegyenek a' kristélyhez, vagy tsák savó, méz, olaj és sóból készitfék; minden nap reggel három izbe, három három pohárral vegyen be az 32dik. No. alatt fel-jegyzett italból, olly formán, hogy ha három pohárral meg-ivott, az utánn két órát varjon. c.) Minden másod' napon a' No. 23. ditlértt itallal éljen, de akkor a' No. 32. meg-írtt italt el kell hagyni.

2. Leg-veszedelmesebb állapotban meg-kell kettőztetni a' 10. No. jelentett italnak dosifát.

3. Mind ejjel mind nappal jól ki-szellőzött szobában légyen a' beteg, és valameddig lehet ágyába le ne feküdjön, miglen forrófága kitűnyé nem enyhült. Ezen tanátfomon ugyan

nyan sokan meg-isköznek; mindazáltal annak halznát gyakran ott-is tapasztaltam, a' hol im már minden más eszközökből ki-fogytam vala. Azt vehetné valaki ezellen, hogy így a' beteg épen nem alhatna, de arra azt felelem, hogy ilyenkor nem-is szükséges nékie az álom; sőt inkább ártalmára volna; azon kívül is nyálának szüntelen való folyása miatt, mellyet minden úttal módval segíteni tartozunk, lebetetlen, hogy akkor aludjon; ezt a' nyál folyást pedig mézes vizet ferskendezvén, torkába elő-mozdithadjuk. Hasonlóképen használos ha orra lyikaiba is vetnek betöle, hogy az ott lévő varak tisztuljanak. Ally gondviselés által nem csak nagy könnyebbéget szerzünk a' betegnek, hanem az orvosok is könnyen segitjük.

4. Ha ortzája 's nyaka igen meg-dagadt, lágyító kötészeket rakjanak talpaira; 's ha ezek sem elegendők, mustár magból tömte hollyag szivato pépet kössenek reá; melly hasztonnak neme, kovászból; mustár magból 's bor etzerből készittek. Ez néha rendkívül való égető fájdalmat szerez talpain, de a' mint ez nevededik, úgy feje 's torka szemlátomást szabadul.

§. 214. A' hol igen veszedelmes a' nyavalya, annyira meg-dagadnak a' szem héjai, hogy szemeit fok ideig meg-nem nyitharja. Ilyenkor egyebet nem kell tfelekedni, hanem azokat csak egy kevés lágy meleg vizes téjjel tisztarni. De sáfrányval, arany pénzzel 's rósa vízzel azokat dörgölgetni, olly haszontalan mint balgatag gyermekfég. Mind szemek meg-tűzesedése, mind más e' nyavalyában elő-forduló efeteknek elforditására leg-hasznosabb, kevés eledellel való meg-elégedés, kivált a' hús' 's bornak tellyefféggel el-távoztatása. A' mérges himlőben a' kisdedeknél, akkor zárodnak bé a' szemek, midőn a' himlő kikezdi magát ütni.

§. 215. Egy főképen hatható segitfé, mellyel régrül fogva csak egyedül az ábrázat széplégének meg-örzélére, éltenek az emberek, de mellynek az élet meg-tartására is nagy hatalma vagyon, abban áll, hogy nem csak az ortzán hanem az egész testen nyitartassanak meg a' himlőnek meg-értt hollyagotskal. Ha ezt az ortzán szorgalmatosan vizik végbe, az által akadályozzák, először, hogy a' himlő mérges leve nem maradhatván sokáig helyében, nem rághatja mélyen bé a' bőrbe magát 's annak simaságát gödröskékkel meg-nem rútithatja. Második haszna a' himlő meg-

fakasztásának az, hogy ki-folyván belőle a' mérges év, vízfsza nem térhet a' vérbe, mely főképen való oka a' halálos veszedelemnek. Harmadszor az által a' bőrnek felettébb való feszítése enyhittetik; az ortzának és toroknak daganatja meg-apad, és ugyan annál inkább mennél több himlöt fakasztanak-meg, melly miá könnyebben folyhat vízfsza a' vér az agy-velörül, honnan kiváltképen függ a' betegségnek szerentés kimentele. A' fakasztásnak pedig ugyan azon rendel kell végbe menni a' mint a' himlő érik. Legalkalmas ideje pedig, midön a' himlőnek teteje feje redik és egy kirtfinnyé sárgodik, egyszer 's mind annak kerülete, melly az előtt veres vala, halvány színt mutat. Hegyes kis olótskával szokták fel-vágni tetejét; ez épen semmit nem fáj a' betegnek; minek utána egynéhány himlöt illy formán fel fakasztottak, a' ki-folyt rutfágot, meleg vízbe mártott spongyiával törlik-el, másképen tűnya varak támadnak belőle. Mivel pedig tők hamar az utann genyertéggel ismét megtelik a' himlőnek holyagotskája, egynéhány óra múlva ujra felkell fakasztani, így tfelekedvén ötför vagy hatszor egymás utann. Tudom hogy ez en tanátsómat fokban nem nagyra fogják betűlni és hogy talán soha közönfégeten bé nem véstik, de azokat újolag intem, hogy nagyobb meg.

megfontolásra méltó e' dolog, mint sem gondolják, és a' hol a' himlő érése nagy forróssággal jár, ott annak egész testen, tünoson és egynéhány izben, rend szerént végbe vitetett meg fakasztása leg-hathatósbb elköz, mivel az éves méregtől és bőr feszítéstől eredendő veszedelmet el-fordítja.

§. 216. E' nyavalya orvoslásának le-irásában, sohol nem javasoltam a' fájdalom enyhítő és átom hozó, eszközöket, mellyekkel mások gyakran szoktak élni. De én e' nyavalyának nemében, azokat soha nem tanátsómat; a' mint már Haller Urnak küldött irásomban, mellyről félyebb tettem emlékeztet, azoknak kár tévő erejeket; világosan meg-mutattam. Mellyre nézve valahol orvos jeles nistfen, ott ojják magokat a' terjektől, hadanuntól fejer és veres mák-sruptól 's gyantából kézfitetett átom hozó édes higfától, nem különbben storaksból tünáltt, pilulákról és eb-nyelvü fűből, egy szóval minden átom hozó szerektől. Kivált a' második az himlöt érlelő torrózás idején az illyoneket tükfégg el-távoztatni, mivel akkor-még a' természet szerént való aluvás is veszedelmes. Tők egy állapot vétetik ki, mellyben azokkal szabadosan élhetni, tudni illik gyenge 's bágyadt gyermekeknél 's személyeknél, kik kór-

kórság alá vettettek 's hol a' himlő nehezen jön ki; de ismét mondom, hogy azon ezekkel szemelen 's elfezen bánjanak, mivel halált hozhatnak ott, a' hol az erek a' vértől fel-fúvalkodttak, tüzeség és forrózás találattik, a' hőrfeszültt, ezekenélkül beszél 's feletébb nagy szorongatást érez a' beteg; hasonlóképen a' hol székit lágyítani kell, vizellett indítani 's nyála-folyását előmozdítani. NB. Itt TÍZSZÓT, SYDENHÁMMAL meg nem egyez, lásd műnkainak 470dik. levélet. En részemről az utólsóval tartok, a' tudós olvasó erről ítéletet tehet.

§. 217. Hogy ha a' ki-ütés elein, hirtelen be-ütne ismét a' himlő, távúl legyen hogy izzasztó, hevítő vagy erős spiritusokkal azt ki-felé hajtsuk; hanem inkább igyon bőven a' No. 12. ditlértt fött vízből jó melegen, és hólyag szivató flastromot tegyenek bokaira. A' himlő vízfőzta térése igen veszedelmes állapotba ejti a' beteget, és sok gonosz következtetési vagynak, mellyek mivel különös orvoslást kívánnak, fel-tett szándékom ellen volna, ha azokról itt bővebben szólnék.

§. 218. Egyetlen egy módunk vagy on, a' himlő mérgétől származó veszedelemnek el-távoztatására, tudni-illik annak egy részéből más-

másba való béülése. De ezen hasznos megterfégnek, mellyet, mint Istennek kiváltságosn való ajándékát, illendő volna el-terjeszteni e' földön, semmi hasznát nem veheti a' köz nép, a' hol arra alkalmas ispitályok nincsenek. Azért a' hol ezek még nem építettek, ott az olly személyeknek, kik magok saját házuknál bé nem akarják óltatni a' himlőt, jobb tanácsot nem adhatok, mint ha gyermekeiket bizonyos arra rendeltt eszközök által a' himlőnek szerentfés el haladásához hozzá készítettik.

§. 219. Ezen készület pedig közönfégesen abban áll, hogy ha a' gyermeknek valami más nyavalyája volna, azt először meg-kell orvosolni, 's arra vigyázní, hogy felette meg-ne kövéredjenek 's hizzanak, mert az illyeknek nehezebben vílelik a' himlőt.

Innen ki-tetzik, hogy mivel az egészség tom-lása nem egyenlő, a' himlőhöz való készület is különbözik, és hogy ha valamely gyermeknél bizonyos nyavalya mint egy szokásba ment, azt nem lehet ugyan azon szerekkel 's olly formán készíteni, a' mint készítettik más, ki-másféle betegség alá vertetett. E' dollog szükfég képen bővebb elmélkedést kívánna mellynek most itt helyet nem adhatunk, rész

rész szerént, mivel ez igen hosszúzas volna; rész szerént pedig mivel a' kik, az orvos tudományt nem tanulták, azt semmi-képen meg nem érthetnek, mert hogy valaki külömb külömb-féle nyavalyákban, a' fok külömböző eszközök 's orvoslás modjai között a' legalkalmasabbat választhassa 's azt a' betegnek jelen való állapotjához szabhassa, ahoz eleendő tudomány kivantatik; fel-jegyzek azonban némely közönséges oktatásokat, mellyeket minden testes és hizott gyermekeknek bizvást követherünk.

Mindeneknek előtte az étel mértékét szűk-ség meg határozni. Mert a' gyermekek többire fokot szoktak enni; azért határt kell nekik szabni 's kiváltképen vasforára kevesebbet egyenek.

Másodszor illendő választást tegyenek az eledelbe; a' szegény ember gyermeke ugyan nem fokot válogathat az ételbe, de a' gazdagoknál, a' hol bőven vagyon, az igen szűk-séges intés, mert a' szegények ebben nem annyira véthernek. Mivel az ő eledel jobbra csak egyféle, és többire kerti veteményekből vagy tejes ételekből álló, mind ezek pedig ilyenkor használatosak; azért a' paraszt ember csak arra vigyázzon hogy romlott é-

telt

telt ne adjon gyermekének, a' kenyerét jól meg süttesse, avas szalonnát né tegyen az ázalékba mellyet beteg számára készít (mert e-gésséges korában azt is meg eheti) az éretlen gyümölcsöt tiltsa-meg, 'ziros pogácsa 's lepény, sajt, túró ilyenkor mind ártalmas; ennél többet, eledel rendire nézve, ezen el-készülés dolgában, a' paraszt embertől nem kívánhatunk.

Az említett két rendbéli gondviselesnek hasznát, onnan ismérhetjük-meg, ha a' gyermek hafa kifebbedik, ha elevenebb és frisebb, ha halavány szinek és ösztöverségek mellett, tekintetek vidámabb.

Harmadik el-készítő eszköz abból álló, hogy estve le-fektekkor meleg vízben áztás-sák lábait; ez ha alkalmas időben rendel-terik, mindenkor elő-mozdirja a' láthatatlan veritékezést, a' vért meg-hiviti és higitja 's annak rüpfőfféget gyengíti és szelidíti.

A' tiszta savónak italát, negyedik el-készítő eszköznek mondom, ez semmi nem egyéb hanem külömb-külob-m-féle füveknek, bizonyos élő állatok' testének edényé 's tés-vein által szűretett 's testünk alkotmányának tulajdonosságához hasonlított leve; melly ebben

ebben a' dologban (tudni illik az egész és teli testü gyermekeknél) tzelunkat legjobban megtalálja, mert az erek hártját puhítja, a' vért higitja, mellynek sürűségéhez a' himlő mérge járulván, veszedelmes tüzes daganatokat szerezhetne; ha a' belső részek tfevei megdugodtak, azokat meg nyitja, az epe sárnak vértől való elválását segíti, annak tipóffágét enyhíti, higitja, a' rothadást akadályozza, a' lós nedveségeket édesíti, mellyek az egész test alkotmányát el fogják, szék szükségét, vizelleterés testü gőzölgesét előmozdítja; egy szóval természetünk tulajdonlágához legalkalmasabb, midőn a' rágó mérges nedveségektől forrózáfra gerjesztenk; főképen pedig olly gyermekeknek használ, kik véres és sovány szabásuak, következendőképen leg jobb himlőhöz el-készítő eszköz, a' hol azt bé-nem akarják oltani.

Felgyebb már említettem, hogy azzala' betegség folyása alatt is élhetni; de azt is meg kell jelentenem, hogy a' mint az előbb megírt állapotban hasznos; úgy másban kárt tehet. Példának okáért nem tanácsos azt adni erőtlen, elszáradt, kemény csomós hasú, szüntelen, hányásra és has menésre hajlandó gyermekeknek; és egy általlyában inind azoknak, kiknek testek alkotmánya gyenge tfe-

vett-

vetsékből álló. Annak okáért ójnik magunkat, hogy azt mindennemű állapotban közönséges és tsalhatatlan orvosságnak ne hirdessük. Abból minden reggel egynéhány pohárral lehet innja, avagy egész nap szokott itala helyét éljen véle, vagy leves gyanánt fölöstökömrre és vatforára, bár gyakrabban is aprétott kenyérral egye 's hórpoljc.

Ha a' paraszt ember, valamikor himlő uralkodik, ezen eleibe adott oktatásomat, melly igen könnyű és az ő állapotjához alkalmaztatott, követné, bizonyos vagyok abban, hogy nem esne annyi pusztító halál. De tudom hogy ennek sokan közüllök hasznát fogják venni; mert sok értelmes személyek vagynak közöttök, kik igaz szülei szeretettel viseltetnek magzatjokhoz; ellenben igen ostobák is találtatnak, kik ezeknek hasznát által nem láthatják, és mint a' barom semmi eszes 's okos gondjokat nem viselik gyermekeiknek.

P

Ti-

Tizen negyedik Rész.

A' veres himlőről (Morbilli.)

§. 220.

A' veres himlő szintén olly közönségesen éri az emberi nemzetet mint a' hójagos, mellyről az előbbeni részben szólottunk. Ugyan is egy nembe tétethetik amazzal, tők hogy nem szintén annyi embert öl meg, mint amaz; mindazon-által még-is némely tartományokban iszonyú pusztitást tetzen. Minálunk a' veres himlőt nyomába követő nyavalyák miá, többet halnak meg, hogy nem mint maga a' betegség miatt.

Gyakorta meg-történik, hogy valamely helységben egyszer 's mind, mind a' hójagos mind pedig a' veres himlő uralkodik; de többire, a' mint tapasztaltam, különös elzrendőkben szoktak járni. Meg-esik olykor hogy egy mást érik, az az mihelyt az egy meg-szűnik azonnal a' más következik utánna; ez pedig veszedelmes állapot.

§. 221.

§. 221. **A'** veres himlőnek pedig egynéhány nappal megelőzői szoktanak lenni, először lassú száraz hurutlás, minden más baj nélkül; de többnyire egész test lankadságával, futó forróság és borzadozások által, idősebbeknél pedig rettenetes fő-fájás által, kisdédeknel ellenbe álmra való hajlandóság és torok-fájással; jelengeti magát; valóságos jele azonban e' nyavalyának szemeknek tüzes verelessége, holott a' szemek' héjai fel-fuódnak, igen sós és csipős könyveket hullatnak, s a' villogósságot felettéb ellenzik, és semmi fényes vagy villogó dolgokra nem tekinthetnek fájdalom nélkül; azon kívül gyakorta prüszentenek és olly rágó sós nedvesség foly ki orrokon is valamint szemeken.

A' névleg és forrózás hirtelen nevededik, a' beteg hurutol, bántódik és gyötrődik; hányásra kényszeriti, kereszt tfontját fajlaltja; néha has-menés-is háborgatja, de akkor az okadozás rágul róla; olykor lassú veriték üt ki rajta, de nem olly bőven, mint a' hójagos himlőben; nyelve fejeředik, szomjúsága néha igen nagy; közönségesen ennek elől-járó pöstitái sullyosabbak, hogy nem mint a' leg-izelidebb hójagos himlőnek.

P 2

Vég-

Végtére negyed vagy ötöd napon, néha a' harmadiknak végén, hirtelen és feles számmal út ki a' bőrön e' veres himlő, leg-több jön ki az ortzán, melly kis idő alatt szeptelvel meg-telik, mint ha balha tőpést látnál rajta, csak hogy kevésbé főtétebb színű a' himlő, ha több öszve foly széles fókotak terem, mellyek veresek és hol szélefebbek hol pedig keskenyebbek, a' bőrt meg-gyúlasztják és fel fúják ábrázátjokat; többnyire szemek is bé-záródik. Mindenik szeptelő a' bőrön kevésbé fel-emelődik, kivált az ortzán holott annak nagy fágát mind szemekkel láthatjuk, mind pedig ujjainkkal tapogathatjuk; de más részeken nem látzik olly világosan, hanem csak a' bőr darabos voltán vehetni észbe.

Minek utánna ábrázátján ki jött először a' himlő az után az alsó tagokat is el-sepi, úgy mint a' melyét, hátát, kezeit 's lábait; leg-több út ki melyén 's hátán; néha meg-történik hogy melyén egynéhány veres szeptelő előbb mutatja ki-magát mint sem ábrázátján.

Szüntén úgy ebben valamint a' hójagos himlőben meg szokot indulni a' beteg orra véri, melly által a' fő, szem és torok-tájás könnyebbítettik.

Mi.

Midőn szelid indulatú e' nyavalya, mihelyt a' ki-ütés végbe ment, azonnal mint szintén a' holyagos himlőben meg könnyebbedik a' beteg; de a' veres himlőben ezen jobbra fordulás nem szintén olly nyilvánfággal tertzik meg, mint amaban. Igaz hogy az okádozás majd tellyességgel meg-szünik; de a' forrózás, hurut és fő-fajás meg-maradnak; tapasztaltam hogy ki-ütén a' veres himlő ha az után egy vagy két nappal epe fárt hányt ki a' beteg az jobban enyhítete nyavalyáját mint sem a' himlőnek ki-takaródása. A' ki-jöves után harmad vagy negyed napra a' vereffég alább hágy a' himlős szeptelő mint apró héjatskák le-hámlik 's le-hull, főt a' bőrnek külfő héjatskájais, melly a' szeptelős himlő között vala el-hámlik és új nő helyébe 's alatta.

Ha gyorsabb vólt a' nyavalya folyása már kitentzed napon, vagy ha késedelmes vala, leg-feltyebb tizenegyedik napra kelve sohol semmi vereffég: nem látzik és bőri egészen meg-újul.

§ 222. Azomban ilyenkor még-még-nem gyógyúlt a' beteg ha csak vagy betegfégeben vagy mindjárt az után jeles tisztulása a' hitván nedvesfégeknek végbe nem ment; tudni-illik vagy okadás által, a' mint előbb emli-

P 3

te-

tetem, vagy has menés, izzadás, vagy pedig bővebb vízzel menetele által; mert ha valamelyik ezen előszámlált test tisztulási közül bé áll, azonnal elmúlik a' forrózás, a' beteg előbbeni erejéhez jut és tökéletesen helyre hozattatik. Néha csak a' tapasztalhatatlan test gőzölgése által is eloszol a' betegség mérge, minden másnémi tisztulás segítség nélkül, és jobban leszzen a' beteg. De másutt, a' hol jól ki nem tisztult, a' tudóre rohan, és lassú gyuladást szerez benne; erre mindjárt vizsgálja tér a' hurut, nehéz lehelés, forrózás, és nagy veszedelembe forog a' beteg. Néha nem szintén olly nagy a' veszély, de annál tovább tartó, és hosszvas hurutot hagy maga után, melly a' fulasztó köhögéshez igen hasonló, és frantziául (Coque loche) mondatik. Itt minálunk 1758ban olly szörnyű dögösséggel járt a' veres himlő; hogy valakiknek jól gondjokat nem viselték, jobbra mind fulladásban fokáig gyötrődtek.

§. 223. Noha ha magának hagyatik ez nyavalya többire illyen módon szokott végződni, vagy ha helytelenül izzasztó szerekkel orvosoltatott; de még is ritkán adják magokat a' megirtt veszedelmes esetekelő, ha mindjárt elejétén a' forrófagot enyhíteni, a' test

test nedvességeit higitani és annak tisztulását előmozditani, igyekeztek.

§. 224. Ezzel azon módon kell bänni, amint a' hólyagos himlővel.

1. Hogy ha forrófága nagy, pulsuusa kemény, nehezen veszen lélekzetet, és minden állapotja süllyos, egyszer vagy kétszer cset vágiának rajta.

2. A' nyavalyának süljához képest több vagy kevelebb kristélyt és láb-áztató meleg vizet készítsenek.

3. A' No. 2. és 4. feljegyzett itallal éljen a' beteg, vagy a' helyet bodza vagy hárs farrággal és egy ötöd rész téjjel főtt vízzel.

4. Meleg viz' páráját szijá magába, melly a' torok-fájást, hurutot és fuladozást igen könnyebbíti.

5. Midőn már a' vereffég halaványabb szint mutat testön, akkor vagyon ideje hogy a' No. 23. megirtt purgatiót vegye-bé.

6. Az után még két nap tartsa magát a' forrófagokban szabott rend tartáshoz, az után

tánn pedig ahoz, melyet oda-fel a' meggyógyuló betegeknek javasoltam.

7. Hogy ha ki ütésekor, olly jelentések adnák magokat elő mellyeket a' hólyagos himlőben tapasztalunk, szintén úgy bánjanak véle.

§. 225. A' hol pedig az elő-adott tanítás fzerént nem bántanak a' beteggel, és már az §. 222. elő-számlált esetek jelentik magokat ott valamint a' gyulasztó forrófágnak kezdit úgy kell e' nyavalyát is orvosolni, és mind azokat végbe vinni, mellyeket az előbbeni 224dik §ban rendeltem. Ha nem felette súlyos a' nyavalya, nem szükséges az ér vágás. Kóvér gyermekeknél, kikben sok hírván nedvelések vannak, ha fokáig tart a' betegség a' felyebb ajánlott eszközökhöz, el-hagyván az ér vágást, a' No. 8. dítférnt italt és hólyag szivtató flastromokat, tegyenek lábok szárára.

§. 226. Gyakran meg-történik, a' hol a' szükséges segítség kezek-ügyébe nintsen, hogy e' nyavalyának hátra maradott része, úgy mint a' hurut's fulladás el-mulattatik, a' honnan ofztán fekély támad a' tüdőben, és egész testben szárító forrózás. Számtalan sok gyermekeket láttam falú helyeken ilyen módon el-
vélz-

vészni. Illy állapotban olly tulajdonfágal bir a' betegség, valamint a' 68. és 82dik. §§ban meg-vagyon írva, es ugyan azon módon végzódik is; gyakran kevés fájdalommal büdös rutlág tisztul ki alól hafán, és végtére a' beteget el-ragadja. Így levén a' dolog, azt tselekedjék a' mit felyebb §. 74. a' 3. 4. 5dik. tikkelyben tanátsoltam, éljen a' No. 14. alatt meg irrt porral, téjjel, és testét gyakran mozgassa valami dolog tétel által. De mivel gyermekek a' port nehezen vészik-bé, azért tsak a' téj mellett kéntelenítettünk meg-állapodni, és magam is tudok olly példákat, hogy fokak tsak egyedül téjjel gyógyítottak meg, kikről már igen tsekély vólt a' reménység. De azt-is tartozom meg-jelenteni, hogy a' tejet tsak magát egyé a' beteg és semminéni másféle eledellel az alatt ne éljen, így leg-jóbban érezheti erejét, nem-is kell semmit a' téjhez tenni vagy azzal el-elegyíteni a' minnek tsak leg-kifebb tsipőffége vagyon, más-ként minden ereje el vész. A' kiknek teheségek vagyon ihatják a' Szeltzeri savanyú vizet. Ehez hasonló ereje vagyon itt N. Szatmár Vármegyében lévő Uj avagy mint mások mondják Felső falusi savanyu viznek, és más banya vizeknek, mellyek itt találatnak, úgy mint a' Vanfalusi mellyekkel a' szegény ember közönfeges itala gyanánt-él mivel kevés bányás
P 5 ré-

részeket foglalnak magokban. Ezekkel nagy hasonlással lehetni mind azokban a' nyavalyákban, a' mellyekben az eddig meg-irtt. orvoslás kívántatik.

§. 227. Ollykor száraz hurut marad hátra, a' mellet mind melyébe mind egész testében nagy hévleget érez, igen szomjúzik és nyelve 's bőri rend kívül száraz. Illyenken fejtettem a' meleg viz paráját bé szivatván torokba 's tüdőjökbe, lágy meleg fürödöt 's vizet tejet egyedül javasolván. Ha mindazonáltal a' hurut még sem szűnne, karon való ér vágás ollyankor elkerülhetetlen képe szükleges.

Minck előtte ezt a' dolgot bé-írekesztem, ismét újra jelentem, hogy a' veres himlő mérge igen hatható. Ugy tetszik, hogy nagy hasonlatossága vagyon a' tűzzel avagy orbántsztval (erysipelas) mellyre nézve hasonló orvoslást is kíván. Csak nem régen egy szűz, miolta a' veres himlőből felépült, mind szüntelen betegeskedet, végtére nyakán kelevényrámadván, szártta gyökér vizével fött téjjel orvოსoltatott meg.

§. 228. Idegen országokon, hol a' veres himlő igen uralkodik, ezt is egy személyből más.

másba bé szokták öltani, melly szokás hazánkban is bár bé-vetettnek; de ezzel is szintén úgy vagyon az állapot, valamint a' hójagos himlővel; az az csak úgy volna hafznos, ha e' véget is különös íspitaylok építették.

Tizen ötödik Rész.

A' forró-hideglelésről. (*Febris acuta.*)

§. 229.

Mind azok a' nyavalyák, mellyekről eddig szólottam, többnyire a' vérnek forró-gyuladásától erednek melly miá, valamely tagja a' testnek meg-tűzesedik, vagy valami ki-vetendő mérges nedvesség járul hozzá. Midőn a' vér igen izzódik, azonban femmi különös tagban nem támaszt tűzes daganatot, az illyen betegséget forró-hideglelésnek nevezzük.

§. 230. Ennek jelei, kemény 's teli pulsus, melly e' nyavalyában tapasztalhatóbb mint sem másokban; nagy hévség, 's szom-

juság; szemeknek, orlikainak, ajakaknak, nyelvnek, és toroknak rend kívül való száradása, szörnyű fő-fájás, és estve felé, midőn a' hévleg nevedetni szokot, cselősség; a' forrózásnak gyakor vízfa fordúlása után, nehezedik a' lélekzet-vétel, mellyhez valami lassú hurut-is hozza adja magát, noha melye a' betegnek nyilalló fájdalmat nem szenved's köhögéssel semmit ki nem vét; hasa megszorúl; vizelleti veres lángos és kevés; ha elaluszik is egy kitfinnyé azonnál felretten almából, és nyughatatlan álomtalanság gyötri; ellenben mint egy szüntelen való szunyadozás miá el-tompulván elméje, nem sokat gondol sem magával sem másokkal; néha egy egy kitfinnyt izzadni kezd; de jobbára felettebb száraz a' bőri, lankadtak minden tagjai; az ételt útálja, semmihez nints sem izi sem büzi.

§. 231. Ennek, valamint minden vérnek felettebb való hévlegétől eredendő nyavalyáknak okai, annak sűrűsége és sebes forgása. Víznek pedig ezek eredetét, a' kemény munkától; nagy hévlegtől, álomtalan nyughatatlankodástól; tobzódástól, az idő száraz-vóltától, minden némü mértékletlenségtől, hevítő eledelektől s. a' t.

§. 232.

§. 232. Orvoslása abból áll, hogy 1. Étel és ital dolgában a' fellyebb szabott rendet szorosán megtartsa, és csak minden 8. óra múlva egy egy keveset egyen, többnyire csak kétszer adjanak neki napjába enni, sőt ha igen süllyos a' nyavalya épen semmi némü eledellel ne kínálják.

2. Az ér vágást addig kell kettőztetni, míg a' pulsus nem lágyul. Az elsőben leg-több vért kell ki-venni; és a' másodikat csak négy óra múlva vegyék elő az után. Ha az első ér vágás után meg-lágyul a' pulsus, a' másodikat abba lehet hagyni, ha pedig az után ismét meg-keményedne, ismét elő kell venni; hogy ha pedig az ér vágás után sem lágyulna meg a' pulsus, ugyan azon a' napon háromszor is vágjanak éret; melly utolsó ér vágás lézen.

3. Minden nap No. 5. meg-irtt kristélyt kétszer vagy háromszor-is készítsék.

4. Naponként kétszer áztassa lábait lágy meleg vízben; egyszer's mind kezeit-is tartsa benne; ugyan ezen meleg vízben mártott ruhákat rakjanak melyére és háfára; gyakran igyon a' No. 4. feljegyzett tejes higlágból és az No. 7. meg-irtt italból igyon bőven igyon.

igyon. Az ér vágás után, csak a' fok italliban és tiszta levegő égben bizzon a' beteg.

6. Hogy ha az első ér vágás után még is egy szabású volna a' forróság a' No. 10. di. írt itallal enyhítessek, elejntén minden órában vegyen egy kalánnal belőle, míg a' hévség szűnik, az után csak minden harmadik órában.

§. 233. E' nyavalyában gyakran foly a' beteg orra vére mely igen hafznos.

Jobbúlásnak jelei; ha a' pulsus lágyul, mely mindazáltal keménységét tellyelleggel el nem hagyja, miglen a' forrózás meg nem szűnik; ha a' fő-fajás tágul; ha vizelleti bővebben megyen, és nem annyira veres; ha nyelve nedvesedik; mind ezek a' jó jelek csak egymás után következnek, és a' 14. és 15. nap között, megviaskodván a' természet a' nyavalyával egy kis ideig, annak utánna hafa 's vizelleti meg indul, mellynek tejéres veres higgadása vagon, azon fellyül pedig természet szerént való szint muat, végtére több vagy kevesebb veriték következik. Egyszer 's mind orra 's szája nedvesedik; azon vastag és barna hártja, mellyet eddig nyelvéről el nem lehetet hámozni, ma-

gá-

gától is le-efzik; izi meg-jön, szomjúsága enyhül, értelme meg-vidámul, álma meg-tér 's ereje terjed. Ilyenkor szükség a' No. 23. fel-jegyzett itallal élni, és a' fel-epülőknek ajánlott rend tartáshoz magát alkalmaztatni. Nyóltz vagy tíz nap múlva a' fellyebb említett purgáló italt ismét bé-veheti Némely betegnél semmi fár nem szál-le a' vizelletben, mindazáltal még is meg-gyógyúlnak.

§. 234. Hg a' pulsus, keménységét megtartván, erőtlenebbé leszén, onnan roszszat jövendölünk; kíváltképen ha efze meg-bomol és lélekzete meg-nehezedik; szemci, orra, ajakai 's nyelve száradnak; 's szava változik: ha ezeknek felette hafa fel-fualkodik, vizelleti kevesedik; szüntelen efze nélkül beszél, igen gyötrődik, szemci elfordítgatja, akkor majd semmi reménység nintsen; és ha e' mellett a' beteg újait szüntelen mozgatja mintha a' párnakon valamit keresne, akkor egynéhány ora vagon élete 's halála között. Ezt legyezésnek szokták nevezni.

Ti-

Tizen hatodik Rész.

A' rothadástól eredendő hideglelésekről.

§. 235.

Minek utánna azokról a' hideglelésekről szólottunk volna mellyek a' vérnek tüzes hévfégétől származnak; mostanában azokról fogunk elmélkedni, mellyek megvezett materiaktól erednek, mellyeknek széki vagy a' gyomorban vagy bélekben vagyon, vagy onnan már a' vérbe ment által, annak okáért rothadt hidegleléseknek neveztettnék, és ha az epe sárnak meg-romlásától támadnak epés hidegleléseknek mondattnak.

§. 236. Egynéhány nappal az előtt jelentti e' nyavalya magát erőtlenség által, főnek nehézsége, keresztfont és térdek fájdalma, reggeli gyomor émelygése, étel utálása, álomtalanfág, néha különös szörnyű fő-fájás, melly minden más baj nélkül egynéhány napokig tart. Ez utánn fázás 's végtére forrófág következik; pulssuffa melly midőn fázik aprón és hamar vér, a' hévfég idején öregbedik, de még-sem annyira kemény mint az elő.

előbbeni nyavalyákban, hanem ha gyulafztó hideglelés a' rothadt hidegleléssel özve jönne; melly dolog gyakran meg-történik. Illyenkor a' fő-fájás rend kívül való, a' beteg szüntelen utálja az eledelt és gyakran hányáfra-is kényszeríti, szomjúzik, gyomrából izetlen nedveség bőfögdögel fel-felé, szája keferű, vizelleti szük; ezen forrófág egynéhány órákig tart, olykor egész éjtszaka; reggel tájba lassodik, ér szökése gyengül; a' beteg kevesebbet szenved, de szomorúabb.

Nyelve fejer, tisztátalan, fogain is sár akad-fel, 's lélekzeti tödös. Vizelleti mind sine, mind bőfége; mind sűrűségére nézve gyakorta változó. Másoknak szorulttságok, némelyeknek folyó hasok vagyon, de keveset ganéllanak és nem-is könnyebbednek utánna. Bőrök néha száraz, néha izzad, de minden halzon nélkül. A' forrózás minden nap de bizonytalan időben kerül vizsza. Gyakran rend kívül könnyű e' nyavalya.

§. 237. Hogy ha magának hagyjuk e' nyavalyát, avagy roszszúl bánunk véle, vagy midőn a' betegség erősebb az orvosfágoknál, melly nem ritkán történik meg; akkor a' forrózás nevededik 's tovább tart, gyakrabban tér vizsza de rendetlenül; egy szempillantá-

fig fints jobban; hafa fel-fuódik mint egy labda, mellyet idegen nyelven meteorismuskak hívának; esze nélkül beszél a' beteg; ganéját maga alá botfátja kedve ellen; semminémü fejtiséget többé nem kíván, szüntelenül izzad, a' mellet ere hamar, gyengén és rendetlenül vér. Gyakorta bőrön kívül szederjes fókók látnak, kivált nyakán, hátán, és melyén. Minden testébül ki takarodó tisztulás felette undok, bűdös; annak felette ha inai rángatódnak kivált ortzáján veszedelmet jelent; ha csak hanyat feketik, 's ha fel ül is azonnal ágy lábaihoz le-roskad; pölyhöt szed; legyeket vadász. Pulfuffa olly sebeseen vér és olly gyenge, hogy útéseit lehetetlen megszámlálni; kimondhatatlanul gyöttrődik; hideg halálos veriték üt ki rajta; lélekzete megakadván szörnyű halállal múlik ki e' világból.

§. 238. Hogy ha nem szintén annyira füllyos a' nyavalya; vagy ha jól viselték gondját, és az orvosságok kívánatos-képen munkálkodtak; akkor a' betegség §. 236. meg irrt állapotban, sem nem nehezédvén sem nem könnyebbedvén, meg-marad; ilyenkor nem adják elő magokat a' §. 237. elő-számláltt jegyek, ellenben minden estek tündesednek. A' forrózás nem szintén olly nagy mértékben tér viszfza nem-is tart olly soká, mint

mint annak előtte, a' fő-fájás türhetőbb, hafa olly gyakran meg nem indul, de több ganéj mégyen általa, és a' beteget könnyebbíti; vizelleti meg bővül ugyan, de igen változik; álma-is meg tér, és tündesedik; nyelve tisztul és napról napra jobbúlását tapasztalhatni.

§. 239. E' nyavalyában sem az életnek sem a' halálnak bizonyos meg határozott napja nintsen. Mert ha felette füllyosan fogja, vagy helytelenül bánnak a' beteggel, kilentzed napon meg-hal. Gyakorta tizen nyóltzad vagy huszadik napon történik ki múlása; néha sok jobbra és balra lött változások utánn, negyvenedik napon élete el-fogy.

Midőn nem igen füllyos e' nyavalya, csak gyomor tisztító szerek által is el-kergettetetik első napokon. Ha pedig felettébb terhes, gyakorta csak hat hét alatt épülhet fel ember betőle, néha még-későbbben; azonban megkell vallani, hogy az illetén hosszszas nyavalyák többnyire a' roszsz gondvifeléstül függnek; és hogy rend szerént a' tizen negyedik és harmintzadik nap között végződnek.

§. 240. E' nyavalyának orvoslása, követhzendőképen mégyen végbe.

1. A' szokott diatára köteleztesék a' beteg, melyet oda-fel a' forró hideglelések alkalmaságával javallottunk, és bátor magától-is menne hafa, még-is mindennap kristályozzék meg egyszer, itala légyen vagy nád mézesztromos viz, vagy a' 3. No. alatt meg-irtt fött viz. Tzitrom leve helyett etzetet-is vehetnek, melly vizzel és nád mézzel elegyítve kedves ital gyanánt szolgálhat.

2. Ha valamely része meg-tűzefedet a' betegnek, melyet a' pulsus' erejéből és keménységéből ítélhetni, vagy ha véres szabású ember a' 231. §. alatt elő-ízárlátt okokból meg hevült, ottan az ér vágás szükséges, sőt néha a' második-is. De azt is hozzá téstem, hogy többnyire e' nyavalya tűzefedéssel jár, holott ártalmas volna az ér vágás.

3. Minek utánna a' beteg két nap ivot az említett italból, azonban szája még-is izetlen és keserű, és nagyon erőlteti a' hányásra, akkor a' No. 34. fel-jegyzett port kell elő-venni. Azt egy itze vízben olvasztsák-el, mellyből a' betegnek minden fertály órában egy pohárnyit lágy melegen adjanak innja; mivel pedig ezen szer okádást szerez, jól meg kell vizsgálni, hogy ha nintsené valami jel, melly azzal való élést tiltaná; ezen

je.

jeleket abban a' részben hozzuk elő, a' hol tanítást adunk, miképen kelleffék magát embernek nyavalyáktól óltalmazni. Hogy ha a' beteg az első egynéhány poharak után gyakran és böven hányna, az után az orvosságból többet ne vegyen, hanem csak tiszta lágy meleg vizet bőségesen igyon. Ha pedig éppen nem, vagy keveset okádna, tovább is igya azon orvosságot. A' kik az említett szertől félnének azt vegyék-elő, melyet No. 35. dicsértünk 's arra lágy meleg vizet böven hörpölijenek; de a' füllyos esetekben amaz tanátosabb. Mindazáltal mind a' két-rőt el-kell távoztatni, a' hol tüzes gyuladás vagyis, mert olyankor méreg volna. Sőt ha a' forrózás feletébb nagy volna, noha semmi gyuladás nem jelentené magát, akkor is ártalmas volna a' hánytató orvosság.

Leg alkalmasabb idő ennek bévételére midőn a' forrózás szünik és tündesedik. A' 34dik. No. alatt említett por rend szerént a' hányás után alól is munkálódik, de az No. 35. azt ritkábban tselektzi.

Minek utánna eleget okádozott, a' fellyebb javallott fött vizet vegye ismét-elő, szorgalmasan ójja magát hogy a' hányás után húslevet ne igyon ebben a' nyavalyában. Követ-

Q 3

ke.

kezendő napokon ugyan azt tselekedjék, a' mit az elsőn tettek, de hogy széki szüntelen szabadon tartassék a' No. 32. dicsértt italt, minden nap reggel vegye-bé. A' szegény ember pedig a' No. 34. fel-jegyzett pornak negyed-részét, öt vagy hat tsefze vízben eresztse-el, és reggeltől fogva minden második órában egy egy tsefzével igyon belőle. Da ha forrófága feletébb való, csak azt vegye elő-melylet No. 32. ajánlottunk.

4. Ha az okadás után sem szünne a' hévfég egészen, ganéja fertelmes undok bűz, ha sa fel sualkodot, vizelleti kevés, akkor minden órán egy kalánnal adjanak-bé a' No. 10. meg-irtt higfágból, melly a' rothadásnak el-lent áll és azt el-óltja. A' hol szoros a' kap-tza, minden órán bé-lehet adni.

5. Ha mind ezen elő számláltt elzókokra semmit nem adna a' betegség s' agya-velet-ről nem tágúlna, ha feje igen fáj és nyugha-tatlankodig, akkor lába Izárain hójagokat szivassanak, és sok ideig folytassák.

6. Midőn felette terhes a' forrófág, min-dennémű cledeleket távoztasson-el.

7. A'

7. A' hol a' hánytató szereknek helye nin-tsen, ott két nap egy más-utánn három do-sist vegyen bé a' No. 24. fel-jegyzett porok-ból, el kezdvén korán reggel és minden bé-vétel közbe egy egy órát vetvén; ezen orvof-ság az epe sárt tisztítja, melly által a' forró-zás jelesen óltatik, és a' nyavalyának hátra-maradot súllya szépen enyhítettik. Ez kivált ott szűkféges, a' hol a' nagy forrófág miá nem lehet hánytató orvossággal élni. És min-denütt valahol az okadásnak haszna kétséges, éroz kell folyamodni, mivel azon kívül-is ritka példa a' hol az kívántatnék.

8. A' hol már a' forrózás igen alább hagyott, meg-térése lassúbb, és egynéhány óráig pihen-het a' beteg, akkor a' purgatiokkal való minden napi élést el kell hagyni; de a' ren-deltt főt vízzel szüntelen éljen, haszo-fan is élhet minden másod' nap a' No. 24. fel-jegyzett porokból két dosissal.

9. Ha osztán nagyobb részét a' napnak hévfég nélkül töltheti-el a' beteg, nyelve tiszta, és jól meg tisztított belső része; de mindazonáltal minden nap jelengeti magát a' hideglelés, akkor midőn tágul rajta a' for-rózás az az egy ostromnak vége és másfknak kezdeti közt, négy dosist vegyen bé a' No.

Q4

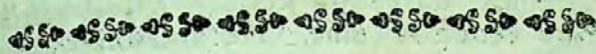
14.

14. dítéért porokból, így tselekedvén egy-
néhány napokig. A' kik pedig arra szert nem
tehetnek, a' helyett éljenek a' 37dik No. a-
latt meg-nevezett keserű itallal. Ebből szin-
tén úgy a' fellyebb említett idő közben négy
négy poharral kell meg-inuja, egyenlő időt
várván minden bé-vétel között.

10. Mivel e' nyavalyában főképen az ele-
delek' emézfésének műhelye fokát szénved,
azért jó ideig az épülés után szoros diétát
tartanak, vigyázva meg határozván az ele-
delnek mind mértéket mind pedig tulajdon-
ságit, és mihelyest ereje engedi testét ingassa
valami mozdulás által, más különben könnyen
forvasztó nyavalyába eshetik.

Ti.

Tizen hetedik Rész.

A' hagymáz hideglelésről.

§. 241.

Hagymáz vagy dögös hidegletéseknek azo-
kat nevezzük, a' hol a' veszedelem ugyan
igen nagy, noha külfő képen meg nem tetzik,
kárt tésznek, bátor kár-tévőknek nem gon-
doljuk lenni. Köz példa beszéd szerént, ha-
sonlók az olly ebekhez, kik noha nem ugat-
nak még is meg-marják az embert.

§. 242. Jele e' nyavalyának, ha embernek
minden ereje egyfizer 's mind el-esik, mind-
járt elejentén. A' test nedvességeinek meg-
romlásától ered-ez, melly azoknak kút fejét
meg vesztegeti, 's ugyan ez az oka hogy fe-
lettebb meg nem háboritják a' természetet.
Mivel hogy egy tagnak sints elegendő ereje
hogy a' betegség' ostromlása ellen védelmez-
hetté önnön magát.

Valamint ha két ellenkező hadi fereg köz-
ül az egyike minden fegyverétől meg-fosz-

Q 5

rat.

tattatnék olyankor kemény viadal nélkül nagy vér-ontás esne. Ha ki-tavólról szemlélvén az illy hartzot, és nem tudván hogy az egyik fereg fegyverétől meg fosztatott, arról annak tündes voltából tenné ítéletet, nem de nem rúdul meg tñalattatnéké? Valóba ilyenkor a' halotaknak száma nagy volna. Ellenbe ha mind a' két fereg fegyverbe készült volna, sokkal kevesebben vesznének el, noha a' tñarépaté szörnyűbben hallatnék.

§. 243. Alkalmas okai (causa occasionalis) e' nyavalyának, ha ember csak csupán hússal él minden veteményes ázalék, gyümölcs, és savanyú eledelék nélkül; ha ezek megvesztegettetek, úgy mint meg romlott gabonából állók s. a' t. vagy bűdös húsból, nyolcz személyek meg romlott húsból éven, mindnyájan dögös hideglelésbe estenek, és öten közülök meg halának, noha tudós orvosok v. felték gondjokat. E' nyavalya gyakran az éles drágafágából is származik; a' levegő égnek nedvességéből és hévfégéből, kivált ha mind a' két tulajdonsága együtt találtatik; (mofláros helyeken is meleg időekben előszokot kérülni e' nyavalya) a' hol az áer bé-rekesztett, kivált ha ott fokban laknak; a' levegő ég' romlásának különös tulajdonságából; kofszúfágból.

§. 144.

§. 244. Jelei e' nyavalyának, a' mint mártelypebb meg-mondám, minden külfő okok nélkül hirtelen el-fogyása az erőnek mindjárt a' betegség' elein; egyszer 's mind az elmének is meg-tompulása, úgy hogy semmivel, még magával a' betegséggel sem gondol semmit; tekéntetinek nagy változása; lassú borzadózások, mellyek futó hévféggel 24. ora alatt egy más után következnek; néha szörnyű fájdalma a' főnek és kereszt tñontoknak; olykor semmi különös tagját nem fájlalja; elejntén mint egy el ájulások követik, mellyek mindenkor roszszat jelentnek; álmotlanfág, és olykor nehéz álm; lassú és tñendes eszelőség, melly kiváltképen való 's komor tekéntettek mutatja ki magát, mintha valamin mélyen gondolkodna, holott semmivel nem gondol; azonban némelyek igen eszek nélkül beszélnek; de mindnyájan rettenetes nehézséget és szű-szorongatást éreznek.

Felette nagy gyötrelemben látzatik lenni a' beteg; gyakorta ábrázatján, kézein, karjain és tzombjain görts támad; érzékenységepen meg tompúlnak; láttam betegeket kik e' nyavalyából fel épültenek, bátor az előtt mind az őt érzékenységektől meg-fosztattanak vala. Szavok meg gyengül, főt néha épen el-fogy. Nem ritkán láttunk betegeket kik semmit.

mit nem beszélnek. Némelyek belső részeknek egyik helyén meg-rögzött fájdalmat érzenek; ez bizonyos résznek meg-dugódásától függ, melyből végtére fene következik.

Néha a' nelyvén nem nagy változás tapasztaltatik, de gyakrabban barnás sárga hartyával vagy inkább sárral burkoltatik bé; ritkán szárazabb mint más forró hideglelésekben; többnyire hasonló a' fokáig füstölt nyelvhez.

Hafa néha lágy, néha kemény. Erre véte se lágy ugyan és lassú, de rendit meg tartja, és természet felett gyorsabb; sokszor igen hamar jár, amint mindenkor midőn hafa fel-fuakodott, tapasztaltam.

Bőri jobbára sem nem igen meleg sem felette nem hideg, sem nem száraz sem nem nedves, gyakran nátha fzeplő, (mely a' balha tšipéshez hasonló) út-ki rajta, kiválóképen nyakán melyén és hátán, máztor olly barna foltok látzanak testén mintha bottal verték volna-meg.

Vizelleti mindenkor szintelenebb mint sem szokor lenni, természet szerént; olly fejéret láttam mint a' téj. Sokszor fekte 's bűdös rút-

rút-fág mégyen székin által, mely ha nem könnyebbíti halálos.

Némely betegeknek szájokba fekete kelifek támadnak. Néha hónallyok alatt, fülök tövébe és állokon ugy mint kezeken, lábokon 's hátokon fene támad. Erejek egészen elfogy; agyok-veleje meg-dugódik; a' beteg gyakorta hanyat fektébe, görtfős refzkedések, rend kívül való izzadás 's fulladás közben meg-hal; ollykor vér-folyás által végződik élete, mely e' nyavalyában mindenkor halálos.

Minden dögös hidegleléseknek nemében, e' tšizakára a' forrozás nevededik.

§. 245. E' nyavalyában valamint szintén a' rohadástól eredendő hideglelésekben, bizonytalan a' változásnak ideje. Többire heted vagy nyolczad napon hal-meg a' beteg; de még is gyakrabban a' tizenkettődik és tizenötödik nap között; néha öt vagy hat hét múlva, a' mint a' nyavalya füllja hozza magával. Némelyeknél kezdeti a' betegségnak igen lassú és elejten, ki-vévén az erőtlenséget és tekintetinek változást alig tetzik meg rajta a' nyavalya.

A' meg-gyógyulásnak ideje Izzintén olly bizonytalan, mint a' halálnak. Némelyek 14. napok múlva vagy hamarább, vagy egynéhány hetek utána épülnek-fel.

A' jobbúlásnak jelei itten, ha ere erősebben vér, vizelleti főttebb, teste 's elméje erejének meg térése, ha feje könnyebbedik, egész teste egyenlő melegfében vagy on, ha minden tagjai izzadnak, de nem felettébb 's a' mellet nem-gyötrődik, nem eszelösködik, azonban nem ártalmas jel, ha a' beteg nehezebben hal, hogy ha a' több jelentések is jobbúlást ígérnek.

E' nyavalya hosszvas erőtlenséget hágy maga utána és kéfön tér-meg ereje előbbeni állapotjára.

§. 246. 1. Itt jobban kell vigyázni a' levegő ég' tisztítására mint minden más betegségekben, rész szerént a' beteg' rész szerént a' körülötte forgolódo' izemélyekre nézve. Gyakran gerjesztszenek a' szobában erzetes gőzt, és egész nap az ablakokat nyitva tartslák.

2. Könnyen emészthető és savanyú cledlelkekkel éljen a' beteg. Sóskaival főtt vizet ihárik, a' tisztás levekbe tegyenek tztitromot, fa-

savanyú gyümöltföket egyen, úgy mint tfe-resnyét, megyet, egest, a' gazdagabbak pedig tztitromot, narantsot és savanyú pomagránátot.

3. Minden második nap tizta ruhákat adjanak az ágyára.

4. Az ér vágás ritkán szükséges e' nyavalyában, és tflak a' betegnek állapotjából lehet annak szükséges voltát meghatározni.

5. Többire itt a' kristélyek-is hafzontalannok, főtt néha inkább kárt résznek.

6. Közönséges itala árpa viz legyen, melyet a' No. 10. fel-jegyzett spiritussal savanyítsanak-meg, úgy hogy két itze vízbe 20 köntinget tegyenek abból. Avagy limonádát igyon.

7. Szorgalmatosan meg-tisztittassék mind gyomra 's bélei, mivel ezek hitván kár-tévő nedvességekkel tellyesek. E' véget 35dik. No. alatt fel-találándó port adják-bé, arra mindenkor kevés ideig könnyebléget érez a' beteg. De ezzel mindjárt a' betegség elein éljen, hogy ha pedig kezdetben elmulatták volna, kéfőbb is elő-vehetik, ha tflak valami tú-

tüzes daganat nem tapasztaaltatik körülötte, és arra elegendő ereje vagyon. Gyakorta huszadik napján-is a' nyavalyának nagy haszonnal adtam azon port bé.

8. Midőn már az említett orvosság által nagyobb és vastagabb része a' kárt tévő máteriának testből ki-vetetett, minden második nap, valameddig a' betegség tart, a' 38dik. No. alatt említett porból, melly rhabarbara és tisztított bor kőből álló, egy dozist vegyen bé; ezen eszköz a' romlott nedveségeket tisztítja, és a' többinek rothadását meg-gátolja, a' gilisztákat meg öli's ki-hajtja, mellyek e' nyavalyában szokás szerint fel-találtaknak, 's mind alól mind fellyül el-mennek, és nem leg-utolsó okai azon tudálatos eseteknek, mellyeket az illy betegek körül szemlélünk; végtére a' béleket erősíti, és a' has-menést, ha veszedelmes enyhíti, meg nem hátráltatván azonban testnek hasznos tisztulást.

9. Hogy ha has menés miá bőri száraz, és a' has menés meg-szorítása által akarnánk veritéket indítani, az előbb említett por helyett azt kel bé-adni, mellyet No. 39. dítferünk, ezt ha egynéhányszor egy más után bé-veendi, mint a' hafa folyását meg-állítja mind pedig izzadásra hozza a' beteget. Ezt úgy mint

az

az előbbenit reggel vegye-bé; az után két óra múlva fogjon a' No. 40. meg-irtt tseppekhez, mellyekből minden harmadik órában rend szerént vegyen-bé, az után vizfontag a' 38. és 39. No. fel-jegyzett orvosságokat vegye-elő, ismét ezeket félbe hagyván a' tseppekhez nyúljon, így változtatván ezen orvosságokat, mind addig valameddig a' beteg jobban nem érzi magát.

10. Hogy ha a' beteg felette erőtlén és igen gyótródik, akkor a' fellyebb említett tseppekkel mindenkor egy egy falatot a' No. 41. meg-irtt bőlusból adjanak bé. Ha hafa felettebb mégyen, az említett bőlushoz naponként egyfzer vagy kétfzer tegyenek fél-könting az az 20. bors szem nyomó, melly annyit térszen mint egy bab' nagysága, a' méreg ellen való liktáriomból (Electuarium diaferidium) vagy ha ez nints, terjéket vehetz a' helyett.

11. Ha mind ezen elő-fzámláltt orvosságokra semmit nem tágúlna a' nyavalya, hanem hová tovább inkább erőtlenedne a' beteg, érzékenységei bontakoznának, akkor vagy nyaka tégájára vagy lába száraitra holyag ízivató flastromokat rakjanak; ha pedig mély álommal bőlondító betegség esne rá, vagy

R

agya

ágya velejében kelevény támadna, akkor megberetválnván fejét egészen borítsák-bé az említett flastrommal. Jó ideig hagyák folyni a' rútlágot; és ha ki-fzáradna, viszont újítsák meg, frís flastromot tévén a' febre, mert szükség hogy a' genyetség bőven és fokáig folyon.

12. Hogy ha annyira jobbúlna állapátja, hogy naponként tsak keves ideig-is a' forrózástól szabadúlna, az illy közben vetett időt hasznára fordítsa, úgy hogy az alatt leg-alább 5. vagy 6. dosist vegyen-bé a' No. 14. fel-jegyzett orvosságból, más nap hasonlóképen tlekedvén, így akadályoztatik meg a' forrózás meg térése, de annak utánna is vegyen minden nap' két dosist ugyan azon porból.

13. Midön már tellyefféggel meg szünt rajta a' forrótság, a' betegségből fel-epülöknek diatájához tartsa magát; és ha ereje még sem térne-meg, jobbúlásá elő-mozdítására hasznosan adhatni naponként két dosist, egyet reggel másikat 12. ora múlva az után, a' szegények számára készített terjékből, melly No. 42. meg-vayon írva. Bár minden patikákba bé véttettnék, ezen fő-gyomor erősítő orvosság, mivel a' szokott igaz terjék tsak oktan és gyakorta ártalmas zürzavar. Nem ta-
ga-

gídom, hogy az említett szegények számára készített terjék álmot nem hozz, de a' hol e' szükséges, sokkal jobb eszközök találtnak a' közönséges terjéknél. A' kiknek módjok vayon benne a' No. 42. meg írt terjék helyett, élhetnek valami három hétig a' No. 14. fel-jegyzett orvossággal, abból minden nap 3. dosist bé-vévén.

§. 247. E' nyavalya orvoslásában bal itélettel viseltetik a' köz nép, mellyet szükség ki-irtanunk, nem tsak azért hogy együgyűségtől ízármaszik, hanem mivel hogy egyszer's mind veszedelmes is. Tudni illik azt vélik, hogy az oktan állatok a' mérget magokba ízihattják; e' véget elevenen fel-kontzolván vagy kakaft vagy galambot vagy matskát, vagy malatzott, azokat vagy betegnek fejére, vagy lábaira rakják. Az után egynéhány óra múlva, minek utánna fertelmesül meg-büdöföttek le-vészik azt gondolván hogy a' ki-vont méregtől származik azon undok bűdösség, de ez nagy tévelygés; mert azoknak tsúnya bűdösségek nem a' ki szivot méregtől, hanem a' meleg rothadtt nedveségtől ered; és nem másféle bűzt terjesztenek, mint olytat, minémüt minden más meleg's nedves helyen, a' beteg testén kívül-is vehettek volna. Tá-vúl légyen hogy a' mérget ki-vegyék testünk-

R a

böl,

ből, hanem inkább abban rothadást szereznek, sőt ha egészséges ember tagjára meleg ágyban rétetnének, 's azt szobába szorosan be-rekefztenék, kétség kívül ezen dögös nyavalyába, esne miatta. Hasonló véget kötni szoktak az ágy lábához-is juhok vagy bárányt, e' balgatagság nem annyira káros ugyan mint az első, de mivel hogy mentül több lelkes állatok vagynak együtt egy rekefztésben, annál hamarabb meg-vesztegettenik ottan a' levégő-g, azért ez-is esztelenfég. Igaz dolog hogy minden lelkes állat, a' betegből ki-gőzölgő mérges párát lehellés által magába szítja, és a' miá nehézséget szenved, valamint mind azok az emberek kik a' beteg körül járnak 's véle bánnak, de azt testéből ki-nem húzzák, sőt inkább meg-vesztegetik a' levégő eget, és így a' nyavalyát csak nevelik. Hamis fundamentomból hamis következik jón-ki. Azt tartják felőle hogy ha a' juh meg-döglök, meg-gyógyúl a' beteg, gyakor-ta el-nem vész a' juh és a' beteg még is fel-épül; de az-is meg-esik hogy mind a' kettő veszélytől el-ragadtatik.

§. 248. Midőn a' dögös hideglelésnek okaihoz, más betegség-is járúl, nagyobb a' veszedelem. Peldának okáért ha a' himlőnek mérgével öszve elegyedik. Ez abból te-rtzik-

rtzik meg, ha egyszer 's mind valamely beteg körül mint a' két némű nyavalyának jelci együtt fel-találtnak. Az ilyen állapot felettébb veszedelmes, és a' leg-tudósabb orvosnak-is dolgot ad, arra való nézve itt orvoslásának módját lehetetlen meg-határozni, mert ugyan is mind a' két féle orvoslás módjára szükfég itt vigyáznunk, de fő-képen a' dögös hideglelésre vessük figyelmeztetésünk.

Tizen nyóltzadik Rész.

A' hideglelésekről.

§. 249.

A' rázó hideglelés semmi nem egyéb, hanem ollyatén, melly egynéhány óra múlva tellyességgel meg-szünik; és az utánn bizonyos időben ismét visszafér.

Hazánkban ezek igen közönségesek szoktak lenni, kiváltképen olly helyeken, a' hol nagy víz-áradások utánn nagy szárazság következik. Ezen Nemes Szatmár Vármegye ebben fő-képen szerentfétlen, mivel itt a' Tisza, sza-

mos és Túr vizei, gyakran ki-öntvén nem csak a' gazdálkodásban, hanem az egészség-állapotjában is nagy és meg-mondhatatlan károkat télsnek. Bizonyítja ezt a' lép. névü motfár, melly az ide való lakosoknak mind egészségét mint jóvedelmét kívárl a' Méltóságos Károlyi háznak nagyon kiffabbiti.

§. 250. Ezeknek az idő szeréat külömböző nemei vagynak, mellyen meg-szoktak térni.

Ha minden nap meg-fordúl vagy minden napi vagy kettős harmad napi hideglelés. Ezek között az a' külömbfég vagyon, hogy a' minden napi hideglelés' egyes ostromlásfóvább tartanak és egyenlők. Ez ritka. A' kettős harmad napiban nem olly kofzfafak, de az egymásra kövkezendők között egyike mindenkor tartósfabb a' másikánál.

A' harmad napi hideglelés két nap alatt egyszer tér-meg.

A' negyed napi csak negyed napra fordul vízfza, és két szabad nap vagyon közte.

Más némü igen ritka ugyan, de én még is ötöd napit láttam, főt valófagos egy hérest, melly minden vasárnap vízfza tért.

§. 251. Első ostroma ollyankor szokott jönni emberre, mikor épen leg egészségesebbnek véli magát lenni. Néha elő-járó pósfái, fázás és erőtlenség, mellyek egynéhány nappal meg-elözik a' valófagos hideglelést. Afirással, lankadtsággal, fázlalással, rázással. Külfő tagoknak el-bágyadásával, gyomor é-mélygésfél 's néha okádozással, kezdődik. Pulfása gyors, erőtlen kifény, de szomjúsága rettenetes.

Egy vagy két óra múlva hévség fogja-el, melly hóvá tovább nevededik, miglen leg-felső garádtfára hág. Illyenkor böri meg-ve-refedik, nehézsége tágúl, ere gyorsabban és erősfbben szökik, de szomjúsága annál inkább nevededik, a' beteg fejét és egész testét tájlatja; de e' fájdalom külömbözik amától mellyet fázásakor szenvedett; végtére minék uténna 4. 5. vagy hat órákig tartott a' hévség sullya, egész testén ki-üt a' veriték, melly egynéhány órákig szüntelen mégyen. Ezek után minden nyavalyát kéférlő cietek még szüinvén álma-is meg-tér.

Illy álmábol fel-serkenvén épen semmi forrózást nem tapasztal magán, hanem csak valami lankadtságát 's erőtleniséget tagjainak. Gyakorta olyankor pulsuja is természet szerint jár; néha pedig, az alata is, valamennyire gyorsabb mint egészséges korába szokott lenni, és nem hamarabb vérszi rendbe magát, mint egynéhány napok múlva a' hideglelés utolsó ostromlása után.

Minden rázó hideglelést leg-kiváltképen abból a' vizületből lehet meg-ismérni, mellyet a' forrózás vége felé cseszt a' beteg. Tudni-illik annak higgadása után fenékre szállon farsa, hasonló a' porrá tört téglához. Néha tajtékos, és felső színén vékony pók-hálóforma hártját mutat, melly kőrös környül az üveg oldalaihoz ragad. A' mellett egész vizületi veres színű.

§. 252: Az egyes forrózások ostromainak (paroxismus) ideje bizonyosan meg nem határozathatik; mivel hogy mind a' hideglelések' memei szerént különböznek, mind pedig más egyéb környül álló dolgokra való néző változó. Néha bizonyos időre 's órára tér vissza, néha pedig két vagy három órával hamarabb vagy később. Azt tartják közönségesen felöle, hogy midőn előbb tér-meg a'

hi-

hideglelés, hamarabb is szünik meg, de ezt sem tarthatjuk tsalhatatlan igazságnak.

§. 253. A' rázó hidegleléseknek két nemében tudni-illik a' tavaszi és az őszi. Tavaszi hidegleléseknek neveztetnek, mellyek böjt elő-havától sz. Iván' hava' végéig uralkodnak. Őszieknek azok mondatnak, mellyek sz. Jakab havának elejét fogva szintén boldog Aszfzony haváig adják elő magokat. Ezek állatjokra nézve (essentialiter) ugyan meg-egyeznek; nem is vólta képen különböző nyavalyák ezek; de a' különbözö környül álló dolgok, mellyek azokat egy mástól el-választják, figyelmetességre méltók. Ezek pedig az időnek különböző mivoltaról függnek, melly az emberben is különös változásokot szerez. Mert ugyan is a' tavaszi hideglelések tüzelességgel szoktak járni; mivel hogy ilyenkor arra a' testnek nagy hajlandósága vagon, és mivel hogy akkor napról napra ki-ésebb idők következnek, azért a' hideglelések sem állandók. De az őszi hideglelések rothadástól erednek, és mivel olyankor az idő is hová tovább komorabb szokott lenni, azért a' hideglelések is hosszabbak.

R 5

§. 254

§. 254. Az ősz hideglelések ritkán kezdődnek sz. Jakab havával, hanem többire kis Afzszony hava' eleivel; ezek mivel jobbára fokáig szoktak tartani, azért is félnek tőlük az emberek. De az is nagy tévelygő vélekedésből tulajdonítatik kis Afzszony havának, és ezáltal okozzák a' hólnapot, mert ugyan is jobb hogy kis Afzszony havában legyen ki valakit a' hideg, mint sem az utánn következő hólnapokban, mivel mennél később jön annál tovább tart. Az illy hideglelések elejintén a' rothadó forrózások jeleit mutatják, és tők egynéhány napok múlva jelentik meg valóságos indulatjokat. Szerencsére e' tálárd szinessegek kárt nem tehet, ha szintén úgy orvosoljuk is elein őket, mint a' valóságos rothasztó forrózásokot. Az fellyebb említett téglá por forma meg szállása a' vizelletnek fő képen őszizel tapasztattatik, tavaszkor pedig ritkábban, mert akkor nem olly veres színű a' húgy, hanem sárgább, „ középpen kis felljegetskét formál és fejei „ higgadása vagy on; melly jót jelent. „

§. 255. A' rázó hideg magában nem halálos nyavalya. Mert ugyan is a' tavaszi hideglelés orvoslás nélkül magától is megszűnik. Ellenbe az ősz hideglelések jobbára mind hosszafak, és ha vagy magoknak hagyat-

hagyattarnak vagy helytelenül orvosoltatnak, tavaszig is el tartnak.

A' negyed napi hideglelés mindenkor nehezebben szokott engedni az orvoslásnak, mint sem a' harmad napi; fokakat egynéhány esztendőig is fanyargat. Tovas' mostáros helyeken nem tők hosszafabbak, hanem ha megszűnnek is egy ideig újolag visszajönnek.

§. 256. Némelyeknek a' hideglelés orvoslás gyanánt szolgál, testeknek mivoltát tellyesféggel megváltoztatván, és fok meg rögzött nyavalyáknak gyökerét kiirtván; de azok is meg tálátkoznak, kik mindenkor használatosnak itélik lenni. Mert ha fok ideig tartanak, és mindenkor keményen fogják a' beteget, egész testét erejétől megfőzrik, legkiváltképen gyomrát; erős, évő, poshadtt nedveségeket nem zenek a' testben és különbömbféle hosszfas nyavalyákba ejtik, minémű a' sárgaság, viz. köhögés, fulladás és forrasztó forrózások; az öregek és igen erőtlenek, meg nem eméztik e' nyavalyát, fázás közben meg halnak.

§. 257. Ennek a' kina kina béja leg-főbb orvossága; kiki bizonyos lehet abban, hogy ez-

ezzel meg-orvosoltathatik, csak azt kell jól meg vizsgálni, ha nincse más valami olly nyavalya a' hideglelés mellett, mellybe az említett kina héja ártana; mert ha úgy volna, először azt kellene illeendő orvosságok által meg-gyógyítani. *

§. 258.

* Ezen tudálatos erejü orvosság, csak 120. esztendővel ez előtt hozattatott bé-Európába. Fel-találták a' Spányolok Americanak Peru névü orszá-gában, mellynek egy részét Kuito vidékének neveznek, a' hol leg-inkább terem. Az Európabeliek közül leg-előbben-is, Chinchon Groffné Afzóny élte véle Amérikában, azért neveztetett is Spányol országban Groffné porának. Annak utánna mivel a' Jesuviták igen el-hirdették 's osztogatták, Jesuviták porának is hivattatott; több másféle neveteket-is adának neki; mai nap pedig kina kinának avagy Peruvia-i-fahéjnak mondatik. Elejintén nagy ellenkezőt okozott a' tudósak között, mert némelyek nagy lsten ajándékának tartották, mások pedig mérégnek, a' bal-ítéletek irigységtől gerjesztvén napról napra szaporodának, úgy hogy a' hig egyezhettek meg száz esztendő alatt az ellenkező vélekedések. Végtere hűsz esztendeje már, hogy annak valófágos hasznos ereje minden oktan gyar-nakodásktól meg-szabadittatott. Mert ugyan-is látván minden némü hideglelések ellen ki-gondolt orvosságoknak elégtelen voltát, ennek ellenbe nagy hatható erejét, számtalan álmélgodásra méltó példák-

§. 258. Ha a' tavaszi hideglelés szelid és nem felette sullyos, ha szűnés közben jól érzi magát a' beteg, étel kívánása ereje 's álma egéizen el nem vész, akkor más semmi nem szükséges, hanem csak olly diætára igazitassék, minémüt a' betegségből fel-épüendőknek szoktunk rendelni. Ez minden rázó hi-

dákban, még-olly betegségekben-is, mellyek a' hideglelésfektől igen különböznek, a' hol minden bizonytal segített és e' mai napig-is segít, sőt még a' leg-vezedelmesebb külfö nyavalyáknak orvosláiban-is tapasztalt hasznát, azon elevenítő erejét, mellyet azok, kik véle éltek önnön magokban tapasztaltak, mind ezek által, mondám, szemünk meg-nyitak, el-annyira hogy már egyenő értelemmel, a' leg-hathatósb orvosságok között is leg-főbb helyre tetetik. Most immár senki nem hiszi, hogy gyomrárt meg-rontaná, hogy a' farkast állaloba rekelzti, hogy senyvedt poshadtt vért szerez, vagy fulladozást, vizkorfágot, fargafágot hogy maga utánn; sőt inkább mindnyájan meggyözetettünk, hogy mind ezeknek eleit vészti, és hogy ha néha árt-is, azért cik-meg, hogy vagy nem valófágos kina vagy nem helyesen és annak idejében vészik élő, vagy a' beteg nem élt rendelkezén véle, a' mint az más jeles orvosságokkal-is meg-történhetik vagy pedig hogy különös titkos tulajdonsága a' betegnek (mellyet idiosyncrasának neveznek) gátolta meg annak erejét.

hideglelésekben leg-alkalmasabb, mert az, mellyet a' forró hideglelésekben lévőknék szabtunk, felettébb meg erőltetené őket; ellenben ha szokott eledelekből semmit eluem vonnánk, holott azon kívül is midőn épen leli a' hideg, akkor semmit meg nem emészthetnek, és idő közben is gyenge a' gyomrok, onnan fok nyers nyálas nedvességet gyűjtenének, melly a' nyavalyát táplálná s nevelné. Legalább óják magokat, hogy két órával a' hideg vízfza jövele előtt femmi vastag nehezen emészthető étellel ne éljenek.

§. 259. Hogy ha a' hideglelés hatodik vagy heredik izbe elő-kerül, és purgatiót adni nem volna szükséges, mellyet a' nyavalyáknak el-távoztatásáról irrt részből tanulhatni meg, de ez ritka példa, azonnala' kinát az az No. 14. említett port kell elő-venni, hogy ha gyomor tisztítása kívántatnék, akkor a' hypocoacoana No. 35. hasznosabb minden aláfelé indító purgatióknál. A' mindennapi vagy kettős harmadnapi hideglelésekben, szűnésekor más-fél lótot az az 6. dosist kell bé-adni addig míg-ismét ki-leli, de mivel azon közbe alig foly-el 10. 12. leg-fellyebb 14. vagy 15. óra, azért minden más fél óra múlva szükség egy egy dosist bé-venni.

Az

Az alatt két bé-vétel között kétszer kell adni valami leveft a' betegnek.

A' harmad napi hideglelésben annak két elő-jövele között (paroxysmus) és nem akkor, mikor leli, a' hideg, két lótot avagy 8. dosist vegyen-bé minden harmadik órában egyet.

A' negyednapiban három lótot hasonlő időben adjanak-bé. Haszontalanul fognak kisebb dosisekkel vagy mértékkal hozzá. Tíak azért talatkoznak fokan meg, hogy igen kis dosisekkel élnek a' kinából, holott annak nem az orvoslág az oka, hanem az a' ki éltelenül rendelte, vagy az a' ki-nem annyit vélzen bé-belőle a' mennyi parantsoltatott. Az utolsó dosist, mellyet két kilelés közt vélszen-bé mindenkor két órával előbb vegyen-bé, mint a' hideg ki-fogja.

Többire ennyi dosisek után el-áll a' hideglelés; de akár el hagyja akár vízfza jön, az után is ugyan annyit és oly formán vegyen bé belőle, mert ugyan-is bizonyos lehet kiki abban, hogy többé osztán ki-nem leli. Az után ugyan azon idő közben fél-annyi dosiseket vegyen; azonban testét szűntelen való mozdulásban gyakorolja.

§. 260.

§. 260. Ha a' nyavalya sullyos fő-fájással, ábrázat vereffégével, tellyes 's kemény pulfussal jár; ha hurút van mellette; hogy ha a' hideglelés ostromlása után is a' pulfus keménysege meg-marad; ha vizelleti tüzes láng színü, nyelve száraz, eret kell rajta vagni és a' No. 3. fel jegyzett itallal éltetni. E' két eszközök által olly állapotba hozattatik a' betegség, minéműt §. 258. le ábrázoltunk vala. Üres, és jobb napokon adjanak néki 3. vagy 4. dófist a' No. 24. meg-irtt porokból, az után had ostromolja egynéhányszor szabad kényén. Ha még sem engedne a' kizához kell folyamodni.

Hogy ha a' beteg még a' hideglelés után is keserűséget érzene szájába, gyomra émolygene, kereszt fontja és térdei fájának, nyughatatlan 's álomtalan volna, akkor a' kina bé-vétele előtt tisztítassék meg No. 12. dik porral, vagy 23. No. ditfirtt itallal.

§. 261. Az őszi hideglelésfeekben, mellyek a' rothadástól credendő forrózásoknak utját követik, itassuk a' beteggel a' No. 3. fel tetett főtt vizet, az után két vagy három nap múlva, ha gyomrában nehézséget érzene vegyen a' No. 24. vagy No. 35. jelentett eszkö.

eszközökből, annak rendi 's mértéke fze-rént. *

Ha mind ezek után még is rothadásnak valami jeleit tapasztalnak, a' No. 24. fel-tett purgáló porokat vegye-elő, de a' kik keményebb természetűek azt vegyék-bé, mellyet a' 21. No. alatt fel-jegyzettünk, midőn ošťán rendbe vétetett a' hideglelés, éljen úgy a' kizával, a' mint fellyebb §. 259. tanítottuk.

Mivel pedig az őszi hideglelések mehezen engednek, azért noha meg-szünt volna is, még az után is szűkfég minden második héten naponként három dófist az említett kina porából bé-venni, hatfzor egymás után változva minden második hétben így tfelekedven, kivált a' negyed napi hideglelés megszűnése után, ez el-kerülhetetlenül szűkféges dolog.

Tudom hogy a' szegénységnek ezen elő-adott orvoslásom igen drágának fog-láztani, mivel annyi kina fa héj fokba kerül, de a' miá tartoztam meg-jelenteni hogy tsak ez

S
egyc.

* Hol kellelék a' második eszökhöz inkább mint az elsőhöz nyulni, §. 240. bővebben meg-irtam.

egyedül valóságos és bátorfágos orvoffága a' rázo hidegleléseknek, és hogy ehez hasonló fohol nem taláztatott eddig: fokáig gyana-
koddak ugyan aránta a' tudos orvosok, vél-
vén hogy a' gyomor emésztfét akadályozza,
annak hogy eleit vehessék, bé vétel után
egy óra múlva enni adtak a' betegnek. De
távúl légyen hogy a' gyomornak ártalmára
vólna, inkább bizonyosan tudjuk, hogy an-
nál hathatósbb gyomor erőfitő orvoffág egy
fints; és ártalmas szokás az, midön a' hoz-
fzas véle való élés mellett, egy orával minck
utánna bé adták, enni kényszeritik a' beteget.
Azt is tartották felőle hogy has szorúlást és
viz-korlátot okoz. De most már bizonyosak
vagyunk benne, hogy ezek nem a' kina-tól,
hanem a' hideglelés' hozfzas tartásától szá-
maznak. Ugy hogy nem tsak nem szerzi a'
zon gonosz nyavalyákat, hanem inkább ha
onnan vettek eredet hogy a' hideglelésben ve-
le nem éltek, azokat meg-orvosolja. Egy
szóval ha más betegfég-is vagon a' hidegle-
lés mellett, akkor a' kina ereje valamenyire
meg-gátoltatik ugyan, de még sem árt. De
a' hol tsak egyedül maga a' hideglelés vagon
jelen, ott mindenkor igen jelesen viselte ma-
gát és ez után is úgy fogja viselni. Másutt
elő-fogom hozni azon szereket, mellyekkel
a'

a' kina helyett szoktak némelyek élni, de
mind azok ehez nem foghatók.

Ha pedig egyszer a' kinával való éléshez
fognak. minden némü purgáló szereket távoz-
tassanak-el; mert ezek által a' hideglelés is-
mét visszra hozatratnék.

§. 262. A' negyed napi hideglelésben, melly
inkább őfzi mint sem tavaszi nyavalya, mi-
vel a' test nedvességeinek rothadástól ered,
az ét-vágás soha nem vagy ritkán használhat.

§. 263. A' hideglelés el-jövele előtt két
órával igyon a' beteg, minden fertály órában
egy egy tésze bodza virággal főtt vizet,
melly mézzel édesítettett légyen, 's arra sétál-
jon a' szobába-fel 's alá; ez által a' test' lát-
hatatlan gőzölgése elő-mozdittatik, és a' fá-
zás könnyebbítettik. Valameddig fázik ezen
ittall éljen; a' hévségben elő-veheti a' No.
2 meg irtt italt, mellynek nagyobb hivel-
tő ereje vagon; de nem szüklég hogy lágy
melegen vegye, ha nem tsak nem jeges hide-
gen. Midön már a' veriték végben ment,
szorgalmatosan meg törülgeffék a' beteg-et és
az ágyból szabadosan el-botsáffák. Ha a' hi-
deglelés ostroma fokáig tartana, árpa kása le-
vével vagy mással, tápláltassék azonban.

§. 264. Néha az első és második dófise a' kinának meg-indítja székét. De az semmit nem árt; mind az által valameddig purgál, mind addig a' hideglelést meg nem állítja; arra való nézve mind haszontalanok az illy dófisok, és mind addig másokat kell utánna venni, miglen a' purgálás meg-szűnik és a' hideglelés el-távozik. Ha a' has menés még-sem állana meg, akkor egy nap hadja abba a' kinát 's a' helyet egy könting rhabarbarumot vegyen bé, az utánn ísmét a' kinát vegy-elő 's ha még-arra sem szűnne a' hasmenés minden dófis kinába elegyítsenek 15. grán terjéket, de ezt csak ebben az állapotban tselekedjék; mert minden más szer annak erejét el-venné.

§. 265. Minek előtte a' kina szokásba ment volna, kéferü szerekkel orvosolták a' hidegleléseket, de ezek korán sem hozzá foghatók. A' 43dik. No. alatt három efféle orvosságok találtak fel, mellyeknek hasznát magam is külömb-külobféle alkalmazosságokban tapasztaltam; de fokszor azokat-el kellett hagynom és a' kinához folyamodnom. A' vaspor, melly a' harmadik eszközhöz vettetik, fok izben jeles segítséget hoz. Ezzel 1753. dikban bizonyos beteget szabadítottam-meg a' hidegleléstől, kit a' kinára semmiképen reá-

nem

nem beszélhettem. Igaz hogy télnék közepin minden nap testét dolog által gyakorlotta, és naponként a' szabad levégő égen lovagolt, annak felette étel 's ital dolgában igen rendesen tartotta magát, melly által a' test láthatatlan gőzölgése különösen mozdított-elő.

§. 266. Más igen könnyű orvossága a' harmad napi hidegleléseknek, de mellynek a' negyed napiban csak kétszer tapasztaltam hasznát, abból álló, hogy a' hideglelés elő-jetele előtt a' beteget izzasztottam. Evéget 3. vagy 4. órával minek előtte a' hideg reájok jött, itak bőven bodza virággal főtt vizet, melly a' §. 263. fel jegyzett mód szerént, mézzel édesítettet meg, annak utánna egy órával a' hideg ki-lelése előtt, melegen itták a' 44. No. meg irtt főtt vizet.

1751. és 1752dik. ezteadökben sokakat meg-gyógyítottam a' harmad és negyed napi hideglelésekből a' No. 45. említett eszközzel, mellyből minden negyedik órában egy egy dófist adtam-bé. De nem csak gyakran megtalalkoztam, és a' kúra nem olly hamar ment végbe, hanem azon kívül gyomra is megromlott a' betegnek, el-annyira hogy két izbe kéntelenítetttem végtére csak ugyan a' ki-

S 3

ná.

nához folyamodni, kívánván egészségét tökéletesen helyre állítani. Mivel pedig az említett orvosság öltöbbs, tartoztam azt itt előhozni.

§. 267. Számtalan más orvosságokat dítsernek az emberek a' hideglelések ellen. De azok közzül egynek fints annyi ereje mint ezeknek. Sőt többire mind kárt tévők, azért a' józan okoskodás azokat tiltja. Egy időtől fpgva igen híresítik a' berolinumi porokat, mellyek csak kinából kevertettek ölyve, de az is régi és minden erejétől megfosztott, még is drágán árulják. Azért a' friskina annál fokkal nagyobb becsületre méltó.

§. 268. Sok számú parafzt emberekre akadtam, kik hosszú ideig nyomorogtak a' hideglelésben, minden féle árralmas elközökkel élven, és az alatt rendetlen diatét tartván. Ezekkel jól tettem, béadván a' No. 34. és 35. fel-jegyzett orvosságokat, az után egynéhány nap múlva azt, melly No. 38. meg-vagyon írva; ezekre a' 259. §. szerént rendeltem a' kinát, mellyhez 7. vagy 8. grán-vas port rétettem; vagy azokat mellyek (a' 265. és 266. §§) fel-vagynak téve, végtére a' szegények számára készített terjékekkel
(lásd

(lásd §. 246. a' 13. tziikk) kevés korrig éltettem.

§. 269. Vagynak mérges indúlatú rázó hideglelések is, mellyekhez külömb's külömbféle veszedelmes esetek járúlnak; úgy mint rendetlen és kistiny pulsus, a' beteg hirtelen crejébe meg-tűkkenn, gyakran el-ájúl, felette igen epedt, inai rázodnak, mély álomra hajlandó, szüntelen eszelösködik, has me- néstre és vizellésre erőlteti de házfontalan Állapata igen füllös; mikor harmadszor jön reá a' hideg, gyakorta meg-öli, ritkán haladja meg harodik elő-kerületit, ha helytelenül bárnak véle. Itt egy szempillantást sem kell el-muladni, hanem a' 259. §. adott oktatás szerént minden halogatás nélkül a' kinához nyúlni; egyedül csak ez segítheti, a' hideglelés következő oltromlásait el-fordítván. Az illy betegségekben, mind a' gyomor mind a' bélek hitván rothadt sárral vagynak megterhelve, ha ennek jelen-létéről bizonyos jelekből meg-győztettünk, egy dólis hánytató porral, mellyet No. 35. fel-találsz, azonnal tisztittaffék ki, annak utánna fogjon a' kinához. De az illetén gonosz hideglelésekről bővebben nem szolok, mivel ritkán kerülnek elő és orvoslások olly mesterféges hogy csak abban forgott's tudos ember viheti
vég-

végbe. Tíak azért akartam itt említeni, hogy leg-alább tudhassa kiki, melly igen veszedelmes légyen az ilyen hideglelés.

§. 270. Ugyan azon okokból, mellyek a' változó hidegleléseket szerzik, más sokféle hasonló meg határozott időben elő-kerülő nyavalyák is erednek, minden fázás, forróság és pulsus' gyorsasága nélkül; ezek közönségesen a' minden napi vagy harmad napi hidegleléseknek idejét 's rendit tartják; ritkán a' negyed napinak. Láttam olly renddel meg-térő okádozásokot, nagy gyötrődéssel és hánykódással, szörnyü kölyikát, rettenetes szü-dobogást, ifzonyü fog-fájást, irtóztató fő-fájásokat, egyik szemnek 's héjának, szemöldöknek, vak szemnek, egy felől való feszítő-fájdalmát, tüzes daganatjával 's szemének szüntelen való könyvezésével. Egykor való-sággal olly rend kívül való daganatjat tapasztaltam mind a' szemnek mind pedig héjának, hogy egy nagy ujnaira tolódott ki szemegolyóbsa helyéből. Mind ezek a' gonosz esetek bizonyos időre meg-szoktak térni, és annyi ideig tartanak majd mint a' hideglelések sülly, az utána minden tapasztalható test' tisztulása nélkül távoznak, más vagy harmad napra ugyan azon orára ismét meg-jelenvén.

Mind

Mind ezek ellen nints több egy orvosság-mál, tudni illik a' kina héja, mellyel §. 259. szabott rend szerént éljen. Épen midőn leli a' hideg, akkor nints orvosság, melly azt egyszer 's mind meg állítsa, az idő közben pedig midőn meg-szűnik nem találhatik hatásosb eszköz ellene a' kinnánál. Mind az elő számlált gonosz eseteket, ezzel szerént-fésen meg orvosoltam, kivált a' szem fájást, melly-is gyakorta adja elő-magát, az mellyről előbb tettem emlékezetet, már sok hetekig tartott vala, és haszontalan próbálták érvágásokkal, purgációkkal, förödökkel, különböző vizekkel, hólyag szivató hasztromokkal 's más számtalan orvosságokkal, eleit venni. Ha illendő dózist adnak-bé, az első ostromafokkal szelidebb és a' második tellyeséggel el-marad; nem-is láttam hogy többé vissza jött volna, mint más hideglelésekben megszokott történni.

§. 271. A' hol a' levegő égnek romlottá mivoltától származnak az illetően hideglelések, ott főképen a' háló szobákban fűszer-fámos szerekkel szűkfég jó illator gerjeszteni; gyalog fenyő magot reggel rágni és abból égetett vizet naponként innja. E' két eszköz által a' gyomor igen erősítettik, test' nedvességeinek meg-szorulása fel-öldoztatik,

S 5

gő.

gőzölgéfe elő mozdittatik, mint hogy pedig fő képen ezektől véfznek eredetet a' hozzászias hideglelések, azért-is az illy eszközk által leg-könnyebben orvoíoltathatnak meg. A' melly orvosló bort No. 43. ditértem, itt igen hafznos, vagy két löt kina héjat, törj meg tfak nagygyából, tedd palatzkba, tölts egy itze fejár bort reá, hadd álljon 24. óráig hidegen, azt igya háromszor napjába egy egy pohárral.

*****

Tizen-kilentzedik Réiz.

Az Orbántzról. A' mérges állatoknak tsípéséről 's marásjáról.

§. 272.

Az orbántz, mellyet a' köz nép folyófőnak tüznek és fz. Antal tüzének-is nevez, néha olly könnyű nyavalya szokott lenni, hogy észre sem véfzi ember, mikor kiüt rajta. Közönlégesen vagy ábrázátján vagy lába száraia-adja ki-magát. Bőri feszül, meg-tüzefedik és darabos; ha ujjoddal meg-nyomod bőrit el-vész a' vereffége, de mihelyt elvé-

vész: róla azounal ifmét meg-verefedik. Abban a' tagjában égerő hévféget érez a' beteg, melly miá nyughatatlankodik 's nem albatik két vagy harmad napig leg nagyobb súllyában egyenlő mértékben meg-marad, de osztánaponként alább hágy és beteg tagjáról a' bőr le-hámlik 's így ízünik meg e' nyavalya.

§. 273. De mászor fokkal mérgefebb szokott lenni az orbántz, holott erős fázással 's rázódással kezdődik, arra forró hévfég, fő-fájás, szű-szorogatás, mély álomra való hajlandóság, következik 's mind addig tart miglen az orbántz ki-nem jön a' bőrin, ez pedig másod vagy harmad napra szokot meg-lenni. Az utánn meg-fzünik a' forrófág és a' szű-szorogatás-is; noha valamedig jobban terjed az orbántz, mind addig émőlyögyomra és valami hévfége-is vagyon. Midő az orbántz út-ki, a' fő-fájás sziatén végig tart. Szemek héjai meg-dagadnak 's szemcit egészen béboritják, egy szempillantásig lints nyugodalma. Gyakorta az egyik posájáról a' másikra vonódik, onnan az egész homlokán el terjed, nyakát-is elöt 's hátul el-fogja, illy állapotban tovább tart a' nyavalya mint sem szokott. Gyakorta a' hol igen súllyos e' beteglég, szüntelen forrózik, agya-veleje megdugódván eszelösködik, nagy veszedelemben fo-

forog, és ha hirtelen nem segítik, kivált mi-
dön öregsege miá-is erőtelen, hamar el-ra-
gadtatik ez életből. A' nyakon lévő mérges
orbántz torok gyékot okozhat, melly a' be-
teget halálos veszedelembé ejtheti.

Ha lába szarait fogja-el, azok egészen meg-
dagadnak, és a' feszülés szintén tzombjaira
fel-nyilallik.

A' hol mérgefebb a' folyosó apró hólyagots-
kák-is támadnak rajta, mellyekben víz vagyon,
hasonlók az égetéstől származott buborékok-
hoz; ezek osztán el-fzáradván a' bőrrel
egygyütt le-hámlanak. Némely példákat lát-
tam, leg-inkább az ábrázaton támadt folyo-
sónál, hogy az említett apró hólyagotskák-
ban lévő nedveség igen enyves és nyúlós
völt, és oly vastag varakba forrot öltve,
valamint a' gyermekek fején lévő kofzok, és
tfak egynéhány napok múlva estek-le.

A' leg-gonoszabb folyosó, 8., 10., 12. na-
pokig egyenlő állapotban marad; végtére bő-
rizzadással el-ozflik; ennek elő-járó póstája
valami kevés meg-nehezedeése a' betegnek,
mellynek kísérő jelei, lassú borzadozás és
fzű-szorogatás. Az egész nyavalya menti-
ben, mind bőri mint szája szárad.

§. 274.

§. 274. Ritkán evesedik ugyan meg az or-
bántz de, ha az meg történik veszedelmes és
nehezen gyógyítható fekélyeket nemez. Vagy-
nak példak, hogy a' nép közt némelykor
mérges és dögös orbántz uralkodott, holott
hamar fene esett a' beteg tagba.

§. 275. Gyakorta változtatja helyét a'
folyosó; hirtelen bé-üt; melly miá igen meg-
nehezedik a' beteg állapotja; hányásra kén-
szeríti, szivét szorongatja, forrófág gyótri;
arra ha más tagján ki jön az orbántz ismét
meg-könnyebbedik. Ha pedig annak mérges,
rágó, matériája, vagy az agy velőre, vagy
melyre szálland, és a' bőrt el-hagyván a' bel-
ső részekre esik, tfak hirtelen meg fojtja az
embert; e' veszedelem ott-is meg-fzokot tör-
ténni, a' hol sem a' beteg sem az orvos
semmiképen nem okoztathatnak, hogy tfak
leg-kisebb dolgot-is el-néztek volna.

Ha agya velejére rohann, azonnal beteg
esztétől el távozik, ábrázatja meg tűzefedik,
szemei ragyognak, arra mindjárt bolond hagy-
máz éri, és mély álomban örökre el-aluszik.

A' hol a' tudőre esik, ottan fzörnyű fzű-
szorongatások, nehéz lehellés és forrófág
következik.

Az

Az fellyebb említett mérges és ragó tűztö
szerző nedveffég, néha a' torok belső részéi
re fordul, és ott torok gyékort nemez, melly
igen hamar meg-öli az embert.

§. 276. Némelyeknél ugyan szokásba ment
e' nyavalya. Ha a' főre szokor, jobbára
mindenkor ugyan a' felől út ki a' hol előbb,
melly miá végtére szeme világa-is meg tompúl.

§. 277. Az orbántznak két féle okai vagy-
nak; az első erős 's ragó többnyire mérges
epe sárból álló nedveffég, melly a' vérelősz-
ve elegyedet; azon fellyül második oka, az
említett hitván sár viznek bőrnek apró lyukats-
kaiban, mellyeken a' test párája szokor ki-
gőzölgeni, lött meg-rekedéfe.

§. 278. Ha a' folyosó olly tzelid indúlátó,
a' mint azt már fellyebb §. 272. le-rájszoh-
tuk, elég ha gyengén izzásztják a' beteget,
mert a' felettébb való meg hevítés itt ártal-
mas. Leg-alkalmatosabb olyankor a' bodza
virággal főtt vizet herba-thé gyanánt, egy
kévés salétrommal ianja, és étel 's ital dol-
gában szoros rendet tartani. El-kell annak
okáért hagyni a' húst, tyukmonyat és bort;
csak gyümöltkfel és más kerti veteményekkel
éljen; bodza virággal főtt vizet bőven igyon,

és

és minden harmadik órában egy fél-könting
salétrom port vegyen-bé; vagy ha tetzik, 3.
könting salétrom port tegyenek annyi bod-
za virág vízbe, a' mennyit naponként meg-
ihatik. Vagy bodza liktariom közzé kever-
jenek salétrom port. Ezek székit, vizelle-
tit, és veritékit meg-indítják.

§. 279. Ha süllyosabb e' nyavalya; nagy
a' forrófág, a' pulsus erős és kemény járású,
eret vágianak, de itt soha nem hasznos fok
vért erefztetni; jobb másod' vagy harmadszor
is meg vágatni, ha először elegendő vért
nem bősátoztak volna 's a' hévfég nem tágúl-
na, a' mint gyakorta meg-történik; ugyan-is
néha olly vézedelmes mértékben vagon,
hogy maga a' természet kénteleniteik vér
folyást indítani, melly által négy vagy öt font
vér is el-megyén, és a' beteg meg-izabadúl,
ebben az ezes és szemes orvos követheti
ugyan a' természet munkálkodását; de azok-
nak nem adhatom ezen tanátfor, a' kiknek
számára e' könyv irattatott; ezek fokkal
helyesebben tfelekeznek, ha inkább többször
kevésenként, mint egyszer 's mind fok vért
erefztenek. Ezen orbántztzal járó forrófág,
többire vérnek hoszfú ideig tartó meg-he-
vülésétől ered.

AZ

Az ér vágás után, rend szerént való diétaára kell igazítani a' beteget; mind addig kristályezették miglen forrólága meg kisebbedik 's a' No. 3. meg-irtt fött vízből bőven igyon.

Midőn ofzrán valamenyire meg-apadt hév-fége, tisztitassék a' No. 23. fel-jegyzett itallal, vagy a' helyett minden reggel egynéhány dózis tisztított bor követ No. 24. vegyen-bé. El-kerülhetetlen képen szűkfeges a' purgatio, hogy a' rothadt epe sár ki-tisztitassék, mely leg-főbb oka az illy folyosónak. Néha kén-szeritterünk a' No. 34. és 35. fel-jegyzett orvosságokat-is elő-venni, tudni-illik, a' hol igen hólszas a' nyavalya, gyomra szüntelen émolyög, szája izetlen, nyelve tisztátalan motskos, és csak lassú forrózás vagon, mellette, minden tüzes daganat félelme távul lévén, mellyek a' benn sültt epe sárt fokkál hatatofabban tisztitják-ki mint az alá felé hajtó purgatio.

Ezekre közönségesen meg-könnyebbedik a' beteg; minden másod vagy harmad nap múlva, viszontag az előbbeni orvosságokat kell elő-venni, kivált ha fejen van az orbántz. A' purgáló szerek tulajdon orvosságai e' nyavalyának, ha a' tűsz fejét foglalta-el a' betegnek;

nek; kevesitvén annak matériáját, azt enyhítik, és veszedelmes következéseit elfordítják.

Ha az említett purgáló eszközök után-is felettébb háborgatná a' forrólag, vegyen bé minden második órákor egy egy kalányit a' No. 10. dítfértt eszközből:

Fejen lévén az orbántz, igen hasznos lába szarait meleg vízben áztatni; főt ha felette mérgees, talpaira mustár flastromot rakni. Lártam hogy ez által négy óra alatt orzájáról lába szaraira vonattatott-le az orbántz. Ha veriték által kezdene ofzlani e' nyavalya, azt bodza virág fött vizével és salétrommal kell segíteni (lásd §. 278.) Nagy haszonnal mozdítatik-elő egynéhány napokig az illy veritékezés.

§. 280. Külső eszközök közzül itt leg-dítféretefebbek 1. A' darú-orrú fű (geranium Robertianum) a' turbolya, petrefelyem és a' bodza virága vagy belső zöld héja. A' kisebb 's szelidebb folyosóra elég ha csak lágy vázony darabat, mellyre egy kevés melegített lisztet hintenek, kötnek-is.

2. A' hol igen tüzes a' daganat, egy darab posztót márts 'bodza virág' főtt levébe 's lág melegen raggasd reá hamar segiti. Az orbántznak leg-mérgefebb és leg-irtóztatóbb nemét sz. Antal tüzenek nevezik, ez bizonyos jelek által különböztetik a' többiektől, még is annak rettenetes fájdalmi sokszor megnyihitettem, az említett bodza virággal főtt vízzel meg nedvesítettett flanel falkával.

3. Igen jó e' véget mind az a' por mind pedig azon flastrom, mellyek a' 46. No. Izerént égetett zomántzból készítettnek. A' liszt és más e' végre ajánlott porok kivált akkor hasznosak, midőn az apró holyagotskákból ki-szivárgó nedvesléget szárítani kívánjuk, melly más különben mélyebben enné be magát a' bőrbe és gonosz fekélyeket szerezhetne. Ezt-még alkalmatofabban tevozthatni el, ha azon buborékokat alfo részeken elfakasztjuk és a' fár vizet melly ki foly belőlök gyenge száraz ruhátskával el-töröljük.

Minden másféle flastromok, mellyek valami 'ziros vagy gyantás szerekből készitetnek, itt veszedelmesek. Mert vagy viszfza verik az orbántzot vagy fekélyeket vagy fenét hoznak belé. Ha a' folyosóra hajlandó személyek egé.

egéşféges bőrökre tennék illy flastromokat, azonnal el-fogná az orbántz.

§. 281. A' hol a' belső részekre ugy mint vagy agya velejére vagy torkára vagy tüdőjére vagy más valamely nemesebb részeire ütöt bé az orbántz; ottan hatmarfággal eret kell vágatni és lába száraitra hólyag szivató flastromokat tenni; azon kívül bőven igyon bodza virággal főtt vizet és salétromos porokkal éljen.

§. 282. Mind azok a' kikre szintén reájok szokott a' folyosó minden tejes és téjből származott, kövér 's nyálás és enyves, téstzás, süzserzésos eledelektől, disznó húftól, és süru 's rajtékózó boroktól, szorgalmatofan ojják magokat. Ellenben válaszszanak, gyümölcst és más afféle kerti veteményeket, mellyeknek savanyú izek és haslággyító erejek vagyon; vizet gyenge fehér borokkal elegyítve igyanak; és kiváltképen gyakran éljenek tisztított bor kövel. Ezen gondviselés nem tsak azért szükféges hogy az által a' folyosónak gyakorra való meg térése el-fordittassék, hanem hogy annak eredeti is, melly többire mindenkor a' májnak és epe tartó holyagnak hibájában vagyon időnek elötte mig-jobban el-nem terjed meg-orvofoltassék.

Könnyen purgáló vizek ezeknek igen használnak, nem különben kotang-kóró gyökérnek leve favóval, mely édes és minden fajtól meg tisztított, ennek nagy hasznát vészik ha azzal nyárban öt vagy hat hónapig olly formán élendnek, hogy naponként leg-alább három vagy négy meszfelyt isznak meg benne. De még annál-is hathatósbb erejek lesznek, ha mézet és valami kevés tisztított bor követ vetnek belé.

A' tífuszó mászó 's egyéb apró mérges állatoknak tífusékról 's marásokról.

§. 283. Mivel az illy apró állatoknak tífusékból gyakorta folyó szokott következni, azért itt rövideden azokról is szólunk. A' mi hazánkban vipera kigyóktól és skorpióktól nem háborgattatnak a' lakók, azért ezeket nem is hozom-elő; a' skorpiók nem annyira mérgesek, mint a' község véli; a' békák pedig épen nem; és így vagy más némi kigyóktól vagy méhektől vagy darásoktól vagy szunyogoktól vagy egyéb apró férgek-től marattatnak meg mi körülöttünk az emberek, az illy marás néha nagy fájdalommal daganattal és tüzesléggel jár, valamint az orbántz; úgy hogy ha ortzáján esett a' tífusé, a' daganat miá nem is láthat; ehez járúl, forró.

róság, fő-fájás, álomtalanság, szű-szorongatás, és ha a' fájdalom igen éles, el-ajulás, és görtfös övfze vonódása az inaknak; de mind ezektől rövid időn minden orvoslás nélkül meg szabadúl az ember, azonban enyhíteni 's rövidíteni lehet kinait, vagy eleit venni illy formán.

1. Ha a' benn maradt fulánkot, azonnal ki rántják.

2. Ha egymás után szüntelen tífusé vizet, mely a' mérget igen óltja, vagy a' §. 280. említett eszközök közzül valamelyiket rakják reá; kiváltképen jó a' bodza virággal főtt víz ha egy kevés terjéket téfznek belé; a' vagy ha kenyér belet téjben főzvé, mézzel és kevés terjéssel elegyitnek, 's azzal kötik.

3. Ha lábait egy désa meleg vízben áztatják.

4. Ha a' szokott étele 's italából valamit el-vonnak, kivált vatforára tífusé keveset adván, salétromos bodza virág vizet itatnak véle. Ha mindjáraft olajjal kenik meg a' tífusé helyet meg nem dagad annyira, és minden roszsz következtéseknek eleit vészik.

Hufzadik Rész.

A' fattyú oldal nyilallásról, avagy a' melynek 's annak üregit bé burító hártjának, meg-vefzett epe sárlól származó meg-tüzesedéséről.

§. 284.

Ezen külömböző nevek alatt tñak egy nyavalyát értünk. Melly nem egyéb hanem rothadással és melynek meg dugódásával járó forró nyavalya, melly is néha fájdalmas öklelés nélkül vagyon 's akkor rothadt epe, mely gyuladásának neveztetik, ha pedig nyilallással jár, vagy mint mások mondják ökleléssel, akkor, az mely üregit bé-vonó hártján felzítésének mondatik.

§. 285. E' nyavalya a' valófágos oldal nyilallástól külömbözik abban, a mint már fellyebb az negyedik és ötödik részekben meg-írám, hogy ebben az ér lassabban de gyorsabban vér vagy szökik, ha szintén a' valófágos, gyuladásban ezt el követő okok akkor jelen nem vólnának is (lásdd §. 46. és 89.) szája izetlen és keferű, hévsege élcs és száraz; be-

reg.

teg gyomra körül nehézféget és émölygést érez; tömört; szine halaványabb, mint a' valófágos mely és annak bé burító hártjának meg-tüzesedésében szokott lenni, azonban valamivel sárgább; ábrázatja szomorú, vizelle-ti ahoz hasonlő melly a' rothadttfágról eredendő hideglelésekben tapasztaltatik, és így sokkal külömbözik attól mellyet a' valófágos gyuladó forrózásokban szemlétünk; gyakor-ta bűdös has menés-is járul hozzá. Börök jobbára mindenkor száraz; a' mit ki-pök-nék nem szintén olly sűrű és veres, mint a' valófágos oldal nyilallásban szokott lenni.

§. 286. E' nyavalya orvosiása tellyefféggel megegyez azzal mellyet §. 240. a' rothadttó hideglelések ellen ajánlottunk. Ha valami jele látzik a' tüzes gyuladásnak, ér vágás által kell el-ozlatni, No. 3. meg-irtt itallal éljen és a' mellet kristályekkel, midőn pedig már el-ozlatott a' tüzeség vegye bé a' No. 34. fel-tálalando hánytató italkát. De jól rá vigyázzanak, hogy valamig leg-kissebb jelet látják valami gyuladásnak (inflammatio) mind addig hánytató orvosságot bé-ne adjanak, mert különben meg-ölik véle a' bereget, ugyan is nagy vakmerőség vólna a' vértől meg-rekedtt tüdőt hányással erőltetni, holott tñak a' haruttól is meg-szakadoznak annak tñe-

T 4

vei.

vei. Azonban itt szűklég azt is fel jegyzetünk, hogy az illetén tüzes gyuladás könnyen el o'zlatható, mert ugyan is egy vagy két ér vágásra azonnal tágul, 's az után annak tulajdon orvosláshoz lehet fogni. Erre egynéhány napok múlva a' 23 No. alatt feljegyzett purgatióval tisztították. A' No. 25. említett porotska is mint hánytató eszköz jellese használ.

A' hol mód nélkül nő a' forrótság, gyakran adják bé a' No. 10. fel. tett orvos italt.

E' nyavalya, valamint más egyéb rothadással járó hideglelések, gyakorta közönségesen uralkodik a' nép közt. Minémű 1753dik. éftendőben itt is tapasztaltunk, egyszer 's mind pedig ezen elő. adott orvoslásnak is állított elő. menetelit nyilván láttuk.

Ha a' közönséges tisztulásokra még sem könnyebbedne nehéz lehellere, olyankor nagy hasznára szolgálnak a' hóljag szivató, lába száraira tótt, flastromok.

Ugyan e' közönséges puztító betegség 1765. ben visszontag elő. került, de még. annál is inkább 1766ik éftendőnek elein. Mind egynek mind másnak históriáját máfutt bővebben le-

le. irtam (*) arra való nézve azt most elhagyom. T'fak azt jegyzem itt fel, hogy mind a' kettőben, de főképen abban, melly 1766ban uralkodot igen ritkán tapasztaltott tüzes gyuladás, azért is az ér vágásoknak igen kevés hasznát láttuk: az orvoslásfundamentoma pedig abban állott, hogy mindjárt elein kellett hánytató szerrel gyomrát ki. tisztítani; és ha ez idején korán meg. állott, egyszer 's mind, mind a' nyilallás mind a' forrózás meg. szűnt; hogy ha pedig később adták bé, nem vólt szintén olly. hatható és bizonyos ereje. A' hánytató eszköz után, melly kivált 1766ban, ipecacoana gyökérből állott, leg főbb hasznát érzették, a' hóljag szivató flastromoknak, mellyeknek hatható erejeket. eléggé nem d'itférhetem, kivált ha mindjárt az első gyomor tisztítás után rak. ták fel; de szűkléges vólt hogy jó nagyok löttének légyen az említett flastromok, és hogy lábaik száraira tétettenek légyen, noha annál is hathatósb azoknak erejek, hogy ha a' fájdalmat szenvedő helyre rakattatnak; eze-

T. 5

[*] Lettre à M. Zimmermann sur l'épidémie courante; Lausanne 1765. seconde lettre à M. Zimmermann sur l'épidémie de 1766. Lausanne.

ezen kívül csak arra kell vigyázni hogy minden más tisztulási a' testnek rendszeren menyenek, de kiváltképen azok mellyek széken és test' gözi által mennek végbe; ezen szándék' előmozdítására nevezet szerént szolgált a' tisztított bor-kő, mellyel való élést a' környül álló dolgok változásához kell alkalmaztatni; de kivált higitó italokkal éljen, minéműek azok, mellyeket No. 2. és No. 26 hoztunk elő, vagy csak tiszta savóval is, melly mind ezeknek eleget téfzen, vagy pörje gyökérrel főtt vízzel. Igen veszedelmes volt az izzadást vízszá verni, mert azt nyomba követte a' belső részek meggyuladása, melly csak hamar el foggyafzta életét; végte-re ha igen súlyos volt a' nyavalya purgátóval kellett az orvoslást befejezni.

§. 287. A' fattyú oldal nyilallás, olly megrekedése 's dugódása a' tüdő téveinek, mellyhez forrózás (febris) járul, melly nyálás 's enyves phlegmától és nem a' buzgó vértől származik, sem nem rothadt epe sártól ered.

§. 288. E' nyavalya kiváltképen tavaszszal szokott uralkodni. Leg hamarább éri az öregeket, gyenge gyermekeket, fogyatkozott 's erőtlen alacsony embereket, és feslett életű férfiakat; ha kivált télen által henytől.

töltötték-el az időt; ha 'ziros, téfzás 's egyéb nyálás phlegmát szaporító eledelokban gyönyörködtenek; minémű a' kalás, lepény, pogácsa, béles, gesztenye, 'ziros levek, sajt, túró. Ezek által testek nedveségei megnyálasodván 's enyvesedvén, nehezebben folynak az erekben, mellyek osztán a' tavaszi melegtől fel-buzdulván, vagy test' ingatása által meghevülvén, a' tüdőben megakadnak, melly már azon kívül is nyálás nedvessegekkel meg töltt vala, következendőképen annak megdugódását kettőztetik. Így egészen megrekedvén tüdője, megfúl a' beteg.

§. 286. Ezt következő jelekből tudhatni meg. 1. Ha mind az előszámlált jelek 's környül álló dolgok elő járultak.

2. Ha e' nyavalyát tulajdonképen kéférlő esetek, már előbb jelen vóltanak. Egy két nappal az előtte csak lassú hurut háborgatja a' beteget, lélekzeti kevésbé meg nehezedik mindön testét mozdítja, kedvetlen és nyughatatlan; ortzája pirossabb mint sem szokott lenni, szunyadozó de még sem alhatik rendszeren 's néha igen mohón eherne.

3. Egynéhány nappal ezek után, lassú de annál tovább tartó borzadozás jön reá, arra nem nagy hévfég ugyan de nagy nyughatlanlág és fúladozás következik. Nem maradhat az ágyban, és noha igen erőlen, meg is fel-kiván keini; pulsuja gyenge és gyors; némelykor keveset változik vizelleti, mászszor pedig igen kevés és veres; csak lassú hurutja vagyon 's igen nehezen veri ki a' turhát. Ábrázatja többnyire ferét veres és valóba imitt amott ón színű; sem ében nem lehet sem nem alhatik; néha ezze nélkül, néha pedig ezzen vagyon. Az öregeknél ezen állapotot csak nem mindenkor hirtelen halál követi. Másoknál hová tovább nehezedik a' lehellés; csak ülve vehet a' beteg lélekzetet, de úgy is nagy bajjal; agya veleje tellyességel meg dugódik, ere gyengén 's gyorsan izózik; ebben az állapotban egynéhány óráig fetrengvén hirtelen el-fogy élete.

§. 290. Ez igen veszedelmes nyavalya; mivel hogy először olly személyekre szokott esni, kiknek gyenge természetektől nem nagy segitféget várhatni. Másodszor mivel hirtelen el-válík dolga, mert nagyobb-része harmad-napon hal meg benne, kevesen haladják el a' hetediket; holott a' betegség okai holzzas orvoslást kívánnának. Azonban gyakor-

ta

ta akadályok is adják elő-magokat, mellyek nem engedig hogy a' szükséges eszközökkel éljünk; annak okáért mind a' mit itt tehetünk im ezekből áll.

1. Ha még-türhető erőben és nem igen idős korban vagyon a' beteg, ha ere keményen és erősen vér; ha száraz az idő és északi szellő uralkodik, okosan megfontolván a' több környül álló dolgokat is lehet eret vágatni; más különben ártalmas volna az ér vágás. Közönségesen fel-vévén a' dolgot, jobb volna épen abban hagyni, mint sem elő-venni.

2. A' gyomrot és béleket azokban lévő nyálás 's lenyves nedveslégektől meg-kell tisztítani. Ha állapotja azt kívánja, legdúsoretebb é véget a' No. 35. fel találandó eszköz, vagy pedig az, mellyet a' 25dik No. alatt jegyzettünk-fel, melly is mind alól mind fellyül purgál, vizelletét indítja, a' betegséget szerző turhat higitja 's ki-takarítja 's a' test' gözölgését elő mozdítja. Ha irtózik az okádástól, vegye a' No. 11. elő adott orvos iralt. Az öreg személyekkel igen gyengén kell bánni, mert az erős orvoslás alatt tiak hamar meg halhatnak.

4 Min-

4. Minden második órában vegyen-bé egy egy tészényit a' 8. No. alatt fel jegyzett italotskából.

5. Lába száraira hólyag szivató flastromokat rakjanak.

A' hol kétféles a' beteg állapotja, tsák a' három utólsó számok alatt rendelt eszközök-höz tartják magokat, mellyek már sok súlyos betegeken, minden más szerek nélkül segítették és soha kárt nem tehetnek.

§. 291. Az idösb korúak e' nyavalyából soha nem epülnek fel tökéletesen, bátor meg-lábolyák-is, sőt ha jól magokra nem vigyáznak, mely vizi kórlágba eshetnek utánna (hydrops pectoris)

§. 292. A' fattyú oldal nyilállásnak felszke nem magában a' tüdőben, hanem a' bőr alatt és az oldal tfontokat bé-takaró árva hufok között vagyon. Oka ennek, az említett részekre rohanó náthás nedvesség, mely olly kínos öklelést szerez mint ha törrel szurdalnák oldalait, azért-is hasonló névvel neveztetett.

Találtnak ugyan mind a' köz mind a' fő rend között, kik a' fattyú oldal-fájást (pleuritis spuria) veszedelmesebbnek tartják a' valófágosnál (pleuritis vera) de ez tévelygő vélekedés. Gyakorta ugyan lassú borzafztó fázással, valami tsekély forrózással, kevés hurutlással és mely szorongatással, jelenti magát, mely két utóbb említett baja onnan származik, midön terhes lévén a' lehelés, lélekzetit beteg, a' mennyire lehet, hátra tartja, honnan tüdőjében a' vér fel akadván azt feszíti. De még-sem érez ebben olly terhes fájdalmakat, mint a' valófágos oldal nyilállásban. Néha egész melyét el fogja a' sebes fájdalom és fel-felé szintén nyaka tfigájába lövellik. Nem feketik a' fájó oldalán.

Kétféle állapotját ki vévén, e' nyavalya éppen nem veszedelmesebb a' közönféges köszvénynél, hanem ha tudni-illik. 1. Olly kínos volna az öklelés, hogy a' miá minden erejéből, lélekzetit fel-tartani az az magába fojtani igyekezne a' beteg; honnan oztán tüdőnek meg-dugódása következhetik; 2. Ha e' nyavalyát szerző nedvesség egyéb nátha folyások szokása szerént belső nemesebb részekre rohanna.

§. 293. E' nyávalyát szintén úgy kell orvosolni valamint a' nátha köszvényt (rheumatismus) mellyről oda fel §. 167. és 168. bővebben szólottunk.

Egy vagy több ér vágások után, a' fájó részére tett hólyag szivató flastromnak hasznos ereje vagyon; ugyan is nevezet szerént ezen oldal nyilallás' nemében szoktuk azt főképen tanátsolni.

§. 294. Néha mindjárt az első ér vágás után tágul, gyakorta harmad', negyed', vagy ötöd napon bőleges izzadás által végződik; ritkán tart heted napnál tovább. Némelykor a' test' gőzölgésének meg-gátolásától hirtelen támad e' nyavalya; akkor ha hamar érhetik, minekelőtte még a' vér forrófágtól fel-buzdúlhatott volna, az esés ellen való híres itallal, az által helyre hozattatván a' test' gőzölgése, csak hamar ki-gázol belőle a' beteg; erre vagy a' §. 96. elő-hozott példára való nézve, nyert, e' nyavalya gyógyításában olly nagy dísféretet az említett esés vagy seb' gyógyító ital, melly hir, esztendőnként számtalan együgyű népet ront-meg, azt állitván felőle hogy a' valóságos oldal nyilallásban is használhat.

Hufzon egyedik Rész.

A' kolyikának külömb külömbféle nemeiről.

§. 295.

Minden némü has rágást közönséges névvel kolyikának szokták nevezni; de én itt e' név alatt csak azt értem, mellynek fészke a' gyomorban és bélekben vagyon. E' pedig különböző okokból vehet eredetet; és ugyan is hosszú nyavalya ez, melly inkább a' henylő és városi ülve dolgozó mester embereket háborgat, mint sem a' falusi kemény dolog révő lakosokat; erre való nézve csak némely nemeit hozom itt elő, mellyek, a' parafát 's egyéb köz rendnél leg-közönségesebbek. Már oda fel, meg mutattam, hogy bizonyos betegségekben felettébb való izzasztás által gyakorta meg-ölik az embert A' kolyikában pedig erős részegítő italokkal szokták el-vesztetni a' beteget.

Belső tüzes gyulyadástól eredendő kólyikáról.

§. 296. Leg-veszedelmesebb kólyika az, melly a' gyomor' vagy béleknek meg tüzesedésétől (inflammatio) származik. Ez jobbara mindenkor fázás nélkül kezdődik, de rettenetes furdáló fájdalommal érdeklí hását; melly-is mint egy garaditsfonként nevededik; ere gyorsan és keményen verdegel; egész hasa üregiben forró fájdalmat érez; Néha higan megyen hasa, másoknál ellenbe meg szorult és hányás erőlteti, melly-is igen rosz jel; ábrázolja meg-vevesedik, hasa puffad, úgy hogy azt kinja miá nem is engedi illetni; annak fellelte igen nyughatatlan a' beteg. A' vérnek buzgó hévsege olly nagy, hogy semmi némü hivesítő itallal azt nem ölthetni, a' szörnyü nyilaltató fájdalom néha szintén tüpöjére 's ágyékára hat-el; vizelleti kevés és ez-is láng színü; semmit nem alhatik, ezén fints mindenkor. Ha e' nyavalyának eleit nem vézik, és már leg-felső garaditsfra hatott fel gyötrelme, egyszer 's mind véletlenül könnyebbedni kezd, pulfuffa lágyabb ugyan de gyorsabb mint az előtt, ortzája halaványodik, szemei kerületi pedig ón szint mutatnak; lassúan eszelősködik; ereje tellyefféggel el-fogy, ortzája, kezei, lábai, egy szóval egész teste. hasát ki-vévén meg hidegedik; hafa

hasi bőri meg-szederjesedik; végtére egynéhányszor el-ájulván, meg-hal a' beteg. Gyakorta épen halála előtt, fok fertelmes bűdös rúttság indul-meg tőle, az alatt fene-ette bélei miá el véz az ember.

Midőn e' nyavalya fészke a' gyomorban vazyon, ott-is ugyan az elő-számláltt jelek mind fel-találtattnak, de a' furdáló fájdalmat hasa fellő részén, és leg-kiváltképen a' melynek váútskája alatt érzi a' beteg; valamit béveszen mindjárt ki-okádja; gyötrelme szörnyü; hamar el-távozik esztől. E' gonosz betegleg kevés idő alatt meg öli az embert.

§. 297. Orvosságai im ezek.

1. Böven botlátassék vér akar mellyik karjából; azonnal szünteti mind a' fájdalmat, mind az okádozást, és a' több orvosságoknak ereje-is segittetik az által. Gyakorta szükféges az ér vágást két óra múlva vizontag elő-venni.

2. Akár megyen hasa akár meg-szorult, minden második órában kristélyt tegyenek, melly málvá fűből és olajból, vagy olajos árpa vizből készitessék.

3. Mennél többet ihatik a' No. 4. feljegyzett tejes higlágból, vagy málna virágra töltött vagy árpával főtt meleg vizet, annál jobb.

4. Hafára szüntelen meleg vízbe mártott posztó darabot rakjanak, minden órán vagy hamarább is megáztatván ha meg szárad.

5. Hogy ha mind ezekre semmit nem tágnálna a' fájdalom, lágy meleg feredőbe utessék a' beteget, mellynek is igen jeles hasznát tapasztaltam.

Ha végét érte a' betegség, az az ha megszünt a' fájdalom, forrozás, erőt kap a' beteg és alhatik, akkor vagyon ideje, hogy valami gyenge purgatiót vegyen be. Negylőt mannat, és egy könting keserű főt ereszzenek el edés savóba, ilyenkor alkalmassint használ, e' végre egy pohár savó elegendő. Kényes személyeknél csak magába a' manna is elégséges, kiknek az erős purgatió gyomroknak és béleknek, maga e' betegség által öregbítettett érzékenysége miatt, veszedelmes volna.

§. 298. E' nyavalya gyakorta a' vérnek közönséges felbuzdulásától veszen eredetett, és

és ugyan azon okoktól származik, mellyektől az egyéb tüzefféggel járó forrozások, tudni illik felettébb való munkától, hevés időtől, gyulasztó fűszerzamos ételek 's italoktól s. a' t. gyakorta a' kólikának más nemeiből is következik, mellyekkel helytelenül bántak, és belső gyuladás nélkül valának eleinten, de az utánn azt vonták nyakokra; illy példákat a' melegítő orvosságoktól magam is láttam (lásd §. 163.)

§. 299. Tíz napok múlva, minek utánn egy bizonyos Afzifonyt igen kínos kólikától megszabadítottam volna, ugyan azon nyavalya ismét reá jött éjjel; ezt az említett személy csak puffasztó szeleknek tulajdonítván szeretsen dióval főtt vízzel akarta eloszlatni, melly is inkább ártott mint sem használt; erre, a' mint hogy külömben nem is lehetett, meg nehezedvén fájdalmi engem' másnapra kelvén jó reggel előhivatott; pulluffát erős gyors' és keménynek találtam; hafa felpuffadt vala; ágyékát igen fajtalta; kevés vizelletet cseppenként és nagy fájdalommal eresztet; haszontalan has erőltetés volt rajta. Gyötrelme, forrófága, szomjúfága, nyelve szárazfága rettenetesek valának, magam is felette epekedtem állapotján, mellybe a' fűszerzamos ital által önnön magát ejtette. Mi-

nek utánna ér vágás által 28. löt vért botfá-
tattam, kevésfé meg-tesendefedet; egynéhány-
szor meg-kristélyeztettem, és mondola téjjel
böven itattam. Ezekre valamennyire meg-
könnyebbedett; erőltetését az említett kri-
stélyek és tejes italok meg-cnyhitették; agyé-
ka fájdalma alább hagyot; vizelleti bővebben
ment, zavaros vólt és higgadása utánn fok
fárt tett-le, 's így a' beteg meg-gyógyúla;
de abban is bizonyos vagyok, hogy ha tsak
két órával később esett volna rajta az ér vágás,
a' dió viz árát életével fizette volna meg.
Valamig győtri a' kólyika, mind addig sem-
mit se adajanak enni a' betegnek; de még a'
hátra maradt tsékély fájdalmat sem kell kor-
déra vélni, hogy né-talámtán valami meg-
keményedett daganat ne származzon belőle,
mellyből idővel fok gonosz következhetik.

§. 300. A' gyomor' és béleknek meg-tu-
zesedéséből kelevény-is következhetik, vala-
mint más tüzes daganatokból; ezt pedig on-
nan vehetjük észbe ha fájdalmi meg-tesendefet-
tek; ellenbe tsak mint egy terhet érez a' fájó
helyen, azonban még is roszszúl érzi magát,
nem igen kíványa az ételt, gyakran futó bor-
zadosás járja 's erejében éppen elő nem me-
het. Illyen állapotban tsak a' most jelentett
italokkal és leves tésztás eledelekkel tartfák.

Ez

Ez illyetén kelevény meg-fakadásának jelei
között leg-közönsegefebb, ha a' beteg el-ajúl,
mellyre a' fájó hely éppen meg-könnyebbe-
dik, és ha a' genetség a' bélekbe önti ki-ma-
gát, hányásra kényszeríti, szédelgés és rútlág-
nak ízékin el-kitakarodása követi. Ez utánn
fekély rámad a' bélekbe, mellyre, ha helyte-
lenül bännak véle, sorváztó hoszszas hideg-
jelés és végtére halál következik. Egykor
illy nyavalyát tsupán tsak téjjel orvosoltam-
meg, mellyet fölítől meg-fosztván harmad rész
annyi vízzel forraltattam-fel, egyszer 's mind-
pedig minden másod napon tele viz és téj-
ből egy kevés mézzel készítettett, kristélyt-
tettem.

Midőn pedig az említett kelevény a' bélnék
külső réten fakad-meg, olly nehéz állapot,
hogy annak mesterféges orvoslása nem mos-
tani fel tett-tzélomhoz való.

A' rágó epe sártól származó kolyikáról.

§. 301. A' rágó, éles epe sártól eredendő
kólyika furdáló fájdalmokból ismértetik-meg,
elejintén, leg-alább a' két első napokon, rit-
kán járúl forrózás hozzá. Es bátor jelen
vólna-is, mind az által a' pulfus gyors ugyan
de nem erős 's kemény; hafa a' betegnek nem
puf-

V 4

puffad fel sem nem forró, mint más nemeiben szokott lenni; könnyebben mégyen és nem olly veres vizellete; belső hévlege és szomjútága elég nagy; szája keserű; fellyül vagy alól farga epe jár mégyen tőle, gyakorta nagy szédelés is háborgatja.

§. 302. Orvosságai ennek; 1. kristélyek és mézzel egyelitett édes savó; vagy ha savót nem kaphat, a' No. 5. fel-jegyzett kristély.

2. Böven igyon a' fellyebb ditfértt savóból, vagy tiztrommal és pörje gyökérrel főtt vizből, vagy ha ez sem volna kezéd ügyibe, egy kevés mézes etzetet adj.

3. Minden órában vegyen egy egy tésztet, a' No. 32. fel tett orvos italból, vagy ha ez nints egy fél könting az az mint egy ezüst peták nyomó tisztított bor követ.

4. Igen használ ha meleg vízbe mártott ruhákat raknak háfára, újítván mihelyt hűl, vagy melyig erő meleg feredőbe ültetik.

5. Ha erős véres iffú személy, szörnyű nyilaltató fájdalmat és belső égéseket szenved, puffassa kemény és feszültt, ér vágással kell a' belső tüzes gyuladásnak eleit venni.

6. Tlak

6. Tlak kerti vetemények kivált fóska lévvel tápláltassék.

7. Ha eléggé meg-higittatott a' roszsz matéria, ha semmi forrózás nem jelenti magát, azonban nem szünik a' fájdalom, ha alkalmas tisztulása nem vólt, akkor szükfég purgálni, a' véget igen használatos a' 47. No. alatt fel találandó forma.

§. 303. E' kólyika neme fokaknál szintén szokasba mégyen, melyet a' No. 24. meg-irtt porral való gyakor éiéffel lehet el-távoz-tani; azonban, minden felettébb való hús, kővér ziros hevítő ételeket a' téjjel együtt éppen el-kerülvén.

A' gyenge gyomor roszsz emésztésétől eredő kólyikáról.

§. 304. E' név alatt foglaltattnak a' kólyikának mind azon nemei, melyek vagy gyomornak eledelek által lött meg-terheltetésétől, vagy abban régtül fogva öfzve gyültt nyálas enyves matériától, a' gyenge gyomrú személyeknél támadnak, vagy ellenkező eledeleknek, p. o. a' téj és savanyú etzeteleknek gyomorban való öfzve keveredésektől,

V 5

vagy

vagy vastag nehezen emészthető 's megromlott elefégől vésznek eredetet.

Jelei ennek mind az előbb említett okok; kínos gyomor émolygéssel járó fájdalom, melly nem marad úgy mint egyéb nemekben egy helyen, hanem széllyel jár, forrózás és szomjúság nints ezek mellett, ellenbe annát nagyobb a' szédelgés, hányásra való kényszerítés és inkább szüntelen bágyadt, mint sem veres ábrázatja a' betegnek.

§. 305. Ha csak helytelen orvoslással nem ingerlik, ez magában soha nem veszedelmes nyavalya; itt csak egy szükséges tudni illik, a' test tisztulásait bőféges lágy meleg italokkal elő-mozdítani; ezeket pedig mindenütt válogatva találhatni; e' véget jó csak a' tiszta viz-is, egy kéves nád mézet vagy lágy forrás vethetnek belé, vagy szék-fü, vagy hársfa virágot vagy méh füvet igyon gyenge herba thé formán; mind egy, akár mellyiket választják ezek közzül csak bőven igyon benne. Erre vagy fellyül vagy alól ki takarodik a' kár tévő rútság. És mennel hamarabb mégyen az illy tisztulás véghez és mentül bővebb mértékkel, annál előbb könnyebbül meg a' beteg.

Ha

Ha béleiben nagy terhek fekszik, azonban sohonnan magától ki-nem tisztul, fős meleg vízzel kristélyezzék.

E' hitván-matériát csak az is igen oszlatja, ha hafát melegített ruhákkal dörgölik.

Néha ezen nyavalyát szerző matéria, nem annyira fokalága mint inkább érdeklő tispós tulajdonfága miatt ártalmas. Ennek ereje ha feles meleg viz ital által meg tompittatik, minden másféle tisztulás nélkül meg-győzethetik e' nyavalya. Mivel pedig a' bélek nem olly éles érzékenységgel bírnak mint a' gyomor, azért mihelyt ebből amazokba mégyen által a' ragó turha azonnal enyhül a' fájdalom.

Ki-tisztulván a' kint szerző matéria, és gyötrelme is könnyebbedvén még-is mint egy bűdös tyukmony' ize marad hátra torkában; ezt egynéhány dósis porral No. 24. és friss vízzel könnyen meg-változtathatja.

Leg főbb gondja a' légyen, hogy valamedig tellyességgel meg-nem gyógyul, mind addig femmi tápláló eledellel ne éljen.

§ 306. Némelyek balgatagságból, mindjárt szukorral-bé vonyott szerekkel, terjékkal és anis.

anis vizzel, vagy gyalog fenyű magról deszilláltt vizzel, avagy veres borral, akarják meg-állítani a' természeti tisztulásokat; de ez igen veszedelmes szokás, mert csak ezek által szabadulhat meg a' beteg, és a' ki azokat akadályozza, annyit tézzen mint ha a' vízbe haló elött egy szál deszkát elragadna, mellyhez még ragaszkodhatot volna; és ha meg-állítják is azokat az utánn rothasztó és forvasztó nyavalyák következnek; hanem ha a' bölts természet, melly néha minden ellenében verett akadályokat meggyőz, az említett tisztulásokat viszontag meg-indítandja.

§. 307. Másoknál nyilván való kólyika nélkül találtatik az étel nem emésztése; de hányásra való kényszerítéssel, ki-mondhatatlan bágyadással, elájúlással, és hideg veretekkel; néha csak egyedül el-halással jelenti magát; a' beteg minden érzékenységeitől megfosztatik; ortzája el-halaványodik, bécsük inkább csuklik, mint sem okadozik; mélyben és abban különbözik ezen állapot a' valóságos gutta útoftól, hogy itt még-valami lassú pulzus éreztetik, szabadon lehelhet, étel utánn lött roszszúl az ember, hafa körül görtlöt érez. Ha ennyire sullyos, kevés orák alatt el-végzi ember életet. Szappanos és fős erős kristályel kell orvosláfát kezdeni, az utánn anyyi

annyi fős légy meleg vizet igyon, valamennyit lehet; ha erre nem indulna-meg a' hányás, ereszszék-fel a' No. 34. fel jegyzett port 3. részre vízben, ennek mindjárt a' felét adják-bé, hogy ha ez sem hánytatná egy fertály óra múlva ismét a' más felét. Többire mindenkor meg-tér érzékenysége mihelyt okádozni kezd.

A' Szél kólyikáru.

§. 308. Minden eledeleinkben vagy on aer az az levegő ég, de hol több hol kevesebb; ha vagy kéfőbb vagy nem egészen emésztődik meg az eledel, akkor szaporábban támad belölök szeles pára, vagy ha egy helyet görts ramadván a' belékben, mint az erfénynek száját úgy ószve húzza egy helyet a' beléknek üregit, holott által nem mehetvén a' szél előtte való részét annál inkább feliziti, melly tesztés okozza azon tekergő, furdaló és bujdosó fájdalmat mellyet izél kólyikának hívnak.

E' neme a' kólyikának ritkán vagy on egyedül maga, hanem jobbára mindenkor másokkal tárfalkodik, mellyek ezt nemzik, kivált az epe fártol való kólyika, de mindnyájoknak kinokat szaporitja. Jelei ennek, az e-
lőbb

lőbb meg-irtt okok, ha sem forrózok sem szomjúzik a' beteg, ha fel puffadása hasának nem kemény és egyenetlen; midőn a' benn rekedt szelek majd fellyül majd alól jelentik magokat; midőn dörgölik hasát meleg ruhákkal, könnyebbségével indulnak a' szelek, és ha azok ki takarodása után annál inkább enyhül fájdalma.

§. 310. Midőn ezen kólyika, más nemű kólyikától eredt, akkor különös orvoslásra nintsen szükség, mert az fő szerző kólyikát meg gyógyítván ez-is tágul 's el-mulik.

Midőn pedig ez a' neme csak magánosan volna jelen, melly állapot a' levegő éggel bővülködő, az az szeleket okozó, étel 's ital-tól függ; minémű az új must, söt, némely gyümölcstök és kerti vetemények. Kristály az orvossága ennek is; azon kívül dörgöljék hasát meleg ruhákkal; igyon bőven valami fűszerfzamos meleg vizet, kivált szék füvet herba thé gyanánt, mellyhez valami nád-mezzel bé tfinált szert vagy terjéket lehet tenni: A' hol már majd meg szűnik a' fájdalom, ha sem forrófága sem borzadozása nintsen, de még-is erőtlen gyomra, olyankor valami jó fűszerfzámmal főtt bort, vagy gyomor erősi.

fitő égett bórt ihatik, melly is minden másféle kólyikában tilalmas, ezen kívül.

§. 310. A' kire szintén rá szokott a' kólyika, jele a' gyomor erőtlenfégének és rosz emesztésnek, azért ezt kell segiteni; más külömben egéssége meg-tekkenvén más hófz-as nyavalyák követik.

A' test meg-hülésétől eredendő kólyikáról.

§. 311. Gyakorta meg-esik, hogy meg-fázván ember kivált lábain és alsó tagjain, kólyikát kap, mellyben minden spiritusok és vért fel buzdító szerek értalmalak; ellenben igen könnyen tágul, ha a' lábak meleg ruhákkal meg-dörgöltetvén, az után egy darabig meleg vízben tartattnak, a' mellet szék fű vagy bódza virágból készített herba thé bőven iszik a' beteg.

Még-hamarább meg-fzabadul ha mindjárt ágyba feküvén meg-izzad, kivált lába szarain. De a' hól felette nagy a' tájdalom, szükséges a' krystély.

Egy bizonyos aszfzony ember, nyári napokon utazásban nagyon meg-melegedvén, lábait jó hives viz forrásba tette, azonnal ret-

rettenetes kólyika jött reá. Ennek gyomor melegítő szereket adának; de azokra annál roszszabbúl lött; az után purgatiót vert bé, de arra is még-roszszabbúl érzet e magát; harmad napra, egy két órával halála előtt hivatának engem.

Illy állapotban, ha ifzonyú kint szenved a' beteg, mindeneknek előtte eret kell vágni, az után lágy meleg vízzel kristélyezni, lábait először egy darabig meleg víz gőzével párollyák, ofztán áfztassák benne; téjjel e legyített 's forrón bodza virágra töltött vizet melegen igyon bőven; után egy gran nyomó afiumot vegyen bé, ha még így sem könnyebbedne-meg, hólyag szivató hasztromokat rakjanak lába száraira, ezeknek nagy hasznát láttam.

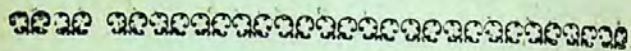
§. 312. Ki-tetzik e' részbül, hogy a' kólyikában igen vigyázva kell bánni az erős spiritusokkal és gyomor melegítő orvosságokkal, és hogy ezek okai lehetnek a' beteg halálának. Ezeket azért nem tanátslom; ha pedig nem tudhatják mindjárt, mi okból támadt legyen a' kólyika, ott e' következendő három féle orvoslást javaslom, melly sohol nem árthat, ellenben annak minden nemeiben, ha csak nem felettebb íüllyos, bizonyosan segít: úgy

úgy mint-1. Gyakorta való kristélyezést. 2. Bölcses meleg herba thé forma italt, ha csak bodza virágból is. 3. Meleg kötéseket hálára; leg-jóbb tfupán a' meleg víz.

§. 313. Az olajos szereket azért nem hoztam itt elő, mivel a' kólyikának kevés nemeiben használnak, mind azokban pedig, mellyekről eddig ízólottam, ártnak; annak okáért, azokat éppen nem javaslom, holott több okokra való nézve kárt tehetnek.

§. 314. Noha a' hosszúas betegségek, nem az én mostani fel-tett szándékomhoz valók, minemű a' sokáig tartó kólyikának neme melly sok esztendőig kínozza az embert: mind az által itt csak azt tartoztam meg jelenteni, hogy annak eredeti, belső részeknek megdugodásából 's keményedéséből, vagy pedig az epe el készítéséhez tartozandó részeknek valami hibájából származik, és hogy 1. az illy betegek nagy szorgalmatossággal óják magokat, minden erős, éles, hevítő szerektől, hánytató és purgáló eszközöktől, Elixiriümöktől s. a' t. 2. Azoknak, kik nékiek tfalhatatlan és hirtelen orvoslást ígérnek hitelt ne adjanak; ezeket mind himpeléreknek és kurittyoló orvosoknak tartfák, kiknek kezek alá adni magát, veszedelmes dolog. 3.

Abban bizonyosak lehetnek, hogy csak rendszer élet folytatása és gyenge orvosságokkal hosszú ideig való élés által, juthatnak előbbeni egészségekhez. 4. Mindenkor az forogjon elméjekben, hogy könnyebb nékiek ártani mint sem használni és hogy az ő nyavalyájok tudós 's próbált orvost kíván.

Huszon kettődik Rész.

A' belek egy másba tekeredésekről melyet Misererének-is hívának, és a' köldök tömörül
(cholera morbus)

§. 316.

E' két nyavalya falú helyeken izámtalan embert öl-meg, a' köz nép nem is tudván veszedelmeknek okát, és gyarlóságból azt babonás igazetnek 's varáslátnak tulajdonítván.

§. 316. A' miserere, irtóztató nyavalya. Midőn akár-mely okból a' belek úregi úgy annyira meg dugódott 's rekedtt, hogy az emésztett ganéjt éppen által nem erefztheti, mely

miá

miá erőlködő ereje rend szerént a' vég bél felé szolgálván meg-fordúl és az emésztett ganéjt-is a' beteg' torkán hajtja ki.

E' nyavalya közönségesen hosszúsas hás szorulás után következik; de néha a' nélkül is támad, holott egy helyen kivált a' köldök körül furdaló fájdalmat érez az ember, mely hová tovább szintén leg-felső garádtfáig nevededik, egyszer 's mind felette el-bágyad, melyeknél kemény daganat, mint egy által övedzi hafát, nagy zörgés korgás hallatik benne, a' szelek száján takarodnak ki, melyekre hányásra való eröltetés következik; arra mindjárt egynéhány izben hányás érkezik, mely-is mind addig szaporodik, miglen valamit csak bé-vészen rettenetes kinnal ki-veti. Elejintén csak azt hánya ki, a' mit leg-utóbb evett; az után lárga fárt és a' mit iszik; ezek után büdös 's rothadt rútfág következik, és mikor már a' nyavalya leg-súlyosabb olyat okádik mint a' ganéj, mely al felén szokott ki-tisztulni, de hasonlatosabb a' dög húshoz, mely már meg-rothadt. Ha erős szagú kristélyekkel kristélyezték, ezeknek szagát-is érezhetni a' ki okadott matérián; de soha nem tapasztaltam hogy vagy valóságos ember ganéj, vagy a' kristélyek' matériája, vagy az al felben tétetett tlapotska ment

X 2

vól.

vólna ki-torkán. Ha ez valósággal így állítatnék lenni, nehéz vólna modját megfogni, miképen mehetet véghez. Az' idő alatt hasa tellyességgel meg szorúl; fel-puffad, vizelleti hol meg-reked, hol pedig sürü és büdös. Pulsusá, melly elein kemény vala, gyorsabbá és gyengébbé válik; ereje egészen el-fogy; ezelősködik, tsuklik és minden inait a' görts rángatja vagy a' nyavalya ki-rontja; végfő tagjai el-hidegedvén ér szökését alig tapogathatni végtére az okádozás és minden kínai meg-szünvén élete-is el-fogy.

§. 317. Itt mivel nagy veszedelemben forog a' beteg élete, mihelyest meg-fajditjuk e' nyavalyát, azonnal minden halogatás nélkül annak szükséges orvoslásához kell látni. Ebben leg-kissebb hiba-is halálos, láttuk is hogy az erős italok kevés idő alatt meg-ölték a' beteget. Egy bizonyos fiatal személyhez a betegségnek második napján hivattattam, melly azonban sok terjéket vett vólt-bé; ennek semmi nem használt és harmad napon ki-múlt e' világból.

E' nyavalyát szintén úgy kell orvosolni, valamint a' túzes gyuladástól eredendő kólyikát (colica inflammatoria); tsak az az egy különbség vagon e' két nyavalya között, hogy

hogy ebben hasa tellyességgel meg-szorúl, ellenben az okádás szünés nélkül gyötri.

Mindjárt 1. vért bőven botfássanak, ha késon nem hivattatott az orvos, midön már ereje tellyességgel el-fogyott.

2. Lágyító kristélyeket készítsenek, árpa vizből, mellybe 10. vagy 12. lót olajt tegyenek.

3. Azon kell lenni hogy az ifzonyú okádozást a' 48. No. fel-találendő tőppökkel meg-allítsák.

4. Valami fájdalom enyhítő, nedvességeket hígító 's hivesítő italt melly egyfzer 's mind hasát 's vizelletit is meg-indithatya gyakran de kevesenként igyon; e' véget igen dírtéretés a' 49. No. alatt meg-irtt savó, vagy a' hol ez nints mézzel elegyített savót, vagy az 297. §. 3. tzik: fel-jegyzett italokat adják.

5. Lágy meleg feredőbe tegyék a' beteget 's mind addig hagyák benné, míg el-fizenedheti, így tfelekedvén naponként egynéhányszor.

6. Ha mind ér vágás, feredő, kristély, 's külfő kötések semmit nem használnának, ottan dohány kristélyhez kell nyúlni. Mellyről alább, a' vízben fültt emberek' fel-éleztéséről való részben bővebben szólunk.

Bizonyos személyt e' nyavalyától meg-szabadítottam, ér vágás után purgatiót adván neki, minckel' előtte szintén a' feredőbe akart volna bé-menni.

§. 318. Ha miglen jó erejében vagy a' beteg, az alatt enyhül nyavalyája, egyfzer 's mind pulsu' is jobban jár; ha ritkábban okádozik, nem-is olly fertelmes rútfagot hanyak, ha valami mozdulást érez belseiben, ha háfa meg-indúl; ha egyfzer 's mind erejében nevededik, jó reményfég lehet meg-gyógyulása felől; de a' hol ezek nintsenek, hirtelen halál éri. Halála előtt néha úgy tertzik mint ha könnyebbedne fájdalma; egyfzer 's mind rend' kívül fok-izonyú bűdös rútfag megyen el-tőle; el-ájul a' beteg, hideg veritek üt-ki rajta 's meg-hal.

§. 319. A' köz nép e' nyavalya felől azt állítja, hogy csomóba kötődik vagy tekeredik az illy betegnek béle, melly' okból ón golyóbist, vagy fok kénésőt nyeletnek-el vélc.

le. De az illyetén csomók csak lehetetlen képzelésből állók; mert ugyan-is hogy támadhatnának ezek, holott azoknak egyik vége a' gyomorral a' másik pedig a' vég hurkával el válhatatlanul öszve szerkeztetett; de e' nyavalyának fok különböző okai vagynak, mellyek a' holt testek mesterfégés fel bontásból találtattak fel. Ez igen ditiéretes szokás, melly az orvos tudományának gyarapítására nagyot használ; és bár közönségesebb volna hazánkban, 's ne ellenzenék hanem inkább kötelességeknek tartanak azt meg-engedni; ha kötelessék vagyunk azt tselekedni, a' mi a' tudományoknak elő mozdítására szolgál. Itt az említett okok' elő-számlálásába, hozzáfazan nem erezkedem; de akár minéműek legyenek azok, bizonyos, hogy az ón golyóbistok' el nyelése mindenkor, a' kénéső pedig gyakran ártalmas, mind egy mind más a' nyavalyát nehezítheti, és a' meg-gyógyulásban akadályt tehet.

Vagyon-még a' misererének egy különös neme, melly a' meg-szakadásból (Hernia) következik, erről másutt bővebb említést tések.

A' köldök tfömörrül.

§. 320. A' köldök tfömör vagy Cholera morbus, olly nyavalya, mellyben szaporán, nagy bőléggel és fájdalommal indul meg, mind a' has, mind a' fellyül való okádozás.

Szelekkel, has puffadással és lassú fájdalommal, de nagy bágyadással jön emberre; ezekre vagy szapora has-menés vagy bőléges okádozás következik, és egy a' mást nyomban éri. A' mi ki tisztúl sárga, zöld, barna, fehér vagy fekete; belső része igen fáj; puffasza hidegteleős, elein erős, de a' fok tisztulások után meg-erőtlenedik. Vagynak oly példák is, hogy egy óra alatt szájszor is hirtotta székre a' beteget. Szem látomást megapad az ember; és a' hol süllyos a' nyavalya, három vagy négy óra múlva meg-sem ismerhetné a' beteg személyét. Ha igen meg-bágyadt a' tisztulástól, annyira gyöttri labáiban 's azoknak ikráiban és karjaiban lévő fájdalom, mint az mellyet béleiben szenved. A' hol semmi úton módon nem lehet segíteni, ott tfuklás, inak' rázogatósa 's külső tagok' el-hidegedése következik; egy más után el-ájul, az alatt, vagy nyavalya ki-törése között, meg-hal a' beteg.

§. 321. E' nyavalya, melly az epe sárnak meg vesztegettetett vóltából származik, közönségesen sz. Jakab. és kis Aszfzony havában uralkodik; kivált ha rend kívül nagy a' hőség és gyümöltés nem termet, melly a' test nedveslégeinek rohadásra való hajlandóságát akadályozza, 's enyhíti.

§. 322. Inkább rettentő e' nyavalya mint sem veszedelmes, nem is annyira ifzonyú mint az előbbeni; mert ugyan-ís sokan fel-épülnek belőle.

Annak okáért szükséges. I. A' rágó epe sárt bő italokkal fel-ásztatni, mellyeknek leg-főbb erejek vagyon a' tispös nedveslégek' meg enyhítésében; holott mind az valami az erőz erőt érdeklí, ártalmas. Erre nézve igyon és kristélyezteffék, vagy árpa vizzel, vagy mandola téjjel, mellynek hasznát magam is gyakorta tapasztaltam, vagy kenyér béivel főtt vizzel, melly illy formán készítetik, tudni illik egy font piritott kenyeret, három vagy négy pint vízben fél-óráig főzenek, mellyre a' zab kenyér leg-alkalmasatobb. Jó a' pergeltt rofor is porrá törvén vizzel fel-forralni, 's azt innja.

Vagy így: egy kakast avagy egy font borjú húst, főzzenek egy óráig 3. pint vízben, 's annak levét gyakran hőtpölje, ez állapotban igen használ. Igen jó a' lágy meleg savó is, vagy a' hol kaphatni, a' köpültt tej meg-annál-is használatosabb. De akár-mellyiket válasszák szükség hogy abból sokat igyon; annak felette minden második órában meg-kristélyezzék.

2. Ha erős, izmoz, és vérrel bővölködő a' személy, pulsuja kezdetben erős, fájdalmi rettenetek, mindjárt elejében egy két ér vágással enyhülnek kinal, és a' következő orvosságok annál hathatosban munkálódnak. Láttam hogy az első ér vágásra mindjárt meg-szünt az okádozás.

Őt vagy hat óra múlva meg-könnyebbedik a' nyavalyának súlya; de akkor sem kell félbe hagyni az orvosságokkal való élést; mert csak hamar ismét vízszá tér. De azért nem szükség az orvoslás' módját meg-változtatni.

3. Közönségesen addig, míg meleg feredőben ülnek az illy betegek könnyebbséget éreznek, és noha abból kimenvén viszont meg tér a' nyavalya, mind az által azért még-

még-sem kell félre tenni a' feredést; annál-is inkább mivel az utána némellykor hosszúság könnyebbség következik. Sokáig kell beane tartóztatni a' beteget, hogy az alatt 7. vagy 8. tésztét ihassan a' No 32. fel-jegyzett laxáló italból, ez igen jelesen használt. Mert ugyan is meg állítatott a' hányás, és ki kelvén a' feredőbűt, rend kívül bőven indult meg széki egynéhányszor, mellyek által a' nyavalyának nagyobb súlya meg enyhítetett.

4. Ha a' fok tisztulásokon hamar meg-ijedvén, azt szaporán, terjékkel, fodor-méntavizzel, fehér mák levével, mák réjjel, mithridattal s. a' t. meg akarják gátolni; két baj közül egy bizonyosan követi; mert vagy még-inkább meg-nehezedik a' nyavalya, mellyet is gyakorta tapasztaltam; vagy ha meg-történik is, hogy a' tisztulások azokkal meg-állítatnak, sokkal veszedelmesebb állapot következik utána. Midőn egykor bizonyos személynél e' nyavalyát terjékből, mithridát és olajból álló orvosságokkal meg-állították volna, 's arra forró hideglelésbe 's hagymazsa esett volna a' beteg, kéntelenítettem purgáló szerekekkel meg-rekedtt tisztulásait vízszá téríteni. Az említett szerekekkel azért csak ott kell élni, a' hól a' pulsus gyengesége, rend kívül való erőtlenség, egy mást

mást érő görtfös inak rángatási, és az eről. kódo erőnek meg tsekkenése, jelentik, hogy a' természet ereje majd egészen el-fogy. Illyenkor minden fertály órában, az 50. No. alatt fel tett orvosságból egy egy kalányit adjanak-bé, de azonban is a' fellyebb említett italok által a' benn sültt epe tart higitfák. El telvén pedig az első óra, az utánn t'ak óránként még-nyóitz izben vegyen bé a' most d'rtétt orvosságból. De másodba is jelentem, hogy soha ehez hamar 's időnek előtte ne folyamodjanak, hanem ha az előbb említett jelek azt kívánák.

§. 323. Midőn könnyebbedik a' beteg, akkor mind a' fájdalmak mind hafa tisztulása és szomjúsága is enyhülnek, ere szökésé ugyan szaporán de rendesen jár; néha ugyan álmos leszén a' beteg, de a' vidámitó álom, az utánn még-kéőbb következik. Azonban a' fellyebb d'rtétt orvoslást félbē ne hagyja, t'ak kevesebbet vegyen bé. Akkor olztán teltzás leveleket adhatnak néki; ha pedig már tellyességgel meg-szünt a' tisztulás 's erőltetés, de még-igen bagyadtt és érzékeny a' beteg azon levek mellet lágyan készített tyukmonyat is ehetik; az utánn a' betegségből fel-epülőknék diaerájokhoz tartsa magát; és No. 14. meg-irtt porokkal éljen, mellyekből minden nap

nap reggel és estve egy egy dólist vegyen-bé ez által jobbúlása segittetik.

Hufzon harmadik Rész,

A' has menéfrül.

§. 324.

Kiki jól isméri e' nyavalyát, a' köz nép pedig hás folyásnak vagy has-tekerésnek is nevezi.

Ennek meg-fenekedett régi nemei is vannak, mellyek a' természet' erőtlenségéből származnak, de ezekről itt nem ízólunk.

A' melly has menés hirtelen esik emberre, úgy hogy egyéb elő-járó postáit nem tapasztalyák, hanem t'ak valami étel nem kívánást, izomboknak és térdeknek nehézségét, melly sem fájdalmat sem forrózást nem szerez (néha ember előbb éppen semmi baját nem érzi) az illyen, mondám inkább hafznál mint sem árt; mivel a' gyomorban és bélekben régtül fogva öfzve gyúltt hitván metériát ki-

ta-

takarítja, mely, ha így ki-nem tisztult, más nyavalyát gerjeszthetett volna; főt nemcsak nem erősíteni az illy has menés tiltunket, hanem inkább erősíti és könnyebbiti.

§. 326. Azért távúl legyen hogy azt megállítsuk; mert ugyan is magába megfzünik, minden orvosság nélkül, mihelyest a' kár tévő nedvességek ki-takarodnak; csak kevesebb eledellel éljen, mint az előtt; a' húst, rojált, és bor italt el-hadja; ellenbe csak leveleket, valami ázalékkal és vagy főtt vagy nyers gyümöltfélél éljen; azonban többet igyon mint annak előtte. Leg-alkalmasabb ilyenkor az igaz árva leány hajával főtt víz. Minden terjék, tsukorral-bé tsináltt bé-vonott 's más afféle szerek itt haszontalanok.

§. 326. Ha öt vagy hat napnál tovább tart e' nyavalya, 's a' beteget igen el-erősíteni, vagy nagy rágás éri de kivált ha nagyon erőlteti gyakor le-ülésre, ottan meg-kell állítani. Arra való nézve mindjárt a' forró hideglelésekben rendelt diatára igazittassék; és ha a' has folyas mellett, étel utálás, bőfőgés, nyelvnek tisztátalan motskoffága száznak rosfsz keferű ize, vagyon, adják bé a' No. 35. fel-jegyzett hányrató port. A' hol pedig mind ezen elő-számláltt jelek fel nem tá.

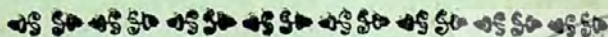
előítatnak, vegye-bé azt melyet No. 51. fel találsz; mely utánn három óra múlva óránként egy egy télsze ösztövéer hús levét igyon.

Ha ezekkel meg-gátoltatván a' has folyás egynehány napok múlva ísmét vizsgálja térne; ez azt jelentené, hogy még sok hitván ragadó materia maradt hátra a' bélekbe 's gyomorba, mellynek ki kellene tisztálni. E' véget tisztítottassék valamelyikkel a' No. 21. 23. vagy 47. alatt lévő orvosságok közzül, arra két nap egymás utánn a' No. 51. megirtt pornak felét korán reggel adják-bé.

Azon a' nap mikor a' No. 35. vagy No. 51. alatt való porokkal élt, egy kevés terjéket vegyen-bé ejtfszakára.

§. 327. Gyakorta semmit nem gondólnak a' has menéssel, és szokások szerént jól élzenek 's isznak; mely miá igen el-hofszafodik és el-erősíteni a' beteglég. Illy állapotban a' No. 35. alatt lévő porral kezdjék az orvoslást, az utánn minden másod' napon, négyszer egy más utánn a' 35. No. alatt fel-találando port vegye-bé, az idő alatt pedig csak kenyérral főtt vízzel, vagy sovány tyuklévben főzött riskásával éljen a' beteg (lásd a' a'.

a' 37. §.) Nagyon használnak itt a' gyomor erősítő flastromok, vagy ha borban főtt, erős szagú fűvek' levébe posztó darabakat mártván melegen rakják hasokra. Minden hideg és nedves dolgokat el-távoztassanak, mivel ezek a' has folyást, ha már egynéhány napok. túl fogva, meg-szünt vólna is, viszontag meg-újítják.

Hufzon negyedik Rész.

A' vér hasról.

§. 328.

A' vér has olly nyavalya, melly nagy erő- vesztéssel, kínos has rágással, és le- ülésre való gyakor erőltetéssel jár. Jobbára mindenkor valami kevés vér látzik a' ganéj közt, de nem mindenkor, nem-is szűkség- képen kívánatik ezen jel a' valófágos vér hasnak meg-határozására, (definitio) mert a' hol ez jelen nintsen-is, még-is, szintén olly veszedelmes vér has lehet, mint amaz.

§. 329.

§. 329. A' vér has többnyire közönsé- sen szokott uralkodni; néha Sz. Jakab havá- nak végén, de leg gyakrabban kis Afzszony havának elein áll-bé, és mind addig tart míg derek támadnak. A' nyári nagy hévfég a' vért és epe fárt meg vesztegeti; valameddig a' meleg idő tart eléggé gőzölög a' test (lásd azelő-járó oktatásnak 31. öld) mihelyest hi- vesedik az idő, kivált reggel és estve imez tsekélyebben mégyén; annál is inkább, mivel a' test' nedvességei meg-sűrűdnek. Illy álla- potban a' beenn rekedt sós, rágó nedvesség a' bélekre rohanván azokat fájdalmasan ér- dekli; mellyre has rágás és folyás következik.

Az illy vér has minden tartományoknak közönséges nyavalyája; de ha az említett okhoz még más-is járuland, melly a' vért meg- vesztegetheti, úgy mint ha egy szoros helyen sok nép rekesztetik-bé, p. o. ispitálokban, táborokban, tömlőtzőkben, holott dögös tulajdonfágot véssen-fel e' nyavalya, melly az első okhoz járulván, igen veszedelmes pusz- titást téssen.

§. 330. E' nyavalya inkább közönséges fázással mint sem borzadozással kezdődik, melly-is egynéhány orákig szokott tartani, tflak hamar el-vész minden ereje a' betegnek;

Y

mi-

minek előtte hafa meg-indúl, fokkal előbb keferves rágáfokat fzenved belső részeiben; szédeleg és okádozásra kényszeríti; szinc bágyadt; azonban pulsfussában semmi forrózás nem tapasztalható, csak hogy gyengén vér; végtére hafa-is meg-indúl; először csak hig sárga matéria mégyen tőle, de osztán raknyos nyállal el-elegyedik, melly között gyakorta véres ravátolás is lázlik; annak színe különböző; barna, zöld, fekete, vagy higabb vagy bűdösebb; le-ülése előtt keferves has tekerést fzenved; és gyakran erőlteti székre menni, úgy hogy 8szor, 10, 12, sőt 15ször-is hajtja egy ora alatt, ez által ingereltetik a' vég hurka és így haszontalan erőltetés kaptfolodik öszvé a' vér haszál; és a' vég hurkának le-fzállását szerzi; a' beregforra rettenetes. Néha geleszta, enyves sár, mint ha a' bélek oldaláról vakárták volna-le; és darabos alutt vér mégyen el tőle.

Midőn már leg-fellyebb hágott a' nyavalya, meg-tűzesednek a' bélek; és vagy fekély vagy fene esik beléjek; székin genyetség és bűdös fekete viz mégyen-el; ezekre tsuklás következik és eszelőség, hova tovább inkább gyengül pulfussa; hideg veriték út-ki rajta, gyakran el-ájul 's meg hal.

Ha.

Halála előtt néha bolond hagymázba-is eszik. Két személynél különös ritka történetet láttam, tudni-illik ezek halálok előtt semmit le-nem nyelhettek.

De többnyire szelidebb e' nyavalya; nem is erőlteti olly gyakran a' le-ülésre, 's leg-fellyebb 25. vagy 40szer. napjába. Tisztulása között nints sok idegen matéria és vér is kevés mégyen tőle. Valami ereje meg-matad a' betegnek, lassan meg szűnik az erőltetés 's vér folyás, ganéja sürüdik, az étel kívánás, étom 's egy izóval előbbeni egéssége meg-tér.

Sokaknál leg-kissebb torrótság sintsen; melly itt ritkábban történik-meg, mint sem a' közönséges has menésben.

Néha keveset vizell; fokaknál csak híjába való erőltetés vagyon, melly-is fájdalomnak és gyótrelemnek egyik kút feje.

§. 331. Leg-főbb orvosság e' nyavalyában a' folyúl való hányás. Ha a' hol ellen álló okok (contra indicantia) nintsenek, mindjárt elejntén a' No. 34. diltértt orvossággal el-lend, gyakorta eredetiben egészen meg-fojtja a' nyavalyát, leg-alább mindenkor meg-rövidíti. A' No. 35. alatt való orvosságnak-is

itt igen hatható ereje vagyon; és fok ideig valóságos tulajdon képen gyógyító (specifi. cum) orvosságnak tartották e' betegségben; ez jólehet nem éppen felhasználatlan eszköz, de igen hasznos. Ezzel a' Brasiliánusok szokása szerént is élhetni, kikről leg-elsőször tanulták meg erejét, és onnan hoztattott hozzánk; két kőnting vagy 2. sűsták nyomó Ipecacuankát, egész éjjel ásztatnak 8. lőt lágy meleg vízben, azt meg-szűrven reggel éjóra meg iszják. Ugyan azon hátra maradt portra ismét két nap egymás utánn, szintén annyi vizet töltnék hasonlóképen tselekedvén vele, mint először. Első nap többet, másodsor kevesebbet, harmadszor leg-kevesebbet okadozik utánna. Ha mind ezekre ritkábban kerül-elő a' le-ülésre való erőltetés, jól jelent; de ha nem szűnik, hosszszas és megátalkodott betegség lesz belőle.

Mindjáraft szorgos diaeta alá vetetessék a' beteg, és valamig jobban nem leszzen mindenféle hús eledelt szorgalmatosan el-távoztasson. Itt leg-hasznosabb ital az, mellyet No. 3. feljegyzettünk.

A' hányás utánn következendő nap két dósisra osztván a' No. 51. feljegyzett port adják-bé. Az utánn való nap, tšak a' diszért italt

italt igya; negyed napon ismét rhabarbaru-mot vegyen-bé; ez utánn közönségesen alább hágy sűlyából a' nyavalya; az utánn még-egynéhány napokig a' fellyebb ajánlott diaetához tartsa magát, végtére ahoz, mellyett a' fel-épülő személyeknek javoltunk.

§. 332. Néha a' vér has gyuladó tüzes forrózással jelenti magát, pulssusa hideglelős, kemény, tellyes, egyfizer 's mind nagyfő, és vékonya fájdalmi járúlnak hozza, 's hasa fel-puffad; illy állapotban eret kell vágatni; naponként 3. vagy 4. kristélyt a' No. 6. szabott rend szerént tenni, és bőven itatni véle a' No. 3. meg-itt fött vizet.

Midőn minden fene félelme el-múlt, az előbbeni sban fel-tett orvosláft kell követni, de a' hánytató orvosság nem szűkleges és ha előbb igen veszedelmes fen mutatta volna magát, azontúl purgáló eszközöket kell elővenni, 's leg-elsőször azt, mellyet No. 11. feljegyzettünk, az utánn vége felé a' rhabarbarát.

Gyakorta tšak lágy meleg itallal gyógyítottam-meg a' vér-hasat, mellyből minden fertály órában egy egy tšészszét rendeltem. És talán jobb volna ha ezen együgyü eszközhöz, melly semmi kárt nem tehet, tartanánk ma-

gunkat, mint sem más mesterféges orvoslás-hoz, mellynek kimenetele bizonytalan.

§. 333. Az is meg-történik hogy a' vér has rothasztó hidegleléssel kaptfoltatik öszve. Illyenkor kéntelenítettünk a' hánytató orvofág után, purgáló szereket adni, mellyek No. 23. vagy No. 47. és mind ezek mellett egynéhány dófist a' No. 24. alatt, fel-jegyezettek, bé-adni, minek előtte a' rhabarbarához fogjanak. No. 32. fel-találendő orvofág itt kiváltképen halznos. E' helyett airtott bor követ-is vehetnek, mellynek amához hasonló, és a' vér has gyógyítására elegendő, creje vagyon.

Múltt 1755dik. eiztendőben, fokféle rothadt indulatú hideglelések után, közönelges vér has következett, mellynek in ehez hasonló tulajdonsági vóltanak. Leg-elsőben a' No. 34. az után No. 32. alatt lévő orvofágokat adtam. A' rhabarbarát tfak keveseknek. azt-is vége felé adtam. Illy formán 4. vagy 5. nap alatt majd mindnyájan meggyógyultak. Mások, kiknél nem lehetett hánytató szerekekkel élni, vagy másféle nyavalyajárultt hozzá, hoszfazabb, de nem veszedelmes vólt e' nyavalya.

§. 334. Ha dögös természetű a' vér has (lásd §. 244.) akkor a' No. 35. meg irtt por után, szükfég azokat, elő venni mellyek No. 38. és 39. vagynak fel-téve.

§. 335. Ha már egynéhány napokig fekütt a' beteg, és az alatt vagy semmi, vagy roszfz orvofágokkal élt, úgy kell hozzá latni, mint ha tfak most betegedett vólna-meg, hanem ha különös környül álló dolgok azt tiltanak.

§. 336. Egy kis idő múlva ismét gyakorta meg-tér e' nyavalya; ez pedig vagy étel és italban lött hiba miá, vagy meg fázásból vagy hevülésből esik-meg. Ezt el-kerülhetni; el-távoztatván elő számláltt okait, meg gyógyíthatni pedig, ha újlag szoros praebenda álvetteik a' beteg, azon fellyül a' No. 51. alatt való porból egy dófist bé-vészén. Hogy ha pedig nyilván való ok nélkül térne vilzsa, mint új betegséggel úgy kell vélc bánni.

§. 337. Gyakorta a' vér hashoz változó hideglelés-is járul (febris intermittens); itt először a' vér has kell orvosolni, az után a' hideglelést. Azonban ha mód nélkül sülyös vólna a' hideglelés, lehet a' 259. §ban rendeltt módra a' kinával élni.

§. 338. Közönléges de tévelygő vélekedés az, hogy a' gyümöls ételtől származik vagy inkább el terjed a' vér has. Ennél hamisabb állitomány nintsen; jólhet hitván éretlen gyümölsítől kólyika vagy has menés származhatik, de leg-inkább belső részeknek megdugodásai, inakra és a' küllő bőrre szálló betegségek, de közönléges vér has azoktól soha nem támadhat. Sőt inkább minden nyári meg értt gyümöls, valófagos oltalmazó ezköz e' nyavalyától. Leg-nagyobb baj, melyet szerezhet, abból áll, hogy mivel hathatósan higitja és ritkítja testnek minden nedvességeit, leg-kiváltképen pedig a' sűrű epe sárt, mellynek fel-aszattására tulajdon ereje nagyon a' gyümöls levének, ezen okból néha has me-nést indit, de ugyan ezen has folyás özi meg-embert a' vér hasról. Múlt 1750. és 1760-dik. esztendőben bőven termet volt a' gyümöls, akkor pedig sohol nem hallottak hirt a' vér hasnak. Veszszük ezbe mostani időben ritkább és szeidebb e' nyavalya mint az előtt volt; ha ez igaz, másnak e' változást tulajdonítani nem lehet, hanem csak egyedül a' a' gyümöls fák szaporadásának, melly miá a' gyümölsfel bővebben élhet a' nép mint annak előtte. Mibelyt láttam hogy a' vér has kezd uralkodni, kevesebb hást és több gyümölsöt ettem, és így mindenkor ment voltam tőle, ha.

hasról képen más tudos orvosok is ezen példát nagy haszonnal követik.

Egykor egy házban 11. személy feütt vér hasban, ezek közzül kilentz szomat fogadván gyümölsfel élt; így mind a' 9. fel épült; az öreg Anyok pedig egy gyermekkel, kit többi között leg-inkább szeretett, tanátomat nem követvén meghala. Mindjárt eiejntén módja szerént, égett borral olajjal és fűszerezámokkal éltette a' gyermeket, mindenkéül gyümölsöt szorgalmatosan elkerülvén, el is vesztette unokáját, magát is hasonlóképen orvósolván, hasonlóképen ölte meg.

Midőn 1750dik. esztendőben feletébb nagy pusztitást tett volna a' vér has, megtiltattott közönlégesen a' gyümöls; azonban közzel Berna városához egy majorfágban 11. személy lopva fok szilvát evet, és így mind ezek mentek valának e' nyavalyától. Tlak a' kottis el hitetvén magával, hogy a' gyümöls árt, new akart azzal élni, és veszedelmes vér hasba eset.

Egy Helvetiai Regimentet, melly Frantzia országnak déli tartományiban feütt, majd egészen el-pusztított e' nyavalya. A' kapitányok egynéhány darab szölöt ki-arendálván oda.

oda viterék a' beteg katonákat, a' többinek kik erőtlenségek miatt otthon hagyattak, haza horták a' szőlő gerezdeket; az egészségek pedig egyebet semmit fém edtek. Ez után egy sem hólt 's nem-is betegedett meg-többé.

Bizonyos Praedikátor vér hasba esvén, a' szokott orvoslagokkal meg-nem orvosoltathatott. Látván szerezte nekik tengeri szőlőt, igen meg kívánta; hét órától fogva reggel, este kilentz óráig három fontot evett meg-belöle; már az nap jobban lett, más napra kelve tökéletesen meg is gyógyult. Krikpatrik Ur jelenti e' könyvnek Anglus nyelvre való fordításában, hogy egy híres Doktor ha Artya halála után, tengeri szőlővel bőven élven szabadult meg e' nyavalyától, és 1762-dik esztendőben London városában uralkodó vér hasnak helyes le-írásában, jegyzette fel egy tudós Baker P. névű Orvos, hogy valakik akkor fok gyümölcselel éltek, vagy éppen nem, vagy tlak igen gyengén, estek a' vér hasba.

Számtalan hasonló példákat hozhatnék itt-elő; de ezek elegendők lehetnek, még a' leg-hiteltlenebbek' meg-győzertetésekre is, azonban ez nekem igen fontos dolognak lázott len-

lenni. Távúl legyen hogy meg-tiltáffek a' gyümölcse, midön a' vér has uralkodik, hanem inkább akkor leg-inább éljenek véle. A' hol vásár birák rendeltettek a' végre, azon legyenek, hogy olyankor a' piatzon elég találtaffek. Ez olly igaz valólag, hogy az eszes és okos emberek erről többé nem is kételkednek. Fundamentoma a' mindennapi tapasztalásban vagyon, mellyet a' vér has ellen való és annak minden nemű okaival ellenkező erő.

S. 339. Igen szükséges hogy az illy betegnek különös árnyék izeket tartsanak, mivel ganeja dögös 's ragadó; 's mihelyt székiről fel-kél, azonnal tisztítják meg az edényt 's vigyék ki a' kamarából, ezt szellőztessék 's etzet gözt gerjesszenek benne.

Ágya ruháit is gyakorta újítják. Másképen nevedik betegége, és a' körülötte járókra is könnyebben el-ragad. Bár az illyetén szükséges dolgokat mind el-hitethetném a' kösséggel. Boerhave azt javasolja, hogy mikor a' vér has közönségesen uralkodik, másféle vizet ne igyanak az emberek, hanem ollyat, melly kénköves füsttel készítettett, ilyen módon, kénkövel bé-vont fonalat égcsenek-el egy üres hordóban, hogy füst jó-meg-

megjárja, az utánn mindjárt töltfék-meg a' hordót vízzel 's hőmpölygeffék egy darabig.

§. 341. Nem tudom mitől vífeltetik, hogy é' nyavalya ellen leg-több orvosilagokat javasolnak; egy ember sints a' ki ez ellen különös orvosilagot nem tudna, azt mindenek felett nem diátlérné, bátorlagosan igervén, hogy e' hosszvas betegséget egynéhány óra alatt meg-gyógyíthatja, noha sem a' nyavalyának tulajdonágait, sem annak az eszköznök természeti erejét, melyet tanátsol, világosan nem érti. A' beteg, kinait nehezen szenved és nyughatatlankodik, azért mindente könnyen reá állván, vagy félelem' vagy tártbetetlenfégből vagy pedig barátságból önnön magának gyilkosa léfzen. Ezek között pedig némely eszközök ártatlanok, némelyek ellenbe ártalmasak. De itt tfak azokat sem számlálom egyenként-elő, melyeket magam-is hallottam; hanem azt ísmét bizvást erőlttem, hogy valóóságos igaz orvoslása e' nyavalyának tfak egyedül az, melyet oda-fel adtam elő, és mellynek fel-tett tzélja a' kár tévő matériának restből ki tisztítatása; ellenben mind azok az eszközök, melyek oda nem tzélnak, ártalmasok; végtére azt-is hozzá téfzem; hogy azok leg-közönfégefekbbek, de egyfzer 's mind leg-vefzedelmefekbbek is, mellyek

mellyek az említett has tisztulását 's menését időnek előtte meg szorítják 's állítják, és mellyek pópiomból készítettnek; melly rettenetes kár tévő szokás miatt, minden ez-tendőben számtalan ember vész-el, 's még annyi esk hosszvas gyógyíthatatlan betegségekbe. Mert ugyan is ha a' kár-tévő matériának restből ki tisztulása meg-gátoltatik, és a' farkas a' juh, istáloba tekefztetik, a' benn rekedt rágó matéria érdeklí keservefen 's végtére meg-gyulafztja, a' bőleket, mellyre oftán szörnyü kinok tűzes kólyika, fene és halál következik, vagy kemény daganat, honnan a' rák szárazzik, (illy rettenetes példát magam-is szemeimmel látram) vagy fekélyes éves kelevény. Vagy más egyéb részekre rohanván, a' májat meg-keményíti, fúladozást, gutta ütést, nehéz nyavalya törést, irtóztató kínos köszvényt szem fájást, és külömb külömb fele fő-fájdalmakat szerez.

Mind ezek következnek az említett álomhozó és has szorító eszközökre, úgy mint terjékre, mithridátra, diascordiumra s. a'. t. ha időnek előtte adattatnak-bé e' nyavalyában.

Egykor bizonyos beteghez hivattattam, ki is a' vér hasnak második napján, minék után-

tánna úti-fü vizben terjéket vett volna-bé,
iszonyu kösvénybe esett.

A' kik illy orvosságokat rendelnek, kettég
kívül nem tudják, mi következik utánnok.
Azért, úgy vélem, elég léfzen, ha meg-ta-
mitattnak 's intettetnek.

§. 341. A' felettebb való purgátiokkal való
eles-is káros e' nyavalyában. Mert azok a'
nedveffégeket az egész testből a' bélek felé
vonnják, melly miá meg-erőtlenedik a' test,
az étel emésztrése meg bontakozik, a' bélek
ereje el vész; néha fekélyek-is támadnak ben-
nek; honnan gyógyúlhatatlan has menés és
fok ideig tartó nyomorúság után a' halál kö-
vetkezik.

§. 342. Hogy ha felette igen meggyen háfa
a' betegnek, és azon kívül igen sokáig tart
az illyentén tisztulás, ott viz-kórlág szokott
utánna következni; azonban könnyen meg-
orvosoltathatik, ha mindjáraft hozzá látnak,
szárasztó eledelek, erőfitő eszközök, test
dörgölése és ingátása által.

Hu.

Hufzon ötödik Rész.

A' Rühröl.

§. 343.

A' rüh öly nyavalya, melly egyrül a' más-
ra el-ragad, vagy illetés vagy ruha ál-
tal, de tsupán tsak levegő ég által egy sze-
mélyről mással nem közöltethetik; azért ha
im ez eszközöket el-távoztatja ember, máské-
pen soha ná nem ragad.

Noha a' rüh egész testét embernek el-fog-
lalja, de leg-kiváltképen kezein, ott-is leg-
inkább ujai közt üt-ki. Elejintén imitt a-
mott, apró hójagotskák bújnak-ki a' bőrön
mellyekben rágó 's vízfketető nedveffég
vayon. Ha az illy hójagotskákat vakarással
fel-fakasztják, évő viz foly ki-belőlök, ez a'
bőrön el-ontván magat hasonló új fakadéko-
kat szerez; a' ki-nem sokat látot, mindjárt
elein a' rühöt meg-nem isméri; midőn pedig
már el-terjedet a' rüh nagyobb és több pat-
tanások támadnak a' bőrön, mellyek igen
vízfketnek 's fel-vakartattván varatskákat hagy-
nak,

nak hátra, végtére egész testen el-terjed a' rüh. Ha régi a' rüh apró kelifetskéket látni a' bőrön; ezek felette igen ragadók.

§. 344. Való hogy a' rendetlen diæta, kivált ha felettébb sós étkekkel él az ember vagy éretlen gyümölcstfélék, s' azon kívül a' házi tisztaságot el-mulatja, gyakorta e' nyavalyára alkalmatosságot ad, de még is gyakortább ragadás által esik emberre. Némely tudos orvos Doktorok csak az utóbb megírt októl állítják származni a' rühöt, de amazoktól-is tapasztaltam eredetét.

Ha oly személyen vagyon, hol a' ragadásnak semmi némű okát nem látjuk, ottan minden sós, savanyú, fűszerfűzamos és kőverételeket el-kell távoztatni; a' mellett Tzikoria gyökérrel fűt vizet igyon, vagy azt melyet No. 26. rendelünk, ezekből naponként öt vagy hat poharral igyon - meg - minden negyed vagy ötöd napon tisztítsák a' No. 21. feljegyzett orvossággal vagy két lótszedlitzi sóval, leg-alább minden héten egyszer, azonban jó rendet tartson étel 's ital dolgában; annak utánna a' rühös tagokat 's kerületit azoknak a' No. 52. megírt kenetnek negyed részével, korán reggel kenegessék 's dörgöljessék, az utánn csak minden másod' napon ken-

kenjék véle egyszer. Ritkán hibáznak az elő-számlált orvosságok; mindazáltal még is néha meg-tér a' rüh. Olyankor a' fellyebb említett purgáló szereket es a' kenetet ismét elő-kell venni, mellyeknek hasznos voltát mindenkor tapasztaltam és naponként ujlag tapasztalom.

Ha pedig ragadásból származott a' rüh, mindjárt kenhetik a' dítérett kenettel, nem is szükség akkor elsőben purgatiót be-adni. Ebben a' hol már régi a' rüh és egész testen el-hatott, akkor tartson a' beteg szorgos diæta-t, tisztítsák meg purgatiókkal egynéhány-szor és jó darabig igya a' No. 26. fel-jegyzett italt, minek előtte az kenéshez fog; magam is illy állapotban először a' No. 28. alatt lévő kenetet vészem-elő, mellyből egy nyoltzad részt az az egy negyed réznek felét kenik-fel-egyzere reggelenként. Gyakorta épen el-hagyom az 52. No. alatt való kenetet, ezt oly hasznosnak tapasztaltam ugyan mint amazt, de későbbben fegit.

§. 345. Valameddig orvossággal-él a' beteg, mind addig ója magát a' hideg és nedves levegő égtől, kivált ha azzal a' kenettel él, melly a' 28dik. No. alatt vagyon, mivel hogy ez kénesőből készitterik, és ha arra nem

Z

vigyáz,

könnyen megdagad torka embernek és inyei, mellyre ofztán nyál-folyás-is következhetne. Ezen kenetnek az a' különös tulajdonsága-is vagyon, hogy nem bűdös, főt kedves illatot-is adhatni néki, holott más kenetek szagát néhez eltitkolni.

Fejér ruháit gyakorta változtassa az illy beteg; de más egyéb öltözetit, melly nem molattathatik meg-tartsa, mivel hogy az illy öltözet által elragad a' ruh, tehát meggyógyulása után-is vízont reá eshetne, ha azt magára venné.

„ Az inget, nadrágot, strimflit, két kö-
 „ ves füsttel kell meg-füstölni, minek előtte
 „ fel ölti. A' füstölés pedig szabad szellős
 „ helyen vitteteffék végbe. „

§. 346. Ha fok ideig tart e' nyavalya vízfeketés miá álomtalanságot okozván erejét is el-fogyasztja embernek, hasonlóképen ha forrózás járul hozzá. Akkor mind hűlésben mind erejében igen meg-fogyatkozik a' beteg. Illy állapotban következendő képen kell véle bánni.

1. Gyenge purgatiót adjanak bé.

2. Mc.

2. Meleg feredőbe főröfzések.

3. Etel 's ital dolgaban ahhoz a' rendhez tartsa magát, mellyet a' betegségek-ből fel-épülő személyeknek szabtnak.

4. Minden nap reggel és estve adjanak bé az 53. No. alatt lévő porokból, 15. napokig egymás után 's a' mellett igya a' No. 26 feljegyzett főtt vizet bőven.

Gyakorta igen meg-feneklett e' nyavalya és a' körül álló dolgok' külömbfégéhez képest, az orvoslást-is szűklég változtatni; de ezeknek hozzászokás le-irafába most épen nem eresz-kezhetem.

§. 347. Minek utánna egynéhányszor meg-fiztattatott a' beteg, igen használnak a' két köves bánya feredők, minéműek Magyar országban: a' Budai, Váradi, Selmetz-bányai, és ezen Nemes Szathmár Varmegyében a' Bűdös sári viz. Jó a' hideg folyó vagy álló tői viz is e' véget.

Ellenbe a' meleg tiszta viz fok ideig kívül tartja a' rühöt ha benne fercéztik az embert.

Z 2

§. 348.

§. 348. Ismét intem a' népet, hogy a' No. 52. feljegyzett vagy más afféle kénköves kenetekkel vigyázva bánjanak. Mert nints olly nyavalya, melly a' rúh' idünek előtte 's hirtelen való vízfsza vereséből nem eredet vólna, minek előtte belső orvosságok által a' vér 's más nedvességek meg tisztítottak.

Hufzon hatodik Rész.

Az Afzszonyi-Nemnek nyavalyáiról való tanácsadás.

§. 349.

Az afzszonyi-nem, mind az eddig előszámlált nyavalyák alá vetetett; de vagnak ezeken kívül más magának tulajdon betegségei is; mellyek négyféle fő okoktól származnak; úgy mint a' hó szám rendetlenségétől, a' terheviseleéstől, a' szülés körül való, és az utánn következő dolgoktól. Nem szándékozom itt mind ezeket hosszasan és teljesszen megfejtetni, mert arra ennél nagyobb könyv kívántatnék, hanem csak a' legszükség-

ge-

gefebb és legközönségefebb intéseket röviden és együgyüen hozom-elő.

§. 350. A' Teremtő, ki-az afzszonyi-nemet arra rendelte hogy a' magzatot méhébe viselje 's táplálja, azt, bizonyos időbe előkerülő, vér folyás alá vetette, melly is eredet szerént a' méh gyümöltét kiváltképen táplálja 's neveli.

Hazánkban ezen havi tisztulás többnyire a' 31dik és 16dik. esztendő közt kezdődik. Minek előtte ez ki-mutatja magát, igen elbágyadnak a' leányzók, mellyet halavány szinü sárga betegségnak neveznek; és ha ugyan foká el marad veszedelmes és többire halálos betegségekbe esnek. Azonban helytelenül tulajdonítják ennek az oknak, illy korben leányzókna mindennémü nyavalyájakat; mert azok más okból is eredhetnek, mellynek a' fejer sárga sárgaság csak következése; tudni illik a' test' erőtlenségéből; melly az afzszonyi-nemnek természet szerént szükséges. Mert az ő testeknek röstjai, mivel a' végre rendeltettek, hogy a' magzat nagyságához képest tágulhassanak, arra való nezve könnyebben ki-nyujthatók', lágyabbak' és nem olly keményeknek keletett lenni, mint a' férfiaknál szokott lenni; ez okból nem is olly

Z 3

nagy

nagy erővel forog ö nálok az erekben a' vér; hanem nyálabb és rikkább; és hogy belső részekben hamarabb felakad 's meg tolódik.

§. 351. Az illetén test' erőtlenségéből következhető károkat el távoztathatnák, ha a' természeti lankadtágor test' ingatása által mesterfégesen gyámolítanák; de ugyan ezen segítőerőtől, melly az Afzszonyi rendnek sokkal szűkésebb volna mint a' férfiaknak, az ő felneveltetések' módja által meg-fosztattatnak; mivel hogy oly házi munkára szoktattatnak nagyobb részén, mellyhez sokkal kisebb erő kívántatik mint a' férfiakéhoz, és így jobbara igen tsekély dolgot tesznek; melly miá természeti erőtlenségek nevededik 's végtére betegséggé válik; vérek az erekben lassában folydogál; természeti tulajdonságait el veszti; és így a' test nedvességét ottan felakadnak, következő képen a' testnek egész alkotmánya meg bontakozik.

Egynéhány eztenedőkkel hamarabb, minek előtte a' hó-szám reájök ér, betegeskedni kezdenek, könnyen el-fáradnak, és azért is mulatják el a' dolgos mozgást, hanem inkább tonyábbak és restebbek lésznek. A' test' ingatása ilyenkor igen használna nekik, de mi-

mivel a' dolog nehezen esik, abba hagyják és úgy öregbedik egésségtelenségek.

Az étel kívánása, a' több természeti tsekledetekkel együtt meg-vész, a' izokott eledetekhez kedvek nints, hanem képzelések szérent majd ezt, majd amant ohajtják 's gyakorra olly tstudálatos 's táfos dolgokat, mellyek annál inkább meg rontják gyomrókat, eméltő erejeket 's egésségeket.

Igy el-relvén. egynéhány eztenedő azonban el-közelit a' hó számnak meghatározott ideje de meg-nem eredhet; először mivel a' természet igen meg-erőtlenedet és így valamint más egyéb tisztit úgy ezen új munkát sem veheti végbe; másodszor mivel az illetén személyek nem gyűjtöttek annyi vért hogy az, az ő tulajdon testeknek taplálására épen nem kívántatnék, hanem csak méhek gyümölcsének érlelésére 's nevedezésére való vólna, azért-is nints ki-vertő vér benne.

§. 352. Az alatt hóva tovább nehezedik állapariok, valamint minden betegségek, ha magoknak hagyják, napról napra öregbednek; akkor a' hó-szám el-maradását szokták okozni; de meg tflatkoznak ebben; mert a' leányzók' betegsége nem származik mindenkor a'

hó-szám el-maradától, hanem inkább ez a-
matól. Ez onnan is ki-tetzi, hogy ha lan-
kadt vótokban, jelentené is magát a' havi
vér folyás, arra még-inkább meg bágyadnak,
nem hogy jobban lennének; de afzfzonyi
puhaffággal bíró férfiakat is láthatni, kiknek
természeti lágyfágok fel-nevelések által is gya-
rapodott, hogy szintén olly halavány színűek,
valamint a' fejér fárgafágban lévő afzfzonyi
állatok.

A' paraszt leányok, kik szintén majd olly
erős munkát tésznek, mint a' férfiak, nem
szervedik mind e' gonosz eseteket annyira,
mint a' kényén nevelt városi lakosok.

§. 353. Azért hogy meg ne tsalátkozzunk,
tudni kell; hogy a' 'szüzek' nyavalyái, nem
mind a' hó-számnak fogyatkozásából származ-
nak; noha sokszor onnan is vésznek ered-
tet. Meg e'fik ez, midőn valamely eleven,
gyors és egésséges, jó korbéli nevéndék leány-
zonak, annak illendő idejében hó-száma meg-
nem jelenik; ollyankor a' beann rekedt ver-
nek bőfége fok gonoszt szerez, nagyobb kárt,
tészzen mint az előbeni ok.

Jólehet a' városi puha életű szüzeket gyak-
rabban tapasztaljuk, a' fejér fárga beteglé-
get,

get, melly az említett bágyadtágtól függ,
vagy pedig azt nyomba követi; még is ellen-
be a' falusi leányok inkább betegeskednek
a' hó-szám' fogyatkozása 's el-maradása miá,
mint amazok. Innen származnak azon kü-
lömb külömbféle tsudálatos nyavalyák, mellye-
ket az együgyű nép babonafágnak vagy igézet-
nek szokott tulajdonítani.

§. 354. Meg történik az is hogy noha egy
ideig rendesen folyt legyen a' havi tisztulás,
de az utána fenn akad; honnan osztán több
gonoszkok következnek, mert ugyan is nints
olly nyavalya, melly ettől nem származhat-
na. Meg e'fik a' §. 350. említett okból, is-
elő-kerülvén, ugyan azon nyavalya, melly
annak leg-első meg-eredését gátolta vala; de
fok más egyéb okokból is meg-reked a' hó-
szám, ugy mint hidegtől, nedvesedéstől, mér-
teketlen elme indúlatitól, nagy ijedéstől, hi-
degítő, vastag nehezen emészhető eledelek-
től fűszerfázamos hevítő, jeges, ételettől 's ital-
tól, vagy felettébb való kemény dologtól
's alatlanágtól. Sokkal nagyobb veszedelem-
mel jár a' hó szám meg-rekedése (obstructio)
mint sem annak első el-maradása (emanatio).

§. 355. Ha meg-gondoljuk, melly könnyen
akadályoztathatik meg ezen havi-vér folyás
Z 5 az

az említett okok által, és onnan származó veszedelmes következtéseket; világosan ki tétzik, melly fontos okai lehetnek az afzfzonyi nemnek, hogy olyankor szorgalmasan magokra vigyázzanak, el-távoztatván mindent a' mi ebben fogyat kozást vagy valami némű bontakozást szerezhetne. Hogy ha nem mondom az én intésemre, hanem az ő szüleik', atyokfiak' s jó akaroiknak, vagy inkább önnön magok' tapasztalt próbákra figyelmeznének 's el hitetnék magokkal melly szükféges legyen ezen változó időben magokra vigyázni, egy sem volna köztök; a' ki annak leg-első-meg-jelenésétől fogva szintén végig 's utolsó meg szünéiglen magát leg-szorofabb regulákhoz nem tartaná.

Mert ugyan-is, az illy állapotban való-magok viselésétől függ, mind az önnön magok, mind pedig magzatjok' egészsége, az ő tulajdon boldogságok 's egyszerű 's mind azoké-is kikkél élni tartoznak.

Mentül iffiabbak 's gyengébbek a' leányzók, annál szükfégefebb körületek a' jó gondviselés. Mert ámbár némely paraszt leány mind ezekkel nem gondolván még-sem léfzen sem-mi baja, de gyakorta meg-is adja árát gondatlanlágának, mert a' magyar példa bezzéd
fze-

szerént; addig jár a' korfó a' vízre mig nyaka török, ezt sok példakkal bizonyithatnám ugyan, de (szénja meg az Isten) a' nélkül-is kiki jól tudja hogy való dolog.

Az előbbeni Sban fel jegyzett oktatáson kívül, minden afzfzonyi személy egyen egyen magá tulajdon természetit jól meg vizsgálván, attól, a' mit ártalmasnak érzett lenni egyszer, azontúl mindenkor ója magát.

356. Némely afzfzony embereknel a' havi tisztulás mindennemű alkalmatlanság nélkül rend szerént foly: mások ellenbe, mikor teájok akar jönni, sokféle fanyarúfágot szenvednek, és némelyeket előtte vagy utánna egy ideig igen kínos kolyika gyötör. Láttam illy kolyikát, melly csak egynéhány szempillantásig vagy óráig tartott; de vagynak olyanok-is, kiken egynéhány napokig el-tart, és hányással, el-ájúlással és a' nagy kínok miá nyavalya töréssel is jár, mintha már épen halál torkában vólnának, másoknak orrok végre indul-meg, vagy vért okádnak. Az illy állapot nagy vigyázást kíván; de mivel sok különböző, főt gyakorta ellenkező okokból támad; azért itt lehetetlen kinek kinek különös orvosláfát nevezet szerént elő adni. Némely afzfzony emberek olly szerentfétlenek,
hogy

hogy eleitől fogva, minden hónapban nagy kinokkal jár reájok a' havi tisztulás, hanem ha vagy orvosságok vagy szoros élet rendtartása által, vagy a' gyermek szülésben változna-meg nyomorúságok. Másoknál ritkábban az az csak minden 2, 3, vagy 4dik hónapban szokott bajos lenni a' hó-szám folyása; ismét málok elejintén egynéhány hónapok' vagy esztendőig; rettenetes fájdalmokat szenvednek miatta, de annak utána mind azoktól meg-szabadúlnak; végezetre olyanok is találtnak, kikre először minden alkalmatlanág nélkül járt egy ideig; de az után vagy önnön magok' gondatlanága, vagy valami szerentfelen csett miá meg bontakozván rendes járása, vagy kézik, vagy meg keveledik, vagy épen meg-reked, és így keserves kinokat szerez; az illy példákból azok is oktatóst vehetnek, kiktől a' havi tisztulás könnyen 's minden baj nélkül megyen; mert el-hiteffék magokkal, hogy bátor semmi fájdalmat nem érzenek, még-is olyankor gyengébbek mint mászor, és így akár melly történetből is könnyebben meg sértődnek, gyomrok erőtlenebb, és az elme nagy indulati is akkor hamarább árthatnak nekik.

§. 357. Ellenbe ha felettébb bőven foly a' hó-számi vér, abból is gonosz nyavalyák szá-

származnak; de ezt most el-halgatom, mivel ritkábban történik-meg, mint annak meg-rekedése, azonban az illy betegek hafznokra fordíthatják azon tanácsomat, mellyet alább §. 364. a' szülésben elő-kerülő vér folyásról, adok.

§. 358. Végtere bizonyos esztendők eltelvén (ha annál rendelebben folyt volna is (de ez 35. esztendők múlva ritka példa) természet szerént a' 45dik és ötvenedik esztendők között, szükfég-képen meg-szűnik a' hó-szám folyása; néha ha hamarább, ritkán kétfébb, és ilyenkor nagy változás esik az afzfzonyi-nemnél, mellyet többnyire sok gonosz követ.

§. 359. A' melly nyomorúságokat §. 351. meg-irtam azokat el-lehet távoztatni, ha okaitól őrizkednek úgy mint 1. ha dolog tévő életre szoktatják a' leányzókat, mihelyt legkisebb jeleit látják e' nyavalyának.

2. Ha szorgalmatosan vigyáznak reájok, hogy ellenkező étellel 's icallal ne éljenek, holott ritka dolog, mellyet csufos képzellé-
sektől vífeltéttvén meg-ne kívánnának. Minden kövér 'ziros nyuló téstás, savanyú és vizes eledélek ártalmasak az illetén afzfzonyi rend-

rendnek. A' meleg herba thé forma italok nevezet szerént, elegendő okai e' nyavalyának, mivel hogy a' test róstjait (fibras) puhitván 's lágyitván tulajdon képpen arra készítik. Ha pedig ugyan csak még is füves vizet akarnának innya, igrák azt hidegen Leghasznosabb italok pedig a' tiszta forrás-viz.

3. Minden hevítő, erős, hó-számot hajtó eszközöket el távoztassanak. Mert mind azok sok kárt és semmi hasznót, nem tésznek Mennél iffiabb a' személy, annál inkább ártanak nékie.

4. Mindazonáltal ha a' nyavalya keménykedne, orvosságokhoz kell folyamodni, de korán sem purgatiókhöz, nedvesség higitó eszközökhöz, füvek levéhez, sókhoz, és ki tudja mennyi féle ártalmas szerekhez; hanem egyedül a' rosda nélkül való reszelt vashoz mert csak ebben áll e' nyavalyának tulajdon orvoslása. De az illy reszelt por, vashól, nem atzélból való légyen, sem nem rosadás, máskülömben semmi ereje nem leszen.

A' betegség' kezdetiben elég lehet ebből 15. vagy 20. gránomot bé-venni naponként egy ifjú leányzónak, 's a' mellett szükség jó rendet tartani mind étel mind ital dolgában és

tes-

testét dolog tétel által ingatni. Ha pedig súlyosabb a' nyavalya, és a' személy idős, fel lötot is bé-vehet. Nem árt ha a' vas porhoz keferü és fülzerfzamos szereket is tésznek; igen hasznatosok e' véget a' No. 54, 55, 56 fel-jegyzett formulák, mellyek rész szerént porokból rész szerént liktariumokból rész szerént pedig orvosságos borokból állók. Ha a' hó-számot akarják meg-indítani, éljenek az 55. No. alatt fel találandó orvosló borral, mellyben nagy hatható erő vagyon; mind az által viszontag kívannám hogy arra figyelmezzének a' mit már fellyebb is megmondottam, hogy a' hó-szám el maradásának gyakorta más betegség az oka, és nem amaz ennek, következendöképpen szükség először azon nyavalyát meg-orvosolni és nem a' hó-számot indítani, mert ha abból meg gyógyuland, magától is meg-jelenik a' havi vér folyás minék utánna annak fogyatkozásának oka, tudni-illik az erőtlenség el-mulik; azért a' hó-szám folyása a' természetü erőt követi és semmiképpen meg-nem előzheti; sem azt vizíza nem hozhatja. Bizonyos állapotban igen veszedelmes volna hó számot erővel indító orvosságokkal élni; úgy mint a' hol hideglelés hurutolás, vér folyások, testnek el-izáradása és szomjúság tapasztaltatik; ilyenkor szükség először mind ezeket meg-gyózní, minék

előtte

előtte heves indító eszközökhöz fogjanak. Mert fokan meg tflatkoznak ebben, azt állítván, hogy a' havi vér tisztulás által minden bajtól meg-menekedhetnek, holott halált okoznak önaön magoknak.

§. 360. Valameddig ezen orvosságokkal élnek, távoztassák-el mind azokat, valamelyeket az előbbeni rzkelyben meg tiltottam, és az orvosságok erejét dolog tévő mozgással kell segíteni. A' szekerem vagy kotlín való járás igen hasznos. A' tántz is egészséges, ha nem felettébb való.

A' ki-vizfza efik c' nyavalyába, ismet elől kezdje az orvoslást.

§. 361. A' fejer fárgafágnak második neme, mellyről oda-fel §. 353. szollottunk, ettől különböző orvoslást kíván. Az ér vágás melly annak első nemében ártalmas, és sok fiatal szüzeket száraz betegségbe ejtet, ezt egyszer 's mind meg-győzte. Meleg láb áztató vizek, a' 20. No. alatt való porok, itt gyakorta használtak, de másutt a' különös környül álló dolgokhoz kell az orvoslás módját alkalmaztatni 's a' véget értelmes orvos Doktoroktól tanátsot kérni.

§. 362.

§. 362. Ha pedig a' természetől meg-határozott időben (§. 358.) vagy más okokból szünik meg a' hó szám, holott az előtt bőven folyt vala, szükség-képpen eret kell vágatni, és azt minden 6dik vagy 4dik avagy 3dik. holaapban vizfont el követni; minden eledelek, leg-kivált hús, tyukmony és bor mértékét kevesíteni. 3. A' testet ferényebben ingatni. 4. Gyakran korán reggel éjóra a' No. 24. meg irtt porból bé-venni, melly ilyenkor igen hasznalatos, mivel minden útat a' test tisztulásának meg-nyitja, úgy mint széken, vizellet és a' gőzölgés által menendőkét, következendő képpen a' vérnek bő-veget kevesíti.

Meg efik gyakorta, hogy a' hó-szám egy ideig való meg rekedése után, egyszer mind nagy vér folyással üt-ki, illy állapotban nem annyira szükséges az ér vágás, de annál szükségesebb a' jó rend tartás mindenekben, és a' 24. No. alatt fel jegyzett porok, és ottan ottan a' No. 23. meg irtt purgatióval való élés. A' szorító eszközök ilyenkor rák névű fenét szereznek a' nadrában.

Illyenkor tfak azért hálnak meg-fok afzfzony emberek, mivel könnyebb nékiék ártani; arra való nézve nagy okok vagyon, hogy

A a

ak.

akkor vigyázva bányának az orvoslással. Az alatt fokszor meg-törrenik hogy ezen állapot-jok javokra fordul; testek rostjai meg-erősödven fok aprólékos betegségek-től meg-menednek, és az utánn egészfégefebb vénlegre juthatnak. Ismértem fok olly személyeket, kik ötven főt ötven két esztendő korokban félre tették a' pápa szemet, holott öt vagy hat esztendőig az előtt már éltek vól véle.

A' fellyebb ditfértt diaeta, a' No. 24. alatt lévő por és No. 32. meg-irtt purgáló ital, majd minden némü, szokásba mentt vér folyásokban, igen használnak (tudni illik a' köz rend-béli afzfonyi állatoknál) akár másfoda korbéliek legyenek azok.

A' magzat viseléséről vagy terhességéről.

§. 363. A' viselős afzfonyok, közönségesen szerentsefebbek falu helyeken, mint városokon. Azonban a' falusi afzfonyok is szintén úgy mint a' városiak, midön viselő-fek, reggel ökredeznek 's okádoznak, fejek 's fogok fáj. De ez a' baj egy ér vágásra meg szünik, nem-is szükségés itt más eszköz ezen kívül.

§. 364.

§. 364. Ha nagy terhet emeltek, vagy felettebb való munkát tettek, testeket mód nélkül meg-indították, nagyot estek, olyankor csipőjökbe fájdalom nyilallik, 's onnan ágyekokba terjed 's időtlen szülest jelent.

Hogy ezen veszedelmes esetet el-távoztathassák, szükség hogy 1. Minden halogatós nélkül ágyba feküdjenek, és ha szönygek nintsen szalma'zakra helyheztessenek, mivel hogy

szalmas ágy ilyenkor igen ártalmas, és tündelen feküdjenek 's fokot fel-főval ne be-lizeljenek. 2. Karon eret vagjanak és 8. vagy 9. unctia vért botfálsanak el 3. Sem hűt sem annak levét ne egyék, sem tyuk-monyat; hanem csak téstás levefekkel éljenek. 4. Minden második orában felétt igyákbé a' No. 20. fel-jegyzett pornak, sem a' No. 2. alatt lévő italon kívül mást ne igyanak.

Vagynak egészféges 's véres afzfonyok, kiknél a' gyermek vesztés szintén szokásba ment. Ennek eleit lehet venni, ha egynéhány nappal az előtt eret vagatnak, és étel 's ital dolgában 's közönségesen jó diatát tartándanak. De ennek helye nint a' város-béli afzfonyi-rendnél, holott a' gyermek vesztésnek más okai vagynak és ettől különbözö orvoslást ki-vánnak.

A a 2

A'

A' gyermek szülésről.

§. 365. Tapasztaljuk, hogy falu helyeken sokkal több afzszonyok halnak meg a' gyermek szülésben, mint városokban; mivel hogy ezek a' szükséges segítésétől megfosztatván, oktalán és ártalmas gondviselés alá vettek; ellenbe a' városi gyermek ágyas afzszonyok közöttül többen halnak meg a' szülés után, mivel az utána a' fok helytelen tanács adóktól el-tévelyítettvén, egészségüket megromtadják.

Hogy hazánkban nagy fogyatkozás legyen az értelmes bábák aránt (főt bár olyanok találhatnának, a' kik többet tudnának a' szülő afzszonyoknál) azt kiki látja a' kinek arra való szeme legyen, de a' nép vaklaga ebben olly vastag, hogy annak el-oztatására, vagy nagy jó rend tartó Uraság, vagy fokidő kívántatik.

A' szüléskor történő hibák számtalanok és jobbára, olztán orvosoltathatatlanok; ezeknek el-távoztatásáról különös könyvet kellene írni, mint már más nyelveken vagynak; és a' bábákat először tanítatni 's ahoz értő emberekől meg kellene vizgáltatni, ha arra valóké vagy sem. De itt csak egy kár révő szó-káf-

káfról téfzek emlékezetet, úgy mint midőn heves ezközökkel akarják indítani a' szülést, tudni illik hód tökiből való orvosságokkal, sáfrány, sálya, rüta, fájtziprus, ambra olaj, bor, terjék, fűszerzamos főtt borok, kávé, égett bor, rosoli, - melly ánis vagy édes kömény maggal vagy szeretfen dióból égettett, 's a' többi. Mind az elő-számláltt szerek igaz mérgek, 's nem csak nem segítik a' szülést hanem inkább fenét szereznek az anya méhben, melly miá még inkább nehezdedik a' szülés, mivel az anya méhe ózve nem huzhatja magát, és az utak, mellyeken által kellene a' magzatnak menni megdagadván meg is szorúltak. Másoknál az említett melegítő szerek irtóztató 's végtére halálos vér folyást szereznek.

§. 366. Sok szülő Annyákat meg-szabadíthatnának a' haláltól ha inkább hivelítő szerekkel élének. Midőn valamely virgontz és egészséges menyerske, kinek más kórslága nintsen, fájdalommal láttatik szülni, távul legyen hogy azt erőltetésre kényszerítük időnek előtte, vagy a' fellyebb elő számláltt fűszerzamos hevítő italokkal kínáljuk; hanem inkább eret vágassunk rajta, melly által mind a' nádrában támadható tüzes gyuladást, mind

a' szülésre rendelt részeknek meg-szorulását, mind a' kinokat el-fordíthatjuk.

Valameddig a' szülésre ösztönözö fájdalmok tartanak, mind addig mást ne egyek, hanem csak egyedül kenyérrrel készített levell, vagy kenyérből fött itallal éljen.

Minden negyedik órában malvából fött olajos krislélyt tegyenek, azonban úljön valami edényen mellyben meleg víz legyen 's párgolja szemérem testét; mellyet isos ruhával kell simítani 's lágyítani, háfára pedig 's agyékára rakjanak meleg vízbe mártott ruhákat, újtván ha meg-hűlnek, ennél hasztosb segítő eszköz nintsen.

Ha ezt a' tanácsot követendik a' bábák, nem csak sóha nem tehesnek kárt, hanem inkább időt hagynak a' természetnek maga segedelmére; és így fok bajos születek szerezésén végbe mehetnek, vagy leg-alább az alatt értelmes mestert kereshetnek. Annak felette a' szülés után következő dolgok is tűrhetőbbek lesznek; ha pedig ellenbe szülés előtt erősítő 's melegítő szerekkel éltenek, mind az Anya mind a' gyermek annyira meg-bágyad, hogy vagy egyének vagy málikának el-kelletik veiznie.

§. 367.

§. 367. Jól tudom hogy mind ezek semmit nem használhatnak, hol a' gyermek anyja méhében nem jól helyeztetett, vagy a' hol a' szüléshez tartozandó részekben valami fogyatkozás legyen; azonban még is fok gonolize el fordulnak, és a' mint mondám időt engednek értelmes orvosokhoz 's bábákhoz való folyamodásra.

Ísmét újra intem a' bábá afzszonyokat, hogy semmiképpen szülésre ne erőltessék a' gyermek agyás személyeket, mivel az igen veszedelmes dolog, és gyakorta szerezteszen szülésnek oka; holott ha egy kis várakozással lettek volna, szerezteszen végbe ment volna munkájok; ezen szülésre ösztönözö erőltetést, és az ő idő-jének békeféles tűréssel való elvárását, annál nagyobb figyelmetességre méltónak itélem, mennél gyakrabban vétkeznek ez aránt a' mi hazánkban lévő bábá Afzszonyok.

Azon félnek hogy vajuttsága miá nem lesz elegendő ereje a' szüléshez a' beteg afzszonyak; arra való nézve szüklegéseknek állítják lenni a' szív erősítő szereket, de ez csak haszontalan képzelte búfúlás; mert nem olly hirtelen fogy el a' szülő Afzszonyok' ereje a' mint őök gondolják; igaz hogy a' hosszfas 's lassú

A a 4

fáj-

fájdalom erőtlenti a' szülő személyt, de mi helyt öregbedik, azonnal felferkenvén a' természet, soha munkáját félbe nem hadja, ha csak valami különös akadály ellent nem áll néki, sőt abban is bizonyosak lehetünk, hogy a' másképpen egészséges afzfzonyoknál erőtlenség miá a' szülés soha hátra nem maradhat.

A' szülést követő dolgokról.

§ 368. Leg-közönlégsébb következtetési a' szülésnek falu helyeken imezek: 1. Feletébb való vér folyás. 2. Tüzes daganat vagy feae az anya méhben. 3. A' szülés után való tisztulásnak fenn akadása, ezen tisztulás által pedig azt a' vért értjük, melly a' szülés után az anya méhből szokott ki folyni. 4. A' tej meg-eredése körül elő-kerülő bajok.

A' feletébb való vér folyást a' szerént kell orvosolni, a' mint azt oda-fel §. 365. már fel-jegyzettük; ha pedig ugyan csak mód nélkül való vólna, fele viz 's etzerbe ruhákat mártván nyirkosan rakják agyékára, farára, 's tzombjaira, újtván mihelyt a' ruhák megszáradnak, mind addig valameddig a' vér folyás valamennyire szünik, ezt látván hadják abban.

§. 369.

§. 369. A' nádrában való tüzes daganatnak jelei ezek, ha egész hasa rájéka szörnyü képpen fel-fuvalkodik 's igen faj, el-annyira hogy annak még-csak gyenge illetését sem szenvedheti a' beteg, különös veres fókok a' bőrön, mellyek agyékától fogva szintén köldökéig el-hatnak, és midön már a' fene közelit megszederjesednek; ezt mindenkor a' halál nyomba követi; ha rend kívül el-lankadt a' gyermek ágyas afzfzony; ha tekénteti egészen meg-változik, ha ezétől el-távozik; ha forrózás éri, ere gyengén de keményen dobog; szüntelenül okádozik vagy cfuklik; ha méhéből verhegyeges, bűdös, rágó, nedvesség takarodik ki; has menésc erőlteti, vizelleti égeti vagy tellyésséggel fenn-akad.

§. 370. Ezen veszedelmes és gyakorta hallos nyavalyával szintén úgy kell bánni, valamint más egyéb tüzes gyuladáfokkal. Leg-kivált egynéhány izben való ér vágások után meleg vízzel gyakran kristélyezzék, és azt anya méhébe is fetskendezzék, 's azon meleg vízbe mártott ruhákat hasára is megszünés nélkül raggassák, annak felette vagy tsupán meleg vizet, vagy valami hig áspa vizet bőven igyon, mellybe egy könting salétromot is tehetni, vagy éljen a' No. 4. alatt meg-irt réj forma mondola itallal.

§. 371. Ha a' fülést rend szerenc követő vér folyás tellyességgel meg állott 's rekedt, mellyből veszedelmes nyavalyák szoktak származni, hasonló orvoslást kívánn. Ha pedig hevítő szerekkel, szerentfétlenül, ismét meg akarják indítani a' fenn akadt vér folyást, meg gyógyulása felől minden reményfég elvélz.

§. 372. Ha igen süllyos volna, a' téjnek emlökben való gyülekezését, természet szerént követő forrózás, azt enyhíteni lehet a 370dik. §. említett árpa viz itallal és krísteleyekkel, hogy ha a' mellett csak könnyen emészhető eledelokkal, p. o. kenyér vagy hig téjztás levelekkel, élnek

§. 373. Gyenge szabású Afzszonyók ha ilendőképpen gondjokat nem viselék, vagy szükség miatt, időnek előtte kéntelenek gyermek ágyokból felkelni 's külfő dolgot tenni, külömb-külobb félekórságokba esnek, mellyeknek oka, a' fülést rend szerént követő vér túltúlásnak 's az egész test gözölgésének megakadályoztatása, vagy emlökben a' téj gyülésének meg bontakozása, melly miá lágy tejes daganatok támadnak a' testben, 's annál veszedelmesebbek, mennél közelebb érik a' belső részeket. Többnyire a' tzombokon tetzenek-

nek-meg, akkor a' No. 58. alatt való fött vizet és az 59. No. feljegyzett kőtefeket kell elő-venni. Ezen két eszköz elofzlatja az illy daganatot, ha csak fel fakadás nélkül elofzolhat. Ha pedig nem lehetne elofzlatni hanem meg-evefűlne, olyankor mint más egyéb éves kelevényt borbély keze által kell fel vágatni, 's hasonlóképpen is banni vélc.

§. 374. Ha a' téj emlökben meg-aluszik 's meg-reked, minden-képpen azon legyenek hogy azt el-ofzlássák, más ként meg keményedik a' daganat és fülvé válik, ebből ofztán idővel gyógyíttathatlan fertelmes rák támad.

E' szörnyű gonoszt el-lehet kerülni, ha az aprotékos daganatoknak is mindjárt elejintélen ellent állnak. E' véget leg használatosabbak a' No. 52. és 60. fel-tett orvosságok; azonban ahoz értő emberek tanácsa nélkül semmit elő-nem kell venni.

Ha valami kemény daganat marad hátra, arra semmit nem kell rakni; mivel hogy minden külfő eszközök ártalmafak; minden zizros, szipős, ragadó gyantás, vagy égetett spiritusokból álló szerek kárt téznek, és a' kemény fültyt rákká változtatják. Ha pedig már

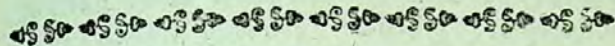

már a' rák jelen vagyon minden külfö or. voffágok ártalmak, ki-vévén a' No. 60. alatt valót. A' rák régtül fogva orvosolat. hatatlan, nyavalya volt, nem régen találatott. fel a' No. 57. fel jegyzett eszköz, de ez sem tálhatatlan. Mind az által még is mindenkor próbálni kell.

§. 375. Tsets bimbójai a' szoptató Afz. fzonyoknak gyakorta ki-febenednek és ifzonyú féjdalmat szereznek. A' leg-közönségesebb pomáde, vagy olaj's vialzból öfzve olvált. tott, vagy a' No. 66. fel-jegyzett ir, itt elégféges. Ha mind ezekre sem táguna a' gonosz állapot, purgátiokkal kell élni, melyek leg-hathatosabbak.

Hu.

Hufzon hetedik Réfz.

A' gyermekek' nyavalyájáról való oktatás.

§. 376.

A' gyermekek' nyavalyái mind azokkal, melyek az ő egészségeket illetik, mind ez-ideig igen tsekély figyelmetességbe vétettek az orvosokrúl; s ezt a' bajt azokra bízták eddig, a' kik leg-kevesebbet értenek hozzá. Mindazáltal a' gyermekek' egészséges voltuktól függ a' föld népének száma, és ezeknek nyavalyáit könnyebb orvosolni mint sem előig vérték némelyek, és a' mi fortélyosabb a' gyermekeknél mint sem az idösb embereknel az, hogy amazoknál ritkán jön öfz. ve egyfzere többféle nyavalya.

Azt vetik ugyan ellent, hogy a' gyermek maga baját meg nem mondhatja sem ki-nem magyarázhatja; ez ugyan való egy részént, de nem közönségeseben, a' tsetfemök nem beszélnek ugyan a' mi nyelvünkön, de nagyonékiek tulajdon nyelvek, melyet meg-kell tanúini, hogy az orvoslásra szükséges eszközö-

zöket jelek által fel találhassa és nagyobb tökéletességre vihesse. Itt nem szándékozom mind ezeknek tökéletesen eleget tenni, hanem csak leg-főbb okait a' gyermekek nyavalyainak, és azoknak közönséges orvoslátását fel jegyezni. Ezzel leg-alább szerentfétlenségeknek némelly részét el fordítom; de jelen való munkámnak leg-főbb czélja az, hogy a' helytelen gondvifelésből származó beteglegetek töltök el-tévoztathassam.

§. 377. Valamely gyermekek egy vagy két esztendő alatt halnak meg, mind azokat halálok előtt a' nyavalya szokta ki rontani; azért azt szokták mondani felölők, hogy a' nehéz nyavalya vólt légyen haláloknak oka, ez egy részént valófágos dolog, mert abban holtak meg; de ugyan azon nehéz nyavalya más betegségből származott, mellyre tartoznak azok vigyazni, kikre a' gyermekek gondvifélése bizattatott, mivel csak az okok el fordítása által lehet, a' kórfágokat, gyökerefről ki irtani; ezen okok közzül pedig kiváltképen négy leg közönségesebb, tudni illik, az a' fekete sár, mellyet a' gyermek béleiben, magával világra hoz (Meconium) gyomrokban 's bélekből lévő savanyú 's erzetes nedvesség, a' fog-hafadás és geleszták, mind ezekről nevezett szerént szólunk.

A'

A' gyermekek' első szurok forma emésztésekről.

§. 378. A' tsetsemök' gyomrában 's béleiben, mihelyt e' világra lóttének, fekete, enyves, szurkos matéria találtatik, mellyet (Meconiumnak) neveznek. Ezt, minek előtte tsetset adnak a' magzatnak, ki-kell tisztítani, másképpen meg-romol; igen rágó 's évő erőt vévén az utánn kétféleképpen ártana, mellynek a' tsetsemök' természete ellent nem állhatna.

Annak ki-tisztulását im ezek segítik. 1. Életeknek első napján tejet ne adjanak nekik. 2. Az alatt mézes vagy nád-mézes vízzel táplálják, melly azon enyves sárt higítja 's feláztatván ki tisztuláfra vagy alól vagy fellyül, el készíti. Még-hathatosb e' véget a' Rhubarbarummal készített tzikória syrup; mellyből, tiszta vízzel meg-higitván négy vagy öt óra alatt két lótot kell aprodonként béadni. Ennek oly nagy hasznát tapasztaljuk, hogy méltó vólna ezen szokást közönségesen bé-venni. Mert ugyan is ezen syrup, minden más efféle orvosságokat, nevezet szerént a' mondola olajat is fokkal fellyül haladja, hasznával.

Ha

Ha pedig a' gyermeknek erőtlén 's bágyadt voltta, valami tapláló eledelt kívánna, bátran adhatnak néki vízbe mártott piskótát, a' mint ez már szokásba is mentt, vagy egy kevés vékony kenyér leveft.

A' savanyú etzetes nedvességéről.

§. 379. Jólehet a' magzat mindjárt születése után jól meg tisztított legyen is, mind az által csak hamar az utánn meg tüdőzik 's meg vész gyomrában a' tej, honnan osztánn, okadozás, keserves has rágás, nehéz nyavalya, has-fikulás 's halál következik. Ebben az állapotban főképpen két dologra szükfég vigyázni; tudni illik a' rágó savanyú nedvességnek ki-tisztítására; másodszor pedig eleit kell venni hogy többféle kártévó materia újra öszve ne gyülekezhesen. Itt is leg ditféretebb azon hieván nedvességnek ki takarítására az említett Tzikória szyróp.

Hogy pedig ollyas savanyú sár többé ne támadhasson benne, szükfég a' tífsemöknek, ha súlyosan fogta, a' No. 61 alatt való porbúl, háromszor naponként bé-adni, ha pedig túrhető állapotjok, csak egyszer vagy kétszer, az utánn tzitrom füvet vagy hársfa- viragot ugyanak rea thé gyanánt.

§. 380.

§. 380. Rossz szokás az, midőn a' gyermeknek has rágás ellen mondola olajat adnak-bé; mert abból fok gonoszf következik. Való ugyan hogy az olaj, a' rágó materiának éles részetskéit meg-tompitván 's el árasztván, nem engedi, hogy az érző inakat keservesen érdekeljék, és így a' fájdalmas has- tekerést azonnál meg-enyhíti; de ellenbe nem csak nem fojtja meg a' kinoknak okát, hanem inkább maga is meg-poshadván neveli; annak okáért csak hamar meg-tér a' has-rágás, és mennél több olajt adnak bé annál inkább gyótri a' tífsemöket. En magam-is minden más orvosság nélkül fokakon segitettem, meg tiltván egyedül az olajjal való élést, melly gyomrokat erőtlénitette; 's ugyan azért nehéz emésztésti a' tej, és hamarább meg-poshad 's meg-savanyodik; sőt a' kiknek gyermek korokban gyomrok ereje meg-bomlik, egész életük rendiben baját látják.

Igen szükfeges dolog a' gyermekeknél hogy hafok meg-ne szorúljon, tagadhatatlan pedig hogy az olaj a' bélek nógató erejét kifebbitván szorúlást szerez; ezt ugyan kiki által láthatja; még-is ellenkező véget élnek véle; olly nehéz a' meg-rögzött szokást 's minden egyébbal itéleteket emberek elméjéből ki-gyomlálni. Hogy ha valamely orvosságnak ezt vagy a'

B b

mazt

mazt az erőt tulajdonitják, lévén osztán hogy az valósággal nem következik, tsak hamar arra vetik okát, hogy nem eleget adtak belőle a' betegnek, erre való nézvé megkötöttetvén annak mértékét, a' veszélyt is egyszer 's mind kettőztetik, 's nagyobbítják, 's még-fem nyilik meg-fzemek.

Ugyan az olajos 'ziros szerekkel való víz-sza-elés, kézfizi a' gyermekek' testét az angliai kórúagra (Rachitis Englische Krankheit) az az száraz betegségre; azon kívül más rühös nyavalyákra-is, mellyeket igen nehéz meg-orvosolni.

Ebből tsak a' tetzik-ki, hogy az olajos és 'ziros szereket tsak igen ritkán kell adni a' kisdedeknek; és hogy a' hol has-rágások, gyomrok 's bélekben őszve gyűlt savanyú 's rágó nedveffégtől ered, akkor ezek mind ártalmasak.

§. 381. Első hónapjaiban életeknek leg-főképpen kinozza tsetsemőinket a' kólyika; az utánn gyomrok erősdvén nem annyira bántja. Ezt enyhithetni szék fűből egy mogyorónyi szappanyal készítettett kritélyel, vagy szék-fű levében crezfszenek-el egy

egy kevés terjéket, wig-meleg mártfanak egy falka posztó flanelt béle, 's rakják hafára.

Nem mindenkor lehet a' kisdedeket kritélyezni, sőt gyakran ártalmas-is vólna. A' helyet kiki tud al-felekbe illő tsapotskát tsinálni, vagy gyökerekből, vagy szappanyból vagy fűrűn főtt mézből.

Az illetén poshadtt, savanyú 's meg túrdzott téjtől eredendő has rágás ellen, legbizonyosabb orvosló eszköz, testeknek illendő ingatásban szüntelen való gyakorlása.

§. 382. Minek előtte a' tsetsemők nyavalyáinak harmadik okához, az az fogok hafadásához, tsáflunk, egy egéffégek' megtartására főképpen szűkféges dológról, tudni-illik: a' főrösztefről kell szólanunk, melly által mindjárt születések utánn testek meg-tisztogattatik az utánn pedig erűsítetik.

A' gyermek főrösztefről.

§. 383. Mikor a' gyermek e' világra születik, egész teste enyves 's nyálás nedvefféggel el-van boritva, melly attól a' víztől szár-mazik, mellyben a' magzat annya méhében élt vala 's úszkált. Ezt igen is szűkféges mind-járt

járt elejintén le-törülgetni, leg alkalmatofabb e' véget egy harmad résznyi' borral elegyített viz, mert a' tiszta bor ártalmas. Tlak egynéhány napokig kell így füröfteni a' gyermekeket, de az utánn éppen semmi nemű ferdö nem szükséges, mert az roszsz szokás, midönn szüntelen mindennap füröftika' gyermekeket, föt még-inkább árt ha vajat is tesznek hozzá. Ha úgy reá ragadt volna az emlitett enyves nyál, hogy boros vízzel le-nem vehetnék, szék füvet főzzenek vízbe 's ahoz egy mogyoronyi szappanyt tegyenek, szépen le-mossa. Mivel pedig az ember egészlegének fundamentoma kivált képpen a' test' szabad gözölgésen áll, annak okáért a' bőmek rostjait szükség erőfteni, ellenbe a' meleg ferdö azokat puhitván erőftleníti. Mer ha a' bőrnök apró láthatatlan rostotskai természeterejekkel birnak, munkájok-is, az az a' test' gözölgése helyesen mégyen véghez, nem is bontakozik-meg az időnek minden változása miá. Ezt a' nagy hasznot hogy meg nyerheffük, hideg kút vízzel kell a' gyermekeket, egynéhány nap múlva születések utánn mofogatni.

Ez a' mofás pedig spongyiával mégyen véghez, el-kezdvén ortzájokon, fülek tövén, nya.

nyakok tfigáján (de fejek' tereme * lágyát szorgalmatofan el kerüljek) az utánn nyakokat, farokat, hasokat tzombjaikat, lábaikat, karjaikat, egy szóval egész testeket mofogafák. Tudom hogy ez a' szokás, melly régtül fogva sok nemzeteknél bé-vétetett 's nagy hasznat is latják, sok anyáknak rettenetes 's idegennek fog látzáni; föt azt fogják gondolni; hogy illy formán meg-ölnék magzatjokat, 's azért-is nem fogják merni tanatsozat követni, kivált mivel elejintén a' hideg vízet nem szenvedhetvén a' gyermekek felette igen sirnak 's rinak. De ha igazan szerezik magzatjokat, annak valofagosb jelét nem mutathatják, mint ha ezen bal ítéleteket meg-gyözöndik.

Ez leg-inkább kívántatik az erőtlen szabafü gyermekeknél, ** de az erőfbbeknél nem

B b 3

annyi-

* Ez bizonyos hely a' tefsemök feje tetején, holott-még a' tfontok öfzve nem fortak.

** Mindazáltal jól meg-kell gondolni, hogy bizonyos olly erőtlen magzatok születtetnek, kiknek inkább a' melegség, serkengetö 's szü erőftitö szerek, dörgöles 's több afféle, kívántatnak; mind ezeknek ártalmas volna a' hideg vízzel való mofás.

annyira szükséges; fenki el-nem hiszi, hanem a' ki-próbálta, mely jelesen erősíti az ilyen hideg vízzel való mosogatás a' gyermekek testét, ha gyakran követik el. Diftékedhetem azzal, hogy mióta, ezen distékertes szokást javafolni kezdettem, sokkal a' legokosabb és leggyengébb szülék között, nagy hasznokkal szavamát fogadták. Ezt látván a' bábák, szoptató és száraz dajkák, mindenütt ki hirdetik; és ha ez a' szokás közönlégesen be-véteknék, sok ezer gyermekek életten meg tartathatnának, és így a' föld népe inkább izaporodna.

Minden nap idő valógatás nélkül akar télen akár nyáron egyaránt kell őket így mosogatni; nyáron pedig vödörbe vagy akármi más víz tartó helyekbe 's edényekbe, folyó vizekbe vagy tóba lehet a' gyermekeket meríteni vagy csak mártani.

Igaz hogy elejintén egynéhány napig sírás nélkül ez végbe nem megyen, de az utánn úgy hozzá szoknak, hogy nevetnek 's jázának-is a' hideg vízbe.

Első haszna ennek, a' mint mondám, a' test gőzölgésének elő-mozdítása, és hogy meg-erősítvén ez által bőrök az időnek kü-

külömb-külömb-féle változást bantás nélkül el-viselhesse; de ebből az egy okból sok más haszon is mint egy kút föből foly, tudni-illik, el-távoztatja az angliai száraz betegséget kemény daganatokat, rühöt, nehéz, és más több nyavalyákat; egy szóval állandó jó egészségét szerez nekik.

§. 384. De a' hideg víz mosással szerzett halznot nem kell más ellenkező roszf szokás által el-rontani, felettébb melegen tartván a' gyermekeket; ennél veszedelmesebb szokás szinten egy is, mely miá több gyermekek balnak meg; arra kell szoktatni inkább, hogy mind éjjel mind nappal csak gyengén 's könnyű ruhákkal takarassék-bé testek, kivált fejük elejintén csak keveset az utánn pedig két esztendő múlva épen nem; szorgalmatosan kerüljék az igen meleg szobákat, és a' mennyire ki-telhető tőlök, mind télen 's nyáron olykor olykor szabad szellőn hordoztassanak. Valamely gyermekek igen melegen szoktattatnak könnyen náthát kapnak erőtlen szabafú egész testek, szinteienek, vajudtak, fel-puffadtak, kedvetlenek könnyen az angliai 's más torvasztó száraz betegségekbe esnek 's így vagy kis korokba meg-haláloznak vagy nyomorultt emberek lesznek belőlök. Ellenbe mind ezektől mentek azok, kiket

hideg vizzel mfoogatnak, 's gyakorta ki szel-
lőztetnek.

§ 385. Azt is hozzá kell tennem, hogy a' hideg feredő nem csak a' gyermekeknek használ; hanem minden korbéli embereknek, főtt hetven elztendő s öregeknek is java-sol-tam néhányszor; és kiváltképpen két féle nyavalyákba, mellyek ugyan inkább városok' mind sem falukon uralkodnak, tapasztaljuk leg nagyobb hasznát; úgy mint az érző inak' erőtlenségekben és a' telt' gözölgésének megakadályában; és azoknak kik a' szabad szel-
lőre nem mernek ki-menni, náthások 's va-juttak. Mivel azért a' hideg feredő a' telt' gözölgését ismét helyre hozza, az érző ina-
kat erősítvén a' testnek egész alkotmányát, e' két okoktól származó rendetlenségektől meg-
óltalmazza. Ebéd előtt legjobb a' feredővel élni. A' menyhíre pedig hasznos a' hideg főrödő, annyira káros a' meleg vagy banya vizzel való gyakor vizfza élés; mert mind czekek a' testet gutta ütésre, viz-korságra, lép nyavalyáira 's hypochondriára, szelekre, ké-szítik, azért látjuk, hogy az olly helységek, á' hol meleg feredők szokásba vétettek, la-kolaiktól jobhára meg fosztattak.

A'

A' fog-hasaddról.

§. 386. A' fogzás fok bajt szerez a' gyer-mekeknek, sokan meg is halnak miatta. A' hol azért fájdalmas, a' fog-keles, ott szük-lég hogy.

1. Hafok szorulása, kristélyezéssel, melly egyedül csak főtt málvavizből készíthetetik, nyitassék meg; ha pedig azon kívül is mégyen hafok, nem szükleges a' kristély.

2. Kevesebb cledelt adjanak nekik, mint egyébkor; és ugyan két okon; először mi-vel akkor gyomrok erőtlenebb; másodsor mivel többnyire valami forrózással is szokott járnai a' fogzás.

3. Szokásokon kívül többet igyanak; leg-jobb e' véget hars fa virágra töltött és ke-ves téjjel öszve egyelitett viz.

4. Inyeket gyakran dörgölgeffék, mézből és birfalma magvának nyálából egybe kevert nedvességgel, rágni adjanak nekik földi bod-za 's higviritz gyökeret. Midőn fogok hasad a' gyermekeknek, akkor többnyire az anghai betegséget is el kapják.

B b 5

A'

§. 387. A' fekete szurkos fár, téjnek meg-favanyodása és a' fogzás három főképen vsló okai a' gyermekek' nyavalyáinak; ezekhez járúl még a' gelefzták félzke-is; de ez még sem annyira közönséges mint amazok, és a' mint szokás szeréne vélik, ha a' gyermek két esztendőn fellyül vagyon. Sok külömbféle jelekbül lehet gyermekeknél a' gelefzták jelen létét meg-ismerni. Azonban tiak egy tsalhatatlan, tudni illik ha vagy fellyül vagy alól meg-indúlnak. De még is külömböző környüül álló dolgokat tapasztalunk a' gelefzták jelen léte mellett, mert a' hol sok vagyon nem igen háborgatja, a' hol pedig kevés vagyon gyakorta nagy bajt szerez a' gyermekeknek.

Következendő kárt téfznek a' gelefzták. 1. Meg dugván a' béleknék téveit, és meg-fzorítván a' szomszéd részeket az ő terhek által. 2. Meg fosztván a' beteget az ő tapláló nedveffégeitől, holott azt meg emésztk. 3. Kefervefen érdekelvén a' bélek oldalait, sőt azokat által fúrván.

§. 388. A' gelefzták-jelen léte következendő jelekbül tetzik-meg, úgy mint has rágásból;

dól; nyálnak bö folyásából korán reggel éjomra, 's akkori lélekzet bűdösségéből; orok vízfkeretéfből, melly miá azt gyakran dörgelik; étel kívánások rendszerlenégből, mivel néha igen keveset mászor igen sokat esznek; sziv-fzorongatás és okádozás; néha hafok meg szorúl, néha mód nélkül mégyen, a' rozfsz emésztkés miatt, hafok fel-puffadván holott egyéb testek forvadtt; semmi némi ital által nem ólthatják szomjúfágokat, igen erőtlenek, lankadtak; kedvetlenek; halavanyok, 's színek majd minden fertály órában változik; szemeik bágyadtak és szederjes kerülettek; álmokban szemek fejére ki látzik, ijedeznek, fogaitat tsikorgatják; mafok egy szem pillantásig sem nyughatnak; vizelettek többire fejér, téj színűnek-is sok-fzor látam. Ezekhez járúl szü-dobogás, el-ájulás, nyavalya töres, nehéz álommal boldító hoszfzás betegség, hideg veriték, gonofz indulatú forrózás, soká sem nem látanak sem nem hálnak helyesen. Kezeknek, karoknak, láboknak 's más egyéb tagoknak el-elése, 's érzékenységektől való meg-fosztása. Inyek tsunya és mint egy eves; gyakorta tsuklanak; pulsufook gyenge és rendszerlen; eszelösködnek is olykor olykor; és a' mi-ből leg-bizonyosabban meg-tudhatjuk azoknak jelen létet, jobbára száraz hurut-is háborgatja.

ja őket; emésztések nyálas; fokszor hofzszas és kínos has-tekerések gyötrik, honnan valamely külfő részeken fekély támad, mellyből geleszták másznak ki.

§. 389. Szántalan orvosságok javasoltatnak a' geleszták ellen; leg-közönségesebb' ezek között a' geleszták ellen való patikai por, melly igen is hasznos. Jó e' véget a' No. 62. alatt lévő hig orvosság-is, de a' leg-ditféretefebbek között való a' No. 14. fel-jegyzett por. A' kénkö-virág, vizi farkantyú fünek ki-fatsartt leve, savanyú szerek, méz ser, fokszor használtak. De a' három első eszközök leg-jobbak, csak purgatiót vegyenek utánnok. Igen jeles e' véget az, mellyet No. 63. rendeltem, mivel hogy annál könnyebben a' gyermekek semmit bé-nem vésznek. Ha pedig mind ezen elő-számláltt eszközök elégtelenek volnának a' geleszták félszke el-bontására, akkor szükség valamely értelmes orvos Doktorul tanácsot kérni, és a' leg-hathatósabb eszközkhöz folyamodni. Mert noha fele a' gyermekeknek gelesztáktól haborgattatik, még is sokan közülök könnyen szenvedik, de sokan meg is hálnak belé, minek utánna sok éstendőkig kín-dtanak.

A'

A' gelesztá nevelésre való hajlandóság, a' rozsziz emésztő gyomortúl vagyon, azért nem kell a' gyermekeknek fok vastag 's nehezen emészthető ételeket adni. Kivált oják magokat a' szülék, hogy valami olajt orvosságul geleszták ellen gyermekeiknek bé ne adjanak, mert noha az olaj eleintén egy két férget meg-öl ugyan, de egyfzer 's mind többeknek nevelésére-is okot adván azokat szaporítja. A' vas por itt leg-jobb gyomor erősítő orvosság, 's a' geleszták eredetinek ellent áll.

A' gyermekek' kországáról vagy nyavalya kországáról.

§. 390. Már oda-fel §. 378. meg-mondám, hogy a' nehéz betegség a' gyermekeknel majd mindekor más nyavalyától származik, főképpen pedig azon négytúl, mellyekről mostanában tettem emlékezetet, ezeken kívül ime következő leg-főbb okai vagynak, úgy mint.

Előszór, a' gyomorban és bélekben őszve gyültt rágó matéria, melly-is keservefen érdekelvén azokban lévő érző inakat, vagy az egész testben vagy csak némely részeiben kórágos rázódást okozhat, melly semmi nem egyebb, hanem az árva vagy petfenyész hú-fok-

foknak rend kívül való mozgatása 's őszve ragatódása. Az illy kár tévő nedveffégnek oka a' fok mód nélkül való étel, vagy ha olly kemény 's vastag és ártalmas tulajdonsággal bír, hogy az emészto erőnek nem enged a' fokféle zúr zavar étkek 's azoknak testben lótt rendetlen ei ofztása.

Ezen okból eredendő kórságnak jelei, mind az első-járó okokból, mind pedig e' következőkből ki tetzenek tudni-illik, tagok la-
kadtságából 's nehézségéből, gyomor és
melygésből, nyelvek rúttságából, hafok fel-
puffadásából, szintelenlégből, alatlanságból.

A' jó diaetá az az kevés eledel, lágy me-
leg vizzel való kristélyezésék, és a' No. 63.
fel-jegyzett purgáció ennek orvosságai.

§. 391. Második oka a' gyermekek kórsá-
gának a' téjnek hibái, ha a' szoptato dajka
valamin vagy felette meg-haragszik vagy meg-
bűsül vagy meg ijed, avagy ha egéffégtelen
ételekkel él, fok részegítő italt ifzik, vagy ha
a' hő-szám meg-indult rajta, mert akkor rend
kívül egéffége meg bontakozik, vagy más
egyébb betegségre esik; mind ezektől meg-
vész a' dajká teje és veszélyt hoz a' töftö-
mőre, melyly gyakran halálos.

Or-

Orvosságai pedig imezek: 1. Ha egéfféges
dajka kezébe adatik az alatt a' gyermek, mig
a' romlott téj meg-jobbúl, 's az elme in-
dúlati meg tsendefednek, melly véget,
használ a' kristélyezés, tsendefítő 's hivesítő
porok 's más afféle orvosságok, el távoztá-
tása az illy okokat szerző alkalmatosságoknak,
és a' meg vesztegetett téjnek más eszközök'
által való ki-szivattatása.

2. Magát a' gyermeket is kristélyezzék-meg;
hars-fa-virágra töltött vizett igyon, és egy,
két nap semmi némű tejet ne adjanak neki,
hanem csak tsupán kenyér vagy más gyenge
levesekkel táplálják.

3. Ha még sem tágúlna mind ezekre a' ne-
hez nyavalya, indítsák meg-hafát; két vagy
három lótt tsikorria syruppal vagy ugyan annyi
mannával; ezen gyenge orvosságok szépen
ki tsisztitják a' benne lévő kár tévő nedveffé-
geket és így minden bajtól meg-menti.

§. 392. Harmadik oka a' nyavalya ki-tő-
résnek a' gyermekek' hideglelése vagy forró-
zása, de leg-fő képpen a' hojagos és veres
himlő, ha a' fő-betegséggel, mellytől e' kór-
ság eredetet vett helyesen bánnak, ez-is min-
den különös orvoslás nélkül meg szünik.

§. 393.

§. 393. Ezen egész részül ki tétzik, mellyre melto figyelmezeni, hogy a' gyermekek' kórlága többnyire nem eredet szerént való nyavalya, hanem csak máshoz járúl; és hogy különböző okokból származik; és arra való nézve nem is lehet mind általjában egyárant gyógyítani; hanem az okára vigyázzván, ahoz kell az orvosláft is alkalmaztatni, a' mint már nevezet szerént mindenütt fel-jegyzettem.

Nagyobb része azon hires eszközöknek, mellyek a' kórlág ellen javafoltatnak és vakarába tulajdon képpen ditértetnek, mintha közönségesen minden nyavalya törésben bizonyosan segitenének, ezek között, mondám némelyek haszontalanok, némelyek pedig artalmak is: ide tartozandok.

1. Minden erős, tsipó, hevítő szerek, levegő tsöpök vagy spiritusok, ambrából gyantából készített essentiák, repülő sók, s több afféle hatható erejű orvosságok, mellyek a' gyenge kisdedeknél inkább szerző okai, mint sem orvoslágai lehetnek a' nehéz nyavalyának.

2. Minden szorító eszközök, ott a' hol valami rágó matériától vett a' kórlág eredet,

ret, mellyet ki-kellene tisztítani, vagy a' melly a' természet munkalkodásából származik, midőn valamely kár tévő nedvességet ki akar a' testből venni, azért csak nem mindenkor e' két okoktól füg a' kórlág, nyilván ki-tétzik hogy a' szorító eszközök majd soha nem használhatnak. Annak felette mindenkor veszedelmes ezeket vigyázás és meg-gondolás nélkül gyermekeknek bé-adni, mivel hogy gyakor has szorulásokat okoznak.

2. Ha időnek előtte, 's nagy mértékben, fok ideig helytelenül élnek terjékkel, mithridáttal, pipats syroppal, s. a' t. (melly gyakorra meg-történik) nagy kárt tézen a' nehéz nyavalyában, és leg alább tiz között kiknek bé adják, ártanak. Igaz hogy kevés ideig s egynéhány oráig meg állitják a' nyavalya törést, de annak utánna annál súlyosabban tér visszra, mivel az alatt oka szaporodot; az illy szerek meg-vezregetik a' gyomrot, a' vizelletett meg-rekesztik 's kevesitik, mert ugyan is mivel az inak erzékenységet meg-tompitják, leg-főbb strafájától fosztják meg-a' természetett, kinek tisztije 's kötelessége vala az ellenfég indulatjára vigyázni, így allatomban nagyobb 's nagyobb erőt vévén a' nyavalya, belső kemény daganatokat 's meg-dugodásokat szerez mellyek vagy ha-

mar halállal, vagy hofzfas forvasztó betegségekkel végződnek; azért ismét intem a' népet, hogy noha ezek sokszor szükfegések, de mindenkor jobb kevesebbet adni az illy orvosságokból. Hasznosak ugyan 1. Ha midőn már a' kórfág szerző oka ki-takarodott a' testből még is a' nyavalya rontás hátra maradt, és 2. ez olly felettébb való, hogy hirtelen enyhítést kíván, nem engedvén időt okaval ellenkező eszközökkel való élésre. 3. Midőn a' nehéz nyavalya nem valami testi materiától, hanem egyedül felettébb való elmé indulatiról származik, úgy mint p. o. ijedéstől s. a'. t. holott az említett fájdalom enyhítő szerek igen is hasznosak.

§. 394. Nagy különbséget tapasztalunk a' kisdetek körül, a' kórfágra való hajlandóságra nézve; mert ezt némelyeknél még a' leg-súlyosabb okok sem vihetik végbe, akár mifoda kínos kólyikában hidegjelős forrózásokban, veres vagy hójagos himlőben legyenek, akár mint haborgassák a' geleszták, még sem törí ki őket a' nyavalya; némelyeket ellenbe leg kissebb okon is ki-ront, melly szerentetlen tulajdonfág, kórfágra való hajlandóságnak mondattathatik, és gyakorta olly tekély's a. prólékos okokból származik, hogy embernek észébe sem tűnhetik. Az illy állapot igen ve-

lze-

szedelmes, és vagy hirtelen halál vagy pedig hofzfas betegeskedés következik belőle, ez különös gondviseletet kíván, de annak feljegyzése nem ide való, annál is inkább, mivel olly vajutt gyermekeket többnyire csak városi helyeken, és ritkábban látni falusi parasztok között. Hideg feredők és a' No. 14. fel-tett por itt nagy hasznú.

Közfelfogás intések.

§. 395. Ez jelen való részt olly intésekkel akatom bé rekefszteni, mellyek mind a' gyermekek egészségének meg-erősítésére, mind pedig a' nyavalyák el-távoztatására sokat szolgálhatnak.

1. Arra kell vigyázni, hogy mind eledelek mértéke, mind az étel ideje illendő képpen meghatározassék, ez életeknek ellő napjaiban igen könnyen meg lehet, ha csak anyok's dajkajok akarják, mert ugyan is ez az idő chez leg alkalmasabb, holott az ő életek' rendinek egyenlőségéből könnyen ki hozhatjuk azt, hogy szükfégék is egyenlő.

Bizonyos idejü gyermek, ki önnön magának hagyattatik, élete rend is változtal, arra való nézve étel's ital kívánála is meg-

C c 2

val-

változik, azért nem-is volna tanátfos az illyet bizonyos szabott rendhez kötelezni; a' hol annak, a' mi a' testből ki-mégyen egyenlő mértéke nintsen; az-is rendszeren léfzen a' mi annak helyébe tételik, de mivel a' kisdedeknél az első rendszeren mégyen véghez, a' második-is a' hoz hasonló léfzen. T'fak egy betegfég tehet itt kivételt melly bizonyos meg-határozást kíván, noha a' veszedelmes és közönséges szokás mást tart, és az ezte-len dajkák annál inkább tömik a' kisdedeket, mennél kevesebb eledel nélkül szükölködnek. Azt gondolják hogy valamikor fir a' gyermek, mind annyiszor éhezik, 's azért is valahányszor kiált, mindenkor enni adnak neki, nem gondolván azzal hogy talám más baja vagy, vagy hogy sírása gyomra meg-terheltetésétől származik, 's olly oka vagy, mellyet az étel által meg-nem t'fendelíthetnek, noha egynéhány szempillantásig érzékeny-gek arra meg tömpül, rész szerént, mivel hogy azzal mulatják magokat, rész szerént pedig mivel az étel természet szerént álmod hoz a' gyermekeknek-is, ugyan azon okok-ból, mellyekből foka emberi korokban is alomra hajlandok, étel után.

El-hihetetlen dolog, melly nagy kárt t'fizen az eledel, olyankor a' t'felfemöknek, mi-

midőn fájdalomok és síránkozások nem az éhségtől, hanem más egyéb okoktól vagy; bár minden ezés Annyák e' gonosz szokást látván el kerülnék.

A' kik erőfiteni kívánván, gyermekeiket, étellel feletébb terhelik, igen meg t'falatkoznak, melly bal vélekedés miá számtalan kisdedek el-vésznek; mert valamit mérték felett eznek, az erőfiteni és nem erőfiti őket; a' teli gyomor igen feszülvén, el-veszti erejét, és az eledetek' meg-emészttéfére teherlenné léfzen; a' mód nélkül való étek miá a' szükfeges eledel sem emészttodik meg-helyesen; az illy rőzfzül emészttett étel alkalmatlan a' t'f' táplálására, gyermekeket erejektől meg-fosztja, és fok a' beteglégeknek kút feje, úgy mint belfő részek' meg-dugodásának, has rá-gásnak, golyvának, szárazító nyavalyának 's végtére izintén a' halálnak.

Második hiba a' gyermekek' táplálásában az hogy mihelyest a' t'lets téj mellett, más ét-kekkel is tartják, olly vastag 's nehezen e-mészthetöket választanak, mellyek az ő gyen-ge gyomrotskájok' erejét fellyül haladják vagy annyi-félet kevernek öfzve, hogy természet szerént terhelik, kivált a' gyenge gyomrot.

Az mondják ugyan, hogy a' kisdedeket min' enhez hozza kell szoktatni de ez balgatagság, inkább erősíteni kell gyomrottkájokat, úgy osztán mindenfélét meg'emésztet. Ha azt akarják hogy a' tüköbül erős lö legyen, negyed fűg szabadon borlatják 's nem fogják dologra; az utánn leg keményebb munkát-is könnyen meg tészen. Ha pedig mindjárt kis korátul fogva, nehéz terhekkel kinzották volna, csak hitván 's nehéz dologra alkalmatlan lö lett volna belőle. Szintén így vagyon dologa a' tetszemök gyomrának is.

Itt egy igen fontos elmékedést hozok elő; hogy tudni illik a' paraszt ember gyermekeit gyenge korokban, kemény dologra fogván, nagy kárt tészen a' kőz jónak. Mivel a' házi gazdának nintsen elegendő töledeje, s gyermekeitől még ifjú korokban meg-folztatik; azért kéntelen azokat, kik otthon maradtak, kemény munkára hajtani, holott még csak gyermek játékkal kellett volna nékiek idejeket töltetni. Így időnek előtte erejek el-fogy; és soha tellyes erejekhez 's testek illendő szabáfaboz nem juthanak. Inaen vagyon hogy a' 12. vagy 13. esztendőös nevedény ifjatskának abrázazatját tékéntvén úgy tertzik mintha 20. esztendőös legény volna,

na, gyakorta a' terek alatt el-roshadván hofzfas 's halálos forvasztó nyavalyákba esnek

§ 396. 2. Itt azért hozom ísmét előfellyebb adott tanátsomat, mivel azt nem lehet eléggé a' köslég fejébe verni, noha méltó jól meg-gondolni; hogy a' hideg vízzel való mosás vagy abban fürödés igen szökéses.

§ 397. 3. Egynéhány hetek múlva, annyit hordozzák fel, 's ingassák testeket valamennyi kitéhető a' kisdedektől; mert első napjaik a' természetül nyugodalomra és álomra rendeltettek, mellyből csak akkor serkenteffenek fel, midőn éheznek vagy szomjúznak; de a' mód nélkül való test ingatása is arthatna illy gyenge korokban. De minek utánna a' test erőitjai meg erősödtek, annál jobban érzik magokat mennél többet mozgatják testeket; csak itt is arra vigyázzanak hogy almokban, mellynek hofzfasnak kell lenni ne haborgatassanak, és hogy lassán szoktassák a' test ingatásához; illy formán minden kár nélkül gyakortlás által meg erősödik testek. Sokkal többet használ nékiek kofsin vagy más afféle mesterlégesen csináltt szerzszamok által lött test ingatása, mint sem karon való hordozás, mivel testek bizonyos 's egyenlő helyheztes.

tésben marad, és nyári időben nem hevül meg-feleltébb, melly valóba fontos dolog; mert a' mód nélkül való hévíég 's izzadás tagok meg görbedésének oka.

§. 398. 4. A' mennyire az idő engedi, gyakorta szabad szellőn hordozzák a' kisdedeket.

Hogy ha pedig roszsz gondviseles miá, már betegesek, el-fonnyadtak, vajúttak, dagadozott 's görbült tagúak vólnának a' gyermekek, sokszor az eddig elő számlált négy eszközök által meg szabadulhatnak mind ezektől, ha sokára nem halasztják.

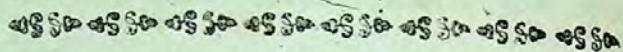
§. 399. 5. Midőn magától valami szeptő vagy fekély vagy más afféle fakadékok ütnek-ki rajtok, vagy fejek meg-varasodik, bőrrők meg rühösödik s. a' t. távúl legyen hogy 'ziros vagy szárazító szerekkel értesfék. Egy ezfendő sem mulik, hogy nem látnánk, illy vigyázatlanfág miá gyermekeket veszni, vagy hofszas száraz kórfágokba el-senyvedni.

Sok keserves példákat tudok, holott a' külfő szerek nagy kárt tettek a' kofzos fejű gyermekeknél, melly noha ifzonyú rút állapot, de soha nem veszedelmes; ha értelmes em-

ember tanátfa nélkül, kívül semmit nem raknak rá.

A' hol az illy varak semmi némü orvoslásnak nem engednek, ott a' dajka tejében van a' hiba, azért azt vagy abban kell hagyni vagy meg-változtatni 's orvosolni, de mi-némü eszközök által leheffen mind ezeket el követni, azt itt bővebben le-nem írhatom.

Hufzon nyóltzadik Réfz.

A' vízben fúltaknak meg-elevenítéséről. *

§. 400.

Ha a' vízben holt ember egy fertály órá. nál tovább vólt a' víz alatt, nem nagy reményfég lehet meg-elevenítése felől; gya. korta el véfz, ha tfak 2. vagy 3. minuter. mig vólt is a' víz alatt. De mivel az olyan ember élete bizonyos eszközök által közön. féges határánát tovább is meg hozzázabbíttat. hatik, azért semmit el-nem kell mulatni kö. rülörte, hanem mindenképen azon lenni hogy a' ha-

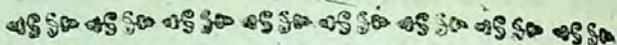
* Egy iffúnak szerentfétlenfége, ki nyárnak kezdetin, förödvén vízbe hala, adott alkalmarof. fagot, ezen réfznek ki-nyomtatására, melly lött 1761. sz. Iván havában. Tfak hamar az utána hafonló szerentfétlenfég történt egy mester legényen. is; de szerentfere imez hamarabb voríttatott ki a' vízből, mint amaz, ki 30. minutumokig vala a. latta; az utóffó meg-elevenítettett azon eszközök által, mellyek e' könyvben fel-vagynak réve; és többeknek akkor kezek ágýében valának.

halál torkából ki ragadtaffék; nem-is kell illy allaparban mindjárt kétfégbe esni, mert néha tfak két, három óra múlva tapafztraltatnak bennék életnek jelei.

Néhányfzor a' vízben fúltaknak víz talá. tatott gyomrokban, néha penig nem; a- zomban az sem vólt több két irzével, mellyet egéfféges ember is minden-baj nélkül meg iha. tik, azért ennek a' halál okát tulajdonítani nem lehet, de meg sem foghatjuk, hogy nyel. hetik azt-is-le. Tulajdon oka hatálokknak az a' víz, melly tüdőjökbe rohant, midón a' víz alatt lélekzetet akartak venni. * Mert ugyan is való dolog, hogy ha valami holt test vízbe vettetik, 's abban el-merül, annak sem gyomrába sem tüdőjébe a' víz bé. nem mehet; melly igáffág a' föben járó vá. dolafoknak meg itélésében fundamentomúl ré. tethetik. Ezen víz a' tüdőben lévő levegő. cggel szorofan öfzve keveredven olly tajré. kot

* Egy tudos ki-ezen munkat Frantzia Országban, Lugdunum névü városban újra ki-boríttatotta, azt tartja felöle, hogy a' vízben holtaknak tüdőjébe söha nem taláttatott víz, és hogy tfak azért fú. ladnak meg, mivel a' víz alatt lélekzetet nem vé. hetnek. És ez hihetőbbnek járzik nekem-is.

Hufzon nyóltzadik Réfz.

A' vízben fúltaknak meg-elevenítéséről. *

§. 400.

Ha a' vízben holt ember egy fertály órá-
nál tovább volt a' víz alatt, nem nagy
reményfég lehet meg-elevenítése felől; gya-
korta el vész, ha t'fak 2. vagy 3. minutu-
mig volt is a' víz alatt. De mivel az olyan
ember élete bizonyos eszközök által közön-
féges határánál tovább is meg hosszabbíttat-
hatik, azért semmit el-nem kell mulatni kö-
rülötte, hanem mindenképen azon lenni, hogy a'
ha.

* Egy ifjúnak szerentfétlenfége, ki nyárnak
kezdetin, förödvén vízbe hala, adott alkalmaso-
fágot, ezen réfznek ki-nyomtatтарыára, mely lött
1761. sz. Iván havában. T'fak hamar az utána
hafontó szerentfétlenfég történt egy mester legényen-
is; de szerentfere imez hamarább vonattatott ki a'
vízből, mint amaz, ki 30. minutumokig vala a-
latta; az utóffó meg-elevenítettett azon eszközök
által, melyek e' könyvben fel-vagynak téve; és
többeknek akkor kezek ügyében valának.

halál torkából ki ragadtaffék; nem is kell illy
allapatban mindjárt kétfégbe esni, mert néha
csak két, három óra múlva tapasztalratnak
bennük életnek jelei.

Néhányszor a' vízben fultaknak víz talál-
tatott gyomrokban, néha penig nem; a-
zonban az sem vólt több két itzénel, melyet
egéfféges ember is minden baj nélkül meg iha-
tik, azért ennek a' halál okát tulajdonítani
nem lehet, de meg sem foghatjuk, hogy nyel-
hetik azt is-le. Tulajdon oka haláloknak az
a' víz, mely t'udójokbe rohant, midőn a'
víz alatt lélekzeret akartak venni. * Mert
ugyan is való dolog, hogy ha valaut
holtat vízbe vetetik, 's abban el-merül,
annak sem gyomrába sem t'udójébe a' víz bé-
nem mehet; mely igáffág a' főben járó vá-
dolásoknak meg itéléleben fundamentomúl ré-
tethetik. Ezen víz a' t'udóban lévő levegő-
éggel szorofan öfzve keveredven olly tajté-
kot

* Egy tudos ki-ezen múnkat Frantzia Országban,
Lugdunum névű városban újra ki-bottátotta, azt
tarta felőle, hogy a' vízben holtaknak t'udójébe
foha nem találatratott víz, és hogy t'fak azért fú-
ladnak meg, mivel a' víz alatt lélekzeret nem ve-
betnek. És ez hihetőbbnek lázrik nekem-is.

kot szerez, mellynék nem lévén izgató ereje (vis elastica) a' tudó mozgását meg-gátolja; ez oka hogy meg kell embernek fúladni, de azon fellyül meg szűnven a' lehellés, a' főben is meg-reked a' vér 's gutta ütést okoz. De a' második oka vizbe fúlt emberek halálának, tudni illik a' tudóbe rohánt viz, nem közönléges, mert vagynak példák, a' hol éppen semmi viz nem taláztatott a' tudó jökben.

§ 401. Szükség azért hogy a' tudóben és agyvelőben meg-rekedt vér ismét meg-inditassék 's az egész testben a' vér forgása helyre állitassék. E' véget

1. Azt a' vizes köntöft mellyben el-morúlt mindjárt egészen vonnyák le róla, az után meztelen testét melegített ruhákkal dörgölgeffék, ofztán, ha lehet, jó meleg ágyba fektessék, szüntelen el-követvén a' dörgölést.

2. Valamely erős 's egészséges személy lehelletit 's meleg páráját, vagy ha hamarjába kaphatni, pipa száron vagy szálma szállon, vagy töltféren avagy lopón fujja a' dohány füstöt torkába. Ha az illy párát, orra lyikait bé-fogván 's meg-szoritván nagy erővel gé-géjébe fujják, az tudójébe hatván, abban lé-
vó

vó levegő eget, melly a' vízzel, a' mint mondám, rajtéká vált, egy mástól el-választja 's meg-ritkitja, úgy hogy előbbeni rugó erejét viszont meg-nyervén a' tudót ismét fel-fújja; ez által ha még-valami elevenfég vagyon a' testben a' vérnek forgása ujolag meg-terítetik.

3. Egyszer 's mind ha értelmes borbélyt kaphatnak hirtelen torkán lévő nagy vér erét meg kell vágatni és valami 8, 10, vagy 12. unctia vért belőle ki-botfátani. Az illy ér vágás sokféle-képen hasznos; mert mint ér vágás először a' vér forgását ismét helyre hozza; mivel az el-ájulásokban is, mellyek a' vér kerengésének meg-akadától származnak hasonló erejét tapasztaljuk az ér vágásnak; másodszor ez által az agyvelőben 's tudóben meg-rekedt nedvességek leg-hamarább el-ofzlattatnak; harmadszor ilyenkor csak egyedül az említett torok érből ereszthetni vért; mert a' lábaiból majd soha sem; karjaiból pedig ritkán; de nyakából mindenkor többnyire meg-indul a' vér.

4. Mennél hamarrább és mennél több dohány füstöt lehet, fujjanak al felibe is. Ehez különös mesterféges szerszámok kívántatnak; de ritkák; azonban más együgyű eszközök-
kel-

kel-is élni a' helyet; egy, melly által bizonyos aszfzony ember meg elevenített ab-
 „ból áll, hogy egy pipa fejére papirost bu-
 „ritnak, mellyen tövel fok lyikatskakat bök-
 „nek, a' pipa szár' végit, vég hurkájába tol-
 „ják, 's a' dohány fűst a' papiroson által
 „al felibe erősen belé fűjják; ötödik fűvásra
 „valami korogást vettek észbe a' meg fűlt
 „aszfzony ember házában; erre torkán vi-
 „zet hányt ki 's magához tért; lehet két
 „pipa fejet is öfzve tenni 's az egyiknek
 „házát ember al-felébe dugni, a' másikon
 „pedig a' fűstöt belé fűni. „

Más módon is minden némü párat ember testébe lehet botlítani, ha tudni illik valami télevetskét mellynek egy végire hójag van kötve, al-felibe dugnak; a' hójag más végire pedig jó nagy tizes vas pléhből való töltéért kötnek, mellyben a' dohányt meg gyújtják, erre ismét más töltéért buritván annak teste által erősen belé fűnek. E' találmányra, mellynek már fok hasznát vettem, egykor a' szűklég vitt reá.

5; Erős szagos vizeket vagy spiritusokat tartfának orra alá; vagy erős szagú fűveket szárazon porrá törvén úgy mint lályát, rozmarint, rútat, fodor-méntát, de kiváltképen ma-

majoránát vagy erős tobák port, vagy ezeknek fűstit fűjják orra lyikába; de mind ezekkel bátrabban és nagyobb haszonnal élni az ér vágás után, mint sem anaak előtte.

6. Valameddig valami élet jelét nem mutatja az illy ember, mind addig semmit le nem nyelhet; azért haszontalan lét veszedelmes volna mind addig valamit torkába tölteni, mert az tñak nagyobb fuladást szerzene; elég ha egynéhány töpp erős 's elevenítő spirtust erefztenek nyelvére; mihelyt pedig legkisebb mozgást érzene rajta, mindjárt egy óra alatt 5. vagy 6. kalánnal tengeri hagymát erzes mézet, meleg vízzel azt meg-higitván adjanak bé neki, vagy ha ezt hirtelen nem kaphatják, pápa fűből vagy székfűből, saiyából főzzenek jó erős herba thé forma vízzel, mézzel cefesűk-meg, 's azt igya, ha hamarjába mást nem találhatni, tñak lós lágy meleg vizet adjanak neki. Némelyek a' hanytató szereket dítferik, de én a' tengeri hagyma mézét nem azért jávasoltam hogy hanyást szerezen.

7. Ha valami jeleit látjuk életének azért nem kell mindjárt minden orvosságokon felahagyni, mért fokban annak utánna-is meg-elevenednek.

8. Hogy

Eppen most elevenitettek-meg két kondor kutyát melly vízbe esett vala meleg hamuval. E' helyet ganéj trágyát-is vehetni. Bizonyos tudós 's emberféges ember, kinek hitelt adharok, minap jelentette néken, hogy a' ganéj melegsége által, mellybe egy vízbe holt embert, ki 6. óránál tovább vala a' víz alatt, takarított, kevés idő múlva meg-elevenített.

§. 404. Bé-rekefztem ezen részt egy emlékezetes példával, melly Páris városában királyi parantsolatra nyomtattatott ki; azért minden Hertzegek ezt kétség kívül helybe hagyják.

„ Jóllehet, úgy mond, a' köz nép irgalmaságra hajlandó lévén, örömeit legitene a' vízbe holt emberekén; mindazáltal felső parantsolatok miá abban hátráltatják. Attól tartván hogy törvényes inquisitókba keverné magát. Annak okáért szükfésnek ítéljük lenni, minden renden lévő Tiszteknek tudtára adni, hogy az illyetén vízben holt személyek meg-elevenítése körül senkit ne akadalyoztassanak akár mit annak hasznára próbálni. Tcsak azt kivé- vén hogy ha már tellyefféggel semmi reményfég életék felöl nem vólna, akkor tar- toznanak bírák kezébe adni; azonokat.

Hu-

Hufzon kilentzedik Rész.

Miképen kell az olly emberen segiteni, kinek torokban valami fel-akadt.

§. 405.

Az eledel szánkából keskenyebb részbe az a' nyeldeklőbe mégyen, melly a' hát bordáján le-menvén a' gyomor felső kapuján végződik.

Gyakorta meg-történik, hogy itt valami fel-akad és sem fel sem alá a' nyeldeklőn nem mozdulhat, mivel vagy igen vastag vagy hegyes lévén, annak oldalán meg rekeg.

§. 406. E' miá fok baj érkezik; mert vagy kelerves fájdalom támad azokban a' részekben, vagy csak valami tompa felzülésnek érzése, máztor fel-bőffögés a' gyomorból; rendkívül való gyötrődés, és ha a' nyeldeklő hasadékja meg szorúlván a' gégén sem vehet lélekzetet, rettenetes fúladás, a' tüdő részei meg-dugódván nem botfátják a' vért víz-sza a' főből, azért ortzája meg-vereftedik 's

D d 2

ón

szint mutat, torka meg-dagad, a' füladas hova tovább súlyosabb, 's tñak hamar megfojtja a' beteget.

Ha lélekzetét egészen el nem fogta, 's nyeldekölje tellyefféggel meg-nem dugódott, úgy hogy valamit még-le nyelhet, egynéhány napokig élere nints veszélybe, és úgy kell vele bánni, mint nyeldekölnek különös hibájával; de a' hol egészen bé-szorult gégeje, ott szörnyű halál következik.

§. 407. A' veszedelem pedig nem annyira a' fel akadt falatnak mivóltjától hanem inkább annak nagyságától függ, a' nyeldekölő ragasfágára 's a' helyre való nézve a' hol fel akadt és miképen; sőt gyakorta ételtől meg-fül az ember, holott más vastagabb 's keményebb darabakat nagy baj nélkül le nyelhet.

Egykor egy hat napos gyermek egy szem öreg borsót el-akarván nyelni, fel-akadt torkában 's hirtelen meg is fojtotta.

Egy ember észre vévén, hogy torkában, étel közbe, egy darab juh hús fenn akadt; nem akarván máfokat meg-ijeszteni, fel kelet az asztaltól; rövid idő múlva keresték hol volna az ember, 's oda ki-halva találták. Más egy

egy darab pogátsától fült-meg; harmadik egy darab sódor bőrtől; negyedik egy egész tyukmonytól mellyet tréfa fogadásból el-nyelt volna.

Egy gesztenye, mellyet bizonyos gyermek egészen el akart vala nyelni, azt megfojtotta. Más hirtelen el fülada (mert az illy szörnyű halál mindenkor füladástól vagy on) egy körtvélyről, mellyet fel felé hajtván le estébe szájával fel fogott vala. Egy aszfzony ember is körtvélyül fül meg. Bizonyos személy torkába egy falat szöfzös hús, mellyet haj nevelőnek is hívnek, nyóltzad napig fenn akadván, leg-kisfébbet sem-botlátott-alá nyeldeköljén; annak utánna meg-lágyúlván torhadás miá le-ment ugyan gyomrába, de tñak hamar utánna meg-hólt az ember, tüzes gyuladásból nyeldeköljében rámadt fene és nagy bágyadtság miatt. Több illy szomorú példákat el hagyok.

§. 408. Ha valami torkába embernek fenn akadt; azon kécféle képen lehet segiteni; mert vagy száján ki kell húzni, vagy gyomrába le-taszítani. Az első mód leg-bizonyosabb ugyan, de nem mindenkor leg-könnyebb; és mivel hogy az illy munka igen meg-fárasztja a' beteget, 's gonosz is következhetik

belöle, azonban a' segitféget el-halasztani, ha ott sem tehet kárt.

Efféle ártatlan dolgok, minden szokott eledetek, mellyekkel bántás nélkül élhetni, úgy mint kenyér, hús, lepény, gyümölcs, kerti vetemény, béleknek és bőrnek darabjai. Azonban az-is igaz hogy némely étkek darabjai nehezen emészthetők, de halált sem szereznek.

§. 409. Az olly dolgokat mindazáltal, mellyek ha a' gyomorba le-taszítatnának, annak ártalmára vólnának, jóllehet nehéz, de még is tanátosabb száján ki vonni. Ide tartozandók: a' pántofely-fa, mindennemű ruhafalka, nagy darab kövek, 's gyümölcsök magvai, darab tsontok, fák, üveg, értsek; kivált ha az emésztetlenség kívül, szuro hegyefek-is. Erre való nézve kiváltképen, minden töket, gombos-töket, halak szájkajit, hegyes tsontokat, üveg darabokat, ollókat, késeket, gyűrűket, kaptfokat, ki kell a' torokból húzni.

Azonban egy fints az elő számlálte dolgok között, melly már le-nem nyelettetett vólna valakiről; leg közönségesebb köverkezései pedig a' gyomorban 's bélekben való szörnyű fájdal-

fájdalom; azoknak meg-tűzefedése, ki-febedése, kelevény, fekély, hofzszas lassú forrózás, fene, bél kórfág, külfő kelisek, mellyekből az említett el nyeltt darabok ki-esnek, és gyakorta fok kinlódás után a' halál.

§. 410. Ha még-nem mentt mélyen-le, a' mit ember el-nyelt; hanem nyeldeklőjének felső részén állot-meg, tsak újaival is ki húzhatja néha azt. Ha pedig mélyebben mentt a' fogóval kell ki vonni, ennek sokféle nemei találtnak a' borbélyoknál. Hamarjában az-is jó, mellyel a' dohányos emberek szoktak fzenet fogni; vagy tsak két darab farskából is lehet hirtelen tlnálni; de ennek nem nagy hasznát vehetni, ha az a' mi fenn akadt igen mélyen vagyon a' torokba 's annak üregit egészen el-fogta 's lágy-is.

§. 411. Hogy ha pediglen sem újaival sem fogóval ember ki-nem ránthatja, horoggal kell ki-vonni.

Illy horgott mindjár lehet vas veszfzóból készíteni, annak egyik végét meg-horgasítván; ezt fikon le-taszítják, és hogy kezek között ki-ne tsufszon, más végét-is meg-görbitik, vagy valami gombot kötnek reá; hogy így kezéhez kóthesse ember; az illy vigyázás minden-

dentéle borbély eszközöknél szükfészes volna, holott gyakorra már meg-történt, hogy kés-ből ki-rúfztak. Ha szintén a' fel-akadt darab alá ért a' horog, meg-kell fordítani hogy belé akadhaſſon és ki vonattathaffék.

Az illy vas horognak ott-is nagy hasznát vehetni, a' hól az a' mi fenn akadt hajló, úgy mint hal-szálkája gombos tő s. a'. t. és ha a' nyeldeklőbe kereltül fekszik; mert az a' horog közepén fogván meg-hajtja 's ki-vonja. De ha el-törölhető volna is azt el-törné, és így osztán darabonként más valami eszközzel könnyen ki-szedhetnék, ha magától nem mozdúlna.

§. 412. Ha pedig a' torokban fel-akadt dolog olly vékony hogy femmiképen horoggal meg-nem foghatnak, vagy olly vastag hogy a' horogot-is meg-hajtaná 's egyenesítené, ottan gyűrűket kell készíteni, mellyek is vagy kemények vagy hajlók.

A' kemény gyűrűk vas vagy réz vékony fonalakból készíttetnek. Az illy fonalat közepén gyűrű formára öfzve fodorják, és a' két végét egybe hajtják, és így a' nyeldeklőbe belé dugják; ebbe igyekezik akasztani a' fenn-akadt hol mit 's úgy ki vonnyi. A' hajló gyű.

gyűrűk, pamukból, tzérna fonalból, selyemből mellyek meg-vaszoltatnak, készülnek; az utánn vas fonalra vagy halhéra kötettetvén vagy fa-vefzfőre, a' torokba tásztatnak, és ezzel a' mi benne rekedt ki huzattatik.

Még-is kettőztetik az illy fonal gyűrűket, hogy annal-is bizonyosabban reá akadhaſſanak a' benn rekedt egyet másra, hogy ha az egyet el kerüli, a' másban fenn akadjon. Az illy kettős gyűrűknek az a' fortélja vagy on, hogy ha egy fülbe fel akad a' mit ki akarnak vonni, az utánn meg-fordíthatják valamerre akarják. Ennek sokszor nagy hasznát véstik.

§. 413. Negyedik segítő eszköz itt a' spondiát tásztatnak-le melette, a' fenn-akadt falat alá; ott a' test' nedveffégeitől meg dagadván, annál is hamarabb ha valami kevés vizet nyél-le az ember, midőn a' vas vefzfővel mellyel le-tolyták ísmét fel-felé huzattatik, azon szoros helyen, a' merre le ment vitzfa nem térhet, hanem a' nyeldeklőnek üregit tellyefféggel el-fogván, az újában álló akadályt-is maga előtt fel-tásztatja, kitolja.

Mivel pedig a' száraz spondiát úgy öfzve szoríthatni, hogy jó nagy darab kis likon által vonattathatik, ezt is lokon hasznokra for-

ditották. Ezt fonallal szorosán meg-kötik, de úgy hogy ismét könnyen le-fodorhassák róla és ha már általhatott a' spondia, víz-fza is huzhassák. Azt osztán hal héjra kötik, mellyet az egyik végin négy felé hasítanak, hogy rúgó erejével azt őizve szorítsa; de úgy készítsék; a' hal-héját, hogy meg-ne sér-tse a' nyeldeklöt, a' spondiát-is úgy kell al-kalmaztatni, hogy midön a' hal héjtól el vá-lik, azt a' borbély a' madzaggal fel-vonhassa.

Más módon-is élnek a' spondiával az illy állapotban. Mert ha a' benn rekedt falat úgy el-töltötte a' nyeldeklö üregit, hogy a' spon-diát mellette, semmiképen le nem lehetne tolyni, és csak a' nyeldeklö oldalai szorit-ják úgy meg-hogy éppen nem mozdulhat sem fel sem alá; akkor egy jó nagy darab spon-diát dugnak nyeldeklöjébe embernek, míg a' fenn akadt darabát el-éri, ott meg állapo-dván míglen a' testo nedvességétől meg-dagad a' spondia a' torok rétszeit tágítsa, hogy így fellyül, nem gátoltatván, a' nyeldeklö szo-rító ereje által fel-féle talzittassék, holott la-san fellyebb vonattatik a' spondia.

§. 414. Ha mind ezekre nem tágúlna, még egy eszköz vagy on hátra tudni illik az okádásra való erőltetés; de ennek csak ott le-
het

het helye, a' hol fenn akad a' falat hegyivel nem bököt a' nyeldeklö oldalába, mert olyankor ártalmas volna.

A' hol helye van az hányásnak, igyon az ember a' No. 8. vagy még-annál-is erősebbet, tudni illik a' No. 34. vagy 35. alatt meg-irtt orvosságból. Illy formán szabadúla-meg egy-kor bizonyos személy, kinek torkában 24. oraig volt egy darab mozdúlhatatlan képen.

Hogy ha pedig éppen femmi orvosságot le-nem nyelhetne az ember, egy tollat dugja-nak torkába 's azzal ingereljek a' hányásra; mindazáltal ez sem következhetik a' hol az akadály egész üregit a' nyeldeklönek el fog-ta; ilyenkor nints más segítség a' dohány kristélyen kívül. Bizonyos személy borjú nyelvöl nagy darabot el nyelvén, érzette hogy nyeldeklöje közepin fel akadt légyen, és hogy annak üregit tellyességgel el zárta, egy borbély mindeneket haszontalan mivelte körülötte, ezt látván más borbély, és hogy „ az ember ábrázatja fel-fúvódván már meg-„ kékült, szemei ki-düledtek, ájulások és „ nyavalya törékek egy mást érik; ottan két „ löt dohány szárait vízben meg főzvé az-„ zal kristélyezte, erre vagy hányás követ-„ kez-

„ kezvén ki vetette a' torkában fel-akadtt
„ darabot 's így menekedtet-meg a' haláltól.

§. 415. Hatodik efzköz, melly eddig ugyan meg-nem vólt szokásban, de nagy hasznát lehetne venni, a' hol az a' mi a' torokban meg-akadtt nagy darab ugyan de lágy, ez ebbül áll, hogy egy forófor mozgatható nyel-re téven 's azon kívül viafzolt fonalra is kötven, hogy ha a' nyelrül le-találna tölz-ni, azzal ki-vonhassák; ezzel, ha nem igen mélyen ment-le a' falat, könnyen által foró-folhatják és ki-vonhatják.

Egykor egy darab tövis, meg-akadván bizonyos személy' torkában, katzagás által vettetett-ki.

§. 416. Ha a' 409dik. §. Izerént az ember torkából gyomrába le-lehet tásztani a' fenn akadt darabot, azt hamarjába csak egy veres hagymával is végbe vihetik, csak az a' baj, hogy hamar széllyel omlik a' hagyma; vagy egy darab olajjal meg-kent viafz gyertyával, mellyet előbb kevésbé melegítsenek meg hogy hajlóbb legyen; vagy halhéjjal; vagy vas vézfzövel, mellynek végire száporán egy ón golyóbist öntenek hogy vastagabb legyen. Használóképen tűnálhatni lágy fá-

fából-is hajló bototskakat, úgy mint nyirmogyoró-körös, és fűz-fából; vagy másfele értzből, kivált ónból, készített hajló veszfzörskéket vehetnek elő. Mind ezek az efzközök pedig fényesítettek, és simák legyenek, hogy a' torkot ne fúrdalják; azért bárány bélbe-is szokták takarni. Mások ímért spondiár kötnek a' veszfzönek egyik végére, hogy az, meg töltvén a' nyeldeklo'nek egész oldalait, azt a' mi meg-rekedett el-foghaifa.

Uly állapotban más darabakat-is nyelnek le hogy ezek azt a' melly fenn akadt le-taszítják, úgy p. o. kenyér héját, faláta szárát, répat, löt golyóbist-is, de mind ezek többnyire elégtelenek, és ha az első falatot le-nem tásztathatják, magok is fel akadván a' veszedelmet kettőztetik.

Meg-történt néha szzerentsére, hogy az a' mit le-akartak tásztani, a' viafz gyertyára vagy veres hagymára ragadván azokkal egygyütt ki-vonattatott, de ez csak akkor eshetik meg, midőn a' fenn-akadt darab hegyes.

§. 417. A' hól pedig mind a' §. 410. előszámlált dolgokat, mind azokat, mellyeket veszfzély nélkül le-nem nyelhetni, ki-vonni is lehetetlen, ott a' két gonosz között a' kisseb-
bet

bet kell választani, és a' fenn akadt holmit inkább a' gyomorba le tolni, mint sem szörnü füladásnak hagyni az embert; és ezt annál-is inkább el követhetni, mivel noha gyakran ártottak sőt halált-is okoztak az ollyatén el-nyelt dolgok; mindazáltal példáink is vannak a' hol veszedelem nélkül meg-emésztettek a' gyomortúl.

§. 418. Ha afféle lértő dolgok, nyeltek-nek-le következő négy féle ki-menetelek vagyon, mert vagy 1. az alfelen mennek-ki csak hamar vagy 2. éppen ki-nem mehetvén a' testből, meg ölik az embert, vagy 3. a' vizellet által mennek-el vagy 4. a' bőrön által utat nyitnak magoknak. Ezen négy utakról most bővebben szólunk.

§. 419. Ha az alfelen mennek-ki, ez vagy hamar 's minden baj nélkül esik-meg, vagy később és nagy fájdalmok után. Vagynak példák, hogy egynéhány nap múlva, egy darab tyúk-tzomb, baratzk-mag, terjék tartó iskátulyának peléhes fedele, tők, gombos tők, pénz nemei, pipa szár darab mint egy négy ujnyi hosszúságú, melly-is valami harmad napig nagy kinokat okozott, de végtére még-is szeréntfésen által mene, kések 's beretvák-is és tlatok, könnyen által mentek a' szé-

széken. Tíak most nem régen történt, hogy egy másfél esztendő gyermek egy újni hofz-fzafágú szeget nyelt-el, mellynek feje 3. lineányi széles vala, egy kis ideig torkában fel akadt ugyan, de mig én oda érkeztem, addig le tífuzot gyomrába, és ugyan azon éjtzaka minden bántás nélkül alól ki-ment. Még újabb példa ez, hogy egy bizony személy egy darab tyúk-tzombnak a' tfontját el-nyelvén, valami harmad vagy negyed napig tífak kevése háborgattatott tőle.

Néha egynéhány holnapokig sőt esztendő-kig is hever az illy el-nyelt holmi minden férelem nélkül emberek gyomrában, az utánn véletlenül el-mégyen tőlök; ollykor pedig, minden bántás nélkül mindenkor bennek meg-marad.

De nem minden illy szeréntfés; mert sokaktól noha tífak magától el-mégyen, mind az által előbb rút kinokat szeréz a' belső részekben. Egy leányzó el nyelvén egy gombos-töt, hat esztendeig szörnü kinokat szenvedett miatta, egykor által ment rajta, 's meg-szabadult bajától. Három el-nyelt tők egész egy esztendeig szüntelen kólyikával, ájulásokkal, nyavalya ki-rontással gyótróttek egy

egy embert; végtére ganéjával el-ki-menvén meg-gyógyúla azonnal a' beteg.

Más egy személy szerentésebb vala, ki két töt le nyelvén csak hatod napig kénlodott, az utánn alfelen mind a' kertő ki-ment.

Az illetén egyet más, által költözvén a' vékony béleken, az öreg hurkának rántziban fenn akad 's el rejtezik, és fok gonofz követi, mellyről mindazáltal az értelmes borbély könnyen tehet. Mert ha ketté merzheti mint a' tfontokat, hal szálkáit 's gombos töket könnyen által mehetnek a' béleken.

§. 420. Második rofsz következése ezeknek, midön éppen által nem mehetnek és fok kinokat szereznek, mellyek végtére életét is el fogyatják embernek, a' mint ezt sok példák bizonyítják.

Egy ifjú leányzó egynéhány gombos töket el nyelvén, némely része altelen által ment, de más része által fúrván béleit agyékán bujt ki, ifzonyú fájdalmokkal és a' személyt három hét múlva még-is ölte.

Egy

Egy férjfiú el-nyelt vala egy töt, melly által hatván gyomrán májába fúrta magát, mellyből halalos száraz betegség következett.

Mászor egy feb tisztító ispót ki-tsufzván a' borbély kezébül, midön a' torok sebeit vizsgálta vólva, le méne a' gyomorba 's két elzendő múlva meg is holt belé az ember.

Nem újfág, hogy pénzt nyelnek-el most is némelyek, leg kisebb fértés nélkül; száz dupla aranyakat is nyeltek már el, 's mind ki-mentek az alfelen; de az illy ritka példakat még sem ranátfos bátran követni; mivel az ellenkező példák is méltán szemés félelemre gerjeszhetnek; csak egyetlen egy darab egészen el-zárván a' nyeldeklő üregit, halálát okozott néha. Sokan a' gyümölsöt magyával együtt el szokták nyelni; még is megtörtént immár hogy a' sok mag meg grülekezővén szörnyü halállal fojtotta-meg az embert.

§. 421. Igen ritkán történik-meg hogy a' illy fenn akadt dolgoz, a' harmadik uton az az vizelet által menjenek-el.

Egy közép szerü gombos-tő, harmad nap múlva vizelettel el-ment; vagynak példák,
E e ho-

holott el-nyeltt ffontotskák főt tferesnye, szilva és baratzk-magok-is mentek-el ugyan azon úton.

§. 422. Végezetre még mindezeknek negyedik ki menetele vagy on hátra, tudni illik, midőn az le-nyeltt fértő darab a' gyomrot vagy béleket által fúrván szintén a' külfő bőrt érlel, s' ottan kelevényt szerez, mellyen vagy magába ki mégyen, vagy fel-vágván 's fakasztván a' kelést azt könnyen ki vehetik. Ezen útra hofzszú idő kívántatik; melly is többnyire szüntelen való fájdalommal jár; másoknál pedig hol meg-szúnik, hol ismét előkerül. Az illy kelevény pedig vagy a' gyomron felett, vagy a' hasnak alfo részén támad; meg-esik néha, hogy az illy el-nyeltt holmi, által fúrván magát a' bélekben, távul a' haltról, különös útat veszen magának. Vagy hogy egy tő négy esztendő múlva ment ki a' tzombon; más pedig váll lapotzka közin.

§. 423. Mind ezek az elő számláltt, és más számtalan rettenetés példákból világosan ki-tetzik, melly nagy vigyázással kell lenni ezekben a' népnek, és melly veszedelmes, vagy is inkább melly vakmerő dolog legyen a' nyeléssel játékot űzni 's tréfálni, vagy: olly dolgokat tartani szájában, mellyek ha le

találnak tsufzni halált hozhatnak. Hogy nem irtóznak szájokba tőt vagy más afféle hegyes szerfszámot venni, tudván hogy fokakon szerentfélen halál esett a' miá.

§ 424. Oda fel már emlitettem, hogy az el-nyelt dolgok fokakat meg fojtottak; néha pedig sem fel-sem alá nem lehet őket indítani, hanem úgy akadnak meg a' nyeldekölben, hogy midjárást nyomban legalább meg-nem hal. Ez akkor esik meg midőn úgy fekszik a' fenn-akadt darab, hogy a' gégét őszve nem szoríthatja, és még a' nyeldekölön is mehetle mefette valami eledel. minéműek a' hegyes dolgok, az illyetén egyet más nem nagy kelést tsínál a' torokban, hanem lassú efeledéssel vagy torkán vagy alfelén ki mégyen az embernek; néha pedig olly nagy tűzesség szerez a' belső részekben, hogy meg hal belé az ember; ha pedig a' torok, kívül dagad-meg, fel-vágván vegyék ki belőle a' darabot. Más holmi, más fájós, vagy fájdalom nélküli való útat keres magának, úgy mint ollykor nyaka tsigáján, melyén, váll között és egyébb tagokon jön ki.

§. 425. Sokan kétféleg kívül el álmétkodnak az illyetén szokatlan utakon holott lebetetlenek fog nékiek látzani, hogy olly formájú dol-

gok a' test' alkotmánya teljességgel való elrontása nélkül arra ki-mehettek volna, 's azt kívánnyák hogy annak módját 's lehetőségét magyarázzuk meg nékik. Annak okáért kén-telenitettem itt mind ezeket bővebben meg-fejtegetni, tzelomhoz ez annál-is inkább kö-zelítvén, mivel a' kösség ha valami tsudála-tos dolgot lát 's annak okát meg-nem fog-hatja azonnal ördögös mesterlégnék vagy babonás igazetnek szokta tulajdonítani, ho-lott ezeknek természet szerént való okát le-het adni. Ez az oka hogy ezen része mun-kémnek annyira ki terjedett.

Találtatik az emberi testben mindenütt a' bőr alatt bizonyos hártya, melly két bő-rörskékből szerkeztetett egybe, ezek között olly apró kamaratskák vagynak, mint a' mellyekbe a' méhek a' mézet szokták gyűjte-ni, itt gyülekezik 's tartózkodik a' test' zír-ja, akár melly részében az élő állatoknak és ezen kívül sohol nem találtatik, azért is 'zír-hártjának neveztetik.

De ném tsak a' bőr alatt vagyon ez, ha-nem az egész testben sok felé szerte szélyel el-terjed; mert ugyan-is minden árva hufo-kat el-választ egymástól; ebből áll egy része a' gyomornak, béleknek, hójagnak, ebből szö-

szóvettettek öszve minden kövéres lantor-nák és a' fodor-háj-is, ez takarítja bé kívül az ereket és élet ereket, hasonlóképen az ér-ző inakat-is. Néhol igen temérdek és fájás; néhol pedig igen vékony és fovány; de min-denütt érzékenység nélkül vagyon.

Hasonló az a' hártja paplanhoz, mellyet nem mindenütt egyaránt tömtek-meg gyapot-tal úgy hogy néhol fok, néhol pedig lemmi-sítés és a' két oldala öszve ér. Ezen hártya-nak két rétjei között tsufznak el az ollyatén holmi lenyelt darabok, és mivel, a' mint mondám, ezen hártya az egész testen min-denfelé el-terjed, onnan vagyon, hogy olly-rául való tagokra el hatván onnan végtére ki-jönnek. A' hadi emberek jól tudják hogy a' melly golyóbis ki nem vonattatik a' test-ből, gyakran jó darabig el-bujdoklik benne szerte szélyel.

Ily közönséges közöfsülését e' hártjának, noha épen nem dítferetes mindazáltal, még-is bizonyos furtsa mesterfégébül a' mézfárosok-nak szépen által láthatjuk; ezek magok hafz-nára való nézve, a' borjúnak bőrit akár melly helyet meg-lyukasztván tsév által belé funak és így az egész borjú bőri fel-fuódik.

Ezen mesterféggel némely tsalard emberek vízfa élnek és gyermekeiket hasonlóképen fel fűván, ország szerte tñda gyanánt pénzért mutogatják.

Ugyan ezen említett hártja valóságos fészke a' viz kórfágnak is, mellyben a' vizes nedvesség meg gyülekeztvén, arra felé rohan a' merre nehezege vízti. Ellen vethetné itt valaki, hogy mivel fok érző inak, vér 's élet-erek járják által az említett 'zir hártját, mellyeknek szűkfég képen meg-kellene sértődni azon által menő dolgoktól, miképen vagon tehát hogy azt még sem tapasztaljuk? Felelet: 1. azt fokszor valóba tapasztaljuk is, 2. Hogy pedig az nem mindenkor élék meg, oka ez, mivel az olly el-nyelt sértő dolgok, mind keményebbek a' hájas hártjánál, mellyen által mennek, kőverkezendő képen, ha valamely eretskére vagy inatskára akadnak is útjokban, a' mellől el-tsufzván arra indulnak a' hol kissébb akadályt találnak, az az a' háznak lágyabb részei felé; és annál is könnyebben sikulnak el az erek 's inak' oldalaitól, mivel azok ofzlopi kerekféggel bírnak. (figura cylindrica)

§. 426. Az eddig elő-számláltt segítő ofz-
közökhöz még-némely közönfeges tanátsot is
kell adnom.

1. Gyakorta hasznos főt szűkfeges is itt a' karon való bőfeges ér vágás, kivált ha nehéz a' lélekzet vétel, vagy ha hirtelen ki-nem vonhatják, a' mi fenn akadt; illy állapotban ér vágással lehet eleit venni a' tuzes gyuladásnak (inflammatio) mellyet a' keferves fájdalom maga után vonszott volna; néha meg is történik hogy az ér vágásra meg-tágulván a' testnek róftjai, könnyebben el-megyen az a' mi bennük fel-akadt vala.

2. Ha pedig sem fel-sem alá-féle nem indit-
hatják az akadályt, jobb békével hagyni mint
sem erőzzakkal mozdítani, mert így gyula-
dást okoznak a' gégeben vagy nyeldeklőben,
melly, miá, sok példák vagynak, hogy meg-
hóltak az emberek, noha a' fenn-akadt hol-
mi ki-vonattatott.

3. Az alatt valami tfevet dugván a' beteg
torkába azon akár minémű lágyító italt töl-
tsenek belé úgy mint vízzel együtt főt tejet,
avagy málvát árpát és korpát főzzenek meg-
vizben 's azt igya ennek két féle haszna
vagon; mert egy az, hogy nedvesítvén a'

torkot, a' gyuladást el-rávoztatják; más az hogy az illy főtskendezés által hamarább megszabadúlhat a' hulos darab, mint sem minden egyéb eszközök által.

4. Ha pedig torkából semmi úton módon ki-nem vehetik az akadályt, akkor szintén úgy kell a' beteggel bánni, mint ha tüzes forrófágban volna; következendőképen eret vágának karján, rendes diatrához rarefa magát, nyakára pedig kívül lágyító kötéleket rakjanak. Ezen képen bánjanak vele, ha megszabadúlt-is torka, midőn leg-kisebb jeleit-is látják a' tüzeledésnek.

5. Néha a' lassú test' mozgatala hamarább meg-indítja az akadályt mint sem a' szerzőmök. Tudjuk hogy egy óköllel valla közibe való ütés által, ki-ugrott torkán a' fennakadtt falat sokaknak; én is láttam két személyt, kik gombos töket nyelének-el, és midőn lóra ülven szomszéd helységbe az orvosokhoz akartak volna menni, az egy az uton nyalával ki-pökte a' tőt, a' más pedig bántás nélkül el nyelte.

6. A' hol pedig nagy a' fulladás, az ér vágás sem hozna könnyebféget, nem is volna reményfég az akadálnak szapora meg inditá-

lá-

lához, és majd meg fojtaná a' beteget a' nehéz lehegés; ott azonnal a' bronchotomiát kell el-követni, az az borbély keze által felkell vágatni gégejét, mellyet nagy fájdalom nélkül és kis mesterséggel végbe lehet vinni.

7. Midőn az akadály torkából gyomrába ment az embernek, igen könnyű eledellekkel tápláltaffék, minden erős, tífós, meleg ételket, a' bort, égett-bort, kávé el kerülje, s csak keveset egyen egyszere; vastag étellel sem éljen, hanem ha előbb jól meg-rágtá; leg jobb volna ha csak tézta levefekkel, kerti vereménnyel, vizes téjjel, mellyek sokkal hasznosabbak itt az olajnál, elégedne-meg.

6. 427. A' Teremtő olly bölts rendeléft tett az emberi testben, hogy az gége hafa-dékján semmi le-nem mehet; mindazáltal ez még is néha meg-esik, s arra mindjárt hurutolás, fájdalom és fúladozás következik; a' vér a' fő felé rohanik; a' beteg nagy kínai-ban, nem tudván maga felől, ide s tova hánya veti testét, néha azon szempillantásban meg-is fojtja a' fúlás. Egykor bizonyos magyar granatéros katona, ki a' varga mesterséget üzte vala, midőn dolog közben evett volna, hirtelen székiről s műhelyéről

E e 5

hal-

rorkot, a' gyuladást el-rávoztatják; más az hogy az illy fõrskendezés által hamarább megszabadúlhat a' hufos darab, mint sem minden egyéb eszközök által.

4. Ha pedig torkából semmi úton módon ki-nem vehetik az akadályt, akkor szintén úgy kell a' beteggel bánni, mint ha tüzes forrófágban volna; következendõ-képen eret vágjanak karján, rendes diatrához tartsa magát, nyakára pedig kívül lágyító kötéleket rakjanak. Ezen képen bánjanak vele, ha megszabadúlt-is torka, midõn leg-kisebb jeleit-is látják a' tüzeledésnek.

5. Néha a' lassú test' mozgatása hamarább meg-indítja az akadályt mint sem a' izértzámok. Tudjuk hogy egy óköllel vállá közibe való ütés által, ki-ugrott torkán a' fennakadt falat fokoknak; én-is láttam két személyt, kik gombos tõket nyelének-el, és midõn lóra ülvén szomszéd helységbe az orvosokhoz akartak volna menni, az egy az uton nyálával ki-pökte a' tõt, a' más pedig bán-tás nélkül el nyelte.

6. A' hol pedig nagy a' fulladás, az ér vágás sem hozna könnyebséget, nem is volna reményfég az akadálynak szapora meg inditá-

lá-

fához, és majd meg fojtaná a' beteget a' nehéz lehegés; ott azonnal a' bronchotomiát kell el-követni, az az borbély keze által felkell vágatni gégejét, melyet nagy fájdalom nélkül és kis mesterséggel végbe lehet vinni

7. Midõn az akadály torkából gyomrába ment az embernek, igen könnyü eledelkkel tápláltassék, minden erõs, tífós, meleg ételket, a' bort, égett-bort, kávé el kerülje, s csak keveset egyen egyszere; vastag étellel sem éljen, hanem ha elõbb jól meg-rágtá; leg jobb volna ha csak téftras levefekkel, kertti vereménnyel, vizes téjjel, mellyek sokkal hasznosabbak itt az olajnál, elégedne-

§. 427. A' Teremtõ olly bölts rendelést tett az emberi testben, hogy az gége hafa-dékján semmi le-nem mehet; mindazáltal ez még is néha meg-esik, s arra mindjárt hur-tolás, tájdalom és füladozás következik; a' vér a' fõ felé rohanik; a' beteg nagy kínai-ban, nem tudván maga felõl, ide s tova hánya veti testét, néha azon szempillantás-ban meg-is fojtja a' fülás. Egykor bizonyos magyar granatéros katona, ki a' varga mes-terléget üzte vala, midõn dolog közben e-vett volna, hirtelen székirõl s mûhelyerõl

halva le-dült; pajtási azonnal borbélyokat hoztak, de leg-kisebb élet' jelét sem tapasztaltak benne, noha minden-félet próbáltak körülötte. Halála után meg-nyitván testét 4. lótc mérő falat tehén húst találtak gégejében melly olly szorosan zárta-bé annak üregit hogy éppen semmi levegő ég, által nem mehetet közötte.

§. 328. Illy állapotban ököllet verjék vállaközt; okádjaira ösztönözzék; és fejer borsbút, gyöngy-virágból, fályából vagy más aféle szerekből készített ptrűszköltettő porot szijon orrába.

Egy borsó szem, játékbút a' gégebe efvén, minek-utánna olajjal hányást indítottak, ismét ki-vetretett.

Egy kis-darab tfontotskát, gyöngy-virágporával szerzett, ptrűszentéssel hajtottak ki. A' hol pedig mind ezek nem használnak ott a' 6dik. §. szerént fel-kell vagni a' géget, így már tfontokat, borsó szemeket, hal szálkát-is vontak ki, és embereket halál torkából ki-ragadtak.

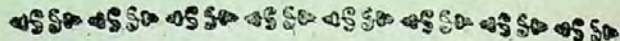
§. 429. Az élet meg-tartására, mindent szoktak próbálni az emberek. Midőn a' nyeldek-

deklöben úgy akadt-meg valami hogy azt sem ki nem vonhatják sem alá nem tapasztalhatják, sem élet veszedelme nélkül benne nem hagyhatják, a' nyelvelő' fel-vágatását javasolják némelyek, főtt olyankor is mikor olly fértő dolog esett a' gyomorba, hogy attól szükkfé képen meg-kellene embernek halni.

Ha torkán semmit le-nem nyelhet, kóvér levelekkel kritélyezzék 's úgy táplálják a' beteget.

Itt örömeit tudtára adom a' népnek, hogy egy hires nevezetes seb gyógyító-orvos, kinek neve Venel, Helvétiaiban Orbe névű helységben, nem régen négy különböző szerszámokat talált fel, mellyeknek hasznát magais nyomtatásban adta ki, ezek nem fokbú állók és alkalmasabbak az illy állapotban mind azoknál az eszközoéknél valamelyeket eddig elő-számláltam.

Harmintzadik Rész.

Az emberi testnek külső nyavalyáiról.

§. 430.

A' paraszt embereken, kemény munka miá, gyakrabban esik valami külső törés vagy febefedés, mint a' városi lakosokon, de annál hamarább 's könnyebben is gyógyíthatatik, mivel a' paraszt ember vére tisztább és nem oly fős, mint amazoké; ellenbe a' gondviselésben vagy on ezeknél a' fogyatkozás, melly miá leg kisebb sértés is veszedelmessé válik; mellyre nézve látván sokszor magam is szomorú példákat, szükségesnek ítélem lenni itt leg alább az olly külső sértésekről 's fogyatkozásokról szólni, mellyekhez nem mindenkor kívántatik borbély kéz. Az olly külső nyavalyákat itt rövideden előfogom hozni, mellyek belső okoktól származnak.

A'

A' tagok megégetéséről.

§. 431. Ha csak gyengén égette-meg valaki magát, úgy hogy hójakok sem támadnak bőrin, elég csak hideg vízbe mártott ruhát rá rakni, azt minden fertály órában ujjalag megnedvesítvén, miglen a' fájdalom meg szűnik. Ha pedig bőri fel hójagzott, a' No. 64. alatt való kenetből kenjenek ruhára 's tegyék rá, naponként kétszer ujtván.

Ha pedig nem csak bőrit hanem az alatta való húst is meg égette volna, ugyan azon kenettel éljen, de nem vászonyra, hanem vászonybú ki tepett fonalakra (carpie) (pluma ceaux) kenjék, melly inkább réa fekszik a' sebes helyre; erre viaszított vásznat, mellyet a' 65. No. szerént könnyű el-készíteni, vagy ha úgy tertzik azt, melly az 66dik. No. alatt fel-jegyeztetett és sparadrapnak neveztetik, tegyenek.

Ezen elő számláltt külső orvosságok mellett, ha igen mélyen belé hatott a' húsba az égetés, azon belső szerekkel is kell élni; mellyeket oda fel a' gyulasztó forrózások alkalmatosságával ajánlottam, hogy így a' tűzességnek elő-menetele annál hathatósabban meg gátoltattassék. E' véget eret kell vágatni

és

és étel 's ital dolgába a' fellyebb szabott rendet megtartani; egyedül csak a' No. 2. vagy 4. alatt való főtt vizet igya. és naponként kétszer lágyító kristályt adjanak nékie.

Hogy ha a' No. 64. meg irtt kenet nem volna kezek ügyébe, csak hamarjába fa olajt más-fél vialszfal erefszzenek-el, és ebből 4. lóthoz egy tyukmony székít keverjék; vagy csak az egész tojást fejérestül 's székestül két kalán olajjal keverjék őszve, de az olaj friss legyen.

Midőn már hanyatlak a' feb és varasodni kezd, úgy hogy csak tsekély nyilásai volnának még hatra, ott a' No. 66. alatt való fasztrum tellyes gyógyulást szerez.

A' febekről

§. 432. Midőn a' feb, vagy a' mely' vagy a' has' üregibe hatott, ezekben valami belső részt sértett meg; vagy ha nem mélyen ment volna is de mind azon-által élet ere sértődött meg; vagy ha valamely érző innék ártot volna, mellyből rend kívül való kinok és bántások következnek; ha éppen a' tontokat érte; végtére ha szokatlan sérelmeket okozna, akkor szükségképen borbélyhoz kell folyamod.

modni. Ha pedig mind ezeket nem tapasztaljuk a' feb körül, és csak a' bőr határán állapodott-meg, vagy csak a' hájig árva hufobig 's apró erecskéig terjedett-el, az illy febeket borbély kéz nélkül is meg-lehet orvosolni, holott csak a' szabad szellőnek el fordítása és a' genyettég ki-folyása szükséges.

§. 433. Ha nem valami derék érből foly a' vér, hanem csak a' feb' kerületin lévő apró erecskékből, szabadosan hagyhatják folyni, azonban vászonyból fonalakat tépvén, mellyekkel könnyen meg állithatni, ha a' tépott vászony el-készült, abból annyit tegyenek a' febre, hogy azt felettébb ne szorítsa, másként ugyan olly kárt tenne, mint a' szoros kőrő; erre egynéhány rébe őszve rakott vásznat vagy vialszoltt ruhákat tegyenek; a' 65. No. szerént; de amaz jobb ennél; mind ezek két ujnyi szélességű kötövel bé-pólatatnak, mellynek hossza a' tagnak temérdek-félegéhez alkalmaztatik, ezt úgy kell megszorítani, hogy sem le ne fufszon, sem gyuladást a' bé kötött részben ne fzezzen.

Ezen kötést 24. óráig hagyják a' feben, melly is annál hamarább gyógyul, mennél ritkábban kötik le; ez után le kell venni róla a' tépott vásznat, ha pedig annak némely része

igen hozzá ragadt volna a' febhez, badják rajta, és fris tépett vászony fonalat tegyenek rá, azt szintén úgy mint előbb le-köt-vén.

Ha ezekre meg-varasodott a' feb, csak a' viafzolt vagy a' fontanellára való váznat, tépés nélkül kössék rá.

Hogy ha pedig valakinek nagy bizodalma volna a' füvek levélvel egyelített 's fött olajokhoz, válassza a' tsengő ló here, szék-fü és rósfavirág olajokat, csak arra vigyázzon hogy lenyvedtt ne legyen az olaj.

§. 434. A' hol nagy a' feb előbb érkezik a' gyulladás mint sem az evfedés (suppuratio) és hogy annak meg-tűzsedése, fájdalommal forrózással és eszelőléggel-is jár, azt jól meg-kell gondolni; illy állapotban a' rétes és viafzolt vászony helyet, téjben fött kenyérbélből, pépet, készítenek, egy kevés olajt is azzal el-elegyítvén, hogy hozzá ne ragadjon, és ezt a' kötést nem illerven, a' febet, naponként háromszor négyyszer-is újíták.

§. 435. Ha nagyobb ér sértetett meg, a' 67. No. szerént készíterett tser-taplót tegyenek a' febre. Erre fok tépett vászony fo-

na.

nalat, arra pedid egynéhány réthen öszve rakott ruhát, rakjanak, mind ezeket szorofabb kötéllel szorítsák meg, hogy sem mint közönlégesen szokták. Elégtelenek lévén mind ezek midőn karon vagy tzombon esett a' feb, az ér szorító szerzámot (tournequet) kell elő-venni. Ezt hamarjába kiki könnyen így viheti végbe, fonalbúl valami két hüvelyki széleffégű fűzöt tfináljon, ezt karika formára kösse a' karjára vagy tzombjára az embernek, dugjon által alatta, egy hüvelyki vastag és 4. vagy 5. hüvelyki hosszú bototskát, ezt fordítsa meg-egynéhányszor miglen a' kötés jól meg-szorúl; valamint a' parasztok, midőn valami hordót vagy fát a' szekérhez akarnak szorítani, rúddal tekeritik 's fordítják meg egynéhány izbe a' körülötte való lártzot. Csak arra kell itt vigyázni, hogy 1. a' fűző leg-alább két hüvelyki széleffégű maradjon a' meg-szorítás után-is, és hogy 2. olly szoros ne legyen a' kötés hogy onnan fene ramadjon a' tagban.

§. 436. Valamenyi kenetek ditsérternek a' febek gyógyítására, mind együgyű tsalárdtság; mivel a' febeket nem az emberi mesterfég hanem egyedül maga a' természet gyógyítja; itt csak az a' mi köteleffégünk, hogy az gyógyulás akadályit távoztassuk el. E' véget va-

F f

la.

lami a' seben maradt, akár vas, ón, fa, üreg, ruha vagy más darabak legyenek azok, ki-kell abból vonni ha könnyen meg lehet, ha pedig nem, borbélytól kérjenek tanácsot, mi tévők legyenek; az utánn szokott mód szerént kőssék bé a' febet.

Nem tfak nem használhatnak itt a' kente-
tek; hanem nagyobb része azoknak ártalmas.
is; és tfak akkor használhatnak, midőn kű-
nös kőrnnyűl álló dolgok azt kíványák; de
a' fris seb, egésséges testben lévén, tfak a'
fellyebb dítfértt gondviselést kíványá, 's azon
kívül jó 's rendes diactat.

Az erős forrot 's levegő spiritusok, melye-
ket febekre szoktak rakni, jobbára mind kár-
tésznek, azért tfak értelmes orvos tanácsából
éljenek azokkal.

A' fön lévő febekben, olajba mártott 's
viaszos vászon helyébe, seb-fű flastrom ki-
vántatik, ha pedig ezt sem kaphatod, meleg
borba mártott ruhákat rakj reá.

§. 437. A' hol tfak a' seb meg-tűzedesésétől
félaek, ott annak szokott orvoslásához fog-
janak, tudni-illik, ér vágás, kristély', hivi-
fitő eszközök' és rendes élet folytatásához.

A'

A' kissebb febekben elég ha tfak a' heves
gyúlasztó szereket el-távoztatják, kivált a'
bort és égett bort.

Nagy febek gyuladásaiban pedig, mindjárt
elejintén szükfleges az ér vágás, tsendes nyu-
godalom és a' forró hideglelésekben szabott
rend tartás; főt gyakorta többizör is kell e-
ret vágatni. Ez annál szükflegesebb minde-
nek felett, ha a' seb belső részeit érte em-
bernek; ennek bizonyosabb segítő orvossága
nintsen mint a' leg szorgosabb diacta, az az
élet folytatásában való rend tartás. Sokan
olly veszedelmes febekből, szabadultak meg
egyedül ez által, hogy tfak egy két órát i-
gértek életeknek, úgy mint mely, has, és
agyék febesítéséből, semmi egyéb eledellel
nem élvén hanem tfak főt árpa vízzel, fő,
hús leves, belső orvosságok és minden nemű
ittek nélkül.

§. 438. A' mennyire hasznos itt a' mérték.
lett ér vágás, annyira káros a' felettebb va-
lő. Mert ugyan is a' nagy febeket nagy vér
folyás szokta, követni, melly miá azon ki-
vül is meg erőtlenedik az ember és attól for-
rózásba is esik. Illyenkor az ér vágás éppen
minden erejétől meg fosztja a' beteget; a'
test nedvességei meg-allapodván meg vesznek;

F f 2

az

az után fene támadván harmad nap alatt meg öli az embert; ennek oka pedig nem a' seb; hanem a' mértékletlen ér vágás. Azonban az ostoba borbély még kérkedik azzal, hogy 10, 12, vagy 15ször eret vágott rajta, még sem menekedhetett meg a' haláltól 's onnan azt akarja meg bizonyítani, hogy a' febnak egy általlyában halálosnak kellett lenni, holott a' feletébb való ér vágás volt valófágos oka a' halálnak.

A' szerelmeskedés ártalmas a' meg-sebesített embernek.

§. 339. Minden nagy hirű seb gyógyító ballamok 's füvek, ha bé adják azokat forrófágot okoznak, mellyet inkább óltani kellene, azért itt ártalmalak.

A' meg-törődött febekről.

§. 440. Meg törődésnek vagy contufiónak, azt szokták nevezni, midön valami tompa nem éles test, meg-feri valamely élő állatnak testét, ez pedig meg-történhetik vagy ütés által p. o. bottal vagy kövel meg-ütvé a' testet, vagy pedig ha maga az ember valamire ütkezik, mint az esésben, avagy ha két kemény testek közzé szorúl az állat, p.

o. ha uja embernek az ajtó közzé szorúl, vagy testét a' szekér falhoz szoritja. Falukon több meg-törött mint sem tiszta febeket látunk, amazok veszedelmesebbek is ezeknél, annál is inkább, mivel nehéz meg-tudni megnyire terjedt-el az illy meg-törődés a' testen 's az tfak leg-kissebb része lehet, mellyet szeminkkel látunk; gyakorta első napokon semmi sem tetzik meg-rajta és tfak akkor mutatja ki magát, midön már nem lehet segíteni.

§. 441. Egy-néhány héttel ez előtt, egy pinter jött hozzám tanátsot kérni; nehéz lehegéséből, ábrázatjának jelentő lineáiból, ere izökésének gyorsfágából és rendszerlenségéből, könnyen észre vehettem, hogy kelevénynek kell mellyében lenni. Mindazáltal még-is fenn tart, és dolgozott is. Ez az ember hőmpölygervén egy teli hordót, egész teste nehézfégével jobb oldalára esett. Azonban elejintén semmi bántást nem érzet; de az után egy-néhány napok múlva, valami tompa fájdalomtérzett azon a' helyen, melly-is szüntelen háborgatta, lélekezete meg-nehezedett; meg-eröleneder, álma 's étel kívánála meg-bontakozott. En a' dolog' hús és bortúl el-tiltottam, a' helyében árpa vizet mézzel javasoltam nékie. De a' többi közt tfak ezen utótfó parantsolatot tartá-meg. Egy-néhány

napok múlva öszve kerülván véle, azt mondta nékem, hogy sokkal jobban volna, de ugyan azon a' héten másoktól hallottam, hogy az gyba halva találták. Nyilván meg fakadt melyében a' kelvény 's a' fok rútlág megfojtotta.

§. 442. Bizonyos iffút levetvén a' ló, egy darabon meg is hurtzolta az utánn az istálló ajtajához tlapta, erre femmi gonosz férelmet nem tapasztalt magán. Hanem 12. nap múlván róvizúl kezdé magát érzeni, mint mikor a' hideg leli el az embert; ugyan arra is vélték, hogy dögös hideglelésben esett volna a' legény, arra való nézve egy holnapnál tovább helytelenül is orvosoltatott. Vegtére az orvosok tanátsot tartván felőle, fel találtak hogy kelevény volna tudójében, és borbély keze által mesterfégefen ki tlapoltatták melyéből az evet, így gyógyúla-meg a' legény, ki egész esztendeig nyomorgott vala. Ezen két példát azért hoztam elő, hogy kiki tudhassa, melly veszedelmes dolog légyen a' nagy eszefeket elejintén femmibe vélni, mert hihető ez a' két beteg közzül egyik a' hirtelen halált, a' más pedig a' hosszvas kinlódást el kerülhetne volna, ha annak idejébe gondjokat vésték volna.

§. 443. Midőn valamely tag, két kemény rest közzé szorittatik, e' kettő közzül vagy egyik, vagy másik, vagy mind a' két gonosz következik belőle, kiváit ha süllyos a' fértés; mert vagy öszve szakadozván a' megsértett tagnak tfeves edényei, azokból a' szomszéd részekre önti ki magát a' benne lévő nedveslég; vagy meg nem szakadoznak ugyan az erek, de felettébb meg-tágulván 's puhulván meg-állapodig benne a' vér. Mind itt, mind amott tűzesség fogja el a' tagot, ha vagy maga a' természet, vagy eszközök segítségével azt meg nem előzi, a' tüzes daganat meg-evesedik, rothadás és a' fene esik belé, azon gonosz történetek kívül, mellyek bizonyos részeknek, úgy mint inak' 's nagyobb erek' megsértődéséből származnak. Innen ki-tetzik a' veszély, ha a' szorítástól a' belső részek-is megsértődnek, és a' vér ki-öntődik benne, vagy annak, erekben való forgása meg-gátoltatik. Ez az oka fok embernek' hirtelen halálának, kik vagy el-esetek, vagy fejeken nagy ütést szenvedtek, vagy más egyéb tagokon, mellynek kívül femmi roszfz jelei nem látzattak.

Több példáink vagynak, hogy egy ütésből, melly a' mely árkotskája aránt esett,

meg-hólt az ember, lépe meg-szakadozván miatta.

Hogy pedig némelyeknél lassúbb és után- is fok nyomorúság következik, ennek oka, a' belső vagy külső részeknek közönléges, jó- lehet nem nehéz, meg-fértődése, melly leg- kiváltképen az öreg embereken történik-meg, kiknek azon kívül is bágyadt 's erőtlen ter- mézetek, nem győzheti-meg többé a' rajta e- fűt sérelmeket; azért látjuk gyakorta hogy egy és után fokoknak egészségek meg-vélz, noha a' fertésnek elejinten semmi rossz jele nem rapalztaltatoré, és hogy az időtül fogva vájadtak, miglen a' halál el érkezik, időnek elötte az illy történetek által elő-mozdítat- ván.

§. 444. Az illyetén fertések ellen belső és külső orvosságok rendeltenek. Ha lassúbb a' sérelem és az egész testet által nem hatotta, hogy a' belső részek miatta nem szenvedtek, külső szerek által is meg-orvosoltathatik, mellyekben e' következő tulajdonlágoknak szükfég-képen jelen kell lenni, i. hogy a' meg- alutt vért oszlássák, melly a' törődött sebek- ben először fekete, az után higulásához ké- pest szederjes, sárga 's szöke színű; végezet- re mind ezek a' színek el-tűnnek, és a' bőr előb-

előbbeni színére tér, nem azért hogy a' vér- annak láthatatlan likatskái által ment volna- el, hanem ismét az erekskébe vizsgálva térvén, azokon oszlott el. 2. A' meg-törődött erets- kéket, erősítő szerekkel kell értetni.

Leg-jobb e' véget a' bor etzet, melly ha igen erős volna, vízzel gyengítessék-meg, ebbe vászón ruhákat mártanak 's azzal rag- gassák, első nap minden két ora múlva újít- ván a' kötést.

Vagy Petrefelymet, turbolyát, holdog Afz- szony tövissét őszve rontsolván azzal kössék- bé; ezek jobbak az etzernél a' hol seb-is vagy a' törődés mellett. Igen hasznos kö- tésre való szerek azok, mellyeket a' 68. No. alatt fel-találsz.

§. 445. Szokása a' népnek, hogy mindjárt égett bort 's vizeket raknak az illy fertések- re, de a' régi rossz szokás nem tehet tör- vényt. Mert mind ezek nem higitják 's osz- latják, hanem inkább fűrtik a' vért, noha a' lassúbb fertődésekben kárt nem tehetnek. Gyakorta úgy tetzik ugyan mintha használ- nának, midőn a' meg aludt vért az árva- husok közzé szorittják és a' meg-tágult ere- ket őszve sugorítják; de valóba csak istálo-

ba zárják a' farkast, mely az utánn egy két
 holnap múlva adja ki magát, illy szerezetlen
 példákat sokszor magam-is láttam, azért eze-
 ket nem tanátslom, hanem inkább az etze-
 tet. De midőn már észre vészik hogy a'
 meg-állapodott vér már el-ozlott és az erek-
 tül el nyelettetett, akkor a' feb gyógyító viz-
 nek harmad részét lehet etzettel elegyteni,
 hogy a' meg-erőtlenedett részek meg-erősítse-
 nenek.

§. 446. Még-vezedelmesebb szokás az, mi-
 dőn 'ziros, szurkos, Gummi, és földekből
 őszve tünált fiasstromokat raknak az illy sér-
 tésekre. A' leg-hiresebbek is kárt ténők,
 holott példaink vagynak, hogy a' leg-té-
 kélyebb febek is az illy fiasstromok fel-tétele
 által fenére változtattak, mellyek maga a' ter-
 mézet által is meg-orvosoltathattak volna.

Az illy törődött febekben való aludtt vér
 helyét soha fel nem kell vágni, akár miné-
 mi fertelmes légyen annak tekintete, mert
 idővel mind ez el-ozol, holott a' fel-vágás
 által vezedelmes fekélyek következnek belőle.

§. 447. Az illy sértéseknek bellő gondvi-
 felése a' febek körül adott tanáttal meg-egyez;
 csak hogy itt a' No. 1. javasolt itál leg-hasz-
 no-

nosabb, ha minden pintre egy könting falé-
 tromot adnak.

Ha valaki nagyot esett, 's érzékénységeit
 a' mellet el-veztetete, avagy csak egészen meg-
 bódultt, ha fülébül 's orrából a' vér foly,
 nehezen leheg, hafa fel-fuódott, melly azt
 jelenti hogy a' vér fejében, háfában, melyé-
 ben, el-áradott, mindjáraást eret kell rajta
 vágni, és a' 439dik. §ban. elő-számláltt legi-
 ttegeket elő-venni, 's a' beteget tündes nyu-
 godalomban tartani; mindenek felett a' rán-
 gató 's rázó mozgataást el-kell távoztatni,
 mellyek által az érzékénységek ingereltetnek;
 mert ezek valóban a' halált érletetik, a' vé-
 nek ki-tódulásáá segítségén. Itt azonnal az egész
 testet az emlitett kötésekkel bé-kell borítani,
 vagy ha a' fő-kiváltképen szenved, fele bor-
 hoz fele etzetet melegítsenek.

Vagyon példánk hogy az illetén eszkö-
 zök által, olly febek is gyógyittattak-meg ho-
 latt a' főnek kaponyája is meg-hasadott volt,
 egyedül csak a' No. 68. alatt lévő fűszerzá-
 mos szerek által.

Kis Pully névű helyfégben lakozó ember
 kért minap tőlem tanátsot, az Artya aránt,
 ki is egy faról esett vala le; már 24. orája
 múlt.

múlt-el, hogy minden érzékenység és mozgás nélkül fekszik vala, tfak épen az okádózóra kényszerítette néha néha; mint orrán száján folyt a' vér; azonban sem fején sem máfutt, valami sértés nem látzor; és szerentéére semmit sem tfinálnak körülötte. Bőfeges ér vágásokat javasoltam karján, és mézeltt savót, mind itálnak, mind kristélynék, ezt szorgalmatosan végbe-is vitték, 's az után két hét múlva az ember hozzám Laffannába bé-jött, ehhez tfak 4. mély föld kis Pully, és egészséges voltával ditekedett előttem. Minden törődött febek mellett jó a' restet purgatióval tisztítani. Minémü az, melyet a' 11, 23, 32, 49. No. alatt feljegyezve találz, a' No. 24. fel-tett orvosilag és a' mézes savó ugyan azért igen használatos.

§. 448. Itt minden részegítő ital halálos veszedelmet hoz, és mind a' mi a' vért hervitheti ártalmas; azért nem kell illyenekkel gúrfeszteni az olly embert, ha mindjárt minden érzékenysége 's mozduló ereje meg szünt volna-is. A' terpetin olaj-is többet árt itt mint sem használ, és ha használt is valaha, azért volt, hogy purgáló erejét éppen akkor mikor szükséges volt ki-mutatá. A' tzet-hal-velő, sárkán-vér, rák-szem, és minden kövéres 's 'ziros portéka, leg-alább halzontalanok

nok és a' szúlyos esetekben veszedelmek-is, vagy azért hogy kár tévő erejek vagyon itt, vagy hogy a' jót akadályozzák. Mert ugyan-is itt a' vért kell higitani 's ritkítani hogy elfozolhasson, de az elő-számláltt szerek ellenkező erővel bírnak.

§. 449. Ha igen öreg ember talált volna el esni, kinek annál nehezebben esik, mennél idősb és testesebb az ember, ha semmi férelem nem látzik-is kívül rajta, még is erős és véres legyen, hat vagy nyóltz lót vért botfásanak belőle; erre mindjárt fűszerfátmos fitavekből herba thé forma italt igyon p. o. tztrom fűből mézzel, 's arra lassan fel 's alá létájon. Egynéhány napokig keveset egyen, és a' mennyire töle ki-telhető, testét ingassa gyakorlás által.

§. 450. A' tagok ki-menülése is gyakorta meg-történik. Ezek nemei az izek körül való meg törődésnek; ha a' ki fitzamodott tag, mindjárt helyére visszfa tér, tfak úgy kell véle bánni, mint a' meg-törődött febekkel oda fel-tanátsoltuk; ha pedig nem mennek helyekre visszfa, akkor borbély kezet kívánnak.

Leg-jobb itt az etzetes vízbe mártott rés valznakat fel-rakni, és a' tagot tsendességben tartani miglen bizonyosak lehetünk, hogy tüzeffég nem üt hozzá. Akkor nem árt az etzerhez égett bort vagy seb gyógyító vizet tölteni, fokáig kötve tartsa a' sértett tagját, úgy mint lábat s. a'. t.; más különben simét könnyen ki mozdúl a' tfont helyéből, és annál inkább erőtlenedik az iz-tag; az illy hibákat elejintén el mulatván, soha meg nem jön többé ereje a' tagnak, hanem szüntelen valami daganat marad hátra körülötte, mind hóltig.

Ha csak igen tsekély a' lértödés, az első szempillantásokban, használ a' hideg feredő, de a' hol nagy hiba vagon ott ártalmas.

A' mezitelen lábat valami gömbölyű testen hőmpolygetni nem elegendő segitfég, ha helyén nints a' tfont, a' hol pedig meg-is törödött a' tag, ártalmas-is.

Vagynak olly együgyű emberek, kik tflárd és túdatlan személyekhez folyamodván, minéműek itt hazánkban, tflak nem minden helységben találtnak, kik hamissan rá fogják hogy ki fitzamodott az-iz tag, holott más baja vagon, és különös mesterfégés s erőfiza.

szakos rángatással, és flastromokkal vakirván a' népet ott is tüzes daganatot okoznak a' hol nem vólt, és így a' tsekély hibából veszedelmes válik.

Az illy nép' ámitók, lehetetlen nyavalyákat-is gondolnak-ki, úgy mint a' gyomornak s vesének meg szakadását. Illy szokatlan s ditskedő beszéddel el-ijesztvén a' balgatag népet, annál könnyebben meg-talhatják.

A' Fekélyekről.

§. 451. Ha a' fekélyeknek belső okai vagnak, és a' test nedveffégeinek meg-vesztegetéséről erednek, az ollyak tflak az okok' elrontása által orvosoltathatnak meg; azért ez-telentfég ezeket egyedül külfő orvosságokkal gyógyítani, és nagy szerentfétlenfég ha azok által bé-fórnak.

Többnyire falusi vidékeken, a' fekélyek rozlszúl gyógyított sebek' és törödések' vagy daganatoknak következéséi, midőn azokat é-vő-és égetett spiritusokkal értették. A' régi olajok is a' sebeket fekélyekké változtatják; azért az illy szereket el kell távoztatni, és az Apatikarnok arra vigyázzanak, hogy zirtos irekből tflak annyit készitlenek a' mennyit

rövid idő alatt el-adhatnak, mert ha foká általán, az illy olajos szerek, meg-romlanak, noha elejintén friss olajokból készítették.

§. 452 A' fekély különbözik a' sebtől, ízéleinek keményisége és száraz volta, és a' genyetség mivolta által, melly is a' fekélyekben higabb 's nem olly fejer színű, bűdös, és olly évő 's röpös, hogy ha a' szomszéd részeket eri, azokat meg-veresiti 's tüzesiti, hójagokat 's pattanásokat vagy fakadékokat szerez rajtok.

§. 453. Hosszas fekélyek, mellyekből hórutság foly ki, erejét a' betegnek fogyasztják, és forvasztó halálos betegségekbe ejtik.

Ha valamely fekély fok ideig tartott, azt nem jó hirtelen be-gyógyítani, hanem ha a' helyet másutt helyt tlinálnak a' test' tisztulásának, p. o. gyakorta való purgátiók által s. a' t.

Tapasztaljuk naponként hogy az illy szokásba ment fekélyek be forrása után, hirtelen halál következik, vagy más rettenetes nyavalyák; és ha valamely kurittyoló orvos (ugyan-is mind azok, kik illy kérkedő ígéretekkel téznek, meg érdemlik ezen nevet) rövid

vid

vid idő alatt, a' meg-fenekedett fekélyeknek tellyes meg-gyógyításával biztatja a' népet, azzal csak a' maga tulajdon ostoba tudatlanságát bizonyítja, mellyet ha végbe vihetne is helytelen szolgálatja által halálra vezérle a' beteget; találatnak fokon közzülök, kik értz méreggel is az az. Arsenicummal gyógyítanak, de rettenetes esetek is következnek belöle.

§. 454. Minden mesterisége az olly fekélyek gyógyításának, mellyek nem a' test' nedvességének belső hibájokból származnak, abból áll hogy a' fekély tiszta sebbé változtassék. Ez pedig úgy leszen meg, ha a' fekélynek kemény és száraz ízélei meg-lágyítanak és annak tüzesisége el-oszlatik. Ugyan is néha olly kemény ízélei vagynak, hogy semmi képen meg nem lágyíthatni, ha csak lantzetével fel nem vagdadják körös-környül, ha pedig ez nem volna szükséges, tépelt vászonzonalokra kenjenek a' 69 No. alatt való Hasztrombúl, és fok rétes ruhákat rakjanak reá, ezeket előbb a' No. 70. alatt lévő higába mártván, ezt mindennap háromszor el-kövesítsék, de a' tépést napjába csak kétszer változtassák.

Már fellyebb meg mondtam, hogy a' fekélyek többnyire évö / és levegő spiritusoktól támadnak, azért a' ki-azokat bé-akarja forrasztani illyekkel ne illesse; másképen soha sem gyógyítja bé.

Hogy pedig gyógyulása a' fekélyeknek annál szaporábban mennyen véghez, minden fős fűszerzamos étkeket és minden részegítő italt el kell távoztatni.

Leg-gyakrabban fekélyesedik ki embernek lába szára, itt kivált-képen, ha csak ríszta seb vólna-is rajta, az tagnak nyugovására kell tekénteni, és hogy lábai le-ne függjenek, hanem ágyon az egyébtestel egyaránt helyeztessenek. Ez olly szükséges dolog, hogy bár a' polgárok által minden falukon ki-hirdetnék, hogy az a' rövid idő, mellyel az illy nyugalom által el-mulat a' szegény ember épen semmi kárára nem esik, hanem a' jövődő éplég által bőfégesen meg-térítettik. Mert a' mozgás a' febet fekélyé, ezt pedig gyógyithatatlaná tészí. Erről tudom kiki szomszédtságában példát mutathatna, mellyel az ilpitálok és a' kőz jó terheltetnek.

Másodba-is intem a' népet, hogy minden magokba belfő okoktól credendő fekélyek vagy

vagy azok, mellyek külfő okokon ugyan; de hitván nedveffégekkal biró testen esnek, gyakorta különös gondviselelt kívánnak.

A' hidegtől meg-vett tagokról.

§. 455. Gyakorta meg-történik, hogy kemény téli időben embernek keze vagy lába, vagy egyszer 's mind a' kettő úgy el-fagy, mint a' hús a' szabad szellőn.

Ebben ha a' természet indulatját követvén, hirtelen meg akarják melegíteni a' meg-fagyott tagokat, minden reményfég oda vész. Mert szonyú fájdalom és a' fene esik belé, és semmi más segitfég nem marad hátra, hanem csak egyedül a' fene-től meg veszett tagnak el-vágattatása.

Kofszonoy névű helységben nem régen illy szerentsetlénfég történt egy emberen, kinék kezeit a' hideg meg-vette vala. Ennek kezeit 'ziros irrekkel kengették, mellyre csak hamar fene érte, és mind a' tiz úját kéntelenítették el-vágni.

§. 456. Illy állapotban olly helyre vitettesék az ember, a' hol olly hideg vagy, hogy a' viz meg-nem fagyhat ugyan, de leg-
G g 2 köz-

közzelebb jár a' fagyáshoz ; a' hol havat kaphatnak azt rakják a' fagyott tagokra, a' hol pedig ezt nem kaphatják hirtelen, jeget olvasztanak el vízben és abba mártott ruhákban takarják bé 's azzal mosogatják ; de csak gyengén, mert a' kemény dörgölés itt kárt tehetne. Illyen módon lassan lassan érzékenységekhez térnek ; a' hidegről meg vett tagokban nagy hévséget kezdnek érezni, és ingatni is kezdik azokat ; ezt látván lágy meleg helyre vihetik őket, és a' 13. No. alatt feljegyzett meleg italból vagy más afféléből adhatnak nékiük innya.

§. 457. Kiki meg győzetethetik, melly veszedelmes legyen az illy személyeket meleggel értetni, ellenbe, melly hasznos azokat jeges vízzel mosogatni. Ha fagyott almat, körtvélyt vagy répát jeges vízbe téznek, olyanokká lesznek mint ha frissék volnának ; hogy ha pedig meleg vízbe, vagy forró helyre tétetnek azonnal el-rothadnak, melly a' fenének jelentése. Itt egy példát hozok elő, mellyből jobban ki-tetzik miképen kell az illyetén állapotban lévő emberekkel bálni.

Egykor bizonyos ember közép télen kemény hidegbe és nagy hóban, tiz mély földnyi útazásnak adta magát. Sarui rongyok
lak

sak valának, úgy hogy az utolsó három mély földeket meztláb kéntelenitetett el-végezni. Alig végzett-el fél-mély-földet hogy mint lába szárai mind tzombjai felette igen kezdének fájni, és a' fájdalom hová tovább öregbedet ; végtére egészen meg-merevedvén alsó részei, csak ugyan még is oda a' hová igyekezet elért. Ott mindjárt tűz helyre ültették az embert és melegített ágyba tévék. Arra annyira meg-nevekedet a' fájdalom, hogy ide 's tova hanykodván iszonyú képen ordított a' beteg. Akkor éjjel mindjárt orvost hívatának, ki is ujjainak végét feketedve találván, érzékenységet sem tapasztalt benne. Lábai-nak felső része 's tzombjai sötét Vörösek valának, imitt amott szederjes foltokkal jegyez-terve, holott is keserves kinokat érzett. Ere gyorsan és keményen szökött, feje szörnüképen fájt. A' Doktor folyó vízből egy dé-fával hozatott, mellyben jeget olvasztatott-el, 's abba tétette a' beteg lábait. Ez az első feredő közzel egy óráig tartott, mellyre meg is enyhült a' fájdalom ; az utánn egy óra múlva ismét hasonló jeges vízbe tétette el-fagyott tagjait, és látván hogy igen szem látomást könnyebbedne, két óráig marasztotta-meg abban a' ferebőben. Azon két óra alatt ki meritettek a' défában lévő vízből egynéhány izben, havat és jeget vetvén an-
nak

nak helyébe. Lába ujai, mellyek előbb feké-
ték valának meg-vereferedtek; a' tzombjain va-
ló szederjes foltok el-tűntek, a' daganat el-
lahadt; a' fájdalom meg-könnyebbedvén tsak
hébe hóba tért meg. Az alatt hatszor követ-
ték el az említett feredőt az utánn egyéb-
baja nem maradt hátra, hanem hogy a' járás
közben lába talpai fájtak. Erre fűzferzsámos
meleg italokkal éltr, és szértsa gyökér vizével
(a' helyet óltfobb 's ugyan olly hasznos a'
bodza virág' fött vize) Nyóltzad nap mul-
va egészen meg-gyógyult, és tizen ötöd na-
pra gyolag ment haza.

§. 458. Ha igen kémeny a' hideg, a' vér-
nek forgását ereken meg-állítván halált
szerez, mivel hogy a' vért az agy-velő felé
szoritja; azért az ilyenek gutta ütéstől hále-
nak-meg, melly mély álommal kezdődik;
arra való nézve az úton járó emberre, ha ke-
mény hidegben álom érkezik azt annál-is gyor-
sabb járással győzze-meg, más különben ele-
re veszedelmébe esik. Az illy álom úgy te-
tzezzeti magát a' fagyos emberrel, mint ha szen-
vedését enyhitené, de ha el aluszik, utólló
álma lészzen az.

§. 459. Midőn egész teste meg fagy ember-
nek szinrén azon eszközökkel kell élni, mint
mi-

mikor tsak némely tagját vérszi-meg a' hideg.
Az illy embert fütetlen szóbába vigyék és ho-
val vagy jéggel dörgöljék; bizonyos példák-
ból kivált a' hideg északi tartományokban lé-
vő lakofok régen meg-tanúlták, hogy a'
fagyott embert, vagy annak tagját, mindjártst
jeges vízben kell főrfözteni.

Gyakorta olly embereket élesztettek-fel a'
kik már ötöd vagy hatod napig a' hó alatt
vagy hideg szellőn heverték, minden érzé-
kényfég nélkül, azért itt soha a' probát-el
nem kell mulatni.

A' fagyos daganatokról.

§. 460. Kemény télben kivált a' gyerme-
keken meg-esik, hogy midőn a' hideg és me-
leg idő hirtelen változnak, lábok újain, ke-
zeken, orokon, ajakaikon, fülökön bizonyos
daganatok támadnak, mellyek elejintén tsak
viszkető fájdalmat szereznek; többnyire enné-
tovább nem mennek az illy daganatok 's ma-
gokban meg-gyógyúlnak; hogy ha pedig vagy
el-mulatják, vagy roszszúl bánnak az illy da-
ganatokkal, az utánn tűzesség és végtére a' fe-
ne út hozzajok, ha hatható orvosságokkal
nem érik.

Ha még-egy garáditfal nevekedik a' nyavalya hójagok is támadnak a' meg-értett részben, mellyek fel pattanván evő 's rágó nedvességet ontanak magokból, és az alatta való részeket fel-eszik.

Leg felső garáditfa e' gonosznak, mellyet főképen a' hideg tartományokban tapasztalnak, de a' mértéklett helyeken ritkán látnak, az, midőn a' tüzes daganat fenévé válik.

§ 461. Ennek oka az, hogy a' melly erek vízfzfa vízfzik a' test' kerületiről a' vért, inkább öfzve szorítatván a' hidegtől, a' szívtől eredendő vért meg-gátolják útjában; de talán a' hideg szerző részetskék-is ugyan azt szerzik a' test' nevésségeiben, a' mit a' fagy a' vízben.

Hogy pedig kivált a' külfő tagok fagnak meg-előbb, úgy mint a' kezek 's lábak, az onnan vagy on, mivel a' vér forgása lassúbb ezekben, mint másutt; és mivel ezeket hamarabb éri a' hideg, mint sem más tagjait embernek.

A' kisedeken azért történik ez meg-gyakrabban, mivel a' tagok' erőtlensége és érzékenysége miatt, hamarabb árt nékik a' külfő

fő fértő' ok. Leg-közönségesebb alkalmatosígot adó oka e' nyavalyának a' hideg és meleg időnek változása ha egy a' máfra hirtelen következik a' levegő égben, mert az annyit téfzen mint ha forró feredőből hirtelen hideg vízbe merülne az ember. Egy hatvan éfztendős ember téli időben bélétt bőrrős keztyűt viselvén, a' kin az előtt mégsoha fagyos daganat nem vólt, minek utána benne kezei meg izzadtak, lágyúttak 's vérről felette meg-töltek vóna, a' mint ez minden meleg feredőben meg-szokott történni, hideg helyen keztyűjét hirtelen kezeiről levonván, azonnal illy tüzes daganat keserves fájdalommal esett beléjük, melly-is minden télen az után bizonyos időben meg-tért.

Ugyan azért háborgattattnak leg inkább azok az illy daganatoktól, kik béléltt keztyűkhöz szoktak. Azért-is ezek nintsenek a' meleg országokban szokásban, sem az olly északi tartományokban, holott az idő hirtelen hidegről melegre nem változik.

Némelyekre öfzfzel esik e' nyavalya, máfokra pedig tsak tavalszal. A' paraszt gyermekek, kiknek testek 's bőrdök úgy hozzá szokott az idő változásaihoz, hogy akár minémű légyen az, nékik nem árthat, fokkal rit.

ritkábban bajoskodnak illy daganatokkal mint a' kényesen nevelt magzatok; mind az által egyenlő állapotú gyermekeknel-is, kik egyenlő képen neveltettek, következőképen kiknél a' külfő okok egyenlő változásokat szerezhetnének, még-is tapasztaljuk, hogy az illetén daganatok igen különböznek. Mert ezek némelyeket ősznek kezdetitől fogva egész tavaszig szüntelen és súlyosan háborgatnak, holott mások azoktól vagy telylefféggel menttek, vagy csak gyengén háborgattatnak 's hamar meg-szabadúlnak. Ezen különbség kétféleg kívül a' test' nedvességeinek és a' bőrnek különböző állapotjától függ, de azt is meg kell vallanunk, hogy okát még-bizonyosan nem tudjuk.

Vérrel bővölködő gyermekek, kiknek bőrok egyszer 's mind felette puha és lágy, kiváltképen háborgattatnak e' gonofztól, mellyek közönflegesen a' szülék nem sokat gondolnak holott súlyos volta miatt, minden vigyázásra méltó; mivel nem csak egynéhány holbapokig kénlodnak benné, hanem még-azon kívül forrózás-is 's álomtalanfág járul hozzá, és úgy le üti lábokrúl, hogy sem hivatalos sem gyönyörködtető dolgokban el-nem járhatnak, sőt mesterfégék tanulásfára-is alkalmatlanokká léfznek. Egy órás mesterfégét

ra-

tanuló inast-ismértem, ki az illy fagyos daganatok miá, nem folytathatván a' mesterfég tanulását köldüláfra jutott.

Az oron való fagyos daganatok, többnyire mindenkor varakat hagynak hátra, mellyek az ábrázatnak formáját meg-rútítják; de még ha a' kezeket-is nagy mértékben érik, egész rendiben baját érzi az ember.

§. 462. Itt két dologra szükfég főképen vigyázni; mert vagy el-kell a' fagyos daganatokat kerülni; vagy ha ez már meg-cselt, illendőképen meg-kell orvosolni.

§. 463. Mivel e' nyavalyának oka, a' bőrnek felette éles 's kényes érzékenységében, és a' test' nedvességeinek mivóltában, külfőképen pedig a' hideg' 's melegnek hirtelen való változásában, forog, azért annak eliet lehet venni 1. a' bőrt meg-keményítvén; A' természetnek arra való hajlandóságát meg-jobbitván; 3. A' mennyire lehet a' levegő éznek változásaitól őrizkedvén.

Kezeinken 's ábrázatunkon, minden napi hideg vízzel való mosdás által keményítterik meg, a' mint §. bővebben meg irtam, nem is láttam soha fagyos k-levényeket az olly

gyer

gyermekeken kik az említett módra neveltek-fel; leg-kiváltképen pedig a' kezeket kell a' nyavalyától oltalmazni, mellyeken könnyebben meg történik, hogy sem mint a' lábon, azért mihelyt az őlz kezdődik, minden nap kétszer, úgy mint reggel és vacsora előtt, hideg vízben kell a' kezeket egy kis ideig tartani. Erre könnyen reá lehet szoktatni a' gyermekeket, és ha már egyszer meg szokták, egész télen ezt minden baj nélkül elkövethetik, ha annál nagyobb hideg volna is.

Minden héten kétszer lábaikat is hideg vízben áztathatják; ezen óltalmazó orvosláshoz noha a' szokatlan 's emberi korban lévő izemélyeknek ártalmára lehetne, de ha a' gyermekeket korán reá szoktatják, nagy hasznokra lesznek.

De a' mellett a' hideg víznek hasznos ereje nem kell mindjárt nagy melegítéssel elrontani, el távoztatván a' hidegről hirtelen melegre való változtatást annak okáért i. ne engedjék meg, hogy a' hidegről jövén mindjárt tűzhöz vagy kályhához ne szorúljanak, mint eddig szokás szerént tselekedtek, melly leg főbb oka e' gonofznak, mert a' melly tartományokban kályhák nintsenek, ott nem is látjuk e' nyavalyát; kiváltképen pedig a' ke-

mentze megett lévő hely vagy szurdok, holt heverni szokott leg-inkább az ifjú tseled, sok kárt téfzen ebben az állapotban. főt másra való nézve is. 2. Ne szoktassák bélettel keztyükre az ifjúfágot, főt és más egyéb keztyükhez sem szoktassák idején korán, ha pedig hogy a' nélkül nem akarnák hagyni, ták béletlen keztyüket viseljenek.

§. 464. Midőn a' test' mivóltának 's temperamentomának tulajdonágától függ e' nyavalya, akkor ták az Orvos Doktor tudhatja azt minémű belső orvosságokkal lehetne orvósolni. Magam is látram olly 3. ezstendő és 12. között lévő gyermekeket, kiknek testeken, mihelyest hidegedni kezdett az idő azoknak olly kelevények támadtak, mellyekből ezstendőként 8. holnapig, mint egy fontanellan éktelen sok rútság tisztult ki. Ezekkel olly hozszas orvoslást kellett elővennem, hogy itt azt épen fel-nem jegyezhetem. Itt a' piskóltzból készített gyengébb szerek, néhol pedig a' lassúbb purgátiók izűkségesek.

§. 465. Elő garáditva a' hidegtől eredt daganatoknak, a' mint mondám magában is meg-gyógyúl, vagy ha süllyosabb volna egygyel az alább következő orvosságok között könnyen meg-orvosoltathatik; de ha má-

második garáditfára hágott a' nyavalya, mivel hogy ez a' fagyás első garáditfa, azért szintén úgy kell vele bánni, tudni-illik hideg jeges vízbe, vagy hóba téven a' tagokat.

Leg-jelesebb erejét tapasztaljuk itt a' jeges hideg víznek, ebben tartsa naponként egyné. hányszor kezeit egy darabig, ez az egy orvosság elegendő ha kezeit vette-meg a' hideg és ha el-szenvedheti a' beteg, és midőn azt más környül álló dolgok nem tiltják; magamat is csak azzal segitettem, midőn egyné hány esztendőnek előtte felettébb meleg béltelt kezftyüket viselvén, fagyos daganatokra madttak volna kezeimen.

Elejinten mikor jeges vízbe téfzi ember fagyos kezeit, valami kis fájdalmat érez benne, melly is hová tovább mind alább hág, minek utánna ki-vészti kezeit a' jeges vízből egészen meg-merevednek ujai, de az utánn csak hamar ismét meg-melegednek.

Ki-vévén ember, kezeit a' vízből; azonnal béletlen bőr kezftyübe tegye, előbb szepen meg törölgetvén azokat; három vagy négy izbéli főrrőlztés utánna fel-fuódnak a' kezek és a' bőr ófzve sugorodik rajtok, három vagy négy nap múlva tellyességgel meggyó-

gyógyúlnak és azon a' télen meg nem tér azon nyomorúság.

Abban-is bizonyofak lehetnek, hogy a' tagnak szörnyü vízfketését is meg-szüntetti a' jeges víz.

Hasonló főt még-szaporább ereje vagy on ebben a' hónap; mellyel ha egy darabig dörögöltenek a' tagok 's kezek, meg-melegednek ugyan 's meg is veresednek először de az után nagy jobbúlást érez a' beteg.

Találkoznak ugyan de igen ritkán olyan kényes bőrü személyek is, kik az elő-számlált eszközöktül inkább meg-fértettnek, hó-jágok támadván fájó tagjaikon miattok, ezekenél a' hideg jeges víz és a' hó, kelerves fájdalom érdekelvén a' bőrt, több nedvességet huz oda, a' honnan azokat inkább elkelletet volna fogni, és arra való nézve ártalmas.

§. 466. Hogy ha vagy a' most említett, vagy más okokra való nézve, p. o. ha igen meg-rettent vagy meg-általkodott volna a' gyermek, vagy ha épen akkor az afzfzony emberen a' hó szám volna, erős hurut, vagy kolyikára való hajlandóság, vagy más ollyas nyavalyák, mellyek a' külső tagok meg-hid-

degítésé által meg-téritethetnének, nem lehetne jeges vízzel avagy hóval az orvoslást elkövetni, akkor más eszközöket vegyenek elő.

Melleyek között leg-hasznofabb, ha kutya vagy más egyéb gyenge irhából tfinálta keztyűben tartandja mind éjjel mind nappal, kezeit, így rövid nap alatt meg-könyebbedik.

Lábait háborgatván e' gonosz, hasonló bőrből tfináltaffanak botofokat vagy strimbit's azt viselje.

§. 467. A' hol igen süllyos volna e' nyak-
valya, azonban még-is némely okok a' me-
deg vízzel való orvoslást tiltanak, a' bő-
r-kezttyük pedig elégtelen vagy kéfedelmes se-
gítléget igérnének, ott minden nap egy-
hányszor * meleg vízben párolják a' fájó ta-
gokat, úgy hogy a' viz valamivel, melegebb
légyen mint mikor lágy melegnek mondatik
és egyszer 's mind oszlató 's lágyító szereket
tegye-

* Azt szoktuk lágy melegnek mondani, a' mi
a' szokott testünk melegségével, meg egygycz, és
Romür thermometrummā 32. garádits által jegyez-
tetette.

tegyenek hozzá, e' véget igen jó a' karó-
répának le-hántott héja, mellyet vízben meg-
főzván és tizenhatod rész etzetet hozzá tölt-
vén erejét őregbithetni.

Más e' véget igen hasznos főtt párgoló
eszköz az, mellyet No. 71. fel-jegyzettem,
csak hogy egynéhány napokig sárgítja a'
bőrt; minden seb gyógyító és élés ellen való
füvekből, szintén illy hathatós orvosló kö-
téleket és párgoló fürödöket lehet készíteni.

A' vizellet mivel némelyeknél használt,
csak azért történt-meg, hogy az említett fü-
veket mély vízzel elegyítették öszve.

Ha kezeit a' beteg ezen parlásból ki-véfszi,
az után mindjárt béléttlen keztyűket
vonnjon kezeire.

§. 468. A' nedves párgolásnál gyakorta
még-hasznofabb a' gőz-párgolás, mellyhez ha
etzetet téfznek annál hathatósabb; vagy ha
ez nints, terpentínát és kő olajt; az illy gőz-
párgolások által sokan meg-szabadultak. Ha-
szontalan volna itt inteni, hogy a' párló fő-
rődő után-is a' hideg levegő eget el-kell
távoztatni. Illyenkor minden viaszos irek és
H h min-

minden fagygyúból készített kenetek, nagy hasznot tehetnek.

Ha a' feredők és párgolások által meg-rá-gittatott volna a' bőr, azt viszont kányforos égett borral egyelített víz által meg lehet e-rősíteni.

§. 469. Ha orrán támadt embernek a' fagyos daganat, etzettel való párgolás, és kutya bőrből készített or tok, leg jobb or-vosságai. Ugyan ezeket tanátslom a' fülek' és ajakak' meg-fagyásában is. A' hideg víz meg örzi ezen részeket az említett nyavaya-tól.

§. 470. Ha nagy hévsége volna a' mellre és forrózája a' betegnek ott a' húst levelesstül és a' bort el-kell távoztatni, minden nap kristályel és égy dosis salétrommal élni, a' mint No. 20. fel-vagyon téve. Ha súlyos a' forrózás eret-is vágjanak.

Valakik e' nyavalyára hajlandók, a' bor-tól és sóval bé-tünáltt etkektül ójják magokat.

§. 471. Ha nagy mértékben vagyon, az az, ki is sebefedik az illy fagyos kelevény, a' fel-épülő betegek' élet' rendit követvén, man-ná.

nából készített purgációt vegyen-bé, és dia-palma névü flastromot raggañon a' kelevény-re, a' daganatot erzet gözivel párgolja, és egészen irhával buritsa bé vagy viasz irrel ke-negesse.

§. 472. Negyedik garaditsa e' nyavalyának, midőn a' tüzes fene üt hozzá, ezt azokkal az orvosságokkal előzhetni-meg, melyeket oda-fel a' tüzes gyúladások ellen javasoltunk, ha pedig ugyan csak már el fogra volna a' tagot, ahhoz értő leib gyógyító orvoshoz folyamodjanak.

A' meg-szakadásról vagy tökösségről.

§. 473. E' nyavalya sokszor ugyan véle szüferik az emberrel; de többnyire nagy kiá-bátástul, hurutrul vagy kemény hanyálra va-ló erőltetéstül származik, kivált az ifiaknál. Azönkívül mindenkor támadnak vagy valami betegségbül, vagy feletébb való erőltetés-ből. Gyakrabban esik a' férfúit, mint sem az alszfony rendnél; de leg-közönfégesebb az, melyet nevezet szerént tökösségnek hívnak, az az midőn a' bélek vagy fodor haj ember-nek ölébe le-szál.

Ennek jelei világosak. Ha gyermekeknél esik-meg, berbe által (subligaenulum) helyén tartatik, ha azt sok ideig viselik. Ez parkány vászonból, öfzve rakott vászon szőr, vagy korpa vánkoscákából, álló. Illyet leg-alább kettőt készítsenek hogy idővel változathassák. Minek előtte penig a' kötést reá övedzik, hanyat fekteffék a' gyermeket, hogy előbb a' le-szállott részek visszsa térítésenek. Másképpen veszedelmes esetek következhetnek belöle.

A' kérés erejét meg kettőztethetjük, ha a' szakadás helyére szorító flastromot részünk, a' páruátska alá p. o. a' patikai tőkőfég ellen való flastromot vagy azt, melyet §. 144. javasoltuak.

A' tőkőfek előbb ne lovagoljanak, míg a' hibájok tőkéletesen meg nem orvosoltatott.

§. 474. Ha öreg a' tőkös személy, nem elegendő a' parkány vászonból tünáltt kérés; hanem ahoz rúgó vas-is kívántatik. Noha ehez elejintén nehéz hozzá szokni, de idővel minden alkalmatlanfág nélkül el-viselhetik.

§. 475. A' tőkőfég néha ifzonyú nagyságra nevedik; holott a' bélek nagyobb. részén min-

minden fájdalom nélkül a' tők' 'zatskójába le-száll; azonban ez olly bajt szerez a' betegeknek, hogy dolgaiban is igen akadályoztatja; sőt ha régi és nagy a' szakadás, nem-is lehet visszsa tenni helyére; illy állapotban haszontalan és lehetetlen is a' tők-kötés, mert az illy szerentfétlen személyek kéntelenítettek életek' minden napjaiban azzal bajoskodni, tsak' hogy szoros gatyá által valami enyhülést és könnyebbiséget szerezhetnek magoknak. Azért méltán gondolkozhatnak az illy betegek, hogy az illy nyomorúfágnak eleit vegyék, de ezen kívül még-egy ok vagyon hátra, mely még amannál is inkább szorittatik a' körös környül lévő részekről, következendőképen a' fájdalom is nevedik; a' daganat miá visszsa nem tehetetnek a' le-szállott részek, és mivel az erek-is szorittatnak, annál inkább öregbedik a' tüzeffég; a' gyomor és vég-hurka között lévő közönfeges út néha tellyefféggel meg-gátoltatik; úgy hogy semmi által nem mehet, mely miá szüntelen való hanyás következik (ez azon miszerének neme, mellyről §. 320. tettünk emlékezetet) arra tsuklás, cselőfég, el-ajulás, hideg veriték és halál.

§. 478. Ez akkor történik meg, midőn a' le-szállott részekben meg-rekedvén meg-ke-mé-

ményedik az emésztés; midőn a' beteg részegítő italok 's hevesítő eledelök által s. a. t. vért meg bűsítja; vagy ha azon a' helyen ütés avagy elés clik.

§. 475. Leg jobb itt 1. Mindjárt mihelyt észre vészik, bőféggel vért erőszteni, úgy hogy a' beteg ágyában hanyat feküdjön, fejével egy kissinyt magassabban, térdeit meg-hajtván hogy fel felé aljanak. 'S ilyen képen fe-küdjének valameddig lehet. Ha még-nincs nagy mértékben rajta, csak egy ér vágással tökéletesen meg orvosoltatik, és azonnal víz-fűz térnek a' le szállott részek. Néha pedig nem olly szerentés, és olyankor meg kell kettőztetni az ér vágást.

2. Készítsenek lágyító fűvekből, főből a' menyit három újaid közzé vehetz, mint egy tyukmonynyi irós vajból, kristályt 's azzal kristályezzék.

3. Az egész le-fzakadtt daganatra, jeges vízbe mártott ruhákat rakjanak, minden fertály órában azokat újtván. Ez igen hasznos mindjárt elejntén; de tiz vagy tizenkét óra múlva az után késő; már akkor jobb málvá vagy bodza virágot erősen vízben meg-főzni és abban ruhákat mártván lágy meleglen-reá.

rakni gyakorta változtatván a' kötést. Itt a' tisztá viz, negyvenedik részének helyébe, glét etzetet tehetnek hozzá, 's abban főzhetik az említett virágokat, a' mint egy híres Goulard névű frantzia országi seb gyógyító orvos azt javálja és maga nyelvén l' Eau Vegetable név alatt ki-hirdette; ez valóba igen dísféretes orvoslag, mellynek magam-is gyakorta nagy hasznát láttam, noha akár mit mondjon sebből Goulard Uram, még-is csak valami szorító erővel bír, mellyre nézve, vigyázva kell véle banni. Azonban néha harmad nap múlva is használt a' jeges vízzel való kötés.

4. Ha mind ezek elégtelenek, ottan dohány füstvel kristályezzék a' beteget, melly sokszor ott is segített a' hol többi nem használt.

5. Végére a' hol mind ezek nem használtak, ott minden halasztás nélkül fel-kell vágnani a' daganatot; mert e' miá sokan másod napon is meg-hóltak; de chez értelmes borbély kívántatik. Ezen munkám' első ki-bíráta után, egy gyermek ágyas aszfzonyon, hatod nappal a' szülés után, olly szerentésen vágtam fel-az meg szakadtt daganatot, hogy az oltáról fogva eppen meg-győzöttem annak elkerülhetetlen szüklégéről, a' hol a' több elközők nem segithetnek rajta; és bátor meg-hal.

halna utánna a' beteg, azon kívül is halálnak fia lévén, de így még sem szenved annyi kínokat, nem is oka halálának a' vágás főt a' ki-úgy tud véle bánni, mint ezzel Levade névű borbély bánt, tűrhető 's rövid fájdalommal megyen véghez.

Ezen mesterféges vágásnak modját pedig itt hofszas volna le írni, úgy hogy a' ki-chez nem ért ebből meg-tanulhassa; a' ki-pedig már tudja, annak azon kívül is nincs szüksége a' tanításra.

Volt mi nálunk ez előtt egynéhány ezteendővel egy afszony, a' ki-ezt a' mesterféget nagy vak meröléggel űzte, és sok tífnya herélések az az monyak ki-metzése által, mellyet csak az ország szerte járó orvosok szoktak elkövetni, holott az értelmes seb-gyógyító orvos illy állapotban azt soha nem telekfi, számtalan embereket ölt-meg. Vagynak olly kurtyoló orvosok-is, kik a' gyermekek' tökösségét mindjárt fel vágják, és kegyetlenül életektől meg-fofztják, mellyet vagy maga a' természet, vagy ahoz alkalmaztatott szorító kötés meg-tarthatott volna, holott a' metzés után vagy meg-halnak, vagy a' házasságra alkalmatlanokká tétetnek. Már ezen munkámnak első ki-nyomatásában jelentettem, melly

szük-

szükséges volna az illy kőborló embereket keményen meg-büntetni, nem-is lehet a' köz népnek elegendő képen fejébe verni, hogy a' le szállott 'zatskót, úgy a' mint az értelmes seb-gyógyítóok szokták, csak a' fellyebb említett állapotban kell fel-metzeni, de a' herélés soha sem szükséges. A' mint hogy már a' Felsőfégtől keményen meg-is van tiltva,

A' vérkelésekről 's kelevényekről.

§. 478. Kiki isméri a' vérkeléseket 's kelevényeket, mellyek ha nagyok és igen tüzelek, iszonyú kínokat szereznek, vagy ha olly helyet rámadnak, hogy ember miattok vagy nem járhat vagy nem ülhet vagy nem fekhetik. A' hol több és nagy tüzelességgel támad, úgy hogy nem-is alhatik miatta az ember, ott hivesítő szerekkel szükség élni, azon fellyül egynéhány kristélyel, és a' No. 2. alatt-meg-irtt itallal böven. Némelykor az ér vágás is kívántatik.

Ha igen izzó a' a' kelis, kenyér bélit vagy fósát főzzenek meg. édes tejben pép formára 's azzal raggassák. A' kisebb kelifekre vegyenek a' Patikában diachylon névű flastromot, 's irhára kenven azt tegyék reá. A' mellyet diachylon cum gummi neveznek, a-

H h 5

man-

mannal hathatósabb ugyan, de mivel nevelj a' fájdalmat azért sokan el nem viselhetik.

A' melly embernek testén gyakran ütnek-ki illy vérkelések, azt jelentik hogy annak vére igen meg romlott, honnan sok gonosz következhetik, azért annak okát kell legelőször ki gyomlálni. De az illy tanítás nem ide való.

§ 479. A' vérkelések szokás szerént külsős érleléssel végződnek. Mert először hegygyek érik meg, és onnan egynéhány éves tfepek mennek-ki, a' közönléges kelények évéhez hasonlók, az utána következők a' 'genyetség' veléje; ez olly lúru' s egyes, hogy izálanként, valamint a' bodza tának veléjét lehet a' febből ki-vonni, egy újnyira vagy hofszabzra-is. Erre hibabb genyetség foly-ki, melly a' kelis fenekén gyúlt öfzve. Minek utána ki nyomattott a' genyetség és rellyességgel ki folyt a' kelisből, azonnal minden fájdalom meg szunik, a' daganat rövid idő alatt, a' diachylomflastrom, vagy a' No. 66. alatt való irnek segitége által meg-lohad.

A' köröm alatt való kelisről vagy is köröm méregről.

§. 480. A' köröm méreg sokkal veszedelmesebb, mint némelyek gondolják; ez az újak hegyinek meg tüzesedéseben áll, melly valami kevés nedvességnek az ott lévő eretskőből, akár szorítás akár szúrás által lött kiszakadásából származik. Némelykor semmi külső okát nem adhatni, hanem belső hibától ered.

A' helynek különbözősége szerént, a' hok támad különbözők a' kelis is; de annak állatása szerént való tulajdonságai mindenkor meg egyeznek, következőképen egyenlő orvoslást is kívánnak; annak okáért a' ki nem orvos, annak nem is kell ezen külömbögre vigyazni, mert az tlak a' nyavalyának garádtaliban 's chez alkalmaztatandó borbély mértésben tétzen külömböget.

§. 481. Kezdeté tompa fájdalommal, és gyenge ér szökéssel vagyon, mellyet a' fájó helyen érezhetni, semmi daganat vagy veres tüzeség ott nem lévén; de tlak hamar mind a' fájdalom mind az érnek dobogása mind a' tüzeség szörnyű kinokat szerez. A' beteg tag felette meg-vereledvén meg-vastagodik,

dik, a' mellette lévő újak-is meg-dagadnak főt az egész kéz vagy láb. Bizonyos személyeknél némely veres linea látzik, melly a' fájó körömtől szintén a' kéz hajlásaig ér, és a' daganatból-is meg tetzik; meg-történik gyakran hogy épen holnallýba nyilallik a' fájdalom, főt egész karja rend kívül meg dagad 's tüzeffedik a' beteg embernek. Nem alhatik és tñak hamar forrózásba esik. Ha nagy mértékben vagyon a' nyavalya ezétől is el-távozik, és a' nehéz kórág ki-rontja.

A' köröm méreg vagy meg-evefedik vagy a' fene esik belé. A' hol az utólfótá mégyenki a' vége, ott ha hirtelen hozzá nem látanak, nagy veszedelemben forog a' beteg; fokszor el-kellet kezét vágni embernek hogy élete meg-tartassék. Ha pedig meg-gyül köröm alatt a' genyetség, és mélyen vagyon; igen crös, évö, 's kéfő éri értelmes borbély; ott az újak' végső izeiben meg-vefvén a' tfont, el-esik. Akár melly lassú légyen ezen kelés, tñak ugyan még-is el-vefzi a' körömöt.

§. 482. Ebben ugyan azon belső orvossá-gok javaltatnak, mellyekkel más egyéb tüzefféggel járó betegségekben szoktunk élni. Mindenekben jó rendet tartson a' beteg, a' mint a' forró nyavalyákban rendeltük, és az illy

illy diacta a' nyavalyának vagy forrózásnak mértékéhez szabattassék; ha nagy tüzes gyuladással vólna, többször is eret vágjanak rajta. Külsőképen pedig abból áll orvoslása abból álló, hogy a' tüzeffég el-ozlattassék, bőri lágyittassék, és a' genyetségnek mihelyt meg-érett ki-menetelre út nyitattassék.

E' véget szükség mindjárt elejintén i. a' fájó újat lágy meleg vízben tartani egy darabig, vagy forró víz gőzivel párolni; ezt egész nap szüntelen el-követvén mindjárt elejét lehet venni c' gonoszának. De jobbára ritkán gondolnak véle elejintén, míg a' halogatás miá körmökre nem ég a' veszély; holott oftán szükség-képen meg-kell evefednie.

2. Segiti az orvoslást az-is, ha málvá levél, mellyhez édes tejet-is téfznek; vagy tejben tött kenyér bélivel melegen kötik bé a' fájó újat. Ennek ereje még-hatatosbb ha lilium gyökeret, vagy egy kevés mézet-is téf-nek hozzá; de ezeket nem kell előbb reá rakni, míg az érlelésnek valami jelei nem mutatják magokat; ez idő előtt minden tñpös, évö szerek ártalmasak. Ekor kovázt is tehetnek a' kelésre, mert az hatalmasan érleteti. Jeles ereje vagyon itt, a' fős kából ké-

készített kötésnek, mellyről §. 480. tettem emlékezetet.

§. 483. Hogy az év mind egyszer 's mind folyon ki, az mindeneknek felette szükséges; de erre a' borbély viseljen gondot, mert nem tanátlos addig várakozni, miglen magában meg-fakad a' kelis; annál-is inkább mivel gyakorta oly vastag a' külső bőr, hogy genyettég által nem űheti magát rajta hanem az alatta való húsba mélyebben belé érődik. Mihelyest azért látják, hogy a' genyettég már meg ért, azonnal borbélyt hívalának, a' ki-el-ítelje mikor kell a' kelét fel-vágni. Mindenkor jobb korábban, mint későbbem fel-fakasztani, és a' vagás-is jobb ha mélyebben esik.

Minek utánna végbe ment a' vagás, kössék bé a' sebét a' No. 66. alatt meg írt flastrommal, minden nap egyszer változtatván.

§. 486. Midőn a' kőröm méreg, az alatta el-terjedett nedvességtől származik, azon az értelmes seb gyógyító orvos csak hamar segíthet fel-vágván a' bőrt, 's az által annak kifolyására utat nyitván. De noha az illy metezés nem nehéz dolog, mindazáltal még-se-

lehet oly borbélyra bizni, a' ki soha nem próbálta, sőt igen kevesen értenék hozzá.

§. 485. Némelykor vad taplós hús-is nő rajta, ezt égetett timfóval könnyű el-égetni, annak porrát reá hintvén.

§. 486. Midőn már meg veszett alatta a' tsont is, vagy pedig a' fene belé esett, ottan borbélyhoz kell folyamodni, azért ezekről itt nem-is ízölok. Csak azt jegyzem-fel, hogy a' fene ellen három kiváltképen való orvosságok vagynak. Első a' kina por, melly No. 14. fel-tal-íratik, ebből minden második órában egy köntinget vegyen-bé; második az egész fene erre tagnak köppölyözése; harmadik az említett kina héjnak főtt leve, mellyhez kenő savanyú spiritust egyelitvén, melegen azzal raggassák. Igaz hogy ez drága portéka, de lehet helyette keferü füveket főzni, 's ahoz íó spiritust tölteni. Még egy írteék té-szek hozzá, tudni-illik, hogy a' fene-ette tagot előbb nem kell el-vágotni, mig a' fene magától határt nem vetett magának, ezt kiki szemével láthatja, mivel az eleven és holt részek közt veres karika vagyon mindenütt, melly együtt a' mástól el-válatz.

A' szálkás 's hegyes darabotskákról, mellyek a' birt meg-fértik, vagy belé akadnak.

§. 487. A' kezeken 's lábokon való bőr, leg-gyakrabban fertődik-meg, a' szűrő, hegyes, egyet mástól, úgy mint töviftől, fa 's tlonf' szálkáktól s. a'. r.

Ha a' bőrben fenn akadt szálkát vagy tövift, hamar egészen ki-vonják, úgy hogy femmi benne nem marad, épen femmi rozst nem következik belőle, de hogy annál is bátrabb lehetessen az ember aránta, meleg vízbe mártott ruhákat rakjon a' febre, vagy tagját meleg vízbe tartsa egy kis ideig.

De ha ki-nem vehetik a' tövift, vagy más egyéb darabotskát egészen, vagy valamely része benn marad, azonnal meg-tüzesedik a' feb, 's hová tovább mérgeződén, ugyan, olly kinokat szerez, mint a' kőröm méreg, vagy ha lábon esett a' fertés, ezen-is tüzes daganat 's kelés támad.

§. 438. E' gonosz következtéseknek el-távoztatására mennél szaporábban borbély vagy ahhoz értő ember keze által kis-metzáffel rá-gitsák-meg a' febet, hogy annál könnyebben ki-vonattahassék a' benne lévő száлка; de ha

A' Tórisnek vagy szálkának szur. 497
már el-fogta a' feb kerületit a' tüzeffég, akkor osztán veszedelmes volna azt fel-vágni.

A' hol azért nints helye a' metzésnek, meleg víz gőzivel párolják a' febes helyet, az után kenyér bélit édes téjben meg főzvéen és kevés olajt téven hozzá kössék bé véle, vagy valami 'zirral, nevezet szerént a' nyúl 'zir igen ditéretes, hogy a' bőr puhúljon 's lágyúljon és így az alatta lévő fertő száлка annál könnyebben ki mehesse. De csak a' bal itéletekhez szokott emberek hitetik el magokkal, hogy a' 'zir valami titkos erő által, mellyet sympathiának neveznek húzza 's vonja magához az olly fertő darabotskát, mert a' mostani tudosok, más sympathiát nem találának a' természetben, hanem csak az ostoba fejsk, 's oktalan vélekedések között.

Mindeneknek felette igen szűkféses hogy a' febes tag tésendességen tartassék.

A' hol a' feb' meg-evesedése el-kerülhetetlen, ott mennél hamarabb fel kell fakasztani a' kelést; mert sok izbe tapasztaltam, hogy ha sokára halasztották, veszedelem következet belőle.

§. 489. Meg-történik az-is hogy a' szuro szálka által hatván a' bőrön ez alatt lévő hájban fenn akad, holott a' fájdalom, mellyet bőrön által mentiben szerzet; meg-szünik ugyan egy idcig, erre ember azt gondolván hogy csak meg-szúratott de nem maradt benne a' szálka, nem gondol véle, míg idővel az utánn daganatott és fájdalmat érezvén azon a' helyen, gyuladás és kelés lézen belöle, mellyet lágyító eszközökkel éreltetni és fel-kell az utánn vágni.

A' szömöltfőről (*Verruca*)

§. 490. A' szömöltfő gyakran a' vérenek különös hibájából ered, midön sok támadt mitt amott a' testen. Ez kiváltképen a' negyedik esztendőtol fogvá tizedikig esik meg az olly gyermekeken kik sok tejes étellekkel tápláltak; holott az eledelet szükség meg-változtatni, és a' No. 18. fel-jegyzett pilulákkal élni.

De többnyire a' bőrnek hibájától származnak ezek, melly külső okoktól vézzen eredtet.

Igy léven a' dolog, ha nagy a' szömöltfő vagy alkalmatlan helyen sokáig tart, követke-

kezendő képen lehet meg orvosolni. 1. Kőfélék-meg szorosan a' tövét selyem vagy vízszóltt tzerina fonallal. 2. Éles ollóval vagy késsel mellék-el tövig, a' febre penig tegyék a' Diachylon cum gummi névű patikabéli flastromot, melly alatt gyenge evedés által gyökereftől ki-vész. 3. Vagy étető szerekkel értesék, úgy mint kövér portlin' levével, tzinadonia és kis fetske gyökér' levével, eb-téjjel; de ezeket csak nyárban kaphatni, és a' gyenge bőrű személyeknek ártalmasak is, mert az ő évő erejekkel könnyen meg-is tüzesít-hezik a' bőrt. Jó az erős bor vagy másféle etet is, mellyben annyi só olvasztatott el a' mennyit be vehet magába Szalamiakot, gummu galbanummal, gyurjenek őszve, ezt reá tveven flastrom formára, bizonyosan el olz-dáljak.

Az erős étető szerekkel igen vigyázva bán-
janak, ne is tegyék értelmes seb-gyógyító or-
vos tanácsa nélkül a' szömöltfőre, a' mint
hogy tüzes szerkszámval se égessek borbély
hirc nélkül; nem régen valami kóborló orvos
bizonyos személynek szömöltfő ellen étető
vizet adván, majd csak nem gyógyíthatatlan
kárt tett újain. Leg-jobb ha ki vágják, mert
az nagy fájdalom nélkül és bátorsággal vég-
be mehet.

A' labakon való kemény görtfös daganatról vagy
tformoról (Clavus)

§. 491. Ez mindenkor a' szoros saruktól
származik.

Minden orvoslása abban áll, hogy meleg
vizben gyakran áztassa ember lábait, az u-
tánn penna tfináló keletskével úgy metélgeffe.
el, hogy az egészséges részeket meg-ne sértse,
mivel azok annál élelebb érzékenységgel bir-
nak, mennél inkább feszülnek a' görtfös tfo-
mó miá; annak utánna fül-fü vagy bárány
tsets-fü, avagy kövér portsin levelet erzetbe
mártván tegyenek reá. Vagy ha a' minden
napi kötözéssel való bajoskodást meg-ünnak,
diachylon simplex vagy gummi ammoniacum-
ból készültt patikabéli fiastromot rakjanak reá.

Har-

Harmintz egyedik Réfz.

Némely esetekről, a' hol szapora segi-
tlég kivántatik; úgy mint el-ájuláfról
avagy el-haláfról, felette való vér
folyásokról, nyavalya ki-rontáfról, fú-
ladáfról, hirtelen meg-rettenésből kö-
vetkezendő nyavalyákról, a' szén gőzi-
nek ártalmas erejéről, mérgekről és
rend kívül való fájdalmokról.

Az el-ájuláfról vagy el-haláfról.

§. 492.

Ennek különböző garáditjai vagynak, a'
leg-alsóban valamennyire még ezén vagy on
a' beteg, úgy hogy maga felöl is tud 's mások'
beszédét-is meg-érti, de épen nem szólhat,
mellyet szü-fogás vagy szü szorongatásnak
hivnak, ez oilly személyeken esik-meg több-
nyire, kik a' szelektől haborgattatnak, ezek-
nek pulsusokban semmi változás nem találta-
tik.

I i 3

Ha

Ha a' beteg mind észétől mind érzékeny-
ségétől, meg fosztatik, pulsuſſa igen gyengén
jár, ez tulajdonképen el-ájuláſnak nevezetetik
(ſyncope) melly e' nyavalyának második ga-
raditja.

A' hol ſem a' pulsuſt nem érezherni, ſem
a' lélekzet vételt, teſte egéſzen meg hűl, ab-
rázátja el halaványodik 's ón ſzint mutat,
ezen halál árnyéka, melly rickábbán törté-
nik meg, el halásnak mondatik (aphixia)

Mind ezek különböző fok féle okoktól
ſzármaznak, mellyek között tñak a' leg fő-
beket hozsom elő. 1. A' vérnek bőſégétől.
2. Annak kevés vóltától vagy egy ſzóval az
nagy erőtlenségtől. 3. A' gyomornak hibá-
tól. 4. Az érő inaknak meg bontakozáſtól.
5. Az elme indulatától. 6. Némely más be-
teglégtől.

A' vér' bőſégétől eredendő el-ájuláſról.

§. 493. A' vér bőſége gyakorta oka az hir-
telen való el-ájuláſnak, midőn az erős, reſ-
tes, izmos ſzemélyeket találja, kivált ha
valami vért hirtelen meg-bűſítő okból követ-
kezik p. o. ſűzfűzármos eledelek vagy reſze-
gítő 's hevítő italok után, minémű a' bor,
éget

égett bor, kávé; meleg italok úgy mint her-
ha thé után ſ. a' t. vagy ha igen meleg
helyen, vagy verő-fényen ingatta, vagy elmé-
jében valamin felettébb meg-iadútt.

Illy állapotban 1. Etzetet tartſanak orra a-
lá, homlokát, vak ſzemeit, markát, dőr-
göljek véle, ha lehet fel-annyi meleg vizet
elegyítvén hozzá, de itt minden égetett,
ſzagos, vizek ártalmasak.

2. Két vagy három kalánnyi, négy öt rész
vizzel egyelitett etzetet igyon-meg.

3. A' térde alatt való ereket erőſen meg-
kell valami ſinórral ſzorítani, hogy ez által
lábaiból a' ſzü felé ſiető vér, útjában el-fo-
gattalſék.

4. Ha egy fertály óránál-is tovább tart az
ájuláſ, vagy igen nagy mértékben vagyon
rajta, mindjárt karján vágják-meg az eret,
arra azonnal meg elevenedik a' beteg.

5. Az ér vágás után jó ha meg kriſtélye-
zik a' beteget, arra oſztán hadd nyugodjon
tſendefen, minden fél órában egy két tſéſze,
nád mézes 's erzetel elegyített, bodza virág-
gai főtt meleg vizet hőrpögetvén.

A' kire efféle ájúlások szintén reá szoktak, kövesse azt, a' mit alább §. 544. azoknak fogok javallani, kiknek testek vér szaporitása igen hajlandó.

Ugyan azon okon ered a' szü-dobogás-is, mellytül az ájulás származik, csak hogy néha előtte néha pedig utánna jár.

A' nagy erőtlenségtől származó el-ájúlásról.

§. 494. Valamint hogy a' vér' bőlege, úgy ellenben annak kevésége 's szük volta-is, oka lehet az el-ájúlásnak.

Ez olyankor esik meg, midőn ember sok vért vesztett-el, vagy pedig más egyéb tisztulások miá felette el-fogyot ereje, p. o. egy-néhány órával a' köldök tömör után, mellyről §. 321. tettünk emlekezetet, hozzászédés nélkül tartó, has menések, izadások, vizellet' rend kívül való folyásai, féslett test' nyomorító élet, mód nélkül való virasztás; fok ideig tartó étel' nem kívánása, meg fosztván a' testet illendő táplálásától, hasonlókárt téfzen, mint a' felettebb való tisztulások által lött nedvességek fogyasztásai (inanitio)

Mind.

Mind ezeknek orvoslásában, az okok közbőségére szükfég vigyázni és az eszközöket ahoz alkalmaztatni, de ezekről hozzászédés volna itt egyen, egyen szólanom, holott az előttünk lévő ájúlások nemeinek közönféges orvoslása egyenlő, kivévén azt, melly a' felettebb való, vér folyásoktól véfzen eredetet, erről alább téfzünk emlekezetet. 1. Annak okaért fektefiek mindjárt ágyba a' beteget, takarják jól bé, és melegített ruhákkal, dörögölgefiek lába szárait, karjait és egész testét, azon kívül minden kötést óldjanak fel rajta.

2. Annak felette égetett szagos vizeket tartásnak orra alá, úgy mint karmelita vizet, gutta ütés ellen való, Magyar országi királyné vizet (Eau de la Reine d' Hongrie) Angliai szálló fős, szalamiák spiritust, szagos füveket tudni illik, rútat, falyát, rozmarint, fodor mentát, ürmöt s. a' t.

3. Egynéhány csöp karmelita vizet, vagy valami más ákovitát, tiszta, vízzel egyelítve, töltfenek szájába, had nyelje le; az alatt kéfzítfenek fa-héjjal és nád mézzel bor levét.

4. Egy darab fosztót, mártfanak meleg borba, mellyben, valami szagos füvek főzetet-

I i 5

tek,

tek, vagy pedig égett borba, 's tegyék szive tájkára.

5. Ha foká tartana az ájulás, nád mézzel vagy fa-héjjal füstöltt ágyba tegyék, 's egész téstét izünetlen flanelnál dörgölgessék.

6. Mihelyt valamit le-nyelhetnek, azonnal hús-levest egy tyukmony zékít belé habarván, avagy piritott kenyert vagy piskótát borba mártván és nád-mézzel 's fa-héjjal meg-hintvén adjanak nékik.

7. Midőn így a' nyavalyának okaival viaskodnak, arról is kell gondolkodni hogy többé vissza ne térjen e' gonosz; e' végre gyakorolja, de csak kevesenként, éljenek restet zápláló 's vért szaporító eledelkkel, egy mély hús leves péppel, fris lág tyukmonyákkal, nád mézes tortákkal, csokoladéval, kotonnyas levefekkel, téjjel, s. a'. t.

§. 495. Az erős purgátióktól 's felette bő ér vágásoktól credendő el-halások-is ide tartoznak.

Az ér vágás után történendő el-ájulás csak hamar el-mulik, ha nyoszolyába fektetik az embert, ezt pedig el-kerülhetni, ha ágyon fekt.

fektibe vágat ember eret; ha igen el-hólt volna, erős etzetet tartsanak orra alá, vagy erzetes vizet töltsenek szájába.

Az erős hánytató és purgáló orvosságok bé-vételire következheto el-ájulások' orvoslását, §. 552. fel-találhatod.

A' gyomor erőtlenségétől származó el-ájulásról.

§. 496. Már fellyebb §. 308 említettük, hogy a' gyomortól olly szörnyű ájulások támadhatnak, melyeket csak hánytató eszközök fordíthatnak-el. A' rozg emésztésnek pedig gyakorta, nem az étel' fokasága, hanem inkább annak ellenkező tulajdonsága vagy meg-vesztegetett mivolta, szerző oka; mert vágynak olly személyek, kik mihelyt tyukmonyat vagy halat, rákot, vagy valami ziztos, 's kővér ételt esznek, azonnal rozszútt érzik utánna magokat, sőt könnyen el is ájulnak. Hogy az ájulásnak oka a' gyomortól legyen, onnan tudhatod meg, ha csak hamar étel után elik, és sem az elő-számlált sem az elő-számlálandó okok jelen nem valának.

Itt is, valamint előbb jelentém, szagos szerekkel ferkengessék a' beteget; de valószagos orvoslása ezen el-ájulás nemének abban áll,

élt, hogy bőféges meleg italok által, a gyomrot terhelő hitvánóság fel-áztattassék, és vagy hanyás vagy pedig hás-monéssel onnan ki tisztuljon.

Mind egy, akár közönséges herba thét, akár pedig ház körül való füvekből, úgy mint ízék-fű, fálya, bodza virág, pápa-fü-ből való hamarabb meg-hánytatja. Tlak a' lágy meleg viz-is, itt igen hasznos.

Mihelyest okádni kezd a' beteg, azonnal magához tér, 's jobban léfzen. Gyakorta lájuk, hogy az illetén el-halásokban, maga a' természet is, gyomor émölygést 's bőffögést gerjeszt, az alatt egy kevésbé észére tér a' beteg, de ha nints elegendő ereje a' hanyás meg-indítására, ismét vizsgálja elik a' halál árnyékába, az illy változásokban néha jó darabig el-fetreg, és izú szorongatást, izedelgést, émölygős nehézséget szenved utána, mellyeket más féle ájúlásokban nem tapasztalunk.

Ha tágult rajta a' nyavalya, az utánn még-egynéhány napokig tfak könnyen emészthető eledelokkal éljen 's gyomrát semmivel meg-ne terhelje, és minden nap éjomra vegyen-bé a' No. 38. alatt lévő porból egy dohít, melly gyom-

gyomrát a' kárt-tévő hátra maradt nedveslégektől meg tisztítja, 's egyszer 's mind meg-is erőfíti.

§. 497. Vagyon még egy neme az el-ájúlásnak, mellynek oka noha hasonloképen a' gyomorban vagyon; mindazáltal még-is amazoktól igen különbözik, következőképen különböző orvoslást-is kíván; ez a' gyomornak felette éles érzékenységtől és az egész testnek közönséges erőtlenségtől származik.

Ez alá vetettek, minden gyenge természetű, erőtlen szabású egészségtelen személyek, kiknek gyomrok igen vajutt, és leg kisebb okon is meg-háborodik. Mert ha keveset esznek-is, még is roszszúl érzik utánna magokat, többnyire étel utánna bágyadás éri őket, és ha néha szokások ellen valamivel többetskét esznek, vagy vastagabb 's nehezebben emészthető eledelokkal éltek, vagy ha étel utánn valamin fel-indúlnak, vagy az idő kedvetlen, sőt. olykor minden nyilván való ok nélkül is, el-bagyadván hirtelen el-ájúlnak.

Illyenkor a' nyugalom leg-főbb orvosság, elég ha mindjárt ágyba fektetik, de mivel illy állapotban semmiképen még nem tartóztathatják magokat a' beteg körül levő emberek hogy vesz-

veszteg nézzék annak baját, azért szagos vizekkel élelthetik, azzal vak szemeit 's tenyerét, mosogathatják, egy keves bort is tölthetnek szájokba. A' dörgölésnek itt is nagy haszna vagyon.

Az illyetén el-ájulások' nemét, gyakrabban ökveti valami lassú forrózás, mint sem a' többit.

Az érző-inak' hibáitól eredendő el-ájulásokról.

§. 498. Ezen neme az el-ájulásnak, a' szegény embert nem igen háborgatja, hanem csak a' gazdag 's henyélő rendet; jöhetha ezért ezen munka kivált a' köz együgyű nép számára irattatott; de mivel falu helyen nemesség is lakozik, és sok paraszt emberen is nyavajais megtörténik, azért kötelességgem hozta magával erről-is rövideden elmélkedni.

Az érző-inak hibái által pedig azt a' fogatkozását értem azonoknak, midőn rendetlenül az az természeteken kívül való módon (præternaturaliter) ingattatnak, tudniillik olly mozgatás által, mellynek külső okait érzékenységeinkkel nem tapasztalhatjuk és akarattunktól nem függ, avagy olly mozdulással az érző inaknak, melly a' külső érzhető dolgokkal nints egyenes mértékben. Ugyan-

Ugyan-is ez az állapot, mellyet a' köz nép szeleknak, vagy a' madrának, 's anyja méhnek, (noha a' férfiul rendnél, kinek mádrája nintsen, oktalánul) szokott tulajdonítani; és mivel csak nem az egész testben el-ágabogáznak az érző inak, és minden mozdulása rajainknak ezektől származik, onnan ki-tetzik hogy a' szelek' vagy inak' mozgatásinak megbontakozásától eredendő nyavalyák' okai nem érezhetők, és holott minden mozdulásnak eredete az inaktól vagyon, egy betegség hirt, melly szeleket nem támaszthatna, sőt hogy az érző inak' különb-külömb féle ágai szerint, különbözö rendetlenleg is származhatik a' testben; innen világosan láthatjuk okat, miért, két különbözö személyeknél különb különb-féle esetek történnék, sőt miért hogy ugyan azon embernél mászor más féle környül álló dolgokat 's változásokat tapasztalunk; ebből az-is világosan ki-mutatja magát, hogy a' szeleknak valóságos természet szerént való okai vagynak, és hogy azon tudálatos változó esetek, mellyek onnan származnak, és a' kik az emberi testnek alkotmányát soha nem vizsgálják, azoknak értelmeket fellyül haladják, gyakorta csak képzelésből álló 's nem valóságos nyavalyák. Világosan, mondám, ki-tetzik, hogy az illy tudálatos történetek, a' szeleket (flatulentia) szerző okoktól vagy

nak,

nak, és hogy senkinek hatalmában nintsen, hogy azoktúl mentt légyen, valamint hogy senkinek szabad akaratjában nints, hogy valaha a' hideg ki-ne lelje, vagy foga soha ne fájon.

§. 499. E' nyavalyának mivóltát, példák ből, még helyesebben meg érthetjük. Midőn valaki hányrató orvosságot vélszen-bé, az a' gyomorban lévő érző inakat keservesen érekelvén, annak erőltető erejét fel felé fordítja; ha azért ugyan azon érző idegcskéék, a' szelleker szerző okoktúl azon módon ingereltetnek, mint a' hányrató orvosságtól, szűkleg képen olly hányásnak kell következni, mint ha orvosságot vett volna-bé az ember.

Ha a' tüdőben szerte szélyel osztattott inatskák, rendetlenül rángatodván, annak apró hójagotskáit, mellyek a' levegő égől minden lélekzer vételkor fel fuvódnak, öfve húzzák, szintén olly fúladás következik belőle, mint ha valami mérges párác szivot volna ember tüdőjébe.

Avagy midőn a' bőrnek színén el ágabogázot inatskák, ugyan azon okból, olly formán húzódnak 's vonódnak öfve, mint mikor a' hideg éri őket, ottan meg gátoltatik a' lát-ha-

hataltan veriték, és a' melly nedvességeknek a' bőrnek apró lyikatskáin kellet volna testből ki tisztulniok; vagy az idegcskékre vízfűza esvén, felettébb sok tisztá viz forma vizelletet hajtnak, melly változás az illy betegekben gyakran megtörténik; vagy pedig a' bélekre szivárogván hoszfűzas vizes hasmenést támasztnak.

§. 500. A' többi között az illy betegek gyakorta el-is ájulnak.

Olly fűzemély, ki gyakorta háborgattatik a' szellektől, ha hirtelen el-ájul, bizonyosk lehetünk benne, hogy attól vagyon, hanem ha más nyilván való okát találunk.

De az illyetén el halásfok épen nem veszedelmefek, és majd semmi segitűeg nélkül nem is szűkölködnek; csak fektessék mindjárt ágyba a' beteget, a' mennyire lehet szellőztessék, és büdös és nem jó szagú szereket tartanak orra alá; jó e' véget, ha bört, tollat, papiroost meg gyujtnak 's azzal fűstölök, 's orra alá tartják.

§. 501. Az illy el-halásfokra, következőndő okok adnak alkalmatosságot; ha tudni illik sokáig éjómra marad az ember, vagy ha egy-
K k
szere

szere fokot eszik, ha igen meleg szobában lakik, ha igen számos társaságban mulatott, ha igen erős szag ütötte-meg orrát, ha nagy szorúlása legyen, ha szót szaporitván öltve vesztet valakivel 's igen meg indult rajta; egy szóval fok ollyatén okok is, mellyek az egészséges emberben semmi rend kívül való változást nem szerezhethének, ezeket pedig azért bántják-meg, mivel, a' mint mondám, igen éles érzékenységgel bírnak, úgy hogy azoknak érző inaik leg-kisebb okon is meg-indulnak, nem lévén indulatjuk a' külfő okokkal egyenes mértékben (proportio)

Fel-találván az el-halálnak valófágos okait, kiki látja, hogy annak el-távoztatásán kétszfék igyekeznünk mind addig, valámig jelen vagyón.

És mivel olly aprólékos okoktól vesztet redetet, nem tsuda, hogy gyakran elő kerül. Leg bizonyosabb óltalmazó eszköz ez ellen, az érző-inak' hibáit meg-jobbitani, de mivel az illy orvosláshoz fok kívántatik, azért nem az én mostani tzelomhoz tartozandó. Azért itt tsak meg-intem azokat, kik e' nyavalya alá vettettek, hogy ebben minden tisztító 's purgáló orvosságok, még a' hasz indító lavanyú vizek-is, ér vágás, havelítő és lágyító

szerek, fők, meleg feredők, igen meleg szobák, hosszszas álm, henyelő, ülő élet, közönségesen ártalmasak; és hogy olly erősítő eszközökkel éljenek, mellyek a' vért meg-nem hevítik 's gyulasztják, a' mértéklett test' ingatása penig, hideg szoba és ágy, a' reggeli szabad szellőn való járás kiváltképen, lovaglás, gyönyörködtető foglalatosságok 's mulatozások, mértékletes élet, valófágos orvosságai e' nyavalyának. Ellenben a' feslett élet, túnya henyelés, meleg feredők, hosszszúság azt mind nevelik, és minden orvoslást haszontalaná téstnek.

Az elme indulatiból származó el-ájúlásról.

§. 502. Vannak példáink, hogy nagy örömmel is meg-hóltak némelyek; de ez igen ritkán esik meg, nem-is hivattatik gyakran az orvos olly beteghez, ki örömebe ájult volna-el. Ellenbe korán sem így ván a' dolog, a' haraggal, bosszfonkodással, félelemmel. Erről különös részben téstzek emlékezetet, most tsak a' haragról 's bosszszúságról szólok egy két szót.

§. 503. A' zabolátlan harag és bosszszúság, gyakorta hirtelen meg-öli az embert, néha pedig tsak el-ájúl belé; mindeneknek felette

pedig a' bozsfűzűlág tselekszi azt, gyakorta tapasztaljuk is, hogy az olly fzemélyek egy elhalásból a' másikba esnek; kiki által láthatja hogy ebben testi orvosságokkal keveset vihetünk végbe; hasznos ugyan erős etzetet tartani orok alá, vagy tzitrom fűből való meleg herba thével itatni őket, avagy tzitrom vagy narants lével, limonadéval.

Leg-inkább javallom itt, az liquor anodinus mineralis Hoffmanni, névű tincturának három részéből öszve elegyített tőpöket, melyekből egy kávé kalányit be-töltvén szájába, az utánn egy két tészfével igyon, és a' fellyebb említett herba théből.

Senki ne gondolja, hogy az illy forma ájulásokat, tápláló eledelkkel lehessen meg-orvosolni; mert a' nagy bozsfűzűlág alatt vagy utánn való étel méreg, annak okáért ha meg-bozsfzonkodik valaki, várjon egy kevéffé miglen haragja valamennyire meg-tündesedik, az utánn egy kevés levest vagy pirított kenyeret is ehetik.

Ha annyira haragudtt meg-valaki, hogy tsefének minden róftjai tovább nem feszülhetnek, annak utánn nagy lankadttság következik, éz az el-ájulásnak második neme. Elég.

Elég ha illy állapotban tsefendességben hagyatik a' beteg, és erős etzetet szagol, ha pedig osztán magába tért az ember, igyon tzitrom levéből nád-mézzel és vízzel készített, lemonadét, és a' N. 5. alatt lévő kristélyt vegyék-cló.

Ezeknek utánn gyakorta még-szű-szorogatás, gyomor émölygés, szájnak keserűsége, fő-szédelgés marad hátra melyek mind azt jelentik, hogy hanytató orvosságra volna szükség, de attól akkor ójja magát, mert nagy gonosz kö-terkezhetne belőle; mert ugyan-is a' lemonadé vagy tzitrom lév, és a' kristély, mind ezeket tsefendesítik; hogy ha pedig a' szivszaggató tőmör még sem szünne, a' No. 23; vagy 24. alatt tel-jegyzett orvosságok rendel-tethetnek.

Más egyéb betegségekben történhető el-halásról.

§. 505. A' melly nyavalyában el-hal a' beteg, nem jó jel, mert nagy erőtlenséget jelent, melly az orvoslást akadályoztatja.

A' rothadástól eredendő hideglelések kezdetin, ha el-ájul a' beteg, jele hogy fok hitván nedvességekkel vagy on meg-terhelve a'

gyomra, melly mihelyt alól vagy fellyül kitisztul, azonnal meg könnyebbedik.

A' dögös hidegleléseknek pedig gonosz mérges indulatjokat, az el-halás el-árúlja, és az erőnek fogyatkozását nyilván ki mutatja.

Mint ebben mint amaban leg jobb ferkengető eszköz az etzet, és a' rztrom' leve.

§. 506. A' fok nedveffég vesztéstől s folyásoktól eredendő el-ájúlások, szinten úgy orvosoltatnak, mint a' mellyek nagy erődenfégből származnak, de a' mellett a' felstreb való folyásokat is szükfég meg-allítani.

§. 509. A' kiben belső kelevény vagy gonosz szokta el-fzokott ájúl, de ennek jobbára halál a' vége.

§. 508. Sokak, változó hideglelések kemény süllye után, vagy a' forró hideglelések megújulásakor el-fzoktak ájúl, vagy halni, ez annak jele, hogy felette folyos volt rajtuk a' hideglelés, mert mivel az el-ájulás erőntlenfégből származik, azért ha a' hideglelés igen felsegette a' testnek róftotskáit az után szükfég-képen el-lankadnak, onét pedig el-ájulás következik. ilyenkor egy vagy két

kalán fejer vizes borral könnyen meg-elevenitetik a' beteget.

§. 509. A' kik gyakorta el-ájúlnak, jól meg-visgálják annak okát, mert végtére nagyobb gonosz következhetik belőle, ki véven némely forrozásokat, mellyeknek el-válását látratik meg-határozni az illyetén el-halás.

Minden el-ájulás, gyomor émolygést és hagyadtsfágot hágy maga után, a' testnek különböző nedveffégeket készítő ereje megsékkennek, azok az erekben meg-rekednek, vagy lassabban folynak, innen a' szivben és tágasabb erekben súly támad, melly is többnyire gyógyithatatlan, és szörnyű következéseket hoz magával többi között az élet erek' rétejében lévő dagadáfokat, mellyek többnyire halálosak,

Az öregeknek igen roszfzat jelent az ájulás, hanem ha nyilván való más okoktól volna.

A' vér folyásokról.

§. 510. A' tüzefféggel járó forrozásokban, az orr vére folyása jó jel, mellyet semmiképen meg-nem kell állítani, ha nem ha igen felet-

több való volna, úgy hogy élete veszedelmével járna.

Mivel hogy egészséges embernél, az ott vére járásának oka a' vérnek bőlége, azért nem tanátos azt mindjárt meg gátolni, más különben belső részeire rohanván azokat meg dugja, vagy feszíti 's szaggattja.

Néha csak lassú vér folyásra is ájulás következik; de ugyan e' mia meg-is áll a' vér folyás, és az etzet szagolás is elhagyja; de némelykor egy ájulás a' mást éri, és a' vér még-is folyton foly, nyavalya törés, elzártság is járul hozzá, ott szükfég-képen meg kell állítani a' vér folyást, még minck előtte az említett jeleket látják rajta, im ezen jelekből meg-rudhatni, mikor kell a' vért meg-állítani mikor nem, tudni illik.

„ Valameddig a' pulsus vagy ér szokéke ke-
 „ mény 's tellyes egész teste mindenütt egy-
 „ ránt meleg, az, az mind kezei mind lábai,
 „ orozája és ajakai pirosak, mind addig annál
 „ bővebben foly is a' vér, nem kell meg-állí-
 „ tani sem félteni az embert.

„ El-

„ Ellenbe ha ere reszketve dobog, ha or-
 „ tója 's ajaki meg-kékülnek, szív szoron-
 „ gatás éri, ottan meg-kell állítani a' vért.

Ugyan-is mivel hogy a' szorító szerek egy-
 zert 's mind meg-nem állíthatják a' vér folyást,
 azért mindenkor tanátosb ahhoz korábban
 mint sem későbbben látni.

§. 511. Annak okáért mindjárt szoroffan
 kötik meg karjait azon a' helyen, a' hol ér-
 vágáskor szokták meg-kötni, lábait pedig
 térde alatt, hogy a' ki főtő búsultt vér, a'
 külfő tagokban el fogatassék.

2. Hogy pedig a' kötésnek annál harha-
 több ereje légyen, lába szárait szintén tér-
 dig vagy meleg vízben áztassa; mert ez ál-
 talán a' lába száraiban lévő erek meg-lágyulván
 meg-tágulnak, és így több vért foglalhatnak
 magokba. Ha hideg volna a' víz, annál in-
 kább szorítaná a' vért a' fő-felé, ha pedig
 forró volna, annak folyását annál inkább meg-
 indítaná, szaporítván a' pulstust és a' vért
 meg-hevítvén.

Midőn már meg-fzűnt a' vér folyás, a' kö-
 téseket meg-tágitarják, sőt le-is oldhatják az
 egyiket, a' többit meg egy vagy két óráig

K k 5

rajta

rajta hagyván, de vigyázzanak hogy minde-
nütt egyfzer 's mind fel ne öldják.

3. Minden fél órában 7. vagy nyóltz gran-
falétrom port vegyen bé, és egy kalán viz-
zel elegyített erzetett.

4. Egy könting fejer gálitz követ ereszfze-
nek fel két kalán tizta vízben, vékony vá-
szonbúl tépett fonalakkból készített kéröt (car-
pie) mártfanak belé 's dugják orra lykába,
a' honnan a' vér foly, előfzör nem igen
mélyen az után mind mélyebben, melyet is
fa veszfzötskére akasztván könnyebben vegbe-
vihetni. Ha ez nem hafznál, bizonyosan
meg állítja a' liquor anodynus mineralis Hoff-
manni, ha abból egynéhány tsepeket bé ve-
fzen; falu helyen, a' hol sem az egyet sem
a' mást nem kaphatni, akovitát vagy jó erős
égett bort, egy harmad rész erzetettel el-elegyít-
vén vehetnek annak helyébe.

A' No. 67. alatt fel-jegyzett eszköz-is melly-
ről a' sebekről való részben tettem emlékeze-
tet, jelesen viseli magát itten, ha azt porrá
törvén és kéröre hintvén, orraba dugják az
embernek, vagy annak porrával meg-töltvén
egy toll' tsevet 's azt orrába dugván erőfen
belé

belé fúják a' port; de az első mód sokkal al-
kalmatosabb.

5. ha ofztán meg-fzúnt a' vér folyás, tse-
deségben tartsa magát, a' beteg, és a' kéröt
orrából ki ne vonja, sem a' darabos alatt
vért, hanem ezt csak lassan 's apródonként
vajdogálja-ki, de a' kéröt még egynéhány na-
pokig hadja benne.

§. 512. Az ér vágást itt elő sem hozom,
mert bátor néha meg állítja a' vér folyást, de
néhánykor még inkább meg indítja, azért itt
hafszontalannak állítom lenni; valamint, az
alum' vagy pópiomos eszközöket is, melyek
a' vért mindenkor a' fő felé hajtják. Né-
melyek az illy állapotban, hideg vízzel bir-
telen nyak szert öntik az embert, de ezt sem
tanátsiom, mivel gyakorta gonosz követke-
zet már ebből is.

Mindennemű vér folyásokban közönségesen
igen hafznos a' nyugodalom, szoros kötések,
és a' No. 2. és No. 4. alatt tel-találendő or-
vosságok.

§. 513. A' kikre mint egy reájok szokott
valami vér-járás, ahoz alkalmaztassák életek
rendit, a' mit alább §. 544. tanátsúl adok,

vatforára csak keveset egyenek minden he-
vitő ételt 's italt el távoztassanak, nem kü-
lőmben az igen meleg helyeket, és fejeken
béllett süveget ne hordjanak, mert a' meleg
födél a' főnek ártalmas.

Ha hofzfú idoig tartott a' vér folyás,
minek utánna meg-szünt, csak kevés eledellel
éljen a' beteg egy darabig, bizonyos időben
eret vágasson, és has indító orvosságokkal
kivált azzal mellyet No. 24. fel-jegyeztem
egynéhányszor tisztíttassék, azon kívül le-
fektekor vegyen-bé gyakran tisztított salé-
tromot, a' mennyi egy kés hegyire férhet.

A' nyavalya ki-rontásról.

§. 514. A' nyavalya törés nem annyira ve-
szedelmes, mint rettentő, e' pedig sok okok-
túl veszen eredetet, mellyeknek el-fordítá-
ban áll annak derekas orvoslása.

Mikor valakin rajta vagon a' nyavalya,
akkor igen kevés orvosságnak vagon helye.

Mivel a' kórfág rontásnak idejét 's tartását
semmiképen meg nem rövidíthetni, annál-is
inkább, holott az orvosságok azt gyakorta
hofszzabbitják, azért ilyenkor csak arra vi-
sel.

feljenek gondot, hogy valami képen meg-ne
űsse vagy sértle magát a' beteg, sa lapotz-
kát meg-tekervén gyenge ruhával, vessék bé
a' fogai közzé, hogy a' nyelvét vagy ajakát
veszedelmesen meg-ne harapja.

Egyedül csak olyankor szükséges itt a' se-
gítleg, midőn olly kegyetlenül gyötri az
embert, hogy torka felette fel-fúvódván, or-
tája meg veresfedvén, gutta ütéstől félhetnek,
akkor karjából nyóltz vagy tiz untzia vért bo-
títtassanak.

Mivel hogy ez a' nehéz betegség falukon
lakozó népet háborgat inkább, azért nagy
jót téstzen véle, a' ki-meg-inti, hogy széltebe
minden ember tanátsán, valakin valamit ja-
vasól, mindjárt el-ne induljon; mert ha vala-
mely nyavalyával valóba ezzel szemefen kell
bánni; vagon a' kórfágnak olly neme is,
melly gyógyíthatatlan, de ahoz-is a' melly
még gyógyítható, fő értelmes orvos kíván-
tatik; azok pedig, a' kik mindenféle nya-
valya rontást csak egyféle orvossággal kérked-
ve gyógyítani akarnak, vagy tudatlanok vagy
nép' ámitók, vagy mind a' kettő fel-találta-
tik benne.

Vagyon oly nyavalya rontás-is, melly éle. tébe csak egyszer esik emberre, de akkor jó darabig el-tart rajta, úgy hogy egynéhány napokig főt hetekig-is el-gyötri.

Ennek valófágos okát kell meg-visgálni; de mikor rajta van a' nyavalya törés, akkor békével hadják; mert abban az időben oly éles érzékenységgel bírnak és annyira feszülnek az érző inak, hogy még a' leg-jobb orvoslástól-is inkább ingereltetnek, mint sem csfendefittetnek.

Vizes, gyenge fűszerfzamos szerek itt leg-ártatlanabbak, p. o. Tzitromfűből, harsfa és bodza virágból valók; némelykor az édesgyökér főtt vize mindeneknél leg-halznosabb.

A' füladozásról.

§. 516. A' füladozások, az az, midőn az másként egélféges ember' léleket vétele véletlenül meg nehezedik, csak nem mindenkor, vagy a' tüdőben lévő érző inaknak görtfős öszve rántzolódáfoktól, vagy a' vérnek abban való meg rekedésétől, vagy a' nyavalya nedveffégek el áradásától, származnak.

Ha

Ha az érző inak görtfős rántzolásáól vagyon, épen nem veszedelmes, mert vagy magában-is el-múlik, vagy ugyan azon szerek segitféggével, mellyeket az el-ájulás ellen §. 502. javallotunk, mert ugyan is ezen két betegségnek hasonló okai vagynak.

§. 517. A' vér' meg-rekedésétől eredendő füladozásnak penig következendő jelei vagynak, ha véres tagos az ember, fok 's nagyon tapadó ctedelekkel-él, bort 's más hevítő italokat iszik minden nap, gyakran meg-hevül 's erre következik mindjárt a' füladozás, ha ere keményen vér, 's ábrázolja meg verefedik.

Orvoslása ennek I. karon való böféges érvágás, mellyet ha szűklég többször-is el követhet.

2. Kriifélyezés.

3. A' No. I. alatt meg-irtt főtt vizből bőven igyon, minden pintre pedig egy kőnting lalétromot vegyenek, 's erezfzék-el benne.

4. Meleg etzet páráját szüntelen szija magába; lásd §. 55.

§. 518. Ha pedig amazoktól különböző test szabálú és életü személyeket talál a' fúladás, a' kik erőtlenek 's gyengék, testek nyálás, puha, akár mit hamar meg-utálnak, szegény e. ledelekkel élnek, vagy kövér, nyálás 'zitos izetlen ételeket esznek és fok-meleg vizet isznak; ha első időben, kivált midőn déli szél fúj történik rajtok; ha ér szokése gyenge és lágy, ábrázatja színtelen, sovány, az ilyeneken, a' fok enyves nyálnak tudóben löct el-áradásától esik-meg a' fúladás.

Leg-hathatós b segitfég ebben hogy 1. ha mindjárt kaphatják a' No. 8. alatt meg-irt nádmézes levét, abból minden fél órában egy fél teáztényit igyon-meg. 2. A' No. 12. felel jegyzett főtt vizet pedig bőven igya. Mind a' két lába szárait erős hólyag izivató flastromokat tegyenek.

Ha annak előtte-is türehető erőben volt a' beteg és most-is még-erős 's tellyes pulssusa vagyon; nyóltz untziáig való vért kell kájából ki-eresztetni.

A' krisztélyezés itt néha nagyon használ.

Közlönlegesen jobban érzi magát az illy beteg, mihelyt ki-vetheti a' turhát, vagy ha okádhatik.

A' No. 25. alatt fel-jegyzett orvosság is igen ditféretes, ha minden második órában, a' No. 12. alatt-meg-irtt főtt vizben adják-bé.

A' hol sem ezt sem a' No. 8. alatt valót hirtelen nem kaphatnák, a' mint is falu helyen nehezen juthatnak hozzá; tehát egy veres hagyma fejet még-tisztítván törjenek-meg erősen vas mozárbán, erre egy pohár forró ezteret töltvén, farsarják-ki erősen a' levét tisztá ruhán által, és szintén annyi mézet keverjenek 's eresztzenek-el benne, ennek valólagos hasznát fokszor tapasztaltam.

A' meg-ijedésből következő ártalmokról

§. 519. Itt tanátsot adok, miképen kellessék az ijedésből származható veszélyeket elkerülni, mellyek kiváltképen gyermekeken szoktak történni.

Hittelen való meg-rettenésből imezek következnek, a' börben lévő eretskék ószve

húzódnak 's meg szorúlnak, melly miá a' vérnek szúkfég képen a' belső részekre kell rohani, a' láthatatlan gőzölgés meg-gátolják, a' tagok meg-merevednek, reszketnek, a' szív dobog és szorongattatik terheltetvén a' vértől, el-ájulás 's más gyógyíthatatlan nyavalyái a' szivnek 's a' halál; némelykor mély álommal bolondító betegség, eszelösködés, főnek meg hiúlása, mellyet gyermekeknel gyakorta tapasztaltam, midőn az agy velőnek tévei meg dugódtak; a' kórfág 's nehéz betegség is gyakorta szerentfetlen tréfa ijelzéstől következik. Fele azoknak, kiket a' nehez nyavalya háborgat, ijedésből esett bele, azért szorgalmatosan meg-intsék a' gyermekeket, hogy egy mást játékból ne ijesztessek, ez pedig fő-képen az iskola mesterek kötelessége.

Ha a' bőrnek apró lyikatskái ki-gőzölög pára, a' bélekre vízfsza esik, hózfzas és nehezen orvosolható has-menésekert okozhat.

§. 520. Itt azon kell lenni, hogy a' vérnek ereken való rendetlen forgása ismét helyre hozattassék, a' test gőzölgése meg térítették, és az érő inak' rend kívül való rázótsa le tsendesítették.

A' meg-ijedtt embernek azonnal hideg vizet szoktak némelyek adni innja, de a' nagy rettenésekben azt ártalmasnak lenni tapasztaltam.

Jobb az olly személyt mindjárt tsendes helyre vinni, a' hol csak a' leg-kedvesebb ismérői legyenek körülötte, igyan hárs-fa-virágából vagy citrom fűből készített meleg herba thét egynéhány tészényit, lágy meleg vízben áztassák lábaikat egy óráig, ha el-álhatják, az utána dörgölgessek azokat, azonban minden fertály órában egy kis tészényivel kínálják a' beteget, a' fellyebb említett herba théből. Ha rágúlt rajta valamennyire a' nyavalya és meg-tsendesedett, egész teste megmelegedett, azon igyekezzenek, hogy el-áldjon és jól meg-izzadjon; e' véget fektessék ágyba, és egynéhány kalán bort az említett meleg itallal adjanak néki, vagy sydenhamnak fájdalom enyhítő cseppeiből egynéhányat, a' mint No. 48. fel találod, vagy egy vétel terjeker.

§. 321. Néha ébren léteken nem tetzik meg annyira gyermekeken az ijedésnek jele, de álmokból annál inkább fel rettennek; illy állapotban egy ideig estvéli le fektetve azt kell tselekedni, a' mit most javallottam.

Mert ugyan is többnyire estve felé-újúl-meg rajtok a' rettegés, és háborgó nyughatatlan-ság: ebben ugyan ahoz tartják magokat, a' mit fellyebb tanátsoltam, 's azon legyenek hogy arra az időre el aludjon a' gyermek.

Ugyan ezen módon segitettem gyermek-ágyás aszszonyokon-is kik ijedésből veszedelmes állapotba estenek vala, mert ezeknek a' félelem leg-ártalmasabb főt gyakoríta halálos.

Ha nehezen leheg a' beteg, akkor az átvágás szükfégés.

Azon kívül a' szüntelen való de mértékletlen test' ingatása kivantatik.

Minden erős orvosságok a' nagy félelemmel származó nyavalyákban kárt tesznek; legközönségesebb a' májnak meg dugódása, mely fárgafágot okoz.

A' kováts szénnek és a' forratlan bornak 's egyéb forható italok' párájának veszedelmes voltáról.

§. 522. Majd egy esztendő sem mulik el, hogy valaki vagy a' kováts szén gözi vagy az új bor' forrásától támadó pára miá, meg ne halna.

Ez

Ez pedig csak akkor eshetik-meg, midőn a' fzen' vagy más tüzellő-fa, minden felől be-zárott vagy olly el-rekesztett helyen gyujtatik-meg, hogy annak gözi fohol szabadon ki-nem mehet, illy formán ember maga tulajdon gyilkossá lehet. Mert a' melly kénköves olaj a' tűz által azon égő materiákból el-választra-tik 's a' szobában el terjed, a' benne lévő sze-mélyeknek fő szédelgést 's nehézféget, szű szorongatást, bágyadást és különös el-'zibba-dást szerez, azon kívül eszektől-is el-távo-znak, reszketnek, főt a' nehéz nyavalya-is ki-tör, és ha ézre nem vészik magokat 's nints erejek hogy ki-mehessenek a' kamarából vagy szobából a' szabad szellőre, azonnal el-kell vészniük. A' mint itt-is Nagy Károlyban most. Mind-szent havában egy lakatos legénnyel történt, ki is estve egy kamarában egéssé-ge-n le feküvén, kováts szenet gyujtott, és mind ajtót 's ablakokat be-zárt, reggel pedig halva találták, azt gondolván a' nép hogy talám pestisbe holt volna-meg, engem' hivat-tak, meg-visgálván a' dolgot, azonnal igaz okára, tudni-illik a' szenek mérges gözire reá akadtam.

Egy aszszony ember két nap egy más után fő-szédelgést, és szüntelen való okádo-zást szenvedett vala, midőn valami hat minú-táig

L 13

váig volt volna egy szobában, a' hol egy e-
dényben valami kevés fzen' vala, szerencsé-
jére még-is az ajtó és egy ablak nyitva volt,
külömben bizonyosan meg-fült volna.

„ Az illy mérges parának, melly álom-
mal bolondító ereje vagyon, melly miá-
„ mint egy gutta ütésben halnak meg az illye-
„ nek, de nyavalya törés-is járul hozzá,
„ melly abból nyilván ki-tetzik, mivel hal-
„ lok után-is áll kaptzajok és szájak erőtel-
„ bé-van zárva 's szorúlva.

Agyok velejének meg vizsgálása pedig vilá-
gosan ki mutatja hogy gutta ütés miá hal-
meg; mindazáltal hihető hogy ennek fő-
az oka, mert tudójeek a' vértől meg-dug-
dott 's ón színű.

Azt is tapasztaljuk az illy szénnek gőz-
„ meg-fült személyek körül hogy egész test-
„ holtok után igen fel fúódik, úgy hogy ha-
„ mad rézfzszel is vastagabb, mint volt tes-
„ mézset szerent; ábrázatjok, nyakok, ke-
„ zek meg-dagadnak vagy inkább fel puffa-
„ nak 's épen olly állapotban lártatik rest-
„ lenni, mint a' melly akasztott ember
„ káig küzködött a' halállal.

§. 523. Ha kijókor észbe vévén magát ki-
mégyen az olly gőzös helyről, mindjárt nagy
könnyebbséget érez, mihelyt a' szabad szel-
lőt éri, vagy ha valami baja maradna-is há-
tra, meleg etzetes vizet avagy lemonadét hór-
pölvén könnyen meg szabadul tőle. Ha pe-
dig már mind belő 's mind külfő érzékeny-
séget el-vesztette, és ere' szökéfe is alig é-
rezte-hetik, egyedül t-lak a' következendő
eszközökben áll minden segítég, úgy mint.

1. Hogy tisztá 's fris szellőre vitettség a'
beteg.

2. Hogy valami erős és hatharó szagú sze-
reket tartanak orra alá, minémű a' szalámiák
spiritus, ángliai só s. a'. t. az után egész
testét etzetes gőzzel párolják.

3. Hogy karján, de még-hafznosabb a' nya-
kán, nyiffanak eret.

4. Hogy lábait lágy meleg vízben áztat-
fák, és szüntelen ruhákkal dörgölgeffék.

5. Hogy lemonadét vagy etzetes vizet egy
kis salétrommal elegyítve bőven igyon.

6. Erős kristélyekkel kristélyezteffék.

Holott bizonyos hogy kőrág vagy nyalya ki rontás-is járul hozzá, nagy halzonnal vehetik elő Hoffmannusnak fájdalom enyhítő tseppet is; vagy áfumot, de ezt tsák bölts orvos Doktornak rendeléséből.

A' hánytató szerek itt mind veszélyt hoznak, mert a' melly hányás ilyenkor önön magától ered, tsák az agy velőnek szorongatától származik.

Megtsalatkoznak azok-is a' kik azt vélik, hogy ha a' szenek egy darabig ég alatt, vagy kémény alatt égtek az utánn, bizony lehet be-zártt szobába-is vinni.

Mert ugyan is olly számtalan szomorú esetek által, hogy még-sem okosodhatnak meg az emberek, igén tudálkozom, holott minden napi példák bizonyítják hogy a' melly szobában eleven szén ég, és párájának szabad járása 's elofzlása niutfen, ott holmi veszedelemes dolog.

§. 524. A' sütőknél leg-több szenet találunk az ő műhelyekben, a' hova mibejt be lép az ember azonnal meg-üti a' nehéz gőz: és véletlen le esik lábáról az ember 's meg-hal ha

ha hamar ki nem viszik onnan, 's az előszámláltt eszközökkel nem segítik.

„ Ha meg-akarják tudni, vagyon e' mér-
 „ ges pára valamely szén tartó helyen,
 „ gyujtsanak meg-egy darab papiroft vagy
 „ pedig egy maroknyi szalmát 's vessék ma-
 „ gok előtt arra a' helyre a' hol a' szén
 „ vagyon, ha mind meg-ég bizvást be-mehet-
 „ nek ha penig el-aluzdik a' láng el kerüljék;
 „ mert az jele hogy az a' hely teli vagyon
 „ mérges párával; hanem meg-nyitván egy
 „ szellőző lyukat, az ajtó előtt szalmát gyuj-
 „ tsnak-meg, hogy ékképen szellőztesfék a'
 „ levegő-ég, az utánn ifmét próbára vesse-
 „ nek be-égő papiroft, és ha még-is el-alu-
 „ zdik újra szellőztesfék gyujtott szalmával,
 „ mint előbb. „

§. 525. A' tűz helyeken égetett szenek' gőzi korán sem olly veszedelemes, mint szén egerőkben készített kováts szén' párája, mivel ezeknek óltásában a' kénköves mérges, kár tévő pára benne reked, noha a' kőzönfeges tűz helyeken égetett szén sem tiszta attól egészen, másképen nem is neveztet-
 hetnék szénnek.

Közönséges szokás előbb sót vagy egy darab vasat vetni a' szénre, minek előtte bevigyék a' szobába, hogy a' kénköves mérges párat magába szíjja, rész szerént 's megszelidítse, ez a' mód noha valami keveset használ, de nem elegendő a' veszélynek tellyes el-távoztatására.

§. 526. Ha a' veszedelemnek nagyobb részétől meg szabadult az ember, és még csak valami erőtlenség főnek bódúlása, gyomor-émolygás volna hátra, nints jobb mint negyed rész borral elegyített citrom levelet, egy kis kenyér héjjal, fél tézfényit adni gyakran a' betegnek. *

* Azt vélhetné itt valaki, hogy ha a' kovátszén párája olly mérges és veszedelmes, tehát ott nan azt hozhatják ki, hogy a' földből áfott gyantás szénnek gözi-is, melyet eddig még hazánkban ugyan nem volt igen látni, de Angliá országban fa helyet égetnek, szinte hasonló kár tévő erővel bír. De ebben igen tévelyegnek, mert ugyan-így mind eddig egyetlen egy példát sem murattak, tott fenki, hogy valaki az említett földi gyantás szének párájától meg-hólt volna; holott elemben a' kovátszén gözinek kár tévő voltát minden tartományok sok ezer példával bizonyították.

§. 527. Midőn a' bor, ser vagy más részegítő ital for, színtén olly mérges és veszedelmes párat erefzt ki magából valamin a' kovátszén, annak okáért nem tanátsos olly piatzébe hirtelen be-menai, mellyben sok új bor épen for, ha egy darabig zárua volt; mert számtalan példák vagynak, hogy

Ezek egy hajdani hires 's nevezetes Hoffmannus névű Doktornak szavai, ki ennek előtte Héla városában nagy díszetefesen és szerentfésen üzte az orvos tudományt, a' hol észrendőként felette sok földi gyantás szénét égetnek-el a' főzés mellett. De még azt tapasztalta Halában, hogy azért nagyobb számmal volnának ott a' melynek 's rüdönek nyavalyái, mint más városokban, mellyekben épen nem élnek az ollyatén gyantás szének tüzével, azért is az említett nyavalyáknak okát, mellyek London városában igen közönségesek és az áfott földi szén égetésétől credendő párának tulajdonittatnak, inkább más környül álló dolgoknak tulajdonítja. Sőt azt állítja, hogy mióta Halában földi szénét kezdetek égetni, azóta, a' rothadástól származó betegségek [scorbütici morbi] ott nagyon meg-ritkultak. Meg engedik a' kegyes olvalók, hogy illy ártalmas tévelygést itt ki-akartam gyomlálni, látván hogy hazánkban-is a' fának fogyatkozása miatt, né tántán mi-is még jövedőbe a' földből áfott gyantás szénre szorúlhatunk, melly Magyar Országunk hegyes helyein bőven találtathatnak. A' fordító

fokan bé-lépvén az ajtón azonnal szörnyű halált hóltak, némelyek pedig nagy nehezen szabadúhataknak-meg tőle.

A' hol illy szomorú eset egyen meg történt, nem kell mátkat utánna a' pintzébe le-küldeni, hogy amazt ki huzzák, mert a' többi-is utánna veszhet; hanem inkább a' fellyebb irrt módon szellőztessék először a' pintzét, avagy puskából löjjenek egynéhány szor belé, hogy az utánn lassan lassan próbálhadják a' le-menetelt.

Ki vonván azt a' személyt, a' kin a' szerentséltenség meg-esett, hasonló-képen bánjanak véle, mint azokkal a' kiknek a' kovás szén ártott, és már fellyebb meg-irtam.

Láttam nyóltz esztendőnek előzte bizonyos embert, kinek a' szalamiák spiritusnak szaga ták egy óra múlva ártott-meg, de egy bő ér vágás utánn mindjárt jobban lett, ez minden-érzékenységetől annyira meg-fosztatott vala, hogy egy nagy sebet-is, melly akkor esett hónalatt, midőn arról a' helyről vas horoggal ki-akarták vonni, ták egynéhány óra múlva vett észbe.

§. 528. Hasonló ártalmas gőz támad, minden föld alatt való épületekből, mellyek régtől fogva zárva tartattak, nem különben a' régi mély kútakból is, mellyek fok ideig nem tisztítottak, és hasonló-képen orvofoltathatnak-meg. Ezeket-is kénkö és salétrom füstivel tisztíthatni, az az meg gyújtott puska porral.

§. 529. Az el-öltött gyertya vagy méts füstök-is szintén olly ártalmas creje vagyon, mint egyéb mérges párának; bátor nem olly mértékben nem-is olly hirtelen árthat; mindazáltal vagynak példáink, hogy bé zárótszó-bában el-öltvén a' lámpást, mellyben dió-olaj égett, annak gőzitol már fokan meg-hóltak. Az illy para mennél 'zirosabb matériából ered, annál gonoszabb, midőn a' lélekzet vétel által a' tüdőre esik 's füladást szerez; azért is, kiknek tüdőjök hibás és gyenge, hamar el-füladnak olly helyen, a' hol fok gyertyák égnek egyszer 's mind.

Itt ugyan azon eszközökkel fegethethi, mellyeket §. 525. javallottam. Főképen pedig az etzet pára igen használatos.

§. 530. A' mérgeknek külömb-külobmbféle tulajdoniságok 's ettől eredendő külömböző erejek vagyon, következendöképen külömböző orvosságok-is: ezek között mindazáltal az Arsenicum (egér maszlag vagy mérég) leg-nagyobb kárt téfzen falú helyen.

§. 531. Az arsenicum kíváltképen hatható mérgecs erővel bír, melly a' belső részeket által rájja és hirtelen meg-tüzesíti, gyulasztja, ember-torkában, szájában gyomorában 's béleiben szörnyü fájdimat, véres okadozófokot és vér-has-menést, nyavalya törést és elájulásokot okoz s. a' t.

Ez ellen leg-jobb mentül több lágy meleg tejet vagy vizet innja; mert itt csak a' nedvességek' fokafága használhat. Mihelyest azért a' mérég aránt leg-kissebb gyanúság mutatja magát, azonnal lágy meleg olajos vagy olvasztott vajjas vízzel hányást kell gerjesztetni, és azt, tollat dugván a' beteg' torkába, segíteni; hogy ha pedig már a' méregtől a' gyomor 's bélek meg-tüzesedtek volna, akkor hijába igyekeznek azt a' hányás által kivetni. Hanem inkább árpából, darából, fejtér

fejtér málvá gyökérből, főtér, olajos vagy vajjas, lágyító meleg italok, hasznosabbak.

Mihelyt a' fájdalom belső részeit elfogja és béleit rájja, olyankor tejes kristályeket gyakran tegyenek.

Ha elejintén kemény a' pulsus, vért bőven erefszének, hogy az által a' tüzes gyuladásnak el-terjedése meg-gátoltassék.

Noha pedig meg-lábolja-is ember a' veszedelmét, de még-is sok ideig az utánn, főtér gyakorta egész életének rendiben, sorvasztó nyavalyában nyomorog; ez ellen nints jobb tanács, mint ha egy-néhány hónapokig egyedül csak tejes ételekkel és fris lágy tojásokkal élend, mellyeket főzés nélkül kell a' tej közé habarni.

§. 532. A' füvek közzül pedig imézek leg-mérgetebbek, úgy mint a' bürök fünek (cicutá) minden nemei, gyökereztül 's füveztül, belladonna névü fünek gyümölte, ebefzőlő (solanum) belénd-fünek apró gyümölte vagy magva (hyosciamus) mellyet a' gyermekek tserelnye helyet esznek, némely gombák nemei, és a' bolondító mag (semen daturae) s. a' t.

A' fűvek mérge bódító erejével inkább árt mint sem éles rágó tulajdonságával; ennek jelei el-ájulás, okádozás, valófágos okadás.

Orvosságai, fok lágy meleg víz ital, egy kevés sóval vagy nád mézzel egyeltve, és mennél hamarabb lehet a' No. 34. és 35. alatt feljegyzett szerekkel meg-hánytassák a' beteg; ha ezek mindjárt kezek ügyében nem vólnának próbálják retek mag porával, egy kávé kalányit bé-adván és az utánn tollatorkát hányásra ingerelvén.

A' hányás utánn igyon böven étzettel e-
legyített, mézes vagy nád mézes lágy meleg
vizet; mert ez tulajdon képen való orvossá-
ga a' fűvek mérge nek; a' bélek pedig kris-
télyel tisztittassanak meg.

Harmintz két katona farkas répát, farga re-
pa helyet evett, arra mindnyájan igen rosz-
szúl lettek, de a' No. 34. alatt lévő hánytá-
tó orvossággal, kristélyezéssel és bősféges lágy
meleg itallal meg tarttattak, egyetlen egyet
ki vévén a' ki-minek előtte vala mit bé-adhat-
tak vólna nékie, már meg-hóltt vala.

§. 533. Ha ki-tudatlanságból, vigyázatlan-
ságból vagy gonofz igyekezetből, felette fok
afiu,

afiumot melyet pópiomnak-is hivnak, deá-
kül pedig (opium) nyelt vólna el, vagy pe-
dig olly orvosságból igen nagy dósisf, melly.
ben az említett opium nagy bősféges mérték-
kel találtatik, úgy mint terjéket, mithrida-
tumot, Diascordiumot s. a'. t. annak minden
halasztás nélkül szükséges az ér vágás, és
ugyan azon módon kell véle bänni, a' mint
már fellyebb § 147. a' véres gutta ütés al-
kalmatosságával javallottuk, mivel hogy ha
az opiumot nagy mértékben vézik-bé, gut-
ta ütést okoz; az illy ember etzet parát
szijjon magába és etzeres' vizet böven igyon,

A' rend kívül való fájdmokról.

§. 534. Itt nem az olly fájdmok neméről
szólunk, melly ismületlen betegségből veszen
eredetet; mert ezek tfak kút fejeknek el-
rontása által szünnek meg; nem is a' szokás-
ba mentt nyomorgásokról, mert azoknak or-
voslását kiki önnön magán leg jobban meg-
tanúlhatja; hanem azokról, mellyek egészséges
emberen, minden nyilván való ok nélkül vé-
letlenül történnek, holott minek előtte or-
voshoz folyamodharnak, 1. vágjanak eret,
hogy a' fájdmot szerző feszülés valamennyi-
re tágúljon; többször-is botfáthatnak vért,

346 A' rend kívül való fájalmokról.

ha az első ér vágásra enyhültt a' fájdalom állja, és a' beteg ereje meg-engedi.

2. Valami higitó 's édesítő italt, minémű a' No. 2. alatt való, vagy a' No. 4. meg-irtt mőndola téj, avagy negyed 's ötöd rész édes téjjel elegyített lágy meleg vizet bőven igyanak.

3. Néminémű lágyító kristélyel kristélyezék.

4. A' fájó és körülette való részeket a' No. 9. elő számláltt lágyító eszközökkel kőfék-bé.

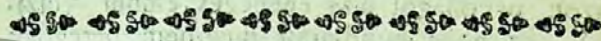
5. Lágy meleg faredőbe tegyék a' beteg.

6. Ha mind ezekre még sem tágulna a' súlyos fájdalom, nem-is volna a' pullus igen kemény és tellyes; adjanak-bé neki két lőt fejr mák syrupot, avagy a' sydenham' fájdalom enyhítő essentiájából 16. csőpöt; vagy ha ezek közzül egyike sem volna kezek ügyébe, három vagy négy fejr mák fejékre, mellyeket előbb levelek nélkül egészen megszáritnak, töltsenek három megszűzely forró vizet 's azt igya herba thé gyanánt.

§. 535.

A' betegfégektől óltalm.eszköz. 547

§. 535. A' kik gyakorta fő fájást vagy más egyőbb fájdalmat szenvednek, bort tellyesféggel ne igyanak; mert csak úgy szabadulhatnak-meg tőle, ha ebbe meg-győzhetik magokat; fokban meg is tflatkoznak azt állítván, hogy a' gyenge gyomornak a' bor el-kerülhetetlen képen szűkfés.

Harmintz kettődik Rész.

A' betegfégektől óltalmazó eszközökről.

§. 536.

oda fel már egynéhány helyeken meg-mutattam, miképen kell különb-külömb-féle nyavalyáknak okait el távoztatni, és a' szokott betegségek' meg-térését el-fordítani; itt pedig némely közönféses szokásba mentt, betegfégektől óltalmazó eszközökről, mellyekkel fokban, régi szokás szerént, bizonyos időben szoktak élni, nem tudván hasznokra szolgálé vagy sem, értelmes és szűkfés oktatást adok.

M m 2

Mert

Mert az illy eszközök magokban nem ártatlanok; valóban ugyan veszedelmes boldogság sőt vétek nem élni vétek a' hol szükségesek; de szintén olly ostobaság élni azokkal a' hol nem kell. Tagadhatatlan dolog ugyan hogy annak idejében rend szerént vett orvosságok által sok beteglégek első zengéjekben meg fojtatnak; de ha ugyan azon orvosságot más egészséges ember vészi bé, ez noha mindjárt meg nem betegszik utánna, legalább csak nyavalyára való nagyobb hajlandóságot szerez benne; példának is vagynak, hogy erős egészséggel bíró személyek, a' sok haszontalan orvosságokkal való éléstől meg gyengültek 's romlottak. Ez annyit térszen mint Isten ajándékival, mellyeket ő Felsőge az ember egészségének meg tartására és segedelmére böltsen rendelt, vészi élni: az illy viszta elés, ha mindjárt nem ejti is embert valóságos beteglégebe; mind az által olly kért térszen természeti erejében, hogy végrére annyira hozzá szokik az orvosságokhoz, hogy az utann illendő erejeket nem érezheti, és így ok 's mód nélkül élven vélek, a' szükségnek idején, kívánatos segítségül önnön magát időnek előtte meg fojtja.

Az ér-vágásról.

§. 537. Csak imez négy féle állapotban szükséges az ér vágás: 1. A' hol vérnek nagy bőlége vagyon. 2. A' hol testnek valamely része meg-tüzesedett. 3. A' hol valami ollyas ok tálatatik a' testben, melly jóvendőbe gyuladást vagy más egyéb gonoszt szerezhetne, ha ér vágás által abból ki nem takarítatnék. Azért is szoktak a' sebekben 's ütéses töréseken eret vágni; a' terhes aszfonyokon ha kemény hurut bántja; és sok más nyavalyának el távoztatására. 4. Ollykor valami súlyos fájdalom enyhítésére is, melly sem nem a' vérnek bőlégetől sem tüzes dagadtól, vérszen eredetet, hanem csak addig enyhítettik meg az ér vágás által miglen annak valóságos okait fel-találhatják 's meggyözhetik. Mivel pedig a' két utolsó okok már a' két elsőben foglaltatnak; azért mondhatjuk, hogy csak két okból szükséges az ér vágás, tudni illik vagy a' vérnek bőlége vagy annak meg-tüzesedésre való hajlandósága miá.

A' meg tüzesedésnek jeleit, már oda-fel, a' tüzes forrózások alkalmatosságával előszámláltuk, most azért, azokat a' jeleket

hozom elő, mellyekből a' vérnek bőfégét lehet meg ílméni.

1. Ugy mint az élet rendiből. Ha valaki sok és bő tápláló nedvességgel bíró eledelkekel, kiváltképen fiatal bárom hússal, ha erős borokat iszik, gyomra jól 's könnyen emésti azokat, kevelet mozgatja testét, soká aluszik, teste semmi uton 's módon nem tisztul, az olly ember szűkfég képen sok vért gyűjt. Kiki látja hogy az előszámlált jelek a' szegény embernél, a' kisközi munkájával keresi kenyerét, rickán találatnak fel, hanem hogy a' paraszti ember, téli időben ha hever több vért szaporíthat mint sem dolognak idején, az is bizonyos, a' szegény ember többnyire csak kenyérral 's valami mezei és kerti veteményekkel 's mizzel él, egy font kenyér pedig nem nevelhet annyi vért benne mint két ló hús, noha mást tart felőle a' köz nép. A' vér bőfégének 2dik jele, ha a' szokott vér-folyás idején el-mulartja vagy épen el-marad. Harmadik jele érnek kemény és erős fel verése, és ha a' testes emberen az erek szüntelen meg-látzanak kívül is, és mint egy fel fuódtak. 4. Az ábrázatnak veressége. 5. Tagoknak 's az egész testnek rendkívül való nehézsége 's laodakdtfága; szokatlan hosszús de nyughatatlan.

lan aluvás; és ha ember leg-kissebb dologba 's mozgásba is mindjárt bélé fárad; 's járás közben valamivel nehezebben legeg, mint málszor. 6. Szű-dobogása, mellyhez bátyadás-is lassu ájúlással járul, kivált ha meleg helyen vagynak, vagy kemény munkát résznek és sebese járnak. 7. Fő szédülések főképen ha hirtelen fel-vagy le-felé tekintnek, vagy álm után. 8. Szokatlan fő-fájások, mellyek nem a' gyomornak hibájától származnak. 9. Az egész testnek egyenlő forrótsága. 10. Valami okon való meg-hevülés után az egész bőrnek viszketése. 11. Könnyebbitő vér-folyások.

De a' vérnek bőfégéről nem lehet csak egy jelből ítéletet tenni, hanem a' többi is hozzá kell venni; hogy bizonyosan meg tud-hassuk, vallyon nem más arról különböző vagy épen azzal ellenkező okból származiké.

Ha pedig az említett jelekből világosan kitetzik, hogy telette bővölködik vérral az ember, bizyást vágathat egyszer vagy többször is, akár lábon akár kézen mind egy.

§. 538 A' hol pedig az elő-számlált jelek fel nem találatnak ott nem szűkfég az ér vágás. Ellenben a' hol a' most elő-számlálan-

dó környűl álló dolgok jelen vagynak, ott sem kell el követni, ahhoz érő orvos' tanácsa nélkül, úgy mint.

1. Igen öreg embereken és tífsemő gyermekeken. 2. Gyenge szabású személyeken, vagy a' kik betegség vagy más okon felette el erőtlenedtek. 3. Ha az ér szökése gyenge lágy és változó, a' bőr szintelen halvány. 4. Ha külfő tagjai embernek gyakorta meg hidegednek, vagy lágy dagamat érzetetik rajtuk. 5. Ha ember fok ideig koplalt, vagy lik tsekély eledelkkel élt s azokat hamar megemészette. 6. Ha a' gyomor emésztése reggél fogva meg-bontakozott s arra való nérs a vér nem szaporodhatott. 7. Ha a' testből valamely úton bőven tisztúlnak a' nedvelések; úgy mint vér folyások, has menés, bőrt zellet vagy veretekezések által. A' hol ezek közzűl valamely úton már el o'fzolotta nyul valya. 8. Ha valaki már régen forvasztó betegségekben fetreng, vagy valamely belső rész meg dugódott, melly miá nem gyűjthet elengedő vért. 9. Ha akár minémű okon igen meg erőtlenedett az ember. 10. Ha véri vizes és szintelen.

§. 539. Mind az elő-számlálat, mind pedig más több állapotokban, mellyek nem olly kö-

közönfégek, csak egy ér vágás-is gyakorta orvosolhatatlan veszedelembé ejti az embert, mellyről számtalan példákat hozhatnék elő.

Akár minémű állapotban legyen ember, s akár melly erős s egeszféges, ha szükféges ok nélkül eret vágat, meg-árt neki. A' gyakorta való ér vágások pedig erőtlentik a' testet, időnek előtte vénféget hoznak, vérnek ereiben való forgását hátráltatják, mellyből horizontalan kövérfége következik; végtére meg-feszítván erejétől a' testet, és nevezet szerént a' gyomrot, viz kórfágot okoznak. A' test gözőgését is meg akadályozván, náthákat szereznek. Gyengítván az érző inakat szelekre, hypocondriára és nádra bontakozására adnak alkalmatosságot.

Nem mindjárt érzi ember a' helytelen ér vágásnak kárát; sőt ha kevés vére botlata-nak, úgy tetzik mint ha erejét meg-térítene, s egeszfégere szolgálna; mindazáltal még-is abban maradok, hogy az ér vágás ha nem szükféges, mindenkor ártalmas, és hogy soha senki más barátságáért eret ne vágasson. Az-is igaz, hogy az utána több vér szaporodik a' testben, az az, hogy meg-nehezedik utánna a' test, és így az el vesztet vér csak hamar helyre állittatik. Ez tagadhatatlan

lan ugyan, de azonban ezen test ér vágás után való meg-nehezedeie tiltja az ér vágást; mert azt jelent hogy az után a' test természet szerént való tisztuláσαι nem olly szabadosan megnnek véghez, mint annak előtte, és hogy az a' minnek ki kellett volna testből takarodni, hátra maradt. Volóba több vért gyűjt az után ember, de nem olly jót, mint a' volt a' mellyet ki-botsátott; ez olly igaz, hogy ha olly egészséges vért szaporitana ember ér vágás után mint annak előtte volt, szükség-képen tüzes forrólag kelene esnie.

§. 540. Ember korba lévő személynek, betegség el távoztatásának okáért lótt ér vágásba elég 10. untziát el botsátani.

§. 541. A' kik felette fok vértel bővők kódnek, annak szaporodásának okait szorgalmasan el távoztatják (lásd §. 540. No. 1.) ha pedig észre vészik hogy rend kívül gyülekezik benne a' vér, szorgos praebendát tartásának, és csak kerü veteményekkel, gyümölcsökkel, kenyér' s vízzel éljenek, annak felette lábokat gyakran meleg vízzel áztatják reggel és este a' No. 20. alatt való port vegyék-bé, és a' No. 1. fel-jegyzett itallal éljenek, s a' hanyéló tunya életet kerül.

rüljék. Ezt tselekedvén el lehetnek az ér vágás nélkül, de ha még is arra szorúlnának, annál nagyobb hasznát vészik. Ugyan ha meg szokták vólna is az ér vágást és elmulatták, még is illy formán bátrak lehetnek.

§. 542. Irtoztató dolog még csak hallani is, hogy némelyeken, két nap alatt, 18. 20. 24-szer is eret vágnak, sőt némelyeken egynehány hónap alatt egynehány százszor is. Illy hóherfágnál is kegyetlenebb példák csak azt bizonyítják, hogy a' természet ereje némelyeknél, még a' leg nagyobb hengér mesterféget is meg-gyözheti.

§. 543. Azt tartja a' köz nép, hogy az első ér vágás emberi életét, akar minémü nyavalyában is meg tartja; de az illy vélekedésnek párt fogóit a' minden napi példák meg torkolják, holott fok ezer ember az első ér vágás után is meg hal. Ha ez igaz volna egy ember sem halhatna meg hal. Ha ez igaz volna egy ember sem halhatna meg első nyavalyájában, azonban ez minden nap megtörténik. Igen szükséges az illy bal ítéleteket a' nép elméjéből ki-irtani, mivel iszonyu fok gonosz következik belöle. Sokan azért haláltól meg-szabadíthatják, arra való nézve mikor szükséges vólna is el-mulatják. Az alatt

latt annyira meg-nehezedik a' beteg, hogy az után az ér vágás is kélfő; magam is sok példát tudnék elő hozni, holott csak azért vezettem el a' beteg, hogy az ér vágást utólló szükségére akarta megtartani a' nyavalyás. Az első és következő ér vágások között csak ez a' külömbfég találtatik, hogy amaz ártalmatibb buzgó forrást támaszt a' vérben, mint imez.

A' purgáló eszközökről.

§. 544. A' purgálás két féle, mert vagy alól vagy fellyül megyen végbe. Az első alkalmasabb, mivel az utólló nagy erőttel mégyen véghez. Azonban mégis néhol elkerülhetetlen képen szükséges a' hányás; de ezen kívül (mellyet már mált feljegyeztem) jobb alól tisztító szeresked meg-elégedi.

§. 545. Hogy a' purgatióra szüksége legyen valakinek e' következő jelekből nyilván meg-tudhatja. 1. Ha reggel fel-költekor éjomra roszfz ize, kivált keserűlége vagy on szájának; nyelve és fogai morskofak; gyakori böfögések; szelek haborgatásai, bűsítják.

2. For-

2. Forrózás nélkül való étel útálás, mely hova tovább annyira nehezedik, hogy minden-féle eledeltől ugyan irtozik az ember.

3. Hányásra való erőltetés, kivált reggel éjomra vagy egész nap is, hanem ha terhes alszónyi állatokon történik kiknek az erős purgatio haszontalan főt ártalmas volna.

4. Ha valaki hitván 's keserű fárt ökadik.

5. Ha gyomrában, derekában 's térdeiben nehézféget érez.

6. Ha ember nyilván való ok nélkül el-lankad, nyughatatlankodik, kedvetlen 's szomorú.

7. Gyomor émelygések; gyakori fő-szédelgések 's fő-fájások, álmra való hajlandóság, kivált étel után.

8. Kólyika, emésztfének rendetlen tisztulása, mely néha egynéhány napokon meg-sikúl, annak utánna ismét keményen meg-szorúl.

9. Ha a' pulsus rendetlen 's változó, és egyszer 's mind szokott erejéből alább hágy.

§. 547

§. 546. Ha mind ezekből a' jelekből vagy csak némely részeiből, észre vesszük, hogy a' purgáció szükséges, de a' mellett még lemondani nemű sulyos nyavalyában nincs az ember (mert arról itt nem szólunk, hanem csak a' másként egészséges személyek felől) olyankor bizvást vehet állapotjához alkalmaztatott purgációt. Ha szája keserű, gyomra bőffogó, hányásra erőlteti, vagy valóba magától is okadozik 's azon kívül kedvetlen, bizonyoslag tudhatja, hogy a' gyomrától vagon, azélté ilyenkor használ a' hánytató orvosság, a' hol pedig illy jelek nem találhatók, ott inkább alól tisztítassék ki, főképen ha derék 's térde körül nehézséget érez vagy a' kölyök háborgatja.

§. 547. Ellenben mind a' hányás mind a' purgáció ártalmas 1. ha a' nedvességek szűk voltától vagon az erőtlenség 2. a' hol az egész test szárad, nagy forróság, tüzeleg vagy sulyos hideglelésben vagon az ember. 3. Midőn a' természet valami jeles tisztulásához készül 's abban munkálodik; annak okáért nem kell akkor purgációt bévenni, mertkor valami hasznos izzadást indit a' természet, vagy a' hó szám-foly, vagy a' köszvénygyötri az-iz tagokat. 4. Az olly hószézag has szorulásokban sem tanátfos, melyeket a' pur.

purgáció meg nem győzhet hanem inkább neveli.

§. 548. Vagyon olly állapot-is, a' hol csak alól lehet purgálni, de nem fellyül az az hánytatni, tudni illik, 1. a' hol nagy bőffogel vagon a' vér (lásd §. 540.) mert a' hányásra való erőltetés közben igen fel háborodik a' vér, és a' főben 's melyben lévő erek nagyon feszíti, melly miá könnyen megszakadhatnak, és hirtelen halál következhet belöle, a' mint ezt fok izomorú példák bizonyítják. 2. Azoknak-is ártalmas a' hánytató orvosság, kiknek örök vére gyakran foly, avagy vért póknek vagy okádnak; úgy terhes afiszonyi állatoknak is, kik idétlen szülésre hajlandók. 3. Árt azoknak-is kik tökösek vagy meg szakadtak 's őlök le jár.

§. 549. Ha valaki felette erős hánytató szert, vagy purgációt vett volna-bé, melly felette igen meg-indította 's erőltette, úgy hogy izörnyü has rágás, nyavalya törés, ájulások következtek utánna, vagy számtalan fok izben meg-szűnés nélkül hajtja, meg-is éli az embert gyakorta, melly a' köz nép között, kit a' kegyetlen hóhérok hamar elámitnak, épen nem újjág; az illy szerentélenekkel szintén úgy kell bánni, mint ha mérget

get nyeltek volna el, lásd §. 533. az az, fok lágy meleg vizet, édes tejet, olajt, árpa vizet, mondola tejet, lágyító tejes kristályeket tyukmony székivel adjanak nekik; ha nagy has rágás győtri pulsfűfok kemény és forrózó (febrilis) bőven ereszzenek vert.

A' felettebb való erőltetés meg állítására, minek utána az említett meleg italokból bőven ivott, a' §. 536. No. 6. fel-jegyzett fájdalom enyhítő szerekkel éljen.

Meleg vízben ereszzenek el terjéket, mártanak posztó darabakat belé, 's rakják hasára, igen hasznos; ha pedig alól szintelenül purgálja, de forrózás és hévség nints melleve, a' kristálybe egy szeretsen diónyi terjéket tegyenek.

Ha pedig az okadás mód nélkül erőlteti, de hasa alól nem mégyen, olajjal és tyukmony székivel készített kristályekkel annál is szorgalmasabban kristályezzék és meleg feledőbe itessék a' beteget.

§. 550. A' kik igen gyakran vésznek bé purgációt, szintén olly kárt téznek magoknak, mint azok, a' kik igen gyakran vágatnak eret. Mert azzal gyomrokat 's beleiket erőlt.

erőtlenitik, hogy osztán az emésztest nem vihetik helyesen véghez, kólyikások lesznek, testek elegendőképen nem tápláltak, természeti gőzölgek hátráltatik, náhák, érző inak bontakozási, lankadifág és időnek előtte vénfég követi.

A' gyermekeknek is megteríthetetlen kárt téstén a' fok haszontalan purgáció. Mert annál későbbben erősödnek 's nevednek; fogaiakat vesztegeti; a' leányzóknál halavány szintelenféget okoznak, vagy ha már jelen vagyon annál mélyebben meggyökerezik nálak.

Közönféges hamis vélekedés az, hogy mihelyt szája ize el-vész az embernek, azonnal gyomor tisztító orvosságot kell bé venni; mert nagyobb része az étel utálást szerző okoknak az által meg nem orvosolathatik, sőt többnyire öregbitterik.

A' kik gyomrookban fok enyves nyálat gyűtenek, jobbára azt gondolják, hogy gyomor tisztító szerekkel segíthetnek magokon, ugyan-is elejintén megkönnyebbednek utánok, de az illy könnyebbedés tündéres és tsak hamar el mulandó. Mert az illyetén e yavcs nyál, a' gyomor erőtlenségétől származik,

zik, melyet a' gyakorta bé-vött purgátiók inkább szaporítanak, holott annak erőtlenségét nevelik, noha a' gyomor tisztító orvosság azon hitván matériának nagyobb részét ki-takarította; de ha még is meg-általkodva ember fel tett szándékában meg-marad, gyógyíthatatlan kárt téfzen egészségében. Ellenben a' §. 272. fel-jegyzett eszközök itt jelsefenn használnak.

§. 551. Mindenféle égett borok; melyek kel gyomor erősítése véget élnek az emberek között, községesen veszedelmek. Mert ambátor kis ideig tartó jobbúlást szereznek; de végtére az emésztő erőt tellyességgel meg-rontják; a' mint ezt mindennapi példákól kiki nyilván láthatja, hogy a' kik részegítő italokkal vizsza élnek, igen keveset szoktak enni 's végtére testek el-fonnyádván víz községben halnak meg.

§. 552. Sőt mikor szükséges volna is a' gyomor tisztító orvosság, még is el-lehetünk a' nélkül, ha egy vagy két nap tsak egyszer napjába valami keveset eszik ember, követ 'ziros, és testet felette igen tápláló eledelétől ója magát, tsak vizet iszik, és többet mozgatja testét mint annak előtte. Illy eszközök által minden purgátió nélkül meg-mo-

nedkedhetik mind azoktól a' bajoktól, melyeket gyomor tisztító orvosságokkal szoktak el-üzni.

§. 553. A' hánytató orvosságok között leg-alkalmasabbaknak itélem azokat, melyek a' 34. és 35. No. alatt fel-jegyeztettek; de ha ki-purgátiót kíván, leg-inkább javallom azt, melly No. 21. meg-vagyon írva.

A' melly dósisok pedig ott fel-vagynak téve, ember korban lévő 's jó erővel bíró személyeket illetnek. Noha némely személyeknek ezek sem elegendők, hanem harmad vagy negyed részszel meg-kell szaporítani a' dósis; ha pedig úgy sem indítanak meg az embert, rávül legyen hogy két vagy három annyi ad-janak bé azokból, mert nem tsak haszontalan tsfzen igyekezetek, hanem még veszedelmbe-is ejthetik az embert, a' mint hogy erről már elég példák vagynak. Inkább illy állapotban mézes savóval, vagy lágy meleg vízzel, egy egy pintben két vagy három lót konyha sót el-olvasztván bőven itassák; az említett mértéket ne igya meg-egyszer 's mind hanem tsak kevesenként ivogassa, azonban fel 's alá sétálván a' szobában.

A' hegyes tartományoknak lakofi kik job-
bára csak téjjel élnek, olly kemény természe-
tűek szoktak lenni, hogy a' mezei lakos bi-
zonyosan meghalna belé ha olly mértékben
venne bé purgatiót, mint amazok. A' Vallis
névű hegyes tartománynak lakofi között, ol-
lyanok is találtnak, hogy piskoltz úveg-
porból hányásra 20. 24. granumot is bé-vé-
znek egyfzere, minden baj nélkül, holott más
embert csak egy vagy két granum is meg-öle-

§. 554. Ha valami súlyos nyavalya szűkfé-
képen purgáló orvosságot kíván, kétféle ki-
vűl minden idő válogatás nélkül azt be kell
adni; a' hol pedig a' bé vétel idejébe válo-
gatni lehet, két egy mással ellenkező dolgo-
kat el kell távoztatni, tudni illik a' nagy me-
leget és a' nagy hideget, 's reggel étomra
venni a' gyomor tisztító orvosságot, hogy
abban semmi nemű akadályt ne találjon. Min-
den más hód és tñllagzatokra való nézve
költött idő válogatás, oktalán 's balgatag-
ság. A' kösség fél kanikulába purgatiót bé-
venni; ha félelmének fundamentomát az idő-
nek hevtségében állítja, tñrhető mentiség; de
mivel ezt nem józan okoskodásból, hanem
a' kalendáristák ostoba és tñfalárd ítéletekre
való nézve tñfeleltszi, azért ez annál bolondább
tévelygés, mennél nyilvánban meg-bizonyítot-
ták

ták az újabb tudos Astronomusok, hogy a'
mostani kanikula a' régitől 34 egész napok-
kal különbözik. Tñsúdálkozom hogy mostan-
ság is midőn a' vilagi böltsésség szintén déli
fényességgel tñndöklik, még-is olly tñrű só-
tétlégben vakoskodik ez aránt a' köz nép,
hogy tudni-illik az orvosságoknak ereje, a'
tñllagzatoktól, vagy a' nap' és hódnak kü-
lömb-külömb féle égi jegyekben való forgá-
tól függ. Azonban annyira meg-gyökerezet
ezen bal ítélet a' kösség elméjében, hogy fok
ezer együgyű ember csak a' miá hal meg, mi-
vel a' kalendáriomhoz ragaszkodván, meg-
vetette annak idejében szűkféleges orvosság' bé-
vételt, mellyet a' kegyes égi jegyeknek je-
lentésetől haszontalan állított erőt venni.
Mások olly orvosságot vélnék bé, mellyet
a' kalendáriom, nem azt, mellyet a' beteg-
ség kíván 's javafol; illy formán az ostoba
kalendárista élet birájává léfzen, 's azt meg-
röviditi a' mikor akarja.

§. 555. A' ki gyomor tisztító orvosságot
kíván bé-venni, szűkféleg hogy leg alább egy
nappal az előtt testét hozzá készitse, kevés
eledellel élven és füves meleg vizet böven
iván.

Ha ki-hánytató orvosságot vött-bé, mind-járt utánna ne igyon sok meleg italt, míg egy izbe meg-nem indítja; de ha már egyszer meg-hajtotta az utánn mennét több meleg vizet iszik utánna annál jobb, kiváltképen tanátslom a' szék-fü virágot herba thé helyet innja.

Az alatt való purgatióra pedig valaméddig munkálkodik, sovány hús levét szokás innya, de a' mézes vagy nád mézes meleg víz még-néha jobb volna.

§. 556. Mivel hogy pedig minden gyomor's béleket tisztító orvosságok utánna, valami vajuttság szokott következni, azért szükség annak utánna-is egy-néhány napokig, kevés és könnyen emészthető eledelkekkél élni.

Közönséges intések 's oktatások.

§. 557. Itt csak a' favóval, levelekkel és vízzel való éléfről szölok, mellyekkel a' szegény emberek többnyire szoktak élni. De az alatt is ha hasznát akarják érzeni, szükség hogy életek' folytatását e' következő-képen rendeljék. A' favóval nevezet szerént azért szoktak élni, hogy meg-friffüljen a' test, az alatt minden kerti 's mezei veteményekből tar-

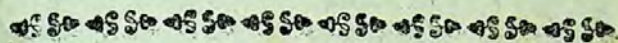
tartóztassák magokat úgy mint gyümölstől, fálátától s. a'. t. csak fiatal barom húfokkal, 's azoknak gyenge főzelékkal készített levél-vel élven, lágyan főtt tyukmonyakkal, és jó borral; ebből áll a' favóval való élésnek haszna, hogy a' gyulasztó eledelektől származott vérnek fel buzdúlása, le-teszendesíték.

Némelyek kövér levelekkel akarván erejüket meg-téríteni, rákokat töretnek hozzá, és farkantyú füvel forraltatják-fel, de ebben igen meg-talatroznak. Szerentéjekre néha egy vétek a' mást jobbitja, midőn hivíteni akarván véreket, hevítő eszközökkel a' nyavalya okára vaktába reá akadnak.

Több illetén bal itéletek vesztegetik a' köfséget; sőt hazánkban a' fő rendet-is. Mellyek közzül itt csak némelyeket hozok-eiő, tapasztalván veszedelmes következefféiket; sokan azt állitják, hogy a' bors hivelítő eszköz, holott annak mind szaga mind ize, mind a' józan okoskodás ellent mond, mert annál hevesebb eszköz egy lints.

§. 558. A' böltstermészet, minden embernek egészségére szükséges eszközöket keze ügyébe szolgáltatott; úgy hogy azokat mindenit könnyen meg-szerezheti, és bátraa

Élhet vélek, tudni illik a' józan 's mértékletes éle t és minden némű feslett erköltköknek elavoztatását. Mert ugyan is nagyobb része az emberi nemzetnek többet szokott enni vagy innja, mint sem az egésség' megtartására szükséges; de ezt a' meg feneklett 's gyökerezett rozsz szokást, igen nehéz ki-gyomlálni 's le-tenni, de könnyű volna, ha leg alább kiki állhatatosan fel tenné 's elvégezné magában azt, hogy soha ne egyen mikor nem éhezik, sem szokásból, sem nyálank-ságból, sem más akár minémű okokból, mivel a' józan okoskodás is, ritka ki vétel alatt arra oktat mindnyájunkat, hogy akkor ne gyűnk, mikor gyomrunk az éledelt újjára. A' mértékletesen élő ember, nemcsak minden munkára, hanem még a' rendszeren élet-re is alkalmasabb, mint a' kik sokat élnek 's izznak; egyedül a' mértékletesség által menekednek meg sokan, csak nem orvosol-tathatatlan beteglegektől, sőt a' leggye-nébb egésségű ember is meg erőfödik.

Harmintz harmadik Rész.

A' kuritoló ország-járó, szellyel kóborló orvosokról.

§. 559.

Ezen pusztító ostor, nagyobb kárára vagyon az emberi nemzetnek, mint valamenyi beteglegekről eddig szollottam; mellytől míg lsten ő fellege meg-nem szabadítja a' népet, mind addig a' szokott tévelygésekben meg-marad, ezen tsalárd ostor alatt pedig a' kóborló tsalárd orvosokat értem. Ezek penig két nemre osztattatnak, úgy mint kontár és kuritoló orvosokra, imezek ország szerte buj-dosnak, amazok penig rész szerént aszszonyi, rész szérent férfi nemből állván, a' helysé-gekbe szerte szellyel lakoznak, és a' népet ölik.

Az ország szerte járó orvos nem rekéntvén a' nyavalyára orvosfágot ad a' betegnek; a' külfő ugyan nem igen, de a' belső sok kárt téstzen. Ezt magam szemmeimmel sokszor lattam, nem-is mégyen az illy kóborló or-vos az országon keresztül, hogy sok ezer

embert meg-ne ölön. Ezen kívül nem csak egészségétől hanem pénzétől is megfosztják a' szegény embert. Gyakorta tapasztaltam hogy paraszt és mester emberek, kiknél a' kenyér is szük volt, költsön vettek pénzt-fel, hogy az illy falárd embereket, kik őket egészségek' s javaiktól hamisan meg fosztották, beállítással ki-fizethessék.

§. 560. A' tudatlan falárd ember, mindenkor meg-falhatja, az ostoba kösséget, mely az egészség dolgáról nem tehet helyes ítéletet. Annak okáért valameddig a' kuritoló' s koborló orvosok szabadosan járhatnak az országban mind addig, értelmes gondolatokra lehetetlen lészén a' köz népet hozni. Valyon nem kellene az ország Biráinak ebbe bele-köszönteni, és az illy gaz gyülelevél embereket az országtól el-tiltani, holott a' nép életéből több, mint sem a' pénz, az illyetén falárd emberek pedig a' népet is ritkítják, s a' pénzt is hazánkból ki-hordják. Lehet az illy herét tovább közzöttünk szenvedni, holott okunk nincs azoknak meg-maradásokra.

§. 561. Igaz hogy a' falubéli kontár orvosok hazánkból ki-nem viszik a' pénzt, de a' minémű pusztitást tévnek a' nép között, az s szenvedhetetlen; mert minden nap

talán embereket áldoznak fel. Nem lévén sem elegendő tudományok sem próbálok, három vagy négy felé orvosságokkal, melyeknek erejét magok sem tudják tőkélletesen, valamint hogy nem-is isméri a' nyavalyát, melyet orvosolni akarnak, olly orvosságokkal, melyek többnyire mérő mérgek, vagy mint az éles kés a' bolond kezébe, a' leg-fzelidebb nyavalyából is nagyobbat csinálnak, mely hova tovább inkább meg nehezedvén, végtére meg-öli az embert; holott csak maga a' természet is, magának hagyatván, segíthet volna, annál-is inkább ha helyesen bántak volna vele.

§. 562. Az úton álló tolvaj ellen, leg-alább az ember vagy maga magát óltalmazhatja vagy másokat hívhat segítségül; de az illy falárd emberek, meg nyervén egyizer az együgyű nép hitelét és benne való bizodal-mát, azt életétől szabadosan meg fosztják, azért sokkal veszedelmesebbek amazokkal és keményebb büntetést is érdemlenek.

A' pusztitó tolvajok' neveit, mindenütt ki-fszoktak, hirdetni; de bár az illy koborló és kontár orvosokat is mindenütt szorgalmasan fel-jegyeznék, kinek kinek nevéhez az ő gyilkos tlekedeteit-is hozzá tévén, vagy

pedig meg-bélyegeznék őket, hogy ezt látván a' közlég hová tovább el idegenedne az illy szabadon járó gonosz tévő hóhéroktúl.

§. 563. Ki mondhatatlan nagy tudatlanságtól viseltetik a' nép az orvos választásban, nem tudván ki-hez folyamodjon szükségében, sem a' tudos orvoist a' tudatlantól meg külvömböztetni. Még a' kúritoló bujdosó orvosokra való nézve menthetőbb volna a' néptévelygő vélekedése, mert ezeket mint idegeneket, nem ismerheti és a' példa beszéd szerint is, meszszéről jöttek szabad hazudai. Azért szorgalmatosan meg-kell inteni a' közléget, hogy az illy kérkedő kóborlók, mind tetétől fogva talpig tökélletlen gaz emberck, kik csak azért bujdosnak szerte szellyel hiteztő beszédekkel ámitván az együgyű közléget, mivel élhetetlenségek miá nem kereshetik hazájokban, betűlettel kenyereket; és hogy mindnyájan tudatlanok 's értetlenek; hogy az ő Testimoniál-is leveleik mind semmit sem érnek, mert régi roszsz szokásból, azokat pénzért szintén úgy meg lehet venni, valamint az arany 's ezüst peremes ó ruhát a' zib.váfáron; és így akár melly bizonyító levelekben fel-tett kúrákkal dicselkednek-is, clupán költött hamisság; és noha néha vak szentfére némelyeknek nem ártnak, mivel egy

általlyában tellyes lehetetlenfég, hogy mind azokat meg-öjljék, kik hozzájuk folyamodnak; mind az által onnan még sem következik hogy nem nagyobb kár, mint sem haszon tévő herék. Valamint hogy azért, mivel egykor a' hegyes tör által vervén bizonyos ember melyét, abban lévő fekélyt fel-fokasztván, történet szerént haláltól meg szabadította, nem lehet azt hozni ki belőle, hogy a' hegyes tör jó tüdő fekély ellen való orvoslág. Hasonlóképen, ha valami borbély vagy patikáros, a' tudatlan nép közt Doktor nevet akarván magának szerezni, vagy leg-alább a' valófagos Doktorokat is dicskedéssel fellyül akarván haladni, ezer beteget meg-öl, 's egyet kettőt meg gyógyít, a' kit inkább a' természet gyógyított meg, nem az ő mesterfége; azon épen nem kell tudálcokozni. De ez csak öly betegeken történik meg, kik a' tudós 's értelmes orvos Doktorok tanúsát néheznek tartván nem akarták követni, vagy az ő engedetlenfégek vagy gorombaságok miatt a' bölts orvoist el idegenitvén magoktól, kontár 's kóborló tudatlan, tsalárd emberekhez kéntelenitrettek folyamodni, kik öly veszedelmes szerekkel szoktak gyógyítani, hogy száz közzül-is alig lábolhatja egy meg a' veszedelmet, ha csak barom természetel nem bír, mert az ilyeneket hamarább meg gyógyítják.

ják mint a' tanultt orvos. Ha az Ekleziák
lajstromaiban az illy halál okát is feljegyz-
ték; annál könnyebben meg-bizonyíthatom
azt, a' mit mondtam.

§. 564. A' nagy kérkedő kiáltó orvosnak
tekéntete, ki-körül fok száz szegény együgyü
ember állván, szemét 's száját reá tátja, sze-
rentlének tartván ha szükséges mindennapi e-
ledelét nékie oda adhatja, olly semmi-házi or-
vosságokért, mellyeket tizenötzör fölül
szor-is drágábban fizet meg a' szegény ember
mint a' mit érnek, 's egyéb tulajdonfajoz
a' haszontalanfágnál nincsen; az illy ravasz
gaz ember tekéntete, mondám, csak hamar
füllbe menne, ha halgatóival valaki el-bíte-
hetné azt, hogy az az ember csak a' te-
datlan, és hogy minden mesteriség csak a' gy-
ze gyorsaságában áll, mellyet minden parasz-
ember-is, ha a' szegényt le-tenné, csak ha-
mar meg-tanúlhatná, úgy hogy Mesterénél is
híresebb világ tsaló lehetne.

§. 565. Ha az együgyü köz nép okoskod-
ni tanultt volna, csak hamar el hagyná az illy
tévelygéseket; de az elől járó tiszték' kötele-
sége volna, ebben a' népnek, jó példát adni.
Eddig csak a' koborló Orvosokról szólottam,
most már a' kontár 's törvény nélkül szabá-
don

don szagüldő tsalogató orvosok felől-is, kik
fok helyfégekben le-telepedtek, vagy szintén
ott nevékedtek, hasonló oktatást adni tarto-
zom.

A' leg-együgyüebb mesteriséget sem tudhatja
ember ha csak nem tanulta; senki nem tud-
hat sarut varni, sem öört ki-készíteni, ha
csak a' varga vagy timár mesteriséget nem ta-
nulta; ha ez az alább való mesteriségekben
igaz, annál igazabbnak kell lenni a' felső tu-
dományokban: senki nem adja óráját igazi-
tani olly ember kezébe, a' ki annak mester-
léges őszve szerkeztetét, helyes és rendes
járásának vagy meg-bontakozásának okait nem
érti; miképen lehet tehát az emberi testnek
mesterléges alkotmányát, olly emberekre biz-
ni, a' kik annak tsudalatos egybe szerkezte-
tétét elegendő képen nem vizgálták, sem fen-
des vagy rendetlen mozgásának okait 's hi-
báit nem értik, következendő képen azt sem
tudhatják minémü eszközökkel lehet azt ép-
ségében meg-tartani, avagy hibáit meg orvo-
solni.

Ha valamelly szökött katona, vagy a' kit
rossz maga viselése miá a' Regementtől el-
liztek; vagy kár-vallott kalmár, vagy tiszt-
ról le-tézetett Pap, korhely borbély, vagy
akár

mi afféle bitang ember, azt hirdeté magá felől, hogy a' drága kőveket mesterségesen bé tudja foglalni; a' ki-nem isméri őket, mester remeket nem látot tőlök, ha mester's embersege aránt hiteles bizonyságokat, nem murathatnak, senki még csak két garas érő követ sem biz réájok; és így éhen is el-kel-lene veszniek; de ha a' helyébe orvosoknak mondanák magokat, azt könnyebben el hitet-hetnék a' köz néppel, és a' kikre leg-alább való jószágokat nem bízták volna, azokra leg-drágább kintseket az az, életeket minden kételkedés nélkül bolondúl réájok bízzák.

§. 566. Ha még a' leg értelmesebb's pró-báltt orvosok-is (kik igen ritkák) 's jeles táalentomokkal bírnak, gyermekseégektől fog-va a' tudományokat gyakorlották, a' termé-lyéznek minden rejtekit szorgalmatosan viz-gálták, életeknek nagyobb részét az emberi természet' nyomozásában töltötték-el, ana-nak okai, változásai és segítő eszközei kö-rül szüntelen foglalatoskodtak, a' kik ispitá-lokban sok ezer betegek körül, fáradoztak, és azt a' mit önnön magok tapasztaltak 's szemlélték, egész világon lévő 's volt új és régi bölts orvosok találmányival vigyázva ólvsze vetik, ha, mondám még-az illy jeles 's ritka emberek-is szabadon meg-vallják

lóságokat, és hogy a' leg drágább kintset az az, az emberi egésséget, ök sem tudják érdemesen óltalmazni 's úgy a' mint magok kívánnák: miképen lehetne tehát azon drága kintset, olly gaz 's tudatlan emberekre bizoni, a' kik ostobaságban fel-neveltetvén alig tud-nak csak irni-is vagy olvasni, és az orvos tudományhoz annyit értnek, mint a' leg-vadabb Asiai Tatárok, a' kik csak a' korszó mellett virasztottak 's csak azért üzük iszonyú kar tévő mesterségeket, hogy borra való pénzt nyerhessenek; a' kik csak azért adták az orvoslásra magokat, mivel minden más hivatalra alkalmatlanok valának. Innen nyilván ki-tetjük, hogy ennél nagyobb efszelen-séget még csak gondolni sem lehet.

Ha az ő orvosságaikat jól meg-visgáljuk, és a' betegnek állapotjával egybe vetjük, szánakodásra indittatunk azon szerentsefelen részén az emberi nemzetnek, melly ezen kegyetlen hohérok keze által, életerétől, a' köz jónak nagy kárával, meg fosztatik.

§. 567. Némelyek közzülök, jól érezven magok tudatlanságát 's félvén hogy azon a' nép meg-ne botránkozson 's tőlök el-ne ide-genedjen, azt hirdetik magok felől, és fo-kakkal el-is hitetik, hogy az ő ravasz tu-

dománvok, természet rendin kívül való ajándékokból származik, és minden emberi értelem fellyúl halad. Nem engem illet, hanem a' lelki Tanítókat, ezen éktelen, gyalázatos, istentelen tsalárdfágnak fegyelme; mindazáltal megengedik, hogy mivel az illy bűjös bájos tevelységéből sok gonosz következik, méltó tekinteteket arra fordítsam; annál is szűkebb volna az illy babonás állitományokat a' kölség elméjéből ki gyomláni, mivel a' hol már meggyökerezet, az igyűllások helyt nem ad. Az illy gyilkosok között melyek félelem és reménység által nagy tekintetet akarván magoknak szerzeni az együgyü népnél, annyira üzük ravaltságot, hogy el-hitetik a' kölséggel mintha az ő mesterlégek erejét az ördögűl vagy pedig az Istentől rend kívül verték volna. Illy emberek azok, a' kikre némely emberketeket bizák.

§. 568. Már fellyebb emlitem, mindmá szorgalmatos gonddal, minden szegéről végről széd őszve a' paraszt ember valamely övősságokat kaphat, ha marhájának valamely baja vagy on. Akár melly meszfe lakjon a' marha orvos, (noha hazánkban kevesen vannak, kik ezt a' nevet meg-érdemlenék) sem kölségét sem fáradságát nem sajnálván még-

még is vagy hozzá mégyen vagy magához el-hozatja. Nem drágálja a' hozzá való szerket 's eszközöket tsak nagy hírek légyen. De ha önnön maga, vagy felesége 's gyermeke, meg-betegszik, keveset gondol az orvosló eszközökkel, vagy minden válogatás 's vigyázás nélkül olyanokhoz ragaszkodik, melyek veszedelmek, még sem ótsok; mert épenléggel égbe kiáltó vétek, melly bizonyú summa pénzeket húznak 's vonnak némely hamis kontár orvosok, a' szegény embereken 's azoknak maradékin kiket meg-öttek.

§. 569. Rövid időn egy igen jeles és díszetes könyv jön ki nyomtatásban, a' föld népe szaporításáról, ebben egy fontos példa van feljegyezve, mellyből világosan ki látszik, hogy a' falubéli tsaló orvosok, bizonyú pusztitást tésznek a' nép között; tudni illik, hogy közönséges esztendőben, a' lakosok számához képest nem halnak meg többen falu helyeken mint a' városokban; de ha valamely dögös nyavalya uralkodik a' nép között, illy helyen a' hol falusi kontár orvosok találatnak, a' lakosok számához képest, sokkal több beteg hal meg, mint a' városokban, honnan azok el-vannak tiltva.

Hasonló bizonyító példa találtak ez aránt, a' Bernai házi gazdaság elő-mozdítására rendeltetett tarfágnak munkájában-is, melyet annak egy érdemes tagja 1762dik esztendőben feljegyzett, holott így szól: „közöttünk-is, úgy mond, oldal nyilallások, rüdön-k tüzes fel dagadásai uralkodtanak; mellyekben sokan a' parasztok közzül, kik kontár falusi orvosoktól hevítő szereket vettek, meghóltak; ellenben kik ezt nem tselekedték, meggyógyultak. „

§. 570. Nem fel-tett szándékom ugyan, hogy a' jelen való matériában felentebb ki-terjesztsem irásomat; mindazáltal még-is felebaráti szeretettől viseltetvén, helyességel el nem halgathattam: noha igen nagy hasznára szolgálna a' köz-jónak, ha valaki erről többet tanítást közlene a' tudatlan néppel, azonban a' rend szerént való's próbált orvos Doktoroknak leg-kevesebbet árthatnak az illy táló hamis orvosok, mert a' szegény együgyű népet magokhoz hódítják, a' jámbortól azon kívül is kevés hasznot vehet a' jámbor Doktor, baja pedig leg-több vagon véle. Mindazáltal a' jámbor ember nem sajnálja fáradságát, ha a' szegényt veszedelemtől meg-mentheti.

§. 571.

§. 571. A' veszedelmet ugyan már megmutattam, de bár olly könnyen találhatnék módot-is annak előfordítására, mert tudom hogy ez nem olly könnyű dolog.

Azt tartom hogy először is leg-szükségesebb volna a' kárnak nagy vóltát, melly az illy rozsz szokásból származik jól megfontolni, holott több más nép' szükítő okok-is találtak hazánkban, el-annyira hogy már Magyar Országban leg ritkább az igaz Magyar, ha pedig még az olly nép puszító gyilkosokat is tovább elő-szenvedjük, félo hogy végtére egészen elő-ne pusztuljon nemzetünk.

§. 572. Második hasznos rendelés volna ez aránt ha, a' mint már fellyebb említettem, az országban meg tiltatnék az illy tálardfág, úgy hogy senkinek nem volna szabad az orvoslásba magát belé avatni, hanem csak azoknak a' kiknek arra rendeltetett Főfőlégtől szabadfág adattatnék; ellenbe a' kóborló, táló kontár orvosok mindenütt helységről helységre fel irattatnának, és gyalázatos büntetésekkel érdemek szerént meg büntetetté- nek; valamint Frantzia országnak Montpellier névű Városában olly dítféretes szokás vagon, hogy ha ollyas kontár orvosra akadnak, hitván számárra szokták ültetni fejét

O O 3

far-

farka felé fordítván, így vezették-fel 's alá a' váralon, azonban a' gyermekek 's afz. fzonyok ide 's tova rángatták, lárral hajigálták, és minden kigondolható gyalázzattal illették.

§. 573. Harmadik Izzélyes rendelés volna e' véget, ha a' lelki tanítók-is, ebbe belé tekinténének. Mert a' ki kontár hamis orvofra bizza életét, önnön magának gyilkos. De mivel más tanításokat is el halgat a' népe de nem igen követi, azért talán ezzel sem gondolna sokat. Mindazáltal mivel a' mostani világ szerént, kiki emberiség ember lehet, ha csak nem nyilván való 's tökélytelen megítéltetett tolvaj; ez pedig onnan vagy től, mivel romlott természet szerént, jofzágát nagyobbra befűli az ember, mint minden más boldogfágát; sőt még az önnön maga gyilkosága-is sokaktól nem tartatik gyalázzattal lognak; azért nehezen hitetjük-el a' köp séggel, hogy vétek legyen, magát meg gyűlés reményfége alatt gyilkosok kezére bizzni; de talán könnyebben meg értené azt, hogy ha a' hohérfágot 's gyötrelmeket kinokkat, drágább pénzen vétzi, mint sem az e gésséget, bizonyára nagy efsztelenséget efsztelénzik. Mert a' köffég inkább irtózik a' dírgaságtól mint sem a' vétkektől.

§. 574.

§. 574. Negyedik hasznos rendelés, melyet már Főlféges Afzfzonyunk Annjai Szeretetétől indittatván, az egészség dolgában szokott regi ártalmas tévelygéseknek el bontására kegyesen parantfolni méltoztatott, hogy tudni-illik a' kalendariomokból ki hagyattassanak, az orvofságok 's ér vágafokról tört astrologiai jóvallások vagy tiltások 's jövendölések, mivel ezek által tiak helytelen vélekedéseket költenek a' nép között, melyek az orvos tudományban mindenkör veszedelmek. Hány ezer paraszt ember hólt már meg, csak azért hogy a' kalendariomhoz tartván magát, kivált a' forró betegségekben, vagy el halasztotta vagy épen el mulatta, annak idejében Izzélyes érnek meg nyratását. Sőt még azok is rúdul meg-rúlattnak, kik a' kalendariom szerént, a' tihlagzatok 's égi jegyek képzelt változásaihoz alkalmaztatják házi gazdaságoknak folytatását, azonban más annál Izzélyesebb dolgokra nem vigyázzván, egyedül csak a' hóldnak erejébe haszontalanul vetik minden reményfégeket.

§. 575. Ötödik eszközz volna, mely által hazánkban-is, a' nép' egészségére való gondvitelésnek módja, jobb rendbe hoztatathatnék, mint eddig volt; ha tudni-illik, minden helységnek, az ő jövendelméhez képest a'

szegények' számára különös ispitálja volna. Ezt könnyen megtehetnék, ha azt az alamisnát, mellyet országunkban लोक használta, hamis, ingyen élő, dolog kerülő, köldufoknak osztanak, illy hatznos végre fordítanak. De ebben hazánkknak állapotja siran, kozásra méltó.

Hijában való mentiség az, hogy erre való költségünk vagy fundusunk (a' mint szoktak nevezni) nintsen, mert a' fundus már megmutattam, és ha még ez sem volna elegendő, elég az, hogy a' nép' iszapontálából 's élete meg-tartatásából eredendő hazafokkal nagyobb volna, mint sem a' reatendó költség. Ezt, egy érdemes Anglus, ki élés elméjét csak abban fárasztotta, hogy lehetne hazájának boldogságát 's gazdagságát hova tovább mind nagyobb 's nagyobb tökéletességre vinni, még is siratja, hogy hazájában, holott leg-több és leg-főbb ispitáljok találhatnának, nem viselik illendő gondját a' betegeknek. Ha erről a' böltsen rendelt Országáról, ez a' tudos ember így szól, mit mondana, ha hazánk állapotját látná, holott a' melly kevés ispitáljok vagynak-is a' betegek' számára rendeltetve, azok is rossz gondviseles alatt tartatnak. „Némely fővárosokban vagynak ugyan mi nálunk is elég be-

betegek' számára rendeltetett nyoszolyák, de nagyobb része az Országnek ezek nélkül szükölködik, kivált a' falu helyek, holott a' szegény együgyű paraszt, csak igen egyes nyavalyáktól haborgattatik, és többnyire csak a' rossz gondviseles miá hal-meg.

§ 576. Egy szóval, ha az orvosfajoknak rend szerént való ki-szolgáltatását, hazánkban lehetetlen dolog jól el-intézni 's illendő karba hozni; jobb volna ha épen semmi némi az az még jámbor tanult Orvosokat sem tartatnának. Mert az együgyű tudatlan nép, nem tudván a' tudos orvost a' tudatlantól megkülönböztetni, többnyire bal választást tetzen. Es ha a' hamis kontár orvosok több kárt tesznek a' nép között, mint sem a' jámbor 's tudos orvosok hasznat tehetnek, jobb volna az egész orvos tudományt az ország-ból el-tiltani. Mert bizonyos vagyok abban, hogy a' rendetlen szabadság, noha mindenben, de az orvoslásban, kiváltképen, veszedelmes. Ha az orvosok között semmi rend tartásnak sem törvénynek helye nints, ennél nagyobb ostora nem lehet az emberi nemzetnek, mert ez szüntelenül süstogatja; és ha ez aránt lehetetlen jó rendelést tenni, jobb volna az orvos mesterség' folytatását, teljességgel meg-tiltani, ha pedig nem engedi a' köz-

jónak 's országának állapotja hogy illy ke-
mény végezésre lépjünk, leg alabb méltó,
hogy ezen ország pusztító tífás ellen-is,
keresztényi szokás szerént közönfőleges könyör-
gések rendeltessenek.

§. 577. Vagyon ezen kívül, még-más rosz
szokás-is a' nép között, melly noha nem ré-
szen olly nagy pusztítást mint az első, mind-
azáltal nem kis kárára vagyon az országnak,
mivel a' pénzt rikkítja, és inkább arra a' gaz-
dagoknak, mint sem a' szegényeknek, tudni-
illik fok híres 's nevezetes orvosoknak kü-
lföld országokból hazánkba való be-hordása,
mellyeket nagy kérkedéssel, mindenféle
valyák ellen javasolnak, 's drága pénzen meg-
vélnek. Mert a' főbb renden lévők, nem
akarván a' köz nép' közzé egyenlenni mago-
kat, szégyenlenek a' kurtyoló orvost követ-
ni; de ha az olly himpelér valamely város-
ban meg telepedne, nem akarván tovább or-
szág szerte bujdosni, ha orvosfőit nem kül-
taná ki az utzákon, hanem vagy az újságok-
ban vagy más-képen nyomtattatná ki; ha ma-
ga nem árulgatná azokat, hanem minden vá-
rosokban arra való különös kalmárt tartani;
ha nem csak húszszor hanem negyven-szer is
selyebb betűlő semmire kellő orvosfőit,
ha a' mellett nem a' szegény embert hanem a'
fő

's gazdag lakosokat találja: még a' másként
szemes 's eszes személye-is, a' ki a' leg-főbb
orvosra-is gondolkodva bizza egélléget, an-
nyira viheti az illy féltap, hogy annál ve-
szedelmesebb szereket-is az ő dűfekedő sza-
vaira bé véfzen, mellyeket szintén olly gaz-
embertől találtattak fel valamint a' koborlók
orvosfőit, kiket az illy kérkedő csak azért
utál, hogy az utzákon trombita szóval fuj-
tadják magokat, holott amatól ez csak az
által különböztethetik meg.

§. 578. Egy esztendő sem mulik-el, hogy
illy hamisan költt orvosfő-ki ne hirdettefők,
melly mennél inkább el hírefedik annál több
kárt téfzen. Leg hírefebb most a' többi kö-
zött egy bizonyos Ailhaud névű embertől
Provintzia tartományban Aix városából szár-
mazot por, mellynek szerzője az orvos ne-
vet meg nem érdemli: ezen csalfárd ember
bizonyos purgáló erővel bíró porokkal an-
nyira el hitette az egész Európát, mellyek-
nek emlékezete mind addig fenn marad, va-
lameddig gyilkosságának határt nem vetnek.
Számatalan betegek valának főt most is vag-
nak kezem alatt, kik az említett mérges po-
rok által, gyógyíthatatlan nyavalyákba este-
nek; a' többi között csak nem régen két em-
bert ölt meg ezen átkozott por. Frantzia

országoknak sőt az egész világnak nagy szerentférére, egy tudós 's próbált Frantzia orvos, látván minémű szörnyű veszedelmek következnék a' meg-irtt fertelmes porokkal való közönséges élésből, nyomtatott irás által meg-intette haza fiát, hogy attól őrizkedjenek. De ha mindenütt fel-jegyzének, mennyi és melly szörnyű károkat tészen, véghetetlen laistrom támadna belőle.

Négy esztendeje múltt, hogy a' könyv-árus, épen akkor, midőn ezen munkámnak második, jobbitott ki-nyomtatása el-készült vala, egy kis, Karpentras városában, költt könyvetskét, hozott hozzám, mellynek titulusa Frantzia nyelven eképpen vagyon: Lettres adressé a' Mr. Barbeau Dubourg, &c. en reponse a' ce qu'il a' avancé d'après le Sr. Tissot, contre le remede universel &c. son Auteur. Tudakozván tőlem az én könyv-árusom, vallyon nem jobb volna ezen munkám árulását, addig el-halasztani, míg az említett könyvetskére feleletet adhatnék, én azért azt jól meg-hánytam 's vetettem 's láttam hogy meg-nem érdemli a' feleletet: de mivel tfak hamar az utánn ismét ugyan azon könyvetskét, valaki postán név és postát nélkül nekem ide küldötte, azért tartozom azon eszméretlen betfületes embernek ezzel tudtára adni,

adni, hogy ajándékát igen-is köszönettel kezemhez vettem. Ha ez az jámbor, jó akarója, a' Nemefeknek, tudófoknak, a' nagy tálentomú (l. 51.) Ailhaud Kaszteleti záfzlós Urnak (l. 6.) ezen nagy érdemű embernek (l. 53.) második Salomonnak (l. 43.) Istennek orvoslára választott eszközeinek (l. 113.) és a' kinek a' Királytól is arra való szabadtság 's hatalom adattott (l. 113.) ha, mondám, ez a' jámbor jó-akarója Ailhaud Urnak (mondki Alyhó Urnak) sőt ha azt hinné is felőle, hogy ő légyen a' népnek szabadító orvossa, és illy hititől akár melly átok alatt sem akarna el-állani (l. 56.) még is én, betfülettel meg követvén ő kegyelmét, mind eddig abban bizonyos vagok, hogy a' kaszteleti Alyhó Záfzlós Urnak porrai, számtalan fok embereket életektől vagy leg-alább egésségektől meg fosztottak; és jólehet szoknál, kiknek erős purgáció kívántatik valami hasznót tészenek, mindazáltal bár még-is minden Fejedelmek, a' Mofzka Tzárnénak dítléretes, példáját követvén, az említett poroknak árulását, mindenütt kemény büntetés alatt meg-tiltának. Ha pedig azon jámbor a' ki-nékem eszméretlen lévén, jó-akarajából közlötte velem az említett irást, ellenlége Alyhó Urnak, 's a' végre küldötte könyvét hozzám, hogy arra meg-feleljek, ismét meg követem ő kegyelmét,

mét, hogy ebben tanácsát nem követhetem; és ha maga-is jól megfontolja a' dolgot, kétség kívül velem egyet fog érteni. Az az Izerentfelen ember, kit a' megirtt porok a' halálnak fel-áldoztak, és a' kiról e' jelen való paragrafusban ízólottam, valami ötven öt vagy hat ezrendös erős, testes személy volt, és az előtt semmi egyéb baját nem mondta, hanem hogy étel után gyomrát már egy-néhány ezrendőktől fogva roszszúl érezte; az első egy-néhány dőfűlek nem felettébb hájtották-meg, de az ötödikre vért kezdte hájni 's okádni; ez hirtelen meg-hala, verétől mind alól mind fellyül való folyás által meg-fosztatván. A' másik mód nélkül való virasztás által olly nyughatatlanba esett, hogy, noha, ha fel-nem jártz, mindenkor szunyadozat, még sem érkezett sohá tellyes álom reá; bé-véven az említett porokat, ezétül egészzen el-távozott, agya veleje meg tüzeledvén meg is evesedet, és mihelyt a' fekély meg-fakadott, azonnal véletlenül meghólt a' beteg. Ezek gondolnám utóffók, kik azon tífida tévő porokkal éltenek, mellyet hogy felettébb gyaláznai ne lártassam, még azt is hozzá télszem, a' mit nékem egy jó akaróm minap beszélt felöle: tizen nyóltz vagy tizen kilentz ezrendővel, úgy mond, ennek előtte, olly kemény has szorulás volt raj-

rajtam, hogy arról sem a' Manna, sem krisztélyek meg-nem izabadithatának, hanem az előbb ditfirtt porok annyira meg indították, hogy minden béleimnek fiktó és limitó nyálás nedvesfégét tellyességgel el-mosván, most egy-néhány ezrendőtől fogva olly izórnyú kolyikától haborgattatom, melly kétség kívül még-is ölné, ha olly szoros diactát nem tartanék, minémüt ezet közzül talám egy sem tarthatna-meg.

§. 579. Szerentfere, nem minden efféle orvosságok olly bötfűfők és ártalmfak mint ez; mindazáltal, minden afféle ki-hirdetett orvosságokat, egy közönséges és minden tudóffoktól bé-vétegetett fundámentomos igazság szerent kell meg-itélnünk, tudni-illik, mivel hogy egy, mindenféle nyavalyákat közönségesen gyógyító orvosság lehetetlen, azért valakik illyenekkel kérkednek, mind hamis tflárd emberek. Ezt hosszas próbákkal nem szűkség meg-bizonyitanom, holott kiki könnyen által láthatja, hogy mivel a' betegségek különböző főt ellenkező okokból származnak, azért lehetetlen-is mind azokat tflak egyféle orvossággal gyógyítani.

A' ki-ezen tagadhatatlan igazságról meggyőzöttetett, az nem ad hitelt, a' hamisan köl-

költött vélekedésnek, mintha minden némi nyavalyák csak egy okból crednének, mellyet is egy közönséges orvossággal lehet meg győzni. Csak hamar észre veheti, hogy az illy vélekedés vastag tudatlanságból és ravasz tsalárdtságból költ legyen, és miben álljon e' tévelygésnek hamis következése. Ki-hitetheti-el magával, hogy a' viz-kórfágot, melly a' test rőtjainak erőtlenségétől és a' vérnek mód nélkül való higfágától vélsen eredet, szintén azon orvosságokkal lehesen gyógyítani, mellyekkel a' tüzes daganatok orvosoltatnak, tudván azt, hogy ezek ellenbe a' test rőtjainak kemény 's feszültt voltától támadnak, és itt a' vét nem higfágával hanem sűrűséggel hibázik. Olvassuk csak az illy közönséges orvosságoknak ditséretekre ki-nyomatott tzedulákat vagy leveleket: azonnal fel-találjuk azokban, hogy ellenkező erőt tulajdonítanak egy orvosságnak, holott ez a' józan okoskodással ellenkezik, és kemény büntetést érdemlene.

§. 580. Ha meg gondolja valaki, hogy ebben a' könyvben nem minden nyavalyákat hoztam elő, hanem jobbra csak a' forró betegségeket; annak felletre azt is mondhatom, hogy ezek ellen, egy tudós orvos sem javasolhatot volna kevesebb 's egyesebb orv-

fágokat, mint én; még-is azoknak száma mind öfzve 71-re mégyen; és ha ki azt kívánná tölem, hogy még ennél is kevesebbre tegyem, nem tudék mit tenni. Hogy hogy lehet tehát, ennél tofzer vagy 20fzor is több beteglégek' nemeit, csak egyetlen egy fzerrel 's eszközzel meg orvosolni.

§. 581. Ehez még egy erőfirést téfzek, melly talám azonkivül is a' kegyes Olvasónak észbe juthatott, ha tudni illik meg-gondoljuk a' nyavalyáknak külömb külömbféle okait, azoknak külömböző környül álló dolgait, tartások idejéhez képest történendő változásait; többeknek öfzve jövetelét, azon kívül a' fok számtalan változafokat, mellyek a' dögös nyavalyáknak külömbfégétől, az időnek, helyeknek mivoltától, nemnek 's más egyéb környül álló dolgoknak külömböző voltától függnek, mind ezekre való nézve pedig kéntelenítettünk az orvosságokat is változtatni; innen ki-tetzik, melly veszedelmes dolog legyen olly emberektől rendeltt orvosságokat bé-venni kik rökelletesen meg-nem tanúlták az orvos tudományt. Nem de nem méltó vólnaé, hogy azok, kiknek gondvifelések alá bizattatott a' nép; ez arant kötelelégek 's keresztényi fzeretetekhez illendő rendeléleket tennének.

§. 582. Egyszer 's mind ki retzik az is ezektől, hogy mind a' betegnek mind pedig a' körüllette lévőknek, engedelmefféggel kell lenni az orvoshoz. A' betegfégek' különböző ideje, azoknak kezdete 's közepe és vége, nyilván ki-mutatja, hogy míg a' nyavalya fordulásának ideje el-nem érkezik, addig nem kell meg-változtatni az orvosságokat, csak azért hogy mindjárt jobban nem érzete utának magát a' beteg, mert ez szokott de ostoba kívánság. Az álhatalanság leg-veszedelmesebb az beteg embernek. Jól meg-értesítván a' nyavalyának, mind jeleit, mind tüneteit, azokat az orvosságokat kell választanunk, mellyek okainak el-rontására leg-alkalmasabbak, és leg-alább mind addig azok mellett meg-maradnunk, míg vagy általános változatokat világosan nem látjuk, vagy valamilyen olyas környül álló dolog elő nem adja magát, melly miá szűkféges volna azokat meg-változtatni. De a' ki csak azért hadja abba az orvosságokkal való elést, mivel az ő túlhatalos kívánsága szerént nem mindjárt enyhítik a' betegséget; szintén olly ostoba telededetett viszen végbe mintha valaki azért törne őszve óráját, mivel hogy mutatója 12. óránál hamarabb meg nem kerülte annak tábláját.

§. 583. Jolehet az értelmes orvosok is meg-vizsgálják a' beteg vizelletit, annak bizonyos nyavalyákban történendő változást, kivált a' forró hideglelésekben, mellynek mióltábul a' test' nedveffégeinek változást ki-tetzenek, és a' tisztító orvosságoknak idejét ki-tanúlhatják: de vastag tudatlanság, és felette nagy tsalárdtság azt hinni 's másokkal el-hitetni; hogy a' vizellet nézéséből, a' betegségek okait, orvosságait, és változásait tökéletelen meg-lehet ismérni: mert másképen semmit sem itelhetni a' vizelletből, hanem ha mindennap azt meg-tekintvén azon kívül a' betegfégek minden más környül álló dolgait is jól meg-vizsgáljuk, és a' vizelletnek változással öszve foglalkozunk, p. o. az étel 's italnak különbözőségeit, és az orvosló szerek' változtatását. Mert ugyan is ezek nélkül semmit helyesen ki-nem hozhatni a' vizellet' meg-nézéséből, melly a' józan okoskodással vagy a' tapasztalással meg-egyezne, azért nem is szűklég, hogy ez ellen sok próbákat hozzak-elő, iőt tagadhatatlan igazság, hogy valaki egyedül csak a' vizelletből akar minden nemű nyavalyákat meg-ismérni, 's a' szerént orvoslását is rendeli, az valósággal hamis tsalárd ember, 's a' ki pedig néki hiszen együgyű bold.

§. 584. Itt méltán azt kérdehetné valaki, honan vágyon, hogy az ember egészséget illető dolgokban, mellynél e' világon drágább kintse nintsen, olly szörnyü képen vakoskodik?

Felelet: ennek a' mi a' köz népet illeti különös okai vagynak: úgy mint 1. a' köz nép csak többnyire a' külfö érzékenységektől vifeltetik. 2. Mivel azt hiszi, hogy a' hamis orvosok, nem természet szerént való eszközök által gyógyítják a' betegeket. 3. Olly vélekedésben vágyon a' köllég, hogy sok új beteglégek támadnak az emberek között, mellyeket eddig még senki sem látott és még a' leg tudósbab orvosok sem ismernek. 4. Azt gondolja a' nép hogy a' falusi orvosok óltobban meg gyógyítják az embereket. 5. A' rendeltt orvosok felől azt állítja hogy kevélyek, és gondatlanok a' betegek körül, de az illy helytelen gyanakodás csak abból a' bizodalomból származik, mellyel kiki magahasonló emberhez vifeltetik. 6. Mivel az illy tudatlan orvosok a' köllég értelméhez alkalmaztattják szó szaporító fetfegéseket.

De nehezebb, okát adni, a' fő rendnek is, egészséggé dolgában való, vakfágának tevelygélének, mellytül vifeltetvén az idegen-
or-

országi hires orvosságokhoz, főt gyakorta a' falubéli tudatlan orvosokhoz-is tellyes bizodalommal ragaszkodik, holott ezen rendtül jobb fel-neveltetésére való nézve ezekben helyesebb itéletet várhatnánk: mindazáltal ez-is következendö okokból tflatkozik-meg igen gyakran.

Elöször a' rendetlen maga szeretés miá, melly minden emberben fel-találtatik, és nem akaryán maga fogyatkozását meg-ismérni, magát mindeneknél tökéletesebbnek állítja lenni, ez minden tselekedetinek fel-tett tzelja, melly miá az igaz ösvényt többnyire el-vérvén veszedelmes utakon tévelyeg. Ez, úgy mond, a' pénz váltó kalmár az a' hely a' hol nagy lumra pénzt fizetnek, arra fogja magát az együgyü Ur, oda mégyen 's le-telzi a' summát, el menvén onnan romlás éri.

Második ugyan a' most említett kút főből eredendö oka az Uri rend' meg tflatkozátnak, a' hamis tseltsap orvosok' hizelkedése. Mert a' tudos orvos látván a' nyavalyának veszedelmes voltát, azt előre meg-jelenti 's a' mit gondol azt szabadon ki mondja; az illyet ember romlott természeti szerént nem örömet hallja, hanem inkább annak szavát fogadja a' ki-néki hizelkedik; a' hizelkedöt ked-

vesen fogadják, de az igaz mondón tnak ha-
mar ki-adnak.

Harmadik indító oknak is ugyan az a' fon-
damentoma, tudni illik a' rendetlen maga sze-
retés, mert a' ki-könnyebb 's romlott indu-
latunkhoz alkalmaztatott orvoslást ígér,
mindenkör inkább ahhoz ragaszkodunk. De a'
melly bőts orvos azt kíványa tólunk, hogy
a' feleslet életet el hagyván, minden tseleke-
déseinkben rendes mértékletességet tartunk,
meg bótíszontja az olly betegert, a' ki mérek-
ketlenféleghez szokott; a' himpelér tálárd or-
vos pedig, mindeneket kedvére hagyván a'
betegnek azt hamarabb el hiteti, holott a' szo-
ros és tövifés úton vezérlő orvoslás, nagy
veszedelmet mutat, erre, meg rettenven a' be-
teg, nem áll, annak okáért ellenkező gon-
dolatokra 's eszközökre hajlik 's azt veti hogy
egy vagy két vétel béli együgyü porostkát
által meg-gyógyúlhar.

Negyedik oka az egéffég' dolgában való
hajlandósága, mellytől vífeltertven a' leg-na-
gyobb hazugfágokat is el hízi: a' szokott
dolgokat meg-unják az emberek, és mind ön-
nön magok, mind pediglen a' tárláfág hídfá-
ga 's üressége által, illy hazfontalan löt gy-
akorta ártalmas új találmányokra vezettenek,
mellyel

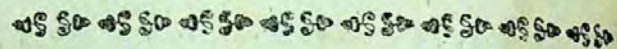
mellyel egy ideig mulatván magokat, az u-
tánn abba hagyák 's ílmét mást keresnek. Uj
szita függ szögön, az ó hevér földön.

Ötödik oka, mivel többnyire fokban egyet
olly embert követnek, a' ki közöttök leg-
tudatlanabb 's leg ostobább, azért is gyakorta
rofszúl folynak az emberi tárláfágoknak dol-
gai, holott a' fokféle fogyatkozások a' poli-
tjának szabott rendi uná el kerülhetetlenek-
ké és mint egy szükfégeseffekké léfznek. Gy-
akorta a' leg okofabb ember is bolondúl itél
's rofszat tselekszik, valamint az oktalan
hamis és tálárd szokott tselekedni. A' jám-
bor 's emberféges ember a' tálárd gonofzo-
kat nem követi, jólehet ezek kormányozzák
nagyobb részét a' világnak.

Több más okokat is hozhatnék még-elő,
de imez légyen utóffó, tudni illik hogy az
Urak inkább szeretik azokat a' kiktől meg-
tálattatnak, mint sem azokat, kik meg-mu-
tatják 's meg bizonyítják nékiek, hogy való-
fággal meg-tálattattak.

Reménylem hogy ha ez utánn minden féle
tövegyéffeknek 's éretlen vélekedéseffeknek ero-
deteket szemefebben meg-visgálándjuk; lassan
lassan ki-gyomláttathatnak mind azok a' hamis
áll-

állítományok, mellyeknek ártalmas voltát na-
ponként tapasztaljuk.

Harmintz negyedik Rész.

Némely kérdések, mellyekre szükség-képen meg-
kell tudni felelni annak, a' ki az orvoshoz,
tanácsot kérni, mégyen.

§. 585.

Nagy értelem és vigyázás kívántatik ahhoz,
hogy a' betegség valóságos állapotját meg-
ismérhesük, nem látván a' beteget, jöhet
helyesen mindenekről szó vagy levél által
dósitatunk. Annál nehezebb főrt lehetetlen a'
nyavalyáról igaz ítéletet tenni, ha a' követ-
nek tudósítása helytelen vagy elégtelen. Gyá-
korra meg-történik magammon is, hogy, mi-
dön olly együgyű paraszt emberek jönnek fi-
lokról hozzám, a' kik kérdéseimre nem tud-
nak helyesen meg felelni, sem a' betegnek
mivoltát úgy a' mint kellene meg-beszélni,
nem merek nékiük orvosfagot rendelni. Erre
nézve szükségeseznek ítélem lenni, itt azokat
a' kérdéseket fel-jegyezni, mellyekre szükség-
ké-

képen meg-kell tudni felelni annak, a' ki-az
orvoshoz tanácsot kérni küldtetetik.

Közönséges kérdések.

Mennyi idős, avagy hány esztendő s a' be-
teget izemély?

Ennek előtte mindenkor egészséges volté?

Minémü életet élt eddig?

Régen betege már, vagy mikor betege-
dat le?

Hogy kezdődöt nyavalyája?

Vagyoné forrófag rajta?

Lágyé vagy kemény a' pulsuusa, az az, ér-
fel-verése?

Igen erőtléné vagy még-fel is kél?

Egész nap egyenlő állapotban vagyoné,
vagy bizonyos órában inkább meg-nehezedik?

Tífendesen feksziké vagy nyughatatlankodik?
Bázikó vagy hévfégben vagyon?

Nem fájé feje, torka, melyje, gyomra,
hafa, belső, részfze, keretizt tőntja, dere-
ka, keze nagy lába?

Szárazé a' nyelve, szomjuziké szüntelen,
roszsz izüé szája, kényszeritié a' hányásra;
kíványaé az ételt vagy útálja?

Meg-szorúltté a' hafa vagy szabadon mé-
gyen, és rend szerént való széki vagyoné?

Minémü tulajdonsága vagyon emészteszék?

Gyakran vagy bőven vizelle?

Minémü a' vizelleti? gyakran változik?

Izzadé a' beteg?

Alhatiké?

Könnyen vérszéné lélekzeret?

Minémü rendet tart a' diatában?

Mitfoda orvosokkal élte eddig?

Mitfoda hasznát vagy kárát érzette azoknak?

Soha sem volté még-ez előtt ebben a' betegfében?

§. 586. Az afzszonyi rend' és gyermekek nyavalyáiban különös környül álló dolgok adják elő magokat: annak okáért az elő-írást lált kérdéseken kívül, meg-nevezet' szerent e' követezendőkre szükfég felelni.

Az Afzszonyi rendnek nyavalyáit illető kérdések.

Folyé rend szerent a' holnap szám vagy nem?

Vifelős vagy terhese az Afzszonyi? mióltá?

Gyermek ágyban feksziké az Afzszony?

Szerentfében meg-szülteé a' gyermeket?

A' szülés után rend szerent mégyené a' nízrülés?

Elegendő teje vagyoné?

Maga

Maga az annya szopatjaé a' gyermeket?
A' véres helyet nem mégyené fejtér folyás-
töle?

Gyermekek' nyavalyáit illető kérdések.

Mennyi idős a' gyermek, mikor-iettt a' vi-
lágra?

Hány fogai vagynak?

Nehezen jönneké a' fogai?

Ninle valami térés rajta?

Volté már himlős?

Mégyené geleszta töle?

Nagyé a' hasa?

Tfendefen alusziké?

§. 587. Ezen közönséges kérdéseken kívül, mellyek minden nyavalyákat közönségesen, azokra is szükfég feleletet adni, mellyek vala-
melly nyavalyát különösen illetnek.

P. O. A' torok fájásban, jól meg-kell vis-
galni a' torokban lévő részeket. A' mely-
nek nyavalyáiban pedig a' fájdalomra, hu-
rutra, fuladásra, a' phlegmának ki-hanyásfára
kell vigyázni. Nem szükfég ezekről bővebb
oktatást adni, mert kiki ha okosan fel-vészli
a' dolgot, tudhatja mi tévő legyen; és noha
hólfzfafaknak lárzanak az fellyebb elő-adott
kér-

kérdések, mindazáltal könnyen 's rövideden meg-lehet reájok felelni. Bár mind azok, a' kik külfö vidékről orvoshoz küldtettenek, mindenkor olly irást hoznának magokkal, mellyben az említett kérdések szerént, meg-vólna írva a' betegnek állapotja, így helye-
fen tudósítván mindjárt eleintén az orvost, nem vólna szűkfég kétfzer fáradni utánna.

Mert ugyan-is a' betegfég orvoslása, an-nak valóságos mivóltának meg-isméréfétől, ez pedig az orvossal közlött tudósítáftól függ, a' ki igazán minden baját meg nem valja a' Doktornak, önnön magának tulajdonítva ve-szedelmét.

Az elő-számláltt

Orvoffágoknak

Lajistroma

Némely hozzá tett intéfekkel, mellyeket, minek elötte valamely orvoffágokhoz fogni akarnak, elöb szűkfég el-örvasni.

Mivel-hogy a' dófisek' az az egyfzeti vé-teleknek meg-határozáifában, fontokat, untziákat, lótokat s. a'. t. hoztam elő, hogy ezt a' köz nép annál jobban meg-érthesse és ne hibázzon valamiben, kéntelenittem itt fel-jegyzeni, mennyit nyom font számbra az a' viz, mellyet a' szokott házi edények magok-ban foglalhatnak.

A' kalmárok fontja, melly itt értődik, 16. untziából, vagy 32. lotból álló.

Egy Magyar Országí pint, két itzét téfzen, és ezt értem mindenutt; egy pint pedig 4. fon-

fontot nyom; egy itze két fontot; egy mész-
szely egy fontot; fél-mészszely fél fontot;
nagy hiba nélkül.

Egy kisebb pohár, ha szintén színig teli
vagyon, 3. és három negyed rész untzia vi-
zet tart, ha pedig csak szokás szerént úgy
töltik-meg hogy alkalmasabban adhatók be
az orvosságot, nem lehet 3. untzianál fellyebb
betűlni a' benne lévő italt.

Hasonló-képen egy közép szerű, de inkább
a' nagyobb mint sem a' kisebb szabálások kö-
zül való herba thee tészé-is, ha szintén teli
vagyon három és egy fertály untziát, ha pe-
dig alkalmasabb be vételre töltik meg 3. un-
tziá italnál többet nem tart.

Hét közönséges kalányi ital egy pohár
tészen, egy kalányi azért annyit tézen mint
egy ló.

Egy közönséges kavé kalán, harmintz és
egynéhány tőpököt tarthat, de úgy a' mint
a' betegnek adják, 30. tőpöknel fellyebb
nem mégyen. Öt vagy hat kavés kalán egy
leves kalánat tézen.

Egy

Egy kis leves tálatska könnyen öt pohára
nyi vizet foglal magában, melly 18. és három
negyed rész untziát nyom font számra. Ar-
ra való nézve azt 18. untziára egyenesen be-
tűlhetjük. Ennek csak harmad részét kell
egyszere adni a' betegnek.

A' bellyebb meg irtt dőlisek, mind közön-
fégeten az ember korbéli személyekről értet-
tetnek, tudni illik 18. esztendőnél fogva 60ig.
Tizenkét esztendőseknek 10ig. elég a' dőlisek-
nek két harmad része, 12. esztendő alatt
valóknak 7ig. vagy 8ig., csak felét kell be-
adni, annál is inkább aknak az után idejek-
hez képest mind kevesebbet. Egynéhány hó-
napos gyermeknek elég nyóltzad része a' dől-
sinek. Azonban itt kinek kinek tulajdon ter-
mészete nagy különbséget tézen, és bár
minden ember igyekezne ki-tanúlni önnön
maga testének tulajdonlát, könnyen meg-
indítja az orvosság vagy nem, mert leg-ki-
váltképen a' purgatio vételben szükség a' dől-
sire vigyázn.

No. 1.

Végy egy maroknyi bodza-virágot, tedd
agyagból tisztalt tálba; tégy hozzá 4. ló
mizet és 3. ló erős bor etzetet; mind e-
zek,

zekre tölts két itze forró vizet, sa kalánnal jól öszve kevervén, miglen a' mez el-olvad, fedd bé más tállal, és ha meg hült ruhan szürd által.

No. 2.

Végy 4. lót árpát, másfél könting tisztá falétromot; főzdd-meg öt mezfzely vízben, valamedig az árpa meg nem hafadozik, szürd meg ruhán, és egyelitsd el 3. lót szin mézet és két lót bor etzetet közébe. a)

No. 3.

Végy annyi árpát, mint No. 2. de a' falétrom helyébe, mindjárt elejintén végy az árpához, egy-fél lót tisztított bor követ (erez mor tattari) hadd főjön vele együtt, az utána

a] Ez igen kedves izü ital. De előbb meleg vizet meg-kell mosni az árpát, hogy a' portul meg-tisztuljon. Némelyek azt tartják felöle hogy szeket okoz, de ez csak képzeltt gondolat; csak az olyanoknál tsejekszi azt, a' kiknek másképen sem hafznos. Ha árpa nem volna kezéd ügyében zabot-is vehetsz helyette.

tána szürd-le, egyebet semmis hozzá nem egyelitvén. b)

No. 4.

Három untzia mondolat, egy untzia, az az két lót ugorka, és ugyan annyi dinnye magot, törj öszve mosárban, s' kevelenként tölts egy mezfzely vizet hozzá, az után szürd meg gyótsón, arra a' mi a' mosárban maradt ujra tölts egy mezfzely vizet, ismét öszve rontfolván, így tselekedjél izintén két itzéig, a' le-tzürtt levet, még egyszer töltsd a' torkölyére jól meg-kevervén azzal, ismét szürd-le. c)

No. 5.

Két maroknyi málvá füvet virágoftól, mely öszve, tölts egy mezfzely forró vizet

Q q

reg,

b] Az 241., 262., 280. §§ban meg-irtt állapotokban, négy lót árpa helyet, nyóltz löt porje gyökeret, tisztított bor kövel fél óráig főzhez.

c] Midön a' mondolat vízzel öszve rontják, bizvást tehetnek hozzá egy löt uad-mézet, ez semmiképen meg-nem heviti a' betegot mint némelyek gondolják; a' kenyécek kedvéért narants virág vizet-is ténhetnek hozzá, egy két kalannyit.

reá, meg-szűrven levét, erefsz-el két lótszia mézet benne. d).

No. 6.

Egy mefszely árpa vízben főzz meg egy maroknyi mezei vagy kerti málna (Malva rosacea) virágot.

No. 7.

Két itze árpa vízzel elegyítsenek öfve, hat lót, keresz fű, vagy bődög afiszony töviffe, vagy borágo-fünc ki-fatartt levét. e).

d) Leg-jobb itt ugyan a' málna, de ha nem kap hatod, végy helyette; vagy has-purgáló, vagy pörje füvet, vagy fejer málvát, vagy salátát, vagy kerti labodát, paréjt.

Némelyeket semminémü kristély meg-nem indit hat, a' lágy meleg tiszta vizen kívül, ezeknek nem-is kell másfélét adni. De minden kristélynek tfak lágy melegnek kell lenni.

e] Erre fris és fiatal füvek kívántatnak, mellyel meg-töretetvén márvány kö mofárban, vagy ha e nints tfak yas mofárban, ruhán által leveket ki-

No. 8.

Végy tengeri hagymás etzetes mézet, (Oxymel squilliticum) két lótot; tiz lót bodza-virágra töltött forró vizet, keverd öfve. f)

No. 9.

A' lágyító kötések fok félék ugyan, de mind hasonló erővel birnak; ugy mint:

1. Málna fű levébe mártott posztó darabak.

2. Zarskókat töltsek meg, vízben vagy édes tejben főtt málna, ökör fark fű, bodza virág, pipats, vagy szék fű virággal.

3. Vagy tfak két rétes ruha közze vészik az említett, vízben vagy édes tejben főtt virágokat.

Q q 2

4. Vagy

fatfariják, azt tálba töltvén, minek uránna meg-higgad le-töltik a' felső tiszta higfágot, a' fenékre szallott sarát pedig el-vetik.

f] Nints jelesebb orvosság a' tengeri hagymás etzetes méznél, noha nem óltó porteka, de nem-

4. Vagy hójagot, meleg vízzel, téjjel vagy más afféle lágyító nedvességekkel megtöltenek 's azt rakják fel.

5. Kenyér-bélit édes tejben meg főzik, míg pépé válik, vagy riskálat, árpa kását addig főznek vízben, miglen leve úgy meg fűrűdik mint a' méz.

6. Az oldal nyilallásban, fejer málna ke-nettel (unguentum de Althæa) kenyér-meg a' beteg oldalát.

No. 10.

Végy két löt kénkö-spirituust (Spiritus sulphuris) 12. löt kék-viola syrupust, keverd öszve. g)

is szükség fokáig egyentő dósisfeket belöle venni. Száraz és mértéklett meleg helyen esztendőnél-is tovább el-tarthatják.

g] Ha dragállod a' kék-viola syropot, végy a' helyet jó fűrű árpa-dara levét. A' kénkö spiritus helyébe pedig, óltóbban juthat a' gálitz-kő spiritushoz. Ez romlás nélküi fok ideig meg-marad, ha jól be-dugják az üveg ízáját.

Né.

No. 11.

Négy löt Mannát, egy löt fzedlitzi-sót, ereszfz-fel 8. löt meleg vízben, fziurd-meg. b)

Q q 3

No.

Némely idegen Országi Jó-akaroim, kiket érdemek szerént tiszteltek azt állítják, hogy a' tölem rendelt savanyú spiritusokból felettrebb való dósisfeket adok, igaz hogy többet rendeltém egy bé-vétele, mint mások szoktak be-adni, de azt is tudom hogy az eddig szokott dósisfek elégtelenek voltak; tapasztaltam hogy szükség azokat fellyebb vinni, es így hova tovább szaporitván a' mértéket, annyira mentem benne, mennyire előttem még-eddig fenki 's mindenkor nagy hasznát is láttam, főt még nagyobb mértékben szoktam be-adni, mint e' könyvben fel-vagon téve, azért tárflaimat be-tűllettel kérem, a' kik a' fel-jegyzett dósisfeket felettrebb valóknak itelik, méltoztassanak magok próbát tenni arántok, bizonyosan tapasztalni fogják hogy igazat mondtam.

Jobb az illy erős savanyú spiritusok' dósisában lassan lassan fellyebb menni, mivel a' patikákban nem mind egyarányú erővel bírnak hanem külömb-külobmféle-kepen készittetnek. A' fordító.

b] A' manna helyet, egy löt szenaét levelét, es fél könting salétromot vehetfz, erre töltis egy pohár málna füvel fött forró vizet, által szürvén, élj vele, de amúgy hasznosabb. A' Mannát esztendőnél-is tovább tarthatni.

No. 12.

Egy maroknyi bodza virágot; fél-annyi-ífo-
pot, mély őszve, tölts három mészszely
forró vizet reá. Ruhán által szűrven levét
hat lótv szin mézzel mézeld-meg.

No. 13.

Ez az előbbeni No. alatt valóval, mind
egy, ki vévén az ífopot, a' helyét annál több
bodza virágot vehetsz.

No. 14.

Végy fris kina kinát (Cortex China Ch.)
két lótv, törd porrá, izitáld-meg, ofzd-
nyóltz egyenlő részekre i)

No. 15.

Tfengő fü, bodza virágot, ló here-virágot,
mindenkiből a' mennyit kétszer vagy három-
szor, három újaid közzé vehetsz; tedd egy
bo-

i] A' kinát töretlen tovább tardhatod, mint sem
porban törve. De egyfzer lints, mely ehcz ha-
sonló erővel bírna.

boros korfóba, tégy egy lótv terpetin olajat
hozzá, tölts forró vizet reá. k)

No. 16.

Pipats syrop (syrupus Papaveris erratici.)

No. 17.

Tiszta favó; minden mészszelybe tégy két
lótv szin mézet.

No. 18.

Hat könting fejer szappant, másfél kön-
ting orofzlány fog fü extractumát (Extrac-
tum dentis Leonis) fél-könting gummi-am-
moniakumot, árva leány-haj syropot (syrup
Capillorum Venéris) a' mennyi kívántatik,
hogy három gránum nyomó pillulákat csinál-
hassanak belőle.

Q q 4

No.

k] A' terpetin olaj-is tovább marad-meg ezten-
dónél.

l] Ez mint más egyéb syropok, tfak ezten-
deig állhat.

No. 19.

Ha gargarizáló, az az torok öblítésre való vizet akaríz készíteni, Berwéng vagy száfz süvet (vinca-pervinca) veres róla. levelét, vagy fejer málna virágot, főz meg vízben, avagy tük forró vizet tölts reá. Ebből egy mezfzelynyhez tölts két lót bor erzetet és ugyan annyi izin mézét, melegen öblögösd torkod' véle.

A' §. 112. említett torok öblítő viz lálából készítenek, egy mezfzelyben 4. lót mézet fél-erfzítvén.

No. 20.

Két lót falétromot törj porrá, oszd el 16 egyenlő részekre.

No. 21.

Jalappa gyökeret, szennét levelet, tiszított bor követ, mindenikből 30. granumot, porrá törvén elegyíts jól öfzve.

No. 22.

Kina és szártfa gyökeret, egyből egyből 3. lótót; fassafrás és frantzós fát mindenikből 2.

2. lótót. Ezeket mind apróra metélvén, tedd gelétes föld-edénybe, tölts három itze forró vizet reá, haéd forjon még-az utánn-is egy óráig lassan lassan véle, annak utánna szűrd által ruhán a' levét. m)

No. 23.

Savanyú pálna gyümölsnek magva között. való húfos rézét (Pulpa Tamarind) két lótót, fél-könting falétromot, főzz-meg 8. lóe vízben kis ideig, tégv-még 4. lót manna hozzá, szűrd meg a' levét. n)

Q 95.

No.

m] Fz az a' hires fákból fött ital, melyet fok-féle-kepen változtatnak, vagy a' mérték' külömb-féle-szerent, vagy más egyéb szeréket-is adván hozzá.

Az első főzés utánn, még-máfodszor-is, szintén annyi vizet tölthetnek a' fazékban hátra maradt speciefekre, mint előbb, és így gyengébb erjü ital valik beléle, mellyel rend szerent szokott ital gyanánt éhethni. Mivel a' szártfa gyöker drága, a' helyet édes gyökeret vehetnek.

n] Szegény emberek e' helyébe, azt az itált vehetik, melly szennét levélből készítenek, és a' [h] jegy alatt meg vagyon írva De arra savót vagy málna vizet böven s melegen kell innja.

No. 24.

Végy tisztított bor-követ, két lótot 8 egyenlő részekre osztván.

No. 25.

Értz karmasin por, vagy kartufianofok pora, (kermes minerale) ebből csak egy gránium, az az, egy bors ízem nyomónyit adnak bé egyfzere.

No. 26.

Két lót széles lapu gyökeret, fél-könting laléttrommal, főzzenek fél óráig két itze vízben, 's szűrjek ruhán által a' levét.

No. 27.

Végy a' No. 9. második cikkelyben elő számlált füvekből mindenikből fél-maroknyit, és egy lót retzelt fehér szappant; tölts egy itze forró vizet reá és egy pohár bort; vedd ruha közzé 's fatard jól ki a' levét.

No.

No. 28.

Két lót kénéföt, velentzei terpetint fél-köntinget, és négy lót difznó hájat keverd mind jól öfzve kenet formára. o)

No. 29.

Végy fárga irat. (Unguentum Basilicum)

No. 30.

Hegyitzinobriomot, tfináltt tzinóbriomot, mindenikből 24. gránumot; Pésmát 16. gránumot, törd 's keverd öfzve porrá. p)

No.

p] Ezt a' kenetet patikában kell venni. Tíak azért tettem ide el-készítésének modjat, mivel a' kénéfö és difznó haj mértékébe némelyek különböznek.

p] Ez kób-porának nevezetik, és mivel igen el-híresedet, azért jegyeztem-fel, miképen készítetik, de a' mit §. 195. mondottam felöle, a' mellett most is meg-maradok. Mert a' tzinóbriomnak hihető képen semmi ereje nintsen, a' pésmánál pedig hathatobb s öltfőbb orvosságaink vannak, melly olly drága, hogy 12. forintárát könnyen bé-vehetni egy nap. Az No. 31. fel-jegyzett fze-
rck.

Egy kőnting farkán gyökér' port (serpen-
taria virginiana) 10. granum kámfort, ugyan
annyi órdög szart; (Afa foetida) Afiumot
(Opium) egy gránt, bodza liktariomot
(Roob sambuci) a' mennyi egy bolusnak, az
az harapásnak el-készítésére kívántatik. q)

reknek fokkai hasznosabb erejek vagyon, mint a'
péfinának, a' tzinobriom helyet pedig elhetz ouon
kénéfövel, melly így készittetik; végy tisztított
kénéföt egy részt, két annyi nád-mezet, marvány-
kőből való mosásban mind addig dörgöld együtt,
míg a' kénéfő egészen el-enyészik, ebből a' dol-
45. gran, mellyben 15. gran kénéfő vagyon. E-
ben a' munkában semmi emlékezetet nem tettem
a' veres tik begy-fü felől, mellyet e' nyavalyában
különösen dítsernek, deakul pedig [Anagallis
phoeniceo] hivattatik; erről olvashatod a' Bernai
oeconomiáról költt irásoknak első részét. En azon-
ban meg-vallom hogy az ott elő-hozott példák ele-
gendőképen nem erősítik-meg a' dolgot valófágát,
és hogy még igen kételkedem aránta.

q] A' hol ezzel, a' No. 30. meg-irtt péfmás
por helyet élnek, ott az egy grán afiumot ki-kell
belőle hagyni, hanem két izbe naponként hozzá-
tehetik az opiomot-is; azon közben kétfzer napig
ba öltött kénéföt adhatnak-bé.

Savanyú pálma gyümölcset hat lótot vé-
vén, tölts reá egy mészszely forró vizet;
hadd főjön egy vagy két minutáig, az utána
szűrd ruhán által.

Végy Turpethum minerale hét granumot,
kenyer belivel tfinálj golyóbist belőle, hogy
könnyen el-nyelhesse. r)

Végy hánytató bor követ (Tartarus Eme-
ticus) hat gránt. s)

r] Ez az eszköz az ebeknél okádást és bő nyál fo-
lyást okoz. Nyilván való dühösségekben-is valófá-
gos hasznát tapasztalták. Elejntén harmad napig
egy más utánn szokták be-adni, az utánn csak két-
szer egy hétben, két hétig.

s] Itt azt a' hánytató bor követ értem, melly
az ide való patikákban készittetik, és mi nálunk
leg-közönségesebb; vagyon olyan-is, mellyből 3.
gránt, más, mellyből 12. gránt adnak egy dohsre.
Ezt először meg-kell tudakozni.

No. 35.

Hypocacoanát 35. gránt. Ebből 45. főt
30. gránt-is bizvást bé lehet venni. z)

No. 36.

Holyag szivató flastrom. Emplastr. Vesica-
torium. u.)

Leg-bátrabban lehet úgy élni véle, a' mint a
240. tanítottam, mert így nem félhetni a' dőlés
ha nagyobb volna-is, holott ha kisebb dőlést veszi
nek-is a' gyenge személyek, por formában, még
is kétféges a' dolog. A' fordító.

z] Tapasztaltam hogy 3. vagy 5. gránumnak
hasonló személyeknél hasonló ereje legyen, mint
tiz annyinak. A' fordító.

u] E' helyébe kovászt, körös bogár porával és
etzettel öszve gyurván. Két lótv kovászhoz tegy
egy lótv körös bogár port, ez igen erősen szija a'
hőjagot. Mustár flastromot szoktak készíteni, ko-
vászból, mustár magból s etzettel, vagy a' ko-
vász helyét a' fügének hufos részéből. Annyi mé-
tékü mustár mago vehetsz mint kovászt. A' kő-
dedeknél kiknék; bőrök igen gyenge csak egynehány
főp etzettel elegyített kovász-is azt vizzi végbe,
a' mit másoknál a' mustár flastrom.

No. 37.

Ved a' gámándor, fodorka vagy kis farló-
fünek gyenge tsemetéjét (Chamædrys) Földi
epét vagy Tzentauriát (Centaurium minus)
Fejér úrmót (Absinthium vulg.) szék füvet
(Chamomilla) mindenikből egy marokayit,
röts két itze forró vizet rea, ha meg-hűlt
szürd ruhán által.

No. 38.

Harmintz granum rhabarbarát, és ugyan
annyi tisztított bor követ keverj öszve. x)

No. 39.

Három könting tisztított bor követ, egy
könting hypocacoana port öszve elegyítvén
öszd 6. egyenlő dólisfekre.

No. 40.

Közönséges izzasztó tincturát (Tinctura
simplex) két lótv; Gálitz-kő spiritust egy
l6.

x] A' rhabarbarumot két esztendeig-is el-tarta-
batod, száras és hives helyen.

lótót; elegyits öfzve. Ebből egyszerre egy káve kalánnyit adj bé szokott italálba a' be- tegnek.

No. 41.

Fél könting fárkán gyöker port, 10. grán kámfort, bodza liktáriomot, a' mennyi egy golyóbis készítésére szükséges. y)

No. 42.

Szegény ember számára készített tenjeker. Ezt minden patikákban ismerik ugyan, de nem mindenütt készítik, egy könting egy vételre való. z)

y] A' nagy has menésben végy bodza liktáriom helyet electuarium Diascordium Fracastorii.

z] Még-hathatofabban lehetne ezt illy formán készíteni. Végy Him olasz farkas alma gyökeret [Radix Aristolochiae rotundae] Örvény gyökeret, myrrhát és fenyő mag liktáriomot, mindenikből egyaránt narants syrppal higitsd-meg, terjed for- mára.

No. 43.

Leg először ide tartozandó a' No. 37. fel- jegyzett orvosság.

Másodszor, végy zentauriát (Centaurium minus) fejer úrmót, myrrhát, mind ezeket törd porrá, fenyő mag liktáriomot, minde- nikéből egyenlő mértéket, úrmó syrpuust, a' mennyi liktáriom el készítésére szükséges. Ebből két köntinget adj-bé egyszerre. Ugyan- oly rendel kell véle élni, mint a' kina héjjal.

Harmadik; kálmuszt örvény gyökeret; mindenikből 4. lótot, zentauriát vagy földi cpét egy maroknyit, rosdátlan reszelt atzél 4. lótot, fejer ó bort két itzét. a)

No. 44.

Két könting tisztított bor követ, szék fü- vet egy maroknyit, 24. lót vizet, reá tölt- vén főzd fél-órág, az utánn szürd-meg.

R r

No.

a] A' gyökereket nagygyaból törd öfzve, a' fü- veket pedig metéld-el, úgy vesd egy tágas szájú palatzkba, tedd hamuba meleg kementzéré, hogy szüntelen meleg légyen; hadd ott 24 óráig, az a' latt öfzör vagy hatszor jól meg rázván, az üveget; a^a

No. 45.

Szalamiák. Ebből egy dósfire, két scrupulust vagy egy köntinget vehetsz. b)

No. 46.

Por. Végy bodza és szék-fű virágot mindenikből egy egy maroknyit, nagygyábúl; liszt lángját hat lótot; On fejért (Cerussa) Zomántzot (Encaustum) mindenikből négy négy lótot. Elegyítsd mind jól össze. c)

Flak-

az utánn minek utánna meg-állapodot. Szüzd meg. Ebből egy pohárnyit naponként negyfszer végy be, az az, minden negyedik órában egyfszer, egy órával étel előtt.

b] Egy könting annyit téfzen, mint egy lótnak negyed része, egy köntingben; scrupulus vagy on scrupulusban 20. grán. Ebből a' főbül bodza vagy más liktáriommal golyóbisfokat lehet csinálni, az az, bolnfokat. Azonban tagadhatatlan dolog, hogy ez az orvosság valamint minden más egyebb fos szerek is, hideglelés személyeknél nagy nehézséget 's gyomor émelygést okoznak.

c] Ezt a' port, vagy hintsd a' fájó tagrá, vagy 'Zatskóba varván tedd reá, de amúgy hathatós ereje vagyoni.

627

Flastrom. Végy glét irból (Ungu. Nutritum) melly fris olajból készítettete négy lótot, fejér viaszt más fél lótot; zomántzot fél-lótot. Olvaszd-el először a' viaszt; az utánn töltsd a' glét irt hozzá, minek utánna előbb a' zomántz' aprón törtt porát belé hinteted; szüntelen kevervén vas kalánnal míg meg-nem hül. Ezt kend ruhára.

Vagy így: fél-lót zomántz' lágy porát keverd össze on vajjal, de ebből flastrom helyet ir léfzen.

No. 47.

Két lót szedlitzi sóra, és négy lót savanyú pálma gyümöltre, tölts 16 lót forró vizet; keverd mind addig míg a' tamarindas gyümölt el-olvad benne. Szüzd meg és add kétfezere, az egy felét fél-óra múlva a' más utánn.

No. 48.

Végy so. főpöt a' sydenhám fájdalom enyhítő eszenciájából (Laudanum liquidum Sydenhami) öt lót tiztrom fű vizet; ha az első vagy második bé vételre meg-áll a' hányás vagy has menés, nem kell többet beadni.

R r 2

No.

No. 49.

Hat lótt Mannát, 20. grán falétromot,
40. lótt vagy 6. pohár savóban erefsz-fel.

No. 50.

Négy lótt fejer mák furupuft (syrupus Pa-
paveris albi) 's ugyan annyi bodza virág
vizet keverj öfzve. d)

No. 51.

Egy könting rhabarbarum port.

No. 52.

Aprón öfzve törtt kénkö port két lótt
egy könting szalamiákot, fris difzno hájás
négy lótt; rontsd mind öfzve akár miné-
mü mofárban.

No. 53.

Két könting nyers piskoltz port mennél
apróbra törheted és ugyan annyi falétromot
port;

d] Ha bodza virág vizet nem kaphatsz, csak tísz
két vizet végy helyette.

port; egyelitsd jól öfzve 's ofzd-el nyóltz
egyenlő dófűsekre. e)

No. 54. f)

Rosda nélkül való refzeltt vas port két
lóttot, anis-mag port egy lóttot, keverj öfzve
és ofz-el 24. egyenlő részekre, 's minden
R r 3 nap

e] Ez az efzköz a' gyenge szabálú személyek-
nél kölyikát szerezhetne; de az erős természetű pa-
ratzt emberek minden baj nélkül bé-vehetik, sőt
a' bőrön termő fennyedeket-is, melly másféle or-
vosságoknak nem enged, szépen meg-gyógyítja.
A' test gőzölgefét-is legiti; ezt a' lovázok, mi-
dön a' lovakat tisztogatják, nyilván tapasztalják,
mert ha piskoltz port adnak azoknak, irtoztatto
fok fertelmes rúttságot vakarnak 's kefélnek-ki a'
lovak bőröböl. Ugyan-is felettébb gőzölögnek néha
a' lovak; mellyre nézve fokszor igen hasznos né-
kik a' piskoltz por.

f] No. 55. és 56. valamint e' jelen való alatt
fel-jegyzett orvosságok-is, a' belső részek meg-du-
gódása és a' havi vér tisztulás' meg-fzorulásában
használatofak. Ezt a' No. 55. alatt való kivált-
képen ísmét rendbe hozza. De az 54. és 56. No.
alatt lévök foképen oda valók, a' hol a' hó-zszám
meg-rekedésére nom kell vigyázni.

nap háromszor, egy órával étel előtt, egy egy dósis adj-bé a' betegnek. g)

No. 55.

Négy lótvíz és fényes vas port, rutát, fehér pemet-füvet (Marubium album) mindenkiből egy egy maroknyit, fekete hunyor-gyökeret (Helleborus niger) fél lótvizet, bort két itzét.

Ezt a' bort fellyebb No. 43. megírt mód szerint kell készíteni, és minden nap három

g] Ebben a' porban, melyet az Urij rend. (sz)mára kedvesebb izüen lehet készíteni, ha anis-mag helyébe sa-héjat vesznek, igen kevés vas por vagyondé a' nyavalya kezdetin eléendő ez a' dósis, és a' gyenge szűzeknek csak egy vagy két dósis is naponként elegendő lehet. Ha erőjét nagyobbítani akarják, két annyi vas port vegyenek. De utonnan-intem olvasómat, felvén hogy el-ne féltse, főképen arra vigyázzon, hogy a' vas por telyleg fényes és minden rosda nélkül való legyen; mert a' rosda fel-háborítja 's meg-vesztegeti a' gyomrot, ellenbe a' rosda nélkül való lótvíz vas poránints jobb gyomor erősítő orvosság.

izben egy egy tészényit étel előtt egy órával, adjának innya belőle. b)

No. 56.

Vas port négy lótvizet, ruta és anis-mag-port, mindenkiből egy lótvizet, annyi szin mézet, a' mennyi kívánatik hogy liktáriomot tfinálhass belőle. Végy bé egy köntinget háromszor napott nap estig.

No. 57.

A' nagy bőrök fünek, melly egér szágu, szára pedig tarka, keményített levéből (Extractum Cicuta) két lótvizet. Ebből ugyan azon bőrök-fü porával formálj két granum nyomó pillulákat.

R r 4

Ezek-

b] Itt viszont elő kell hoznom, fellyebb adott oktatásomat, hogy tudni-illik a' gyenge 's vékony egészlegű aszfzony embereknél, előbb azon kell lenni hogy meg-erősödjének, 's az urann indítsák orvossággal a' havi tisztulást; más különben kárt tesznek. Mert miglen ereje meg-nem tér, mind addig lehetetlen hogy a' hó-szám meg-indúljon, de az után magában is meg-indúl.

Ezekből elejintén reggel és este le-fektekor egyet egyet vegyen bé, az utánn napról napra mind többet 's többet. Váltak már olyanok is, kik napoként egy egész lótra is felvitték a' dősfek' summáját. i)

No.

i) Ezen orvosság már egynéhány száz esztendővel ennek előtte-is némely orvosoknál külömbkülömbféle tartományokban, dísferethen és szokásban vala, csak hogy a' régiek rész szérent elegendő próbákat nem tettek véle, rész szérent pedig mivel annak külömböző neveit elegendő képen meg nem határozták, nem tudhatuk mellyikkel élének. Mivel azért ezen fű' más neveit ártalmatlannak tapasztalták 's talám a' jelen való nemnek hasznos való el-készítését sem ismérték, annak okáért a' bőrök-fünek minden némü neveit mérgegek tartották. Szerentlére valami tíz esztendővel ez előtt, egy híres nevezetes Störk Antal névü Bétsü Doktor, ö Fel-fégenek Udvari Orvosa a' bőrök fűvet, a' feledékenység' fötétségéből ismét világoságra hozta, ki nyomozván erejét a' régiek szerte szélyel való homályos írásaikból, mellyek igen bizonytalanok valának, és dísferetes igyekezettül indítván, sok ifzonyú nyavalyákat, mellyek ellen mind eddig valólagos gyógyító eszközök nem találtattak, tökéletesebben meg-orvosolni kívánt; leg-elsőben önnön maga vett-bé belőle, de olly keveset, hogy ha még volt volna is, még-sem ártathott volna neki; az utánn hová tovább mind többet 's többet nyelt-el abból, mind addig miglen tapasztalván ártatlanságát

más

No. 58.

Kotang-kóro és pörje-gyökeret (Radix cichorei sylv. & Graminis) két két lótot mind egy-

R r 5

egy-

más embereken-is meg-keményedet daganatok és a' fene-rák ellen, hasznos próbákat tett, kis dősfeken kezdvén elejintén, napról napra fellyebb hágot, el-ánnyira, hogy végtére szintén egy egész lótra ment minden nap a' dősis. Az első próbákban igen szerentés vala. Mert ugyan-is sok, kemény mirigyes daganatokat [Scirrhus] sőt a' fene fülty-is [cancer] mellyeket más minden némü szerekkel haszontalan orvosoltak, ezzel meg-gyógyított; annak utánn más egyéb engedetlen nyavalyákban-is nagy erejét tapasztalta; azért ezen nagy Orvos tekintetire 's híres Meltósfágará, és egy szer 's mind a' számtalan sok próbákra való nézve, tellyességgel el-hitettem magammal, hogy ez méltán a' kevés számú leg-főbb orvosságok közzé számláltathatik, a' kemény mirigyes daganatokban, és a' hol valami érv mérges nedveség találtatik a' testben; a' mint hogy különös erejét tapasztaljuk a' meg-keményedett külfő és belső mirigyek el-oszlatásában, a' fene-fültyben vagy rákban, a' golyvában, a' bőrnek sennyedéseiben, minden némü náthas folyásokban, meg-feneklett régi fekélyekben, a' hályog kezdetiben, a' közhvénynek némely neveiben, bizonyos száraz betegségekben, sőt a' fene tüzeességében-is s. a' t. akár meddig eljenek véle nem árt, sőt inkább eleveníti a' természetet.

141

egyből mind másból; főzd meg egy mezfzely
vizben egy fertály óráig; az után erefsz.
fel egy lót szedlitzi lót és négy lót Mannát
ben.

Jól tudom, hogy Bétsbe-is voltak némelyek, kik
ellené fel-támadtak, mivel mindenütt és mindenkor
hásonló hasznát nem tapasztalták: de Störk Urnak is
rigyei még sem hamisíthatják meg a' dolognak való-
ságát. Mert maga-is meg-vallotta, hogy nem minden-
kor egyaránt használ, és hogy néha feltűl haladja a'
nyavalya az orvosságnak erejét, hogy olly szabá-
s temperamentomú személyek-is találkoznak, kiknek
árt, de vallyon mellyik orvosságot nem lehet ezt
mondani? nem tuda azért ha ennek sem tapasztaltuk
mindenkor egyenlő hasznát. Vagy a' fű nemének bi-
zonyítalan volta, mellyet fokban nem illegetnek, vagy
a' nyavalyának felette súlyos terhe, vagy a' betegnek
külömböző természeté, vagy igen kistány és elégtelen
dólsék, vagy az orvoslás közben történt hibák, aka-
dályt vethettek az orvosság erejének, és így a' melly
orvosok egy vagy két próbát tettek véle, az után
abba hatták, ok nélkül el-idegenedvén tőle; de mások
szem látomást való haszonnál éltek véle.

Halván Störk Urnak első próbáit, magam-is pél-
dáját követni kívántam; azért el-készítettem ugyan
azon orvosságot, de nem ugyan azon nemével a' bór-
störk fünek, mellyet az említett Ur választatott volt, nem-
is olly formán készíttetett yala, mint az öve. Minek
előtte másoknak javallottam volna, előbb annak ere-
jét magammon próbáltam meg, tapasztaltam hogy a'
fe-

benne; szüzd meg, és minden fél órában adj
egy fél pohárnyit bé belőle.

Min

fene sülynek fájdalmát meg-nyhitette ugyan, de tö-
kéletesen meg-nem gyógyította. Arra való nézve
Störk Urral közlöttem a' dolgot, ki-is az ő tulajdon
extractumából nekem küldeni méltoztatot; annak ut-
ánna bizonyos lévén, mellyik bürök fű neméből ke-
szülit, magam-is itt szüntén olly extractumot készíte-
tem mint a' Betsi vala; mind a' magaméból mind a'
Betsiéből, napoként, más fél köntinget magam vettem-
be, és igen fris valék utánna; az utánna másoknak is
be-adván, sok fene rákakat és gelyvákat gyógyítot-
tam meg véle, több más eszközökkel gyógyíthatat-
lan b regeken segitettem, az eméltés hibáit helyre
hoztam, meg a' tsefemök nyavalyáit-is enyhitettem,
egy szóval senkinek sem ártot, honnan nyilván lát-
tam, hogy a' bürök-fünek, Störk Ur' modja szerént,
keményített léve, nem tsek ártatlan orvosság, hanem
sok betegségekben tulajdon képen hasznos-is, és hogy
semmi nemü más szernek ehhez hásonló ereje nintsen,
azért kiki bizvaft élhet véle, és igen vétkezik ha azt
annak idejében el-mulatja.

El-készítése abban áll, hogy nyárban Sz. János nap
tájban szedjek a' füvét, míg ki-nem viritot, melly
idő a' tartományokra nézve igen különbözik, lévén
ki-fatfarván föld edénybe, sa kalánnal szüntelen ke-
vervén, mind addig főzzek, míg úgy meg-nem sűrű-
dik mint a' viasz. Ebből a' sűrű lévből, bürök-fünek
száraz porával formáij pillulakat, hogy hathatóbb e-
rejek légyen ha vélek akariz élni.

Minden másod vagy harmad napon hasonlóképen tselekedjél.

No. 59.

Kenyér-bélit, szék-fű viragot főzz-meg édes tejben pép formára, minden kötéshez tégy egy egy könting szappant. Ha az aszszony rendnek nints módja benne hogy minden harmadik órakor újithassa a' kötést; bőrök-fű flastromot tétetek helyébe (Emplastrum de Cicuta) melly minden patikában készen vagyon.

No. 60.

Végy száraz bőrök füvet, a' mennyi szék-féges. Tedd gyólt szatskóba; ezt a' szatskót főzd vízben egy kis ideig; az utánn jol ki nyomván levét, rakd a' fájó tagra. Két óra múlva mártsd ismét azon meleg levébe; hasonló-képen tselekedvén egymás utánn több szór-is.

No. 61.

Igaz rák szemet avagy valóágos fejer magneziat két köntinget, négy grán fa-héjat, öszve kevervén özd el g. egyenlő dósislekre. Eb-

Ebből egy kalán viz' vagy téjben, adj-bé a' tselesmő gyermeknek egyet, minek előtte szoptatják.

No. 62.

Két könting dió extractumot, az az, diónak keményített levét, ereszfz-fel egy lót fahéj vízben, ebből két esztendő gyermeknek 50. csöpöt adnak bé egyfzere. Ha mind bévette, az utánn purgátiót adjanak bé. k)

No. 63.

Végy jalappa gyökérnek gyantás extractumából két grán nyomót. Ezt mosárban téven dörögöld egy darabig 12. vagy 15. grán nád mézzel, 's az utánn három vagy négy mondolával; tölts apródonként két kalán vizet hozzá, szüred ruhán által, valamint a' mondola tejet szokták meg-szürni, tégy egy kávés kalánni, árva-leány-haja syrupot hozzá. l)

No.

k] Zöld és még-éretlen dió kívántatik ennek az extractumnak él-készítésére, oly tájban, mint mikor a' diót nád-mézzel szokták bé-tűnálni.

l] Ez nem roszfz izü orvosság. Két esztendő gyermek-is bizvást bé-vetheti. Ha annál-is idősebb, még-

Két lótló glét irat; (unguentum nutritum)
egy tyukony székít, ha nagy tsak a' felér.
Keverd jól öfzve. m)

No. 65.

Olvaszfz-el nyóltz lótló fejer viasz; téli idő.
be tégy hozzá két kalán olajt-is. De az nem
szükséges nyárban, vagy leg fellyebb tsak egy
kalánnyi. Márts belé váfzon ruha darabakat,
mellyek nem igen el-nyóttek, az utánn szí-
ritsd-meg. n)

még-egy vagy két gránt, kell a' jalapa gyöker gyökér
tából, hozzá adni. De a' melly gyerniek, még ké-
esztendős sints, annak jobb vagy kontang-kóro, vagy
Manna-fyrupot bé-adni.

m] Ezt a' kenetet, kiki maga-is illy formán könnyen
el-készithéri, ha két könting velentzei ön fejerre. egy
lót etzetet és három kalán fa-olajt töltvén, mosárban
jó ideig keveri s öfzve rontfolja.

n] Az illy viaszszal bé-vontt váfzon, minden kö-
téfcikre igen alkalmas. Ha a' genyerlég reá ragadt,
tsak vízbe vetvén le-moshariák s meg-tisztithatják
egy meg-szárítván ismét fel-köthetik.

Rófa olajt egy fontot, miniumot fél fon-
tot, etzetet 8. lótlótló. Föld mind együtt,
valameddig úgy meg-nem fűrűdik, mint a'
flastromnak való elegyítés. E' közzé olvaszfz
három lótlótló fárga viasz, és vesz a. könting
kámfort hozzá, keverd jól öfzve. Vedd-el
a' tüztől és öntsd papirosból kedvedre tü-
náltt formákba.

Ha pedig sparadrapot az az, flastrommal bé-
vontt ruha darabakat akarzfz belőle készíteni,
egy kevés olajjal higítsd-meg, abba mártsd
a' ruha falkat, a' mint már az előbbeni sban
feljegyeztük. o)

No. 67.

Szedj öfzfzel, tiszta időbe tser-fán termő
taplót.

En.

o] Ez az a' hires Norimbergai flastrom, melly
minden házi flastromok között leg-hafznósfabb.

Ide illik, Chambauderie névű [Samboderi] neve-
zetes írnek el-készítése-is. Vegy fárga viasz, barna
flastrom.

Ennek négy különböző részei vannak, és következendő renddel fekszenek egy máson. 1. A' külfő héja, melyet csak elvetetesz. 2. Ez alatt lévő része legjobb; ezt verd mind addig kalapáttal, míg meg nem lágyul 's puhul, ebből álló az egész elkészítése, tégy belőle a' mennyi szükségés a' sebes helyre, öfve huzza, a' megszakadozott ereknél lyukait 's meg-szorítván azokat, meg-állítja a' vért, két nap múlva pedig magába le-csik a' febről. 3. Harmadig része is meg-állítja a' vért, a' hol csak apró erecskék tartódtak meg. A' 4dik részét pedig porrá törvén, a' sebbe hintheted. p)

Flastromot [melly a' Norimbergaival igen meg-egyez] fok szerű diachylon flastromot [Empl. Diachylon cum gummi] és fa-olajt, mindenikből egy egy térfolyfontot. Mind öfve olvaszd-el valami föld edényben, az urán vedd-el a' tüztől, és mind addig keverd míg meg-nem hül.

p) Ez az eszköz már régtől fogva szokásban volt némelyeknél, de közönségesen, csak tiz esztendővel ez előtt vétetett-bé 's már most mindenütt ki-hirdetett. Ugyan-is mindenkor egyenlő-képen tapasztalják jeles hasznát, a' mint hogy magam-is erről bizonyfagot tehetek. Mert nem szerev olly fájdalmas kinokat, mint a' több vér állító szerek közönségesen szok-

No. 68.

Nyúltz lót kenyér bélit, egy marok bodza virágot ugyan annyi szék fü és tsengő virágot, főzd-meg fele viz 's fele etzetben a' mint a' kötést szokták készíteni.

Ha pedig a' párlás inkább tetzik, vagy az elő-számlált fűvekből, vagy esés ellen való szerekből, végy egynéhány maroknyit, erre tölts egy itze vizet forrón, hadd állapodjon-meg kis ideig. Annak uránna egy meszszely etzetett tölts hozzá, márts gyapjú ruhát bele, 's kösd melegen a' fájó tagra.

Az §. 449. említett fűszerzámos párláshoz, végy seb vagy betonia fűvet, Rutát, Rozmárnt, Lavendula virágot, veres rófat, mindenikből egy egy fél maroknyit. Hadd főjön

S s

két

szokták, arra való nézve a' seb gyógyító Mesterfég' leg-főbb találmányai közé méltan számlálhatjuk. Holott minden paraszt ember, könnyebben juthat hozzá, mint akár melly seb-gyógyító-orvos. Brofzard névű frantzia borbély, ki-ezt leg-foképen ki-hirdette, azt mondja, hogy az a' tapló leg-jobb melly a' valtag it-nyeltt ágak körül terem.

két itze fejr borban egy fertály óráig. Szürd.
meg ruhán által, és fátard ki jól a' levét.
Ezzel szintén úgy élhetz mint az előbbenivel.

No. 69.

Diapálma névü flastrom. q)

No. 70.

Végy vizet két részt, egy rész ezüst gellé
etzetet. (Acetum Lithargyrii.)

No. 71.

Végy dísznó-répát (Herba Cyclaminis teu-
archanitæ) szék-fü virágot, mindenikéből egy
egy maroknyit, tedd egy könting szappannal
és ugyan annyi szalamiákkal egy ibrikbe;
tölts más-fél itze forró vizet reá.

Tól.

q] Ezt ha tépelt vászonra akarod venni, oldajd
erefd-fel a' mint már §. 454. meg-irtam.

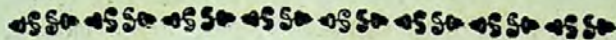

Tóldalék.

A' fene rák avogy süly (cancer) ellen való
orvoffag.

Murok (vagy a' mint mások nevezik) farga
répát (Daucus sativus) reszed meg resze-
lő vafon, 's markoddal fátard ki a' levét.
Annak utánna föld edényen melegítsd meg;
ezt flastrom vagy ir gyanánt kösd a' sülyre,
úgy hogy a' fekélynek minden üregit meg-
töltvén, mindenütt épen a' testét éreje. Kösd
be száraz és melegített ruhával, avagy ksz-
kendővel. Tizenkét óra múlva ismét ujítsd
meg a' kötélt. Akkor vedd le a' régít 's végy
früct reá, meg tisztogatván 's ki-mofogatván
előbb a' fekélyt, bőrök fü (Cicuta major
foetida) főtt meleg levébe mártott tépelt vá-
szonal. Ez az eszközü egynéhány nap múlva
meg-enyhíti a' fájdalmat, és a' sülynek fer-
telmes bűdösségét, a' genyetféget kevesíti és
a' rágó 's mérges év helyet, jobbat szerez.
Következendő képen főkkal türethőbb leszén
a' betegnek állapaja. Ha nagyobb haszna nem
vólna is ennek az orvofagnak, tiak ezzel is
meg-elégedhetnénk. De azon félyül ha szün-

telen rakják reá, a' fekélynek meg-keménye-
det széleit lassan lassan meg-lágyítja, daga-
natját el-ozlatja 's el-vészi tellyestéggel; egés-
séges hús tñrázik ki belöle, meg-forr a' seb,
's egy szóval, tőkélletesen meg-gyógyúl a'
fiúly. Az alatt midön ember a' dűfért kö-
téssel külfő-képen él, belfő-képen se mulassa.
él, e' nyavalyához járuló bizonyos esetek-
nek, illendő eszközökkel való orvofoltatá-
sát, mert ugyan is ezt, gyakorta vagy for-
rózás, vagy has és nyál' folyás, vagy fele-
téb erőtlenítő izzadások szokták követni. E-
tel 's ital dolgában is 's mindenben jó rendet
tartson a' beteg, azon kivül nagy hasznát
lészén, ha téjjel főtt murok vagy sárga re-
pával eledel gyanánt is élend.

Két Részből álló

T ó l d a l é k.

Első Rézf.

A' hólyagos és veres himlőnek bé-oltásáról. (Va-
riolarum & morbillorum (die Fleck) (Ma-
jern) inoculatio.

§. 1.

A' himlő bé-oltása abban áll, midön olly
személynek, a' kin még a' himlő soha
sem völtre, börit fel-vágván, abba a' sebets-
kébe, más himlős személyből vötte érett him-
lő genyettéget, eresztnek, és így azon be-
tegtéget véle közlik 's egy emberből máfra
mint egy által palántálják.

§. 2. Ez már régenten China tartományá-
ban és az egész nap keleti Indiában szokás-
ban völte; Georgyiában is és Tzirkauszfiában,
már egynéhány száz esztendővel ez előtt bé-
vétetett; száz esztendőktül fogva Konstanti-
nápolyba is bé-hozták; Afrikának is némely

Két

S s 3

ré.

§ 5. Ezt ugyan a' himlő bé-oltásnak ellenfelei (mert ennek is sok ellenkezői vannak) tagadják. Nints itt helye hogy az ó vélekedéseket meg hamisítam: t'ak a' közönfészes értelmet, és különösen minden embernek, a' ki még ebben a' dologban bal ítélektől el nem foglaltatott, sem lelki esméretit képzelő ellen-vetések nem háborgatják, tulajdon elme indulatját, vészem bizonylágú; valjon a' ki-még nem volt benne, nem felé a' himlőtől, tudván hogy el-nem kerülheti és hogy ez igen veszedelmes nyavalya; ellenbe a' kin már volt egyszer a' himlő, tudván hogy nem szokott kétfézer emberre jönni, nem fél többé tőle.

§ 6. Ha a' himlő mindenkor szelid indulatú volna, haszontalan volna annak bé-oltása; és ha mindenkor mérges 's gonosz természetű volna, ugy is senki nem mené azt el-palántálni; de látván hogy néha jobb 's szelidebb, néha pedig gonoszabb 's veszedelmesebb himlő szokott uralkodni; meg-vizsgálván e' külömbfélegnek okát: olly gondolatra estek némelyek, hogy ha mindenkor szelid himlőt szerezhetnénk, nem teune olly nagy pusztitást a' nép közt: Meg-sem t'alatkozának ebben, mert valóban úgy vagon.

§. 7.

§ 7. A' természet szerént való és a' bé-oltott himlőt nem hasonlithatjuk jobban össze, mint ha két ispitált választván e' végre az egyikben azokat helyheztenénk, kiket természet szerént való himlő vagon, a' másikon pedig azokat, kiket bé-oltatott, a' betegek' száma mind a' kettőben egyenlő lévén mindjárt ki-tetzene, mellyikben halnának többen meg, ezt már London városában meg is próbálták. Holott húsz esztendő bé-li lájstromok summájából nyilván ki-tetzet, hogy a' melly ispitálban természet szerént való himlők valának, kilentz beteg közül kettő holt-meg; ellenbe a' bé-oltott himlők számára valóban, 345. közül t'ak egy hal-meg.

Igaz hogy a' természet szerént való himlő sem tézzen másutt olly nagy pusztitást, mint az ispitálban: a' mint hogy Jurin és Saitzer névű tudósok ez aránt, mind falun, 's városon a' meg holtak lájstromait számba vévén, meg mutatták hogy a' vidék helyeken, 13. himlős személyek közül kettő hal-meg; azért fel-teherjük, hogy a' természet szerént való himlőben 13. közül kettő hal-meg; és a' bé-oltatott himlők közül 690. ből t'ak kettő: azért a' mennyifézer 690. több 13-val avagy 53. és egy tizenharmad rész: 1nél; S s 5 annyi-

annyiszor nagyobb haszna legyen a' bé-óltatott himlőnek a' természet szerént való himlőnél: sőt bizonyos vagyok benne, hogy még ennél is nagyobb haszna legyen a' bé-óltatott himlőnek, ha értelmes Doktor keze által mégyen véghez, a' ki azt helyesen tudja kormányozni: de csak azért vettem fel ezt a' számot hogy ne láttassam valamely résznek ok nélkül pártját fogni. De ez is már elégséges próba, mert ha valamely gyermekeit okosan szerető Atya, látván hogy 5. szor nagyobb bizodalommal bizhatja magzatját a' bé-óltásra, mint ha azt a' természet vak szerénységére hadna, épen nem kételkedhetik, mellyik részt válassza. A' Fejedelmek pedig látván hogy 690. jobbagyok között a' természet szerént való himlőben 106. hal meg; ellenbe a' bé-óltatott himlőben, ugyan annyi számból csak kettő, nem állhatnak tovább ellent a' himlő elpalántálásának. Ha Nemzetünk Atyának nevét akarja megérdemleni, nem fogja 104. ember életének meg-tartását femminek tartani.

Sőt ha mindjárt a' Skótzia béli leg-szerenteféltlenobb szám verés szerént azt vennék fel, hogy 164. bé-óltatott himlőfők között egy halna meg; és annak felette azt is megengednénk, hogy valamely helyesebb orvos-
lás.

lás módja által, annyira vihetnénk, hogy 10. természet szerént való himlős betegek között csak egy halna meg, még is a' bé-óltásnak haszna ezt fokkal fellyül haladná, holott 164. között csak 15. és 690. között csak 64. halna meg.

De midőn a' bé-óltatott himlőnek hasznát ilyen képen a' holtak számára való nézve meg fontoljuk; el-ne felejtkezünk amannak más hasznáról is: mert holott a' természet szerént való himlő sok téle a' halálnál is kevesesebb nyavalyákat hágy maga után, a' bé-óltatott himlőt ellenbe, mind ezek épen nem követik, azért erre való nézve annál is nagyobb lézen ennek haszna.

§ 8. Bizonyos könyv botfátratott ki nem régen, mellynek titulusa, a' himlő bé-óltása má szenvadett martyromságok, holott sok példák hoznak elő minémű szeréntételesegeket okozott a' bé-óltás csak abban véteket a' jámbor a' ki írta, hogy azok az esetek között, mellyek más okokból következtek a' bé-óltás után, és az olyanok között, mellyeknek valóságos szerző oka volt a' bé-óltás, nem tess különbséget. Jóllehet ugyan magok a' bé-óltó Mesterek adtak e' könyvre alkalmatosság: de azért senki töle annyira

annyira meg-ne ijedjen a' mint ő akarja meg-ijeszteni az embert. Csak azt mutatta-meg, hogy tellyességgel minden bajtól, meg-nem mentheti embert a' himlő bé-óltása, de ezt senki nem tagadja, hanem ha enthusiasmus háborgatná elméjét; mert valamint hogy ellenkezői, úgy Enthusiasmussal meg-töltött pártfogói-is vagynak a' himlő bé-óltásának. Mind-azáltal tagadhatatlan igazság az, hogy a' bé-óltatott himlő nem térszen annyi kárt mint a' természet szerént való, ez már olly bizonyos, hogy kérdésbe sem vészik többé a' tudósok: és így az épület már bé-fedetett úgy hogy akár melly szél viz sem árthat nékie.

Csak a' bé-óltó orvosnak vigyázatlanága vagy pedig tudatlanága tehet itt kárt; mert ugyan is valamint minden tselekedeteinknek, ha jó végét akarjuk látni, annak rendi szerént való folytatása szükséges: úgy a' bé-óltást-is csak ahoz értő szemes Mester viheti szerencsésen véghez; nem elég a' himlőt csak bé-óltani, hanem az időt is meg kell arra választani: más különben csak az az, egy halálna. létszen a' bé-óltásnak, hogy a' melly himlő méreg, természet szerént a' nyál vagy lélekzet-vétel által a' belső nemesebb részekre nagy veszedelemmel eshetett volna, az a' bé-óltás által, kevesebb kárral, ember' külfő

tag-

tagjaira, úgy mint vagy karjaira vagy lába száraira vonattatik a' bé-óltás által: de csak ez-is már olly nagy haszon, hogy ha mást nem várhatnánk-is a' bé-óltástól, még is ennek, a' természet szerént való himlőzést, fokkal fellyül haladó, méltóságát, elegendőképen meg-bizonyíthatná. De azon kívül még-más okai-is vagynak a' veszedelemnek, mellyekre ha a' bé-óltó orvos nem vigyáz, nem tsuda, ha munkájának ki-menetele szerentfétlen. Mert csak abban áll a' bé-óltásnak minden titka, hogy ezeket a' kár tévő okokat, a' mennyire az emberi gyarlóság engedí, jól meg-visgálván el-kerülje 's fordítsa a' bé-óltó Mester. Ez pedig két féle módon létszen meg: először meg-választván a' bé-óltásra alkalmas személyeket; másodszer helyesen el-készítvén azokat, kik arra alkalmasnak.

§. 9. Meg-visgálván testek' állapotját azoknak, a' kik a' természet szerént való himlőzésben vagy szerentfések vagy pedig szerentfétlenek valának, onnan mind a' választás' mind az el-készítés reguláit ki-tanulhatjuk.

Találkoznak fokban, kik olly bóldog állapotban vagynak, hogy leg-kissebb környül álló

álló dolgot sem tapasztalhatni rajtuk, mely a' bé óltást tiltaná, az ilyenek már természet szerént el készítettetek mondatnak.

Mafoknál ellenbe találtnak némely fogyatkozások; ezeket olly eszközök által készítik el az orvos, melyeknek hatható erejeket, más alkalmazhatósággal is már tapasztalta; és mivel hogy az illetén fogyatkozások' és azoknak meg orvoslásáról, csak az tehet ítéletet, a' ki az orvos tudományának minden részéről kellestesen meg tanulta: azért nyilván látszik innen hogy csak a' tanult orvos tudhat elváltatni, melyik személy alkalmas a' himlő bé óltásra vagy nem, és ha nem, miképen lehet azt arra el készíteni orvosságok által.

Ha a' bé óltásnak, minden akadály nélkül tetettek és a' test olly állapotban helyeztetett, melyben a' himlőt hihető képen meg lábolhatja, ezt el-készítésnek nevezzük.

A' kik pedig semmi képen el nem készíthetnek a' bé óltásra, azokra vétek volna a' himlőt el-palántálni. Kivált képen arra kell vigyázni, hogy a' himlő bé-óltással orvosság gyanánt ne éljünk: mert noha ez is meg-róghat néha; mindazáltal bizonyosan ezt a'

a' hasznát előre nem láthatja senki, és így indító okúl sem veheti ezt a' himlőnek bé óltására. Az illy oktan próbák, már sok kártettek, 's el-idegenítették a' népet a' himlő el-palántálásáról: mitfoda esztelenfég, ha ki ez által a' gyógyíthatatlan hektikat akarná orvosolni, az utánn meg-halván a' beteg, mások a' bé-óltást okoznak.

§. 10. A' himlőzés veszedelmes vóltának okait bizonyos rendekre oszthatjuk.

1. Az élet ideje, mert ugyan is mennél ifjabb az ember annál könnyebben, és mennél idősbb annál nehezebben viseli a' himlőzést; noha vagynak példáink hogy vén emberek is igen tündesen által estek rajta, a' bé óltás pedig 3. hónapos korbéliektől fogva éppen 62. esztendőig szereztesen végbe vitetett.

2. Más betegségeknek hozzá járulása, akár forrók akár hófázások legyenek azok, ezek alatt érretődik az afszony rendnél, a' havi tisztulás is, gyermek viselés és szülés, minden más embereknél pedig a' himlőzés előtt bizonyos ellenkező orvosságokkal való élés.

3. A' levegő égnek mivólta, mert tapasztaljuk hogy némely helyeken fokkal mérgefebb szokott lenni a' himlő, ugyan akkor, mikor másutt szelidebb; ha sűrű a' himlő, igen hideg vagy meleg időben veszedelmesebb, de a' ritka himlőnek az időnek mivólta sem mit sem árthat. Meg történik néha, hogy más nyavalyák is ugyan akkor közönségetlen uralkodnak a' himlővel, mellyel öszve akadván igen szaporitják a' veszélyt.

4. A' félelem. Tudjuk hogy a' félelem minden némű nyavalyában veszedelmes, s idővel a' himlőtől való félelem is inkább nevededik: ez annál nagyobb kárt részen mivőlön mérges himlő jár, vagy ha azon kívül is beteges az ember s attól az orvostól távol vagy a' kiből tellyes bizodalma volna. Vagy ha olyankor esik emberre, mikor szorgos dolgai vagynak, mellyeket nem lehet más időre el-halasztani, ilyenkor a' bosszúság igen ártalmas.

5. Ha nints ki-illendő gondját viselni, ez azonban sokan vagynak a' beteg körül a' külvilág nem értik a' dolgot.

§. II. Ebből világosan ki tetzik, hogy a' környül álló dolgok igen meg-nehezithetők. Meg-

még az olly himlőzést is, mellyet másként könnyen meg-lábolhatott volna az ember; és hogy a' himlő palantálásának leg-főbb mesterfege abban áll, hogy olyankor óltassék bé, midőn ellenkező környül álló dolgok jelen nintsenek.

§. 12. A' mi a' bé-óltás' idejet illeti, Angliában és Anglia Országának némely részeiben, azt akkor szokták végbe vinni, mikor még nem kezdenek a' gyekmeknek fogai hafadni, az az életének első hónapjaiban, ezt a' leg-főbb orvosok is javallják, noha én ez aránt még kértéges vagyok; vagy pedig akkor óltassék bé, mikor már 20. első fogai ki-költtek a' gyermeknek, szintén 12. vagy 13. élet-dős koráig vagy még későbbben is, ha ez előtt el-mulastak. De a' mi a' leányzókat illeti, ezekre nem tanátlos akkor el-palantálni a' himlőt, mikor szintén a' természet a' hávi tisztulásnak meg-indításában foglalatoskodik, miglen azt rendbe nem hozza. És ambár a' szőre serkedező ifjajknál ez a' változás szintén olly nyilván nem tapasztaltatik: mindazáltal józan okoskodás azt javallya, hogy ezt az időt azoknál is el-kerüljük.

Az egészelegre való nézve, azt az időt kell választani mikor leg-egészelegebb az ember; de

de nem olly mértékben melly a' tüzes 's gyú-
lasztó forrófágokban kárt tészen; mert azt
arra alkalmas szerck által illendő mértékre
kellene hozni.

Az idő mivoltára való nézve pedig, a'
legalkalmatofabb volna erre az őznek kez-
dete vagy a' nyárnak vége; mivel ilyenkor
a' gyermekek közönségesen egésségekobbek
szoktak lenni, mint sem tavaszszal; mert
nyarat szaka szüntelen a' szabad szellőn in-
gatván testeket, annak felette minden nemü
gyümölsőkkel élvén, fokkal virgontzabbak
a' nyárnak mint sem a' télnek végén, hol a'
fok féle nyomorúságok alá vetetnek, 's a'
ra való nézve fokkal szorgalmatofabb himlő-
zésre való el készítés nélkül szükölködnek.
Ha olly helyet lakunk a' hol a' himlő mi-
denkor süttü és mérges szokott lenni, oltá-
késég kívül a' levegő égnek tisztátalan volta,
azért onnan inkább más helyre (mennyeen a'
kibe bé-akarják óltani a' himlőt.

Sohol pedig nem jó elő venni a' bé óltást,
midőn roszfz himlő uralkodik.

Mikor pedig valami más dögös nyavalya
uralkodik a' nép közt, jól meg kell vigyáz-
ni, a' gyermekeket találjaé vagy sem; ha nem,
biz-

bizvást el-követhetik a' bé óltást: ellenbe ha
azok sem mentek tőle, vagy más időre ha-
laszják-el, vagy másfva vigyék a' gyerme-
ket: ha pedig mind ez, mind amaz lehetet-
len volna, akkor testek tulajdon állapotját
illető el készítésen kívül, azt-is vegyék elő,
mellyet a' dögös nyavalyák' el-távoztatására
javallottam.

Ha az illy dögös nyavalya közönléges a'
nép közt, vagy ha annak több nemei egy-
szer 's mind kerülnek őzve, akkor nem jó
a' himlőt bé óltani. Erre való nézve, 1766.
elzrendőben tavaszszal Lausztina városában,
magam is tiltottam annak el-palántálását.

§. 13. Így lévén mind ezek, immát nem
szükfég a' bé óltásra való készületeiről hozza-
fan szolanom, mert, a' mint már fellyebb
meg-mondottam, nem a' végre írom ezt,
hogy a' szüléket meg tanítsam, miképen óltá-
hatnák magok-is gyermekeikre a' himlőt; ez
igen vakmerő igyekézet volna: csak oda tze-
lő ezen munkám, hogy a' himlő el palántá-
lásának nagy hasznát kinek kinek meg mutas-
sam, rész szerént a' dolog' mivoltából, rész
szerént a' minden napi probákból; azoknak
pedig, kiknek tiszték 's kötelességek hozza
azt magával hogy ehhez lássanak, ha soha

még-nem probálták volna-is, meg-kivántam mutatni, mire kell e' dologban fő-képen vigyázni.

§. 14. Ha három és 12. esztendő között jár a' személy, azonban friss és egészséges, elég ha arra készülni akarván, valamivel kevesebbet eszik, mint az előtt szokott, és azon kívül a' nagyon hizlaló, kővér, igen fős és fűszerfűszámos eledelket két vagy három héttel előbb el-hagya; ha már illy körében-is roszsz szokásból bort vagy kávét iszik, attól-is ója magát, minden nap egyszer meleg vízben áztatja, vagy ha bőre nem elég lágy öt vagy hatszor fürödjön-meg, és egy nappal a' bé-óltás előtt egy purgatiót vegyen-bé. Az étel választás jobbjára csak abban áll hogy keveset és csak őszdóvát fejt húst egyenek; ellenbe csak nagyobb részét kerti veteményekkel és gyümölcstel éljenek, és vagy tiszta vagy tejjel elegyített vizet vagy favót igyanak.

Ha igen véres a' gyermek, egy vagy kétszer eret vágjanak rajta, azon kívül reggel és este egy kevés salétrom port vegyen-bé; ez arra való hogy a' tüzes gyuladás által szaporítandó himlő mérget meg-enyhithessük.

De

De midőn itt az el-kezdés rendit szabom, azt-is hozzá téfzem, hogy az által a' gyermek meg-ne gyengülyen hanem inkább erőfödjen; az az, erejében el-ne fodjon; mert a' mertékletlen szoros tartás által annyira el-vész ereje hogy a' nyavalyát meg-nem lábolhatja, kivált először gyomor emésztése meg-bontakozván.

Itt nem szükség hogy a' tökéletes egészségek jeleit elő-számláljam, mert azon kívül is már tudják azok, kikre az bé-óltás bizattatik; csak azt jegyzem-fel, hogy a' melly gyermek virgontz, jól kíványa az ételt, tündeszen aluszik, lehellete nem bűdös, hafa nem kemény, és ha fertés eset bőrön könnyen begyógyult; azon mindenkor bátran el-követtem a' himlő bé-óltást.

§. 15. A' melly gyermek pedig egészségtelen, azt, minek előtte a' bé-óltás aránt valamit végeznének, előbb meg-kell orvosolni, de az illy orvoslás nem illeti tulajdonképen a' bé-óltás' mesterfégét, hanem az orvosló tudományt közönségesen 's a' ki-azt tökéletesen meg-tanulta.

Vagynak bizonyos familiák, mellyekben a' himlő igen veszedelmes szokott lenni, úgy

T t 3

hogy

hogy ritka közzülők a' ki meg-lábolya, az ilyeneknél igen kétséges a' dolog. Minck előtté azért itt a' bé-óltást elő-vegyék, szük-főg azon nemzetléges veszedelemnek okát meg-vágálni. De ez igen nehéz dolog, sőt az ollyannak majd tsak nem lehetetlen, a' ki az előtt abból a' familiából valakit himlőben nem gyógyított. Ha az okára rá akadhattak, azt illendő eszközökkel fok ideig kell ostromolni, miglen meg győzhetik, ezek az eszközök pedig többnyire nem a' hivesítők rendből valólok, mellyekkel közönfégesen az eleven s virgontz gyermekek szoktak el-készíteni.

§. 16. Már a' bé-óltás végbe viteléről is kell valamit elő hoznom; mind a' két karján, vagy inkább lába szárain embernek, 15. vagy 16. lineányi (az az egy kevése több mint egy hüvelyknyi) vágást téznek a' bőrön; ezt lan-tzettával, (de még jobb a' biztorie névű szerszám) viszik véghez, de a' vágás épen ne légyen mély, elég ha a' fenekéből egy kis vér szívárogi; mert ha foly a' febből a' tiszta vér, nem szintén helyesen esett a' vágás.

Ebbe a' sebetskébe, himlő genyetséggel megkent fonalat téznek, arra pedig fellyül diapalma névű flastromot, azt ofztán kötésfel úgy meg-szorítják, hogy le-ne tsufszon vagy le-

le-ne essen róla, hanem illendő helyén megmaradjon. Ezt 24., 36. vagy 48. óraig hadják rajta a' mint 's a' meddig tetzik, mind egy. Ha, ki-vevén a' febből a' fonalat, látják hogy igen meg evesedet, tépett vázson fonalat (Carpie) rakjanak reá, ha pedig nem igen eves, nem szük-főges a' tépett vázson, miglen jobban meg nem evesedik, az alatt tsak a' flastromot kössék reá, minden 24. óra alatt egyszer úji ván a' kötést, míg meg nem tisztul a' seb, melly is nem mindenkor egyenlő idő alatt mégyen végbe.

A' mi a' sebbe teendő fonalat illeti, mellyben úgy szolván a' himlőnek magva vagy on, annak lágnak, és egynéhány rétet tsak gyengén öfzve sodrottuk kell lenni, hogy midőn az evés himlő hojagjain egynéhányzor ide 's tova vonattatik, vagy a' himlő genyetsébbe mártatik, annál inkább magába szihássa azt. E' végre öreg 's érett, szelid himlőt kell választani, egésséges testről azon kívül; a' himlő holyagotskájának tetejét vagy gombos tövel bőkjék meg, vagy ollótskával tsipjék-el. A' bé mártott fonalakat egynéhány-szor öfzve hajtván iskatulyában tartfák, papirosba takarván azokat. Huszon hat holnap múlva-is szintén olly erejeket tapasztaltam az illy fonaloknak, mintha ujonnan készítették vol.

vólna; gyakorta 8. 10t 10. hólnapós is még jó volt; mindazáltal jobb hogy három vagy 4. hólnapnál régibb ne légyen.

§. 17. Ez meg-lévén egynéhány napokig jól érzi magát a' személy; az alatt ugyan azon rend szerént éljen, mellyet készülete idején javallottam, jó időbe sétálni is ki vihetik; ha még igen kitűny a' gyermek, vigyázzanak, hogy valamibe meg ne űsse magát, mert ez ilyenek bátor virgontzak de egyszer 's mind gyengék-is, 's ilyenkor inkább árthat nekik az efés, mint máskor.

Néha negyed de többnyire ötöd vagy hatod napra, hónallyát fájlalja, ha karján esett a' bé-oltás, ágyékát pedig ha lába szárain, holott a' mirigyos húfok egy kevésé megdagadnak, melly-is bizonyos jelentéle a' ki-jövő vendő himlőnek. Meg-történik ugyan hogy e' nélkül is ki-űtt a' himlő, de soha sem látam hogy a' hol az említett jel jelen vólta, nem következet vólna himlő utánna.

Hatod, 7ted vagy leg-felleyebb nyóltzad napon, kezd a' beteg személy panaszolkodni, hogy teste nehezedik, kedvetlen, az ételt útálja, nyughatatlankodik; és ha még igen ifjú a' személy nagyon álomra hajlandó; mind.

mind ezekhez lassú forrózás-is és főfájás 's szomjúfág, járúl; akkor osztán tsak a' szobában maradnak, nem-is kívánkoznak ki-menni. Ettől fogva, egyebet árpa vagy zab daránal, és a' 37. 's 38. §§. alatt meg-irtt eledeleken kívül semmit ne egyenek, italok légyen bodza, hars-fa és borrágo virágból, egy kevés téjjel készített, meleg viz, avagy ha ezt-is meg-unnák, tsak téjjel fel-forraltt tiszta viz; ha pedig a' tejet-is meg-utálnák, valami sirupussal elegyített, avagy tsak jó forrás vizet, igyanak.

Illyenkor igen szoktak izzadni, az utánn 48., 60., vagy 72. óra múlva ki-jön a' himlő, először-is ortzájokon. Mihelyt ez mutatja magát, mindjárt könnyebbedik a' beteg, a' himlő hová tovább jobban ki-űtt rajta 's nyavalyája ahhoz képest mind inkább 's inkább enyhül, úgy hogy a' forrózás-is még azon a' nap meg-szűnik és étel kívánása meg-tér. Akkor osztán a' felleyebb említett eledelekke egy kevés kenyeret-is lehet aprítani; de az utánn mind addig e' mellett kell maradni, mig nagyobb része a' himlőnek el-szárad, akkor osztán egy purgációval előbb meg-tisztván egy egy kis ősztövért húst-is adhatnak neki 's végezetre clöbbeni ételc rendire visza tértet.

§. 18. Ha mindjárt elejintén felettebb való a' forrófág, kivált képen ha a' mellett feje nagyon faj 's dereka, álmra nagyon hajlandó, meg kell kristélyezni. Nagyobb mértékű hevség, erős 's véres gyermekeknel és felnevekedett korbéli személyeknel, ér végűt, gyakor kristélyezést, meleg láb áztatásokat, salétromot, és mondola tejet kíván; ezek csak hamar enyhítik.

Három ezrendős gyermekeket, ritkán emélnél idősbeket, mikor épen a' himlő kiakartatok útni néha a' nyavalya is egyszer vagy kétszer, ki szokott rontani, de ez ellen semmi orvosság nem szükséges.

§. 19. A' himlő' száma közönségen 5000 fogva 400ig mégyen. Láttam 50nél kevesebbet is; négy vagy öt izbe szintén annyit, a' mennyi természet szerént a' ritka himlőben szokott ki-jönni.

A' hol 50nél kevesebb himlő jön ki, az erős idején nem igen nagy forrófágot szerez; de a' hol több van, mindenkor valami lassú hevféggel 's nyughatatlansággal érik. Egy kristélyel mindezeketől meg szabadul a' beteg.

Ha pedig nagy számmal jön ki a' himlő, mikor már érnei kezd, valamint a' természet szerént való himlőben forrózás járul hozzá; mindazáltal a' himlő számához képest, még is kisebb a' bé óltott himlőzésben mint sem a' természet szerént valóban, mert egyenlő számmal lévén a' himlő mind a' két állapotban, az el készültt testben nem szerezhet oly nagy forrófágot, mint a' készületlenben. Itt a' kristélyek, egy kevés Manna, Kassa és lavanyú palma gyümölte, igen használatosak, és a' §. 214. adott tanátsához tartfák magokat, fel-fúrván a' meg-értt himlő hójagotskált, a' mint azt már §. 216. a' természet szerént való himlőben, javallottuk.

§. 20. Ebből áll a' mit itt a' himlő bé-óltásáról kívántam elő hozni, melyről már más különös munkámban bővebben írtam: de a' himlő el palántálásának hasznáról itt könyvemnek újabb 's meg-bővítettendő ki-nyomtatásának alkalmatosságával, ezektől még-bővebben fogok szólani.

Tizenkét 's több ezrendőktől fogva, szüntelen a' himlő bé-óltásában foglalatostkodtam, de egy példát sem tudok, hogy valakinek leg-kisebben is ártot volna; vagy valami gonofz következet volna utána, sőt valaki-

ken végbe vittem, mindnyájan az utána nagy örömmel meg-köszönték.

Nem oly gyakran ugyan, de hasonló hazonnal gyakoroltatott, Bernában, Tigurumban, Basileában és más Helvetziai városokban is.

Mennél inkább folytatom, annál nagyobb hasznát látom, és az ellen vetéseknek hazontalanfágáról jobban meg-győztettem; ugyan is nagy esztelenfég azt azért meg vetni, hogy minden lehető veszélytől illy rettenetes nyavalyában meg nem menthet minden embert; valamint hogy az-is pártos ítélet, azért vádolni a' bé-óltást, mivel némelyek nem tudván véle bánni, tudatlanfagok miá kivánt végét nem érték.

§. 21. Épen ide illik az a' hasonlatosság, mellyet hat esztendővel ez előtt, egy bizonyos Haen névű Doktor Urnak szóló levelemben Bétsbe, irtam, és melly fok tudósáknak igen tettet.

„ Tedjük-fel példa-képen, hogy valamely tartománynak lakosi kéntelenitetnének, bizonyos sebes és mély folyó vizen, olly keskeny és veszedelmes hidon által menni, hogy

„ hogy ezer esztendőtől fogva mindenkor tapasztaáltak volna tiz közzül egynek elkerülhetetlenképen való veszedelmét, a' kik azon által mentenek, az az, hogy tiz ember közzül, a' ki-által mentt, egy bizonyosan belé veszet a' vízbe; azokon kívül kik belé esvén szerentfere hamar ki-ragadtattak, mindazáltal a' folyó vízben lévő kösziklakban úgy meg ütköztek, hogy a' miá életeknek egész rendi nyomorultabb a' halálnál.

„ Azonban mind a' hidnak veszedelmes állapotját mind pedig az esésnek okait jól meg-visgálván a' lakosok, észre vették, hogy sokan rettegésből esnek-le a' hidról; mások mivel igen nehéz testűek valának s azért hirtelen el-fordúlt a' keskeny hid vélek; harmadik része azért veszet belé, mivel fő-szedelgés ájulás vagy a' nehéz nyavalya épen akkor találta, midőn által ment volna a' hidon; negyed része azért mert jeges és sikos vala a' hid; ötöd része szél-vész által, vettettek-le a' hidról; mások azért vesztek-el mivel éjjel akartak által menni; sok terhes aszszonyok azért fordúltak-le a' hidról mivel testeket egyenes mértékben nem tarthatták, és lábok alá nem nézhettek hova tapodjanak. Nagy

„ része a' lakosoknak roszsz tanács adás miatt
 „ vesztet el, mellyet a' tudatlan emberek jó
 „ igyekezetből ugyan, de szerentlétlenül a'
 „ dának.

„ Egy a' lakosok között fok ideig tudál-
 „ kozva elmékedvén ezen az állapoton, vég-
 „ tére illyenképen szól: mivel a' hid nem
 „ egy álltaljában veszedelmes hanem csak tör-
 „ ténét szerent vesznek el némelyek; és mi-
 „ vel mindnyájunknak egyszer által kell me-
 „ ni rajta, 's ritkan esik meg, hogy valaki
 „ két ízben kényszerítessék az által menete-
 „ re; arra való nézve olly törvényt szabunk
 „ magunk között, hogy kiki csak bizonyos
 „ időben mennyen által rajta, az az, olyan-
 „ kor mikor kevesebb környül álló dolgokat
 „ tapasztalunk, mellyek veszedelembé eshet-
 „ nek az embert, úgy mint 1. mig a' ve-
 „ szély nagyságát nem ilméri az ember.
 „ Mig igen meg nea nehezedet teste. 3.
 „ Midőn valami betegség nem háborgatja.
 „ 4. Mikor nints jég a' hidon és tündes az
 „ idő 5. Fényes nappal 6. Az Afészonyi
 „ rend csak akkor vegye utját, midőn tereh-
 „ nélkül vagon. 7. Minden ember pró-
 „ báltt kalauzt válasszon magának, ki az
 „ által menetelel alkalmatosságát elintézt.
 „ E' tanácsnak hasznos voltát, minden o-
 „ kos

„ kos 's ezes polgárok 's lakosok könnyen
 „ által láthatják; azt kiki örömeft követni
 „ fogja és tapasztalni, hogy holott ez előtt
 „ tiz ember közöttül egy bizonyosan elveszt,
 „ ez után két száz közöttül csak egy vesz el.
 „ Így lévén a' dolog, kétség kívül minden,
 „ gyermekeit okosan szerető Atya, inkább
 „ akkor küldené a' veszedelmes hidra, mi-
 „ dőn két száz közöttül csak egy, mint mi-
 „ dőn tiz közöttül szintén annyi veszne el,
 „ más különben sem birna emberi észvel.
 „ Ha pedig ez a' hasonlatosság helyes, ta-
 „ padhatatlan az-is a' mi abból következik.

„ Az apró veres himlőnek (Morbilli) (Maseru)
 „ bé-öltásáról.

„ §. 22 Már feljebb §. 229. említettem,
 „ hogy az apró veres himlőt-is bé-lehet-ólta-
 „ ni, mellyről itt bővebben akarok szólni;
 „ ezt bizonyos Home Ferentz névű, híres
 „ Edinburgi Orvos Doktor találta-fel, olly
 „ helyet, a' hol ezen himlő neme igen mérges
 „ szokott lenni, és mikor leg szelidebb indula-
 „ tú-is, tizenkét beteg közöttül egyet bizonyo-
 „ san meg-öl.

„ Említett Doktor Home reménli, hogy 1.
 „ a' bé-öltás által meg-kevesebbítettetik a' ha-
 „ lan-

landók száma. 2. Hogy a' hurut is meg-enyhittethetik, melly leg-fő-képen győtri az illy beteget, és a' lélekzet-vétel által a' rüdőre száll; 3. hogy így mind a' szem fájált, mind más egyéb e' nyavalyát követő nyomorúságokat, el lehet kerülni. Meg sem találkoztot reményiségében.

§. 23. Mivel pedig az apró veres himlő meg-nem evesedik; azért annak el-palántálására a' vért választotta Doktor Home, vel végre annak tagján, a' ki e' nyavalyában fekszik, ott a' hol leg-sűrűbb a' himlő, egy kis' vágást tészen, olyankor midőn a' veres himlő leg szebb színben vagy; a' veres egy kis gyapotot mártt, és ez által palántáltatik el a' himlő. E' véget valamint a' hójagos himlőben két helyet metzik fel a' bőrt, tsak hogy valamivel mélyebben, mint amott szokott lenni, úgy hogy egy fertály-óraig folyhasson a' vér a' metzésből, minek előtte belé tészik a' veres gyapotot. Az meg-lévén szintén úgy köttetik-bé a' seb, valamint a' hójagos himlő bé-óltásában, tsak hogy harmadnapig fel-nem óldják a' kötést; én mind azon által nem ok nélkül azt tartom hogy oly soká nem szükség a' kötést rajta hadni, sem pedig olly mély vágást tenni a' bőrön.

§. 24

§. 24. Doktor Home az leg-első bé-óltást 21. Martiusban 1758dik esztendőben, egy 7. hónapos gyermekén vitte végbe, kinek fején és egész testén szépen ki ütöt a' veres himlő, 's füle megett meg dagadott a' mirigyos hús, de másképen minden némü állapata jó vala, ezt olly gyapottal óltota bé, melly az előtt tsak két nappal mártatott vala himlős vérben.

Böjt más havának 27dik napján, az az, heted nappal a' bé óltás után, meg-betegede a' gyermek; forrózás, hévtég, nyughatatlan-ság fogta-ki, és gyakorta pürüszentet, de mind öszve tsak hat vagy hétszer hurutoit, szemében leg kisébb baja sem volt. A' veres himlő emlitett hólnapnak 29dik napján ütöt ki rajta, és Sz. György havának második napján egészen el múltt, bőri ép volt és a' gyermek tökéletesen meg gyógyula.

§. 25. A' több környül álló dolgok felől illy oktatást ad Doktor Home. 1. Hogy ha a' veres gyapot 10 nappal régibb, az után nem alkalmas a' bé óltásra; mivel hogy e-reje el-vész. 2. Hogy a' bé-óltás után 6od vagy 7ted napra adja ki magát a' veres himlő jelentése; ez bizonyosabb idő mint a' hójagos himlőben. 3. Hogy a' bé óltatott veres himlő szelidebb a' természet szerént valóal; azért

U n

azért

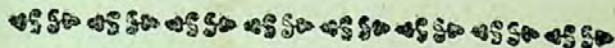
azért hogy abban senki meg-nem hal; nintz körülötte olly nagy forrózás, tüzeffég és nyughatatlanfág; fókán vagy épen nem, vagy csak keveset köhögnek, mivel erre nem következnek olly fok forvasztó nyavalyák, mint a' természet szerént valóra. Noha míg a' veres himlő tart, mind addig szemek könnyezik és gyakran prüszentenek, de mi-helyt el-szárad, mind ezek azonnal meg-szünnek.

A' vágás sem evesedik olly foká mint a' bé-óltatott hojagos himlőben.

§. 26. Ebből ki-tetzik, hogy a' hol olly mérges szokott lenni a' veres himlő, mint Skótzia Országban, ott tartoznak azt bé-óltatni. A' hol pedig izelidebb ott nem annyira szükséges; ellenbe mindenütt hasznos, ha a' veszedelmes köhögéstől meg-menteni a' gyermekeket.

§. 27 Mivel penig a' tüdő gyuladása (inflammatioja) leg-veszedelmesebb e' nyavalyában, és ez erre a' nemes részre szállott mér-ges nedveffégektől függ, el is kerülhetjük azt ha a' külfő tagokra vezérlijük azokat: ki-könnyen által láthatja a' bé-óltás hasznát, mellyhez nem is szükséges olly szorgos ke-zés.

szület, mint a' hólyagos himlőhöz. Mindaz-által azt sem kell tellyefféggel el-mulatni, de mivel mind a' kettőhöz való készület meg-egyez, haszontalan volna erről itt bővebben szólni.

Második Rész.

A' hofzfzas forvasztó bete-fégekről.

§. 28.

Nintz szándékom itt a' hofzfzú betegségek orvoslását tökéletesen le-írni, hanem csak arra való ez a' rész, hogy a' népnek meg-mutassam, miképen lehet azokat bizonyos állapotban el-kerülni, vagy a' ki már benne van miképen könnyebbitheti nyavalyáját és hofzfzabithatja életét.

§. 29. A' hofzfzú betegségeknek fok kü-lömb-külömbféle okaik vagynak: és ugyan azon egy ok, a' tagok' külömbfége szerént, mellyekte e'ük, külömböző nyavalyákat sze-rez. Kevés részek vannak az emberi testben

U u a

a'

a' hol vagy valóságos kövek vagy kemény köves daganatok nem teremnének; ezek pedig a' helysek különbségéhez képest, a' mint hogy vagy a' tüdőben vagy májban vagy lépben támadnak, különböző hibákat vonzhatnak magokkal. Mind ezeket az okokat nem hozom elő; hanem csak azokat rövideden illetem, mellyek leg-közönségesebbek.

§ 30. Vagynak természet szerént egészségtelen személyek, kik születésektől fogva, és egész holtiglan nyomorognak; az ilyeneket lehetetlen állandó egészségre hozni. Mert legkisebb okoktól meg fértödvén, semmiképen el nem kerülhetik a' betegeskedést. Legkisebb változtatása az eledeinek, levegő ének, egy szokatlan indulat, álomnak haborgatás s. a' t. mindjárt el bontja egészségeket rendit; és noha valóságos betegségben nem esnek, mindazáltal még is mindenkor vájuttak.

§ 31. Az okos gyermek nevelés által, gyenge személyekből is erős embereket lehet nevelni. Talán egykor magam is tudtára adom a' világnak, mit tapasztaltam ez aránt. Most csak arra igazítom a' kegyes olvasót, a' mit a' 27dik részben erről szólottam.

Ha

Ha roszszúl neveltettek a' gyermekek, nehéz a' természet szerént való erőtlenséget meg-jobbitani, azért mivel holott ezt valóságos nyavalyának tartják és orvoslással akarják helyre állítani, annál inkább meg-erőtlenítik a' gyermekeket, el annyira hogy osztán épen nem lehet rajtok segíteni. Itt azért jobb tanácsot nem adhatok azoknak, kik az illy közsiklákra ütköztek, mint hogy a' veszedelmet az az, fok orvosfágokkal való el-távoztassák-el. Mert ugyan is a' természet szerént való erőtlenség, fok nyomorúságoknak kaput nyit, mellyeket egyébképen el nem kerülhetünk, hanem csak a' fok, gyakorta ellenkező orvosfágok' el-távoztatása által; arra való nézve azokkal inkább erőtlentik a' beteget, és végtére gyógyíthatatlan veszedelembé ejtik. Minden ér vágás, hányató és purgáló eszköz erőtlentit a' testet; holott pedig az erőtleneket erősítenünk kellene, ezek által inkább kárt részünk: csak gyenge és hofzszu ideig tartó orvoslás által lehet ezeket gyógyítani, és inkább diatában való jó rend tartás mint sem orvosfágok által.

A' mértékletesség leg-főbb regulájok legyen mert a' gyenge gyomor kéfőn és keveset emészthet-meg, azért ha meg-terhelhetik beteg-

U u 3

főg

fég követi. De nem csak keveset kell enni, hanem nem is jó fok féle eledeleket öfzve zúzni zavarni. Kevés kenyér, öfztö vér bús, vagy főve vagy sülvé, fris tojás, Tej, legfőbb eledelek légyen; ehez naponként kért veteményt és gyümültöt is adhatnak, de úgy hogy csak nyalánság képen inkább, mint sem tapláló étel gyanánt éljenek véle, és a mennyire szükséges étel kívánást gerjeszteti, és hogy nem épen csak húshoz szokjanak.

Kövér, 'ziros, bé főzött, füstölt, vad hús; korfonnya, telztás étel, álról haladja erejét. A' savanyu étel pedig kárt téten gyenge gyomorban.

Sokat ne idgyanak, mert a' fok ital akár minémü légyen az, erőtlentit a' gyomrot, a' tiszta viz leg hasznosabb italok; ha pedig oly helyet élnek, a' hol rofzsz a' viz, főzött azt valami keferü szerekkel, többi között a' fényő manggal főtt viz leg-alkalmasabb. Minden herba théé forma meleg italok, akár minémü néven nevezendők legyenek, azonban minden részegítő italok ártanak a' bott kivéven, melly nem etzetes és igen erős ezzel orvosság gyanánt élhetnek.

Vatforára csak igen keveset egyenek; korán feküdjenek le, és ismét korán reggel keljenek fel, énnél nints hasznosabb rend tartás az élet meg hofzszabbitására.

Szobákba foka ne mulassanak, mert a' henyelés mérég nékiek, ellenbe a' test ingatása, ha mértékletes, orvosság. Példának okáért minden mezei munka, sétálás, lovaglás felette használatos.

Tudom hogy az illy személyek többnyire félnek a' szabad szellőtől és csak a' bé zárt szobákat szeretik, meleg ruhákba bé takaroznak, és csak meleg ételekkel 's italokkal élnek. Az illyenek ellenem támadnak, és tanácsomat meg verik; de ha csak egy vagy két hetig követnék, az utánn jól tudom hogy el nem kívannák hagyni.

Nem fok orvosságok nélkül szükolkódnak az illy személyek, elég ha elztendönként 3. vagy 4. izben rhabarbarum port véfznek-bé; azonban vas, vagy azzal a' porral élhetnek, mellyet No 54. fel jegyzettem, ha kina kinával vagy banya 's savanyú vizekkel akarnak élni, azokat fok ideig folytassák, de csak kis dólisékben; a' hideg főródök-is fok hasznot tehetnek; innen ki tetzik hogy szintén olyan

módon orvosoltatnak, a' mint a' nathás szomelyeokról §. 135. mondottam.

§ 32. Már fellyebb emlitettem hogy némely gyermekek természet szerént erőtlének; ha azért az illy erőtlenség a' testben lévő romlott nedveffégekről származik, úgy mint a' vernek hibás vóltatótól, ott jól el rendelt diétát szorgosan kell követni; de ez magában nem elegendő, hanem mindjárt születésekről fogva, ha látjuk hogy tisztátalan nedveffégeikkel bővölködnek, előbb jól meg vizsgálván azoknak tulajdonfagit, különös jelentésekhez alkalmaztatott orvosságokkal szükség hozzalátni; mert mennél korábban fognak hozzájárni jó vége aránt annál bizonyosabbak lehetnek; ugyan is elejintén sokkal könnyebb a' nyálvalyáknak okait gyökereftül ki-gyomláni; és tegyük-fel, hogy azt kéfőbbre is szintén olt bizonyosán végbe lehetne vinni; még is tapasztalatlan, hogy kezdettől fogva a' romlás napról napra gyarapodván, félő végtére orvosoltathatatlaná ne légyen. Kötelességem hozza magával, hogy minden jámbor 's ltenfélő szüléket megintsek, hogy mind önönök magok' mind gyermekeiknek hibájokat 's fogyatkozásokat, ahhoz értő Orvosnak híven és idején korán meg jelenték, és helytelen számérmertességek miá magzatjoknak ne ártanak.

De

De az illy orvoslás' modjára itt ki-nem terjeszthetem munkámat, nem-is lehetne azt rövid írásból meg érteni, sőt ha mind hoszfzasan ki-fejteném is az egész dolgot, még sem mehetnének el rajta azok, kik az egész orvos tudományt meg nem tanútták.

§. 33. De még azok is, kik ép és egészséges testtel születnek, sok külömb külömb féle okokon vájuttakká lehetnek. Gyakor forró betegségek, mód nélkül való vér folyások és ugyan azon okból gyakorta való gyermek születések vagy vesztések, nagy sebek, feslett élet, szüntelen való fáradtság, boszfzúlág, sok ideig tartó tsekély és romlott eledelek, egészségesen levegő égben való lakás; a' leg-erősebb természetű embereket-is, szintén olt erőtlenségbe ejthetik, mint a' mellyről előbb szóltottunk; és ugyan azt a' gondviselet 's vigyázást kívánja, mellyet már §. 32. meg-irtam, csak hogy könnyebb ezt meg orvosolni, mint a' melly hibákat ember magával hoz e' világra.

§. 34. A' gyomor emésztesnek 's ahhoz tartozandó részeknek erőtlensége, ez utánn, leg-főbb oka a' hoszfzas forvasztó betegségeknek. Ha meg-gondoljuk, hogy minden étel 's ital dolgában lött hiba, akár annak

U u 5

mér-

mértékére akár tulajdonfágára való nézve, mellytől soha senki tellyelleggel mentt nem lehet, legelőször is ezt a' részt éri; tsak hamar által láthatjuk melly gyakran bontakozhatik meg ezen alkotmánya a' természetnek, és ha azon fellyül szemefen megfontoljuk melly szükséges a' test' megtartására annak hivatalja, világosan ki-tetzik, minémű veszedelmek következhetnek az ő fogyatkozásából. Noha pedig minden némű hibai a' gyomornek kárt téznek az egészséges testben; mindazáltal ez a' kár nem mind egyenlő: sőt gyakorta épen egy mással ellenkező okokból származik, úgy hogy tsak igen kevés közönfegy regulákat lehet ebben szabni.

Itt is a' jó diacra főképen szükséges. A' fok féle ételek ártalmasak; 's jól meg kell figyelnünk azokat, hogy annál is könnyebben megemészthesse a' gyomor. A' kinek gyomra erőtlen minden kóvér, 'ziros, bé lózott fültöltt 's vad hústól ójja magát; egy szóval mind attól, a' mit egyszer tapasztalt hogy ártot; tsak keveset és akkor egyen, mikor érti hogy gyomra üres. Víznel egyebet ne igyon, és vaforra vagy épen semmit vagy tsak igen keveset egyen. Ezt a' tanátsot alább is még több izbe hozom elő, mert igen fontos, es méltó hogy megtartsák, mind azok

zok a' kik egésségtelen állapattal vagynak, akár a' gyomor gyengeségétől, akár más unnan vélzen eredetet, erőtlenségek 's hofzfas betegeskedések. Mert az illy állapotban kétféle okokra való nézve árt a' vaforra először aluvás közben nem emésztdőnek jól meg az eledetek; másodsor, mivel a' terhelt gyomor az álmod meg háborítja; innen következnek ofztán mind azok a' gonofzok, mellyek a' roszfz emésztséből és nyughatatlanságotól származnak, rudni-illik egész éjjel ágyban való hánkódas, forrózás, fő-fájás, más napra kelve vajuttság, lankadtság, következőképen a' nyavalyának öregbedésfe; ellenbe a' gyomor erejéhez szabott vékony vaforra, hamar meg emésztdik és tündas álmot, két leg-főbb eszközők az egésség' megtartására; kiki könnyen által láthatja, melly szükséges dolog légyen azokat jó redben megtartani.

§. 35. A' kik gyakorta forró hideglelésekbe esnek, más egyéb hofzfas betegeskedések alá is vetettek, mellyeknek gyökereik amazoktól származnak. Ez pedig, a' mint már fellyebb §. 25. meg-mondottam, vagy azért történik meg, hogy elejinten nem gondoltak a' forró hidegleléssel, vagy roszfzú orvofoltak, vagy ha olly súlyos volt a' nyavalya hogy

hogy nagy bajjal tarthatták meg életét a' betegnek.

A' forró betegségek után hátra maradt hozzfzás forvasztó nyavalyákat két rendre osztthatjuk; mert vagy az egész testben lévő nedveségeket, vagy csak egy bizonyos részre foglalnak el. De e' két rendnek különbözölombféle nemeit itt mind egyen egyen elő nem számlálhatom; csak három leg-közönségesebb nemeit hozom elő, minek utána előbbem oktatásomat megkettőztetem, melly szűkleg legyen a' forró hideglelésben fekvő beteg legből fel-epülvén, még az utána sem kívánva jól az ételt, sem rend szerént nem alhatik, előbbem ereje meg nem bír, ha gyakorta roszszúl érzi magát, nyughatatlankodik, bizonyos lehet benne hogy betegsége tökéletesen végződött, és minden háttogatás nélkül olly tudós emberhez folyamodjon, a' ki nyavalyáját igazán meg-ismérheti és míg ideje vagyon, segíthet rajta, hogy roszszabb ne következzen belőle; de többnyire el szoktak mulatni az illetén nyavalyáknak első bimbóit 's tsemetét, és a' mi még-annál is roszszabb, helytelen orvoslás által akarják azokat ki gyomlálni, az az, gyakorta való erős purgáló eszközök 's más egyéb afféle szerek által, mellyek még-inkább erőtlentvén

a' beteget, nyavalyáját csak nevelik; vagy hevítő gyomor erősítő szerekkel, mellyek nem hogy azt erősitenék, hanem inkább nagyobb forrófágot okozván, gyomor émelységét szereznek.

§. 37. A' melly ember estve felé borzadzik, köhög, éjjel nagyon izzad, teste hirtelen fogy 's szárad, étel után futó melegség háborgatja, pulussá gyors és gyenge, annak vére éves; melly is a' tüzes forrózások után gyakran meg esik. Ha tudóben vagyon a' fekély, azt meg ismérheted, a' 67. és 68dik §§ban elő számlált jelekből.

§. 38. Más veszedelmes következése a' forró kivált rothadt hidegleléseknek, az epe sárgának meg-vesztegettetése, mellyből osztán loka meg nem tisztulhat szüntelen való étel utalása kivált a' húsnak, nyughatatlanság, gyomor émelység, a' bőrnek sárgasága, álomtalanság, bűdös hás menés, chez szokás szerént járúlnak.

§. 39. Ha a' helytelenül gyógyított hideglelés valamely részben kemény daganatot hágy maga után; ennek jelei nehéz fájdalom, mint ha valami tereh volna abban a' részben, ha egyszer 's mind annak a' tagnak nints

nints rend szerént való teherfége, és olly ér-
zékenység vagy on benne, mellyet ugyan meg-
nem lehet írnia, de a' beteg jól érzi, nem
lévén olly mértékben mellette forrózás, nyug-
hatatlanság és tfömör, a' mint azt §. 37. és
38. fel-jegyeztem, azon kívül ha az olly ke-
mény daganatnak jelei jelen vagynak.

§. 40. Ha bizonyosan tudjuk, hogy eves
a' vér, vagy az epe sár meg romlott, tíf-
kerti és mezei veteményekkel, külömbkül-
lömbféle füvekkel 's gyökerekkel, gyümöl-
tőkkel 's gabonából készített cseledekkel,
kell élnünk, tífza vagy taitromos, vagy gá-
litz kö spiritussal savanyított vizet, vagy favó-
igyon az illy beteg. A' nagy és hofzfzas celt-
ingatása ilyenkor ártalmas, mivel a' forró-
zást öregbitvén nagyobb romlást szerez a' tel-
nedvességiben.

§. 41. Noha az olly daganat, minémű-
§. 39. irtam-meg, nem szintén annyira vesze-
delmes, mint a' többi, és foka vagynak
kik a' miá foka élnek nem-is igen alkalmatlan-
kodik nékiek: mindazáltal felette meg-neve-
kedvén az illy daganatok, nem tők a' fájó,
hanem a' körüllette lévő részeket is szorítván
és feszítvén, természet kívül való teheretle-
ségbe ejtik; hounan ösztán fok szörnyű és
04.

orvosolhatatlan nyavalyák; ebből követke-
zik, közönlégesen a' vizi kórtság. Ez a' kór-
ság mind az orvos részérül, nagy vigyázást,
mind pedig a' beteg részéről nagy töredelmé-
séget kíván, az orvosság vételben pedig állha-
tatósságot. Erele az illy betegnek kerti 's
mezei veteményekből és valami kevés ösztövért
húsból álljon; de a' savanyú orvosságokkal
igen vigyázva kell itt bánni, hágy más sze-
rekkel egyeltve és tők kis dofsikbe vegyek-
bété A' No. 17. meg-irtt favó, a' No. 18.
alatt való pilulák és No. 57 külömb-külmö-
féle bányá vizek, katang-kóro leve, itt leg-
használatosabbak.

§. 42. Ugyan ezen kemény daganatok,
vének meg-evesedése, az epe sárnak meg-
vesztetett volta, nem tők a' forró nya-
valyákból, hanem más okokon-is erednek,
és az elő számlált jelekből ímértetnek meg.

§. 43. Az érző inak (nervi) meg bontako-
zásából eredendő nyavalyákból is, hofzfzas és
forvasztó betegségek következnek, ezeknek
enyhítésére és eltávolítására, az 449. 501.
502. 503. 516. 516dik §§ből lehet valami ok-
tatást venni.

§ 44. A' kik nehezen lehegnek, kik par-
nak indulván hamar el fúladnak, köhögne-
és szivek gyakran dobog, 's azonban mind
ezeknek oka az érző inak meg-bontakozása-
ban nem találta; a' kik alacson fővel, 's
bé zárt nyoszolyákban vagy meleg szobák-
ban nem alhatnak, és a' kik első álmokból
fel serkenvén felette nyughatatlankodnak; va-
lakiknél mind ezek a' jelek együtt fel találta-
nak, azoknak tüdőjökben valami hibának kell
lenni, mellyből veszedelmes nyavalyák ki-
vetkezhetnek. De mivel az illy, noha egy-
más-hoz hasonló betegségeknek, különböző
okai lehetnek, azért itt csak némely közön-
fés tanátsot adhatok arántok. 1. Hogy itt
még hamarabb, mint sem más egyebekben ki-
vántatik a' segítség. 2. Hogy itt veszedelme-
sebb mint egyebütt, erős és ellenkező or-
voságokkal élni; 3. hogy ezekben a' rendszer
és egyes diacta annál is izűkléesebb, és hogy
egyebet viznél ne igyanak, vatforát soha ne
egyenek, sem ne henyéljenek sem pedig felet-
te kemény dolgot ne tegyenek.

§. 45. Itt bé fejezem ezt a' részt (ismét in-
vén a' népet, hogy semmibe ne vélje a' do-
log velejét) hogy a' hofzfzas és veszedelmes
nyavalyák tsekély változásokból vésznek ere-
detet, mellyeket elejintén semminek tartanak
az

az emberek, a' mint már §. 442. és 453. em-
lítettém; holott az utánn idővel ki tetzik a'
szeg a' 'zakkból; azért ha valamely része a'
testnek hivataljában még fogyatkozik, ha va-
lamely tisztulása nem mégyen rend szerént
végebe, azonnal szűkléges a' segítség; hogy
a' melly orvoságok tudatlanul és ostobaül
adatnak-bé, vagy kárt vagy halált okoznak;
és csak a' bolondok ragaszkodnak ezekhez;
és hogy csak a' mértékletesség mind diactában
mind elme indulatiban közönfésesen minden
nyavalyákban ok vetetlenül használatos.

V é g e.

E' könyvben lévő nevezetesebb dolgoknak

Laisroma.

Itt jegyezd-meg.

A hol a' szám előtt **T.** berit találtatik, az, az jegyzi, hogy az a' dolog, ezen könyvnek a' T. dalékjában, vagy is az utolsó két részében találtatik. Az. **E. J.** pedig jegyzi, az igazgatásban lévő dolgokat, 's annak számját. Egyébb számok jedzik sokat, akar legyen elotök e'

A.

Agy, valameddig bírja magát a' beteg nefeküdgyék §. 42. 43. ennek halzná ugyan ott.

Alom hozó izerek, ezeknek kártévő jekek a' himlőzésben §. 216. és a' kisedek vajája kitörésében §. 39. 43. No. 3.

Sz. Antal tüze, az Orbántznak leg-**mege** febb tüze. §. 281. 282.

Az

Az Afzszonyi rendnek szükségés tanítás. §. 350. 375ig. gyermekeire nézvé. §. 396. - 399. Egy különös figyelmesfégre való méltó oktatás. 395. a' vége felé. Az Afzszonyi rend miképpen visellye gondgyát egészfégenek §. 350. 's a' következendőkben.

Ajulás ennek különböző grádicsai. §. 492. mitőlfüg ugyan ott. A' vérnek bőfegetől izármazó el ajulás, ennek orvaslása. 493. egyenlétől credendő el-ajulás, orvaslása §. 494. 495. Erző idegek meg bontakozálától költ. 498. 499. 500. elmeindúlatitól jött. 502. más egyéb nyavalyáktól függő el ajulásról. 505. 509ig.

B.

Bak vér, annak ártalmas vólta, az óldal nyilallásban §. 100.

Balsamumok veszedelmesek a' hektikában, és a' rüdönek veszéfeben §. 82.

Belladóna, ennek mérges gyümölcse ellen való orvasfág §. 532.

Bé-öltása a' hojagos himlőnek, annak veszedelmes vóltát el távoztattya §. 218. Hogy

X x 2

kell

A' könyvnek

kell ehcz készülni. §. 219. fok országokban régről fogva bevétetett T. §. 2. hogy terjedt ki-Európában. ugyan ott. Honnat tertzik-ki annak valóságos haszna. T. §. 3. 4. 5. 's. a'. t. Minémü állapotba lehet azt bé-óltani. §. 11. 12. Mire kell a' készület idején vigyázni §. 13. 15. Annak mesterléges végben viltele §. 16. A' ki ütésnek ideje. §. 17. Ennek határa §. 18. A' himlőnek száma. §. 19. Ki menete-linek példai §. 20. Szükséges volta, szép ha-sonlatosság által erőstetik. §. 21.

Bé óltása a' veres himlőnek, Homé nevő Doktortól tanálatott-fel elsőben Edinbourg Varossában T. §. 22. annak tzillya. ugyan ott. Ehez a' vért vészik. T. §. 23. Annak mesterlége. ugyan ott. Ki menetele. T. §. 24. Minémü következeseket hozott-ki Doktor Ho-me az önnön maga probaiból T. §. 25. ez a' ránt való vélekedése Tissor Urnak T. §. 26. 27.

Betegségek hoszfzas forvasztó okai, a' vé-lünk született erőtlenség. T. §. 28. 29. orvas-fágaik. §. 30. második oka termézetü vólta a' test nedvességeinek T. §. 32. Harmadik oka a' betegségek után hátra maratt e-rötlenségek. §. 33. negyedik oka, az emesz-tésnek gyenge vólta. §. 34. Ötödik oka, nem-tő.

Laistroma.

tökélltetesen gyógyittarott forró betegségek. §. 36. 37. Rothasztó forrózálok T. §. 38. a' bellő részek meg dugodása. T. §. 39. E' gon-nosznak orvaslása. T. §. 39. Hatodik oka, az érző idegek nyavajai 's meg-bontakozásai T. 44. Hetedik oka a' tuladozás T. 43.

Bolondító fü, lasd Belladona.

Bolondító mag' mérge ellen való orvas-fág. §. 534.

Bors, bali télet erről. §. 557.

Cs.

Csets' bimbója ha ki-sebessedik mit kell tea-ni §. 375.

Cserfa gomba, annak ereje §. 435.

Csipése 's marása az állatoknak §. 186. 187. 191. Esetei 's orvaslása §. 192. 193. 194. 195. 197ig.

D.

Darabos egyet más részek, mellyek ember torkában vagy gyomrában fen akadnak azok-tól

X x 3

tól eredendő esetek §. 405. Ezeknek veszedelmes következtései. §. 407. Mint lehet azokat szabadítani. §. 409. Mi követi ha le-nyellik §. 409. különböző különböző féle uton mennek ki a' testből §. 418. - 425. Ezekhez való közönséges tanács adás. §. 426. - 428.

Dühösség, ritkán esnek emberek e' nyavalyában, hanem ha dühött ebtől, vagy más állattól marattatnak meg. 187. Erről való elmélkedés ugyan ott. Minémű jelekből lehet a' meg dühött kutyát megesezni. 188. Milyenképpen a' dühödött embert. 189. A' dühösség második gradicjának jelei. 190. Annak mérgetek a' nyálal közöltetik 191. Elmélkedés erről ugyan ott. Sok orvasságokat diltérnek ez ellen, mellyeknek semmi hasznát nem tapasztaljuk 192. Leg-jobb orvasságai. 193. Mit kell mindgyárt a' marás után tételkedni. 194. Mikor már nyilván ki-mutatta magát a' dühösség. 195. 196. Egy embernek példája, a' kin már a' dühösség el kezdődöt vala 197. Hogy kell a' dühött ebet orvasolni. 198. Hamis és ártalmas tevelység akutya marás eránt. 199. Vad's iszonyú szokás a' mint régenten bántanak vala a' meg dühött emberekkel. 200. Más egyéb tulajdon orvasságai e' nyavalyának, de a' mellyekkel nem szintén bizvási lehet élni. ugyan ott.

E.

E.

Egetet vizek ártalmások. §. 13.

Egetéstől származott febek, mellyek tsekélyebbek. 433. mellyek mind a' bőrt, mind a' nuft meg fértik. ugyan ott.

El-ájulás, avagy astikfia. 494.

Eledele a' betegnek. 37. 38.

Eledelek, mellyek a' betegnek ártalmások. 18. 20ig. Ennek okai 20. 21. Bal itéletek ezek felől. 22.

Epe lártól eredendő has rágas (Cholera) 320. jelei. 321. okai. 320. 321. orvasságai. 322. eledele a' betegnek. 323.

Er vágás, annak haszna, a' melynek gyuladással. 50. hol ártalmas. 52. az oldal nyilallásban hasznos. 95. 96. csak négy féle állapotban használ. 537. A' felettébb való bővér vágásnak ártalmas volta. 543.

Étel meg emésztését a' parasztkok gyomrában mi legéti. §. 11. a' vége felé.

X x 4

F.

Fagy, miért veszi, 's áll meg a' testet, ha sokáig érdekl. 461.

Farsába, vagy forgó tfont tájdalma igen nehezen tágul. 182. orvasló eszközei, ugyan ott.

Fájdalmak, ártalmasok. 11.

Fázás, a' hol ezt érzik mit kell tenni. 34.

Fekéjek, okai 451. Miben különböznek a' febeiktől 452. Mitfoda vezélyt hoznak, hán hirtelen ki szaradnak 453. Orvaslálok. 454. A' kinek lába szárai fekélyesek mint tartja magát. ugyan ott.

Férgek vagy giliszták, mitfoda jelekből tudhatni meg jelen léteket § 388. mint annak 387. 388. Más jelek. 388. Külömbbkülömbféle eszközök ezek ellen. 389. Az olajos szerek itt ártalmasok. ugyan ott.

Feslett élet ellenkezik a' nép szaporodásával. E. J. lev. 6. 7.

Fejér betegség, 350 azon leányzoknak állapotya kikebben vagynak 352. Orvaslálok. 359. Ennek második neve. 354. Orvaslálok. 362.

Fog fájás, ehez járuló esetek, 136. okai. ugyan ott. 138. Orvaslálok. §. 139. - 142ig. E' nyavajának meg átalakodott és némelly elene való eszközöknek haszontalan voltáról.

Fogzása a' gyermekeknek, e' kor mi tévők legyenek 386. ugyan ott a' 4. szám alatt.

Fojosó, vagy Orbánz, mellyik tagokon ütközik magát. 272. Széléd fojosó. ugyan ott. gonosz fojosó. 273. Annak tartása, vége. ugyan ott. ritkán evetedik meg 274. Minémű esetekkel tér meg. 275. Okai e' nyavajának. 277. Orvaslálok. 278 - 280. Mint kell a' vizfiza térő fojosóval banni 281. Azoknak való oktatás kiknél a' fojosó mint egy szokásba ment. 282.

Forró hideglelésekben szükséges rend tartás 31. - 45ig.

A' könyvnek

Förödő, láb víz, a' melynek gyuladássalában használatos. 53. Hideg förödőnek haszná mindenkorbeli embereknek. §. 384.

Fuladás, ennek meg térései. 518.-

G.

Genipi, az az, havafi úröm, ezzel az oldal nyilallásban nem jó élni. 100.

Genyetség, ha a' melynek úregiben öntötte magát mit kell ott tselekedni. 83.

Gomba mérges nemei, 's ezek elca való orvasság. 532.

Göres, kemény daganattyát a' tüdőnek, hogy lehet meg-esmerni. 85. Orvaslása, 86.

Göz, avagy pára, melly a' fokáig bezárrott föld alatt lévő helyeken támad veszedelmes. 528.

Gözi a' szénnek, annak kár tévő ereje 522. Orvaslása. 523.

Gözi az el-óltot gyercyának ártalmas. 529. Gözi

Laistroma.

Cözi az uj foratlan bornak, az az mustának veszedelmes. 527.

Gözölgése a' meleg víznek, mellyben sebgyógyító füvek főztek hasznos. 80.

Gözölgése a' testnek, mellyet nem látunk ni légyen E. J. annak meg gatolása, oka a' futó köszvénynek. 166.

Gutta ütés, két rendbeli. 145. honnét vézfzen eredetet ugyan ott, mit kell annak első nemében tselekedni, 146. mit a' másodikkban 149. A' gutta ütés gyakorta megszokott tenni. 149. 150. a' kikerleg-elsőben tanál mint vilellyek magokat az élet rendiben. ugyan ott. mint lehet annak első ostromát el-kerülni. 150.

Gyermekek, mint kell gondjokat viselni. 376. 377. Korfágoknak négy rendbeli okai. 378. Első oka, a' vélek születterett enyves sár. 378. Ezt miut kell ki-tisztítani belőlök. ugyan ott. második oka. A' savanyú sár, annak orvaslása. 379. annak orvaslása, ugyan ott. Az olajos szereknek ártalmas volta. 380. A' főrosztésnek modja és haszna. 383. Minden nap meg-légyen. ugyan ott. A' hideg feredőnek haszna, minden korbeli embereknel

A' könyvnek

383. 384. Harmadik oka a' korfágnak a' fogzás, itt mit kell tfelekedni. 386. ilyenkor kezdődik jobbjára az Angliai betegség. ugyan ott. negyedik oka. a' gelézták ezeknek jelenlétét, csak egy okból lehet bizonyosan meg-tudni. 387. azoknak ártalmas voltok. ugyan ott. Több jelek, melyekből gyanakodhatni érántok. 388. Sokféle szerek ezek ellen. 389. Az olaj árt, ugyan ott. A' korfág gyakor-ta más betegségből származik. lásd nehé nyavaja.

Gyomor erőtlensége. 304. A' heves orvaf-ságok ártalmas volta. 306. Halálosé? miből tudhatni. 307.

Gyógyulandó személyek, mint vifellyek magokat. 44 - 45.

Gyuladása a' melynek, annák jelei. 46. 47. jelentései. 48. Orvaffágai. 29. ki-menete-le. 59. 's a' következendők.

Gyuladása a' tüdőnek kétféle: Fattyú, és valóságos. 284. jelei. 285. Orvaffága. 286.

Gyuladása a' tüdőnek, Fattyú. 287. melyik részében az esztendőnek adgya magát leg-ki-váltképpen elő. 288. Mitsoda személyekre elik

I. aifroma.

elik leg-inkább, ugyan ott. Környül álló dol-gai e' nyavajának. 289. Veszedelmének funda-mentoma. 290. Orvaslása. ugyan ott.

Gyuladása a' mely üregét beborító hártya-nak. Jelei. 89. oka. 91. tulajdon képpen vá-ló ideje. ugyan ott. oka egy a' hideg ital. 92. orvofágai. 94. - 96. Ebben hevítő szerek ár-tanak. 93. vifzfa térést mint kell meg elő-zni. 99. A' bak vér, korom, és Genepi nevő ürömfü itt ártalmasok. 100.

H.

Hadi Izolgálat ellenkezik a' nép szaporodás-sával. E. J. lev. 2.

Hanytató szerek a' nyavajának kezdetin többnyire ártalmasok. 26. - 29ig. A' tüdő gyuladáfában hasonló képpen. 62. ellenben a' vér-hasban leg-inkább használnak. 331. Hol kell azokat el távoztatni. 549. Azokat követő gonofz eseteket, hogy lehet meg or-vasolni. 550. Hogy kell a' testet ezekhez el-készíteni. 556.

Has rágás vagy tekerés, ez iszonyú nya-va. 316. Miképpen kezdődik, ugyan ott. Mi-

A' könyvnek

Miferérének-is mondatik, nem mégyen eb-
ben fellyül-ki a' mely valóságos ember ganéj,
ugyan ott. Ennek orvasláfa. 317. A' bélek
egy másban való tekeredések tfak pufzta
képzeles. 319.

Has Sikúláfa, neha jó. 324. e' magában-is
meg-fzűnik. 325. Ha pedig felettébb erőtle-
niti a' beteget meg-kell állítani. 326. Ennek
orvaffágai, ugyan ott. ha el-mulattatik mit
kell tfelekedni. 327.

Havi tisztuláfa az Afzszony rendnek mi
légyen, 's hogy 13. és 16. Elztendőskoros
ban kezdődgyék. 350. Minémű előjárókkal
mutattya ki magát ugyan ott. Miképpen lá-
het az utánh következő, vagy velle járó
bajokat el-kerülni. 351. Nem minden baja a'
léanyzónak a' hószám fogyatkozásától vagy
353. meg-rekedése ennek. 354. ennek meg-
bontakozására jól vigyázzanak az Afzszony
emberek. 355. külömbb külömbb féle jelek
mellyek ennek elől fordulását jelentik. 356.
A' havi tisztulásnak meg bontakozása ellen
hafznos eszközők. 359. Mit kell tfelekedni
ha meg áll. 362. Miért hálnak illyenkor meg-
annyi afzszonyok. ugyan ott.

Laifroma.

Hideglelés, ha valósággal tudod jelenlétét
mi tévő légy. 39.

Hideglelés, gonosz indulatúnak miért mon-
datik 241. 242. ezeknek külömböző jelei 243.
244. okai. 243. Környül álló dolgai. 244.
245. tartások bizonytalan. 245. jobbúláfok-
nak jelei. ugyan ott. Orvasláfa. 246. illyenkor
mint kell a' beteggel bánni. ugyan ott. Té-
velygécek ennek gyógyításában. 247. Ennek
okai más egyéb beteglégekkel-is öfzve jönnek.
248.

Hideglelések mellyek rothat matériától e-
rednek. 235. ezeknek elől járó jelei. 236. Ha
el-mulatták mi következik belőlök. 237. E'
nyavájának állapottya. 238. Ebben sem éle-
re, sem halálra való fordulásnak bizonyos
ideje nintfen. 239. Mint kell orvaslani. 240.

Hideglelés forró, ennek jelei, 229. Okai.
231. Velle való bánásnak modja. 232. Jobbú-
lásnak jelei. 234. nehezedésnek jelei. 335.

Hideglelés téj nevelő, mint kell ezzel bán-
ni. 271.

Hideglelés rázó; mi légyen. 249. Ennek
külömböző nemei 250. Miképpen leli-ki em-
bert

bert először. 251. Ennek főképpen való jele, ugyan ott. Tartása nem bizonyos. 252. Két féle: Tavaszi, és Őszi. 253. ez aránt tött különös elmélkedes ugyan ott. Némely fertéllya az őszi hideglelésnek. 254. A' változó hideglelések ritkán halálosok 255. A' negyed-napi nehezebben tágul, mint sem a' harmad-napi. ugyan ott. A' kinna leg bizonyosabb orvassága a' razó hideglelésnek. 257. A' Tavaszi hideglelésnek orvoslata 258. Az őszieket mint kell orvasolni. 261. A' kilelés előtt mit kell tselekedni. 263. Más egyéb orvasságok a' hideglelések ellen, és azokról törtételet 265. 266. Gonofz indúlatú változó hideglelések. 269. Ezeket meg győzi a' kina. 270. A' hol az illy hideglelések szüntelen uralkodnak, mit kell ott tselekedni. 271.

Hideg vötte Tagok, nem jó ha hirtelen melegetik. 455. ennek okai. 457. Hideg vötte kezek, lábak, 's a' t. 460. ez mitől vagon 461. gyermekeken történik leg inkább. 462. miképpen kell eleit venni. 463. Orvasságának módja. 464. 465. 466.

Himlő hojagos, minden nyavaják között leg közönségelebb. 201. Heted része a' betegnek meg hal benne. T. §. 7. Elöl járó postai. 203. Ki-ütésének ideje ugyan ott. mint ma-
tattya-

tattya-ki magát eleinten. ugyan ott, Ki-ütése meddig tart 's mikor végezödik. Sujja a' nyavajának 205. Más egyéb esetei. 206. nyálnak fojása. ugyan ott. Korfág, ora vére fojása. 207. Két különböző neme a' himlőnek. 208. a' helytelen gondvifelésnek ártalma. 210. orvasságának módja eleinten 211. 212. Mikor már erik. 213. Ha a' szemek betapadnak, mit kell akkor mivelni. 214. A' himlő bimbója felvagasatásának haszna. 215. Ha vízfzfa tér vagy bé-üt a' himlő, mit kell tselekedni. 217. Annak bé-öltása minden veszelytől megment. 218. Hozzá való kezület. 219.

I.

Izzadás, tevelgő állitomány, hogy minden nyavaják verérék által orvasoltathatnak meg 's ebből származó veszélyek. 14. - 18ig.

Ital, böv, használ a' forrózásokban. 40. meg hivesedésére a' testnek, hideg ital ártalmas. 92.

Illyedés, mi következik belőle. 219. - 221ig.

Kéneső, próbált eszköz a' dühösség ellen.
193. 194.

Kérdések, mellyekre szűkféges képpen
meg-kell tudni felelni, midőn az orvástól ta.
nátíot kérnek. 585.

Kina, tsalkatatlan orvasság a' változó hideg-
lelésben. 257. tévelygés és bal ítélet erről.
ugyan ott. alól a' notában. A' ki-véle el az
alatt purgatiót bé-ne végyen. 262. a' vége
felé.

Kolyika, midőn tűzefs forrófággal jár. 296.
annak orvoslása 297. hevítő szerek itt tartal-
makok, és azt nevelik. 298. 312.

Kolyika, midőn a' hidegtől ered, annak
orvasságai. 311.

Kolyika, melly az epe fártól vagon, mi-
tsoda jelektől elmértetik meg. 301. annak or-
vaslása. 302.

Kolyika, a' gyomornak és a' béleknek,
gyakorta evés tallyoggal végződik. 300. itt
mi tévő légyen. ugyan ott.

Kolyi-

Kolyika, a' gyomor erőtlenségétől. 304.
's. a' t.

Kolyika, a' szelektől, amazokat követi.
308. ennek jelei. ugyan ott. orvasságai. 310.

Köpőjözés, használ a' torok fájásban. 107.

Köröm alatt való er, vagy is köröm mé-
reg, külömbkülömb-féle 480 481. Ennek
kezéete, 's vége. 481. Belső 's külfő orvof-
ságai. 482. Ha alatta meg-veszett a' tsont,
mi tévő légy. 481.

Kőszvény, ennek külömböző nemei 162.

Kőszvény vagy izek tájdalma, forrózással,
vagy annékül jár. 162. az első nemének kü-
lömbfégei, ugyan ott. a' 163. 164. 165. pél-
dak. 165. okai. 166. Orvassági. 167. 168. 's
a' t. mint végződik a' nyavaja. 172. Hogy
lehet el-kerülni. 176. Hofzizas kőszvény, an-
nak leabrázolása. 178. Igen nehezen enged az
orvaslásnak. 179. Mint kell véle banni. 180.
itt mi ártat. 184

Kuruttuló orvasok, nagyobb veszedelme
az emberi nemzetnek mint minden nyavaják
közönfégesen. 560. 561. minémü veszelyben

Y y 2

ejti

A' könyvnek

ejti ember magát, ha életét ezekre bizza, ugyan ott.

L.

Levegő égnek tisztasága, a' betegnek szük. léges. §. 9. 75. Kivált a' tüdő tájójában, annak meg fokadása előtt. 76.

Lóháton való járás, használ a' tüdő tájójának meg-fokadása után. 74.

M.

Meg-dugulása a' belső részeknek, fok forvasztó betegségeknek oka. T. 36. 41.

Meg törődése a' testnek mi légyen 440. ennek ártalmas következései, fok példakból kitettzenek. 441. 442. Mi követi azt egy részent 443. Orvoslása. 444. Az égetet bokroknak ebben ártalmas volta 445. Szintén egy a' kővér flastromoknak. 446. Mit kell tselekedni a' nagy. eset után. 447. - 450.

Mérgek, 531. következei. 532. Orvossá-gai. ugyan ott,

Mi-

Laisztroma.

Miserére, lásd has tekerés.

Munka időnek előtte, és felettébb, való erőtlentiti a' testet. 395. a' vége felé. §. 1.

N.

Nádra, vagy anya méh, annak meg-tűzfel-edésének jelei. 369. gyakorta halálos. ugyan ott.

Nap sugáritól való fütése a' testnek, annak jelei. 151. s a' t. Két részében az esztendőnek történhetik meg. 152. Két rendbéli példa ez aránt. 153. 154. Nem jó a' nap fényen állani. 154. A' nap fénynek ereje a' gyermekeken. ugyan ott. Az öregeken 155. A' nap fény ereje a' tűzzel meg-egyez. 156. Orvosságai 159. a' hideg feredőnek tapasztalt ereje. 160.

Nátha, tévelygő vélekedések ez eránt. 122. Valóságos tűzés forrózás 124. Fontos elmelkedések ez aránt. 125. Orvosságai. 127. A' részegető italok és fűszerzamos eledlek kár tévő erejek ebben. 132. Honnan ered az erre való hajlandóság és miként lehet azt kerülni. 134. Orvoslása. 135.

Y y 3

Nyá.

A' könyvnek

Nyálas daganat mi legyen, 115. Orvoslása ugyan ott.

Nyálas nedvesség a' gyomorban, mint orvosoltathatik. 552.

Nyavalyáktól óltalmazó 's azokat enyhítő eszközök. 534. 's. a'. r.

Nehéz nyavaja vagy korfág a' gyermekeken, más betegségekben származik 390. első oka a' megromlott materia, mely a' gyomorban vagy béleken fekszik, ennek orvoslása ugyan ott. második oka a' megromlott tej annak orvoslása. 191. Harmadik oka a' forrózások. 392. Mellyek az áralmas szerek. 393.

Nép szaporodásának akadályai, a' hadiszógalat. E. J. lev. 2. 3. a' nagy pompás élet. E. J. lev. 6. 7. ezek ellen való tanácsadás. lev. 9. Második fő oka a' nép fogyátának a' betegekkel való helytelen bánás. ugyan ott.

O.

Okai a' nép nyavajának. §. 1. első oka a' kemény munka. §. 1. két rendbéli eszközök ez ellen. ugyan ott. Második oka, ha meg-

Laifroma.

hevülven ember hirtelen hideg helyre megyen. §. 3. ennek orvoslása. ugyan ott. Harmadik oka, ha megmelegedvén 's izzadván teste hirtelen hideg italt iszik, §. 4. ez ellen jó tanács ugyan ott. Negyedik oka, az időnek változó volta, eszközök ez ellen. §. 5. 6. Ötödik oka, hogy a' ganéjt ablakok alá hánnyák. 7. 8. Hogy a' kamarájokat gyakran nem szellőztetik. 9. Hatodik oka, a' dobozás. 10. Az eledeleknek mi volta-is fok betegséget okoz §. 11. Az épületeknek módja is fok nyavajákra okot adhat. 12. Miért válik gonofzabra a' betegnek állapotja. 14.

Olajok, azokkal való visszafelé élés, Angliai betegséget okoz. 380.

Oldal nyilallás fattyu nemei legyen? 284. tevelység ebben. ugyan ott. jelei e' nyavajának 285. Orvosságai. 286.

Oldal nyilallásban a' véren lévő fejtérnyes hártjának jelentései §. 51.

Oenathe succo viroso, cicuta facie Lobelio. T. B. ennek kártévő ereje 's orvosságai. 532.

A' könyvnek

Ország pusztulásának okai E. J.

Őr vére fojása, többet használ, a' melynek nyavajaiban, mint sem az ér vágás. 63.

Orvasságok, az egy szerűek jobbak. E. J. lev. 19. a' mellyek pedig fok szerűek, azokban egy szer, a' máliknak erejével ellenkezik. E. J. lev. 19.

P.

Peripneümonia, az az, tüdőnek meg-gyadúfa. §. 46.

Præservatio, az az, betegségtől őrző előzők. 536.

Pleuritis, az az, melynek üregit bevono hártjának meg-tűzeffedése. 185.

Popium, vagy afium, ha fokot vött ember belőlle hogy fegethetni. 533.

Pompás élet ellenkezik a' nép szaporodásával. E. J. lev. 7.

Pul-

Laistroma.

Pulsus, az az, érfzőkése mint tehet itéletet belőlle az ember E. J. lev. 21. 22. 23.

Purgatio, árt a' melynek gyuladálásában §. 62. ezzel való vizfza elés a' vér hasban. 341. A' betegségeknek elein ártalmas. 26. - 29. Miből lehet meg-ésmérni annak szükleges völtés. 547. Hol nem kell véle élni. 549. Az erőfs purgatoria következett veszélyt, hogy lehet el-fordítani. 550. Bal itéletek a' purgatióról 551. mint kell a' testet hozzá kéfizeteni 555.

R.

Részegeskedés gyakorta való oldal nyilatást szerez. 99.

Rothasztó forrózások T. 38. a' belső részek meg-dugodása. 39. e' gonolozoknak orvaslása T. 39. - 42. Hatodik oka az erző idegek nyavajája 's meg-bontakozásai T. 43. hettedig oka a' fuladozás. T. 44.

Rüh ragadó nyavaja. 343. Annak valasztó jelei. ugyan ott. okai 344. Eleintén való orvaslása. 344. Különös vigyázás annak gyógyításában. 345. 346. mit kell tfelekedni ha fokig

Y y 5

káig

A' könyvnek

káig tart a' rüh. 346. a' rühet hirtelen el-
látó eszközök ártalmatok 348.

Roffen nevű zafzlós Ur, a' Fl. Suetziai
Királynak első orvosa a' köznép nyavajái fe-
löl irt. E. J. lev. II.

S.

Savanyúság, a' gyermekeknel. 379. 380.

Savó, annak tulajdonfágai, 's ereje 219.

Sebek, kitsínyek, hogy gyógyúlnak 433.

434. Ha nagyobb mint bányának vétek,

435. Ha nagy ér lértődik meg tserfa gomba-
val allítsák meg a' vért. 435. a' sebeket maga

a' természet gyógyítja. 436. 's. a' t. éget bo-
rok itt ártalmatok. 436. Kleteknek rendi a'

meg sebefítetteteknek 437. az olajos szerek itt

ártalmatok. 439.

'Sirt nevelő hártája a' testnek mi legyen
425. Ez hogy az egész testen el-terjedgyen
tapasztallyuk. ugyan ott.

Szorító szerek a' vér hasban ártanak. 341.

Szó-

Laitroma.

Szömölts annak eredete, orvoslása. 490.

Szülés, annak következei 365. 368. Miért
hálnak meg több afzfzonyok falua a' gyer-
mek szülésben, mint városon. 365. Mint kell
magát a' gyermek szülő afzfzonynak tartani
366. Mi követi közönségesen fallu helyen a'
gyermek születt 368. télynek gyűléset követő
forrózás 373. Szülés mivel szokott segített-
ni, annak ártalmas volta. 365. Mivel kell se-
gíteni 366. e' dologban a' bábákhoz való
intés. ugyan ott.

Szülés után való tisztulás, annak meg-re-
kedele, fujjos nyavajákat szerez 371.

T.

Tagok. izeinek helyekből való ki mozdú-
lásokról, annak orvoslása. 450.

Tereh viselő afzfzonyok szerentsebbek fa-
lun, mint városon, ami, a' természet fegérlé-
get illeti 363. Hogy kell az idétlen születt
vagy a' gyermek vesztést el-kerülni. 364.

Tejes daganatokkal hogy kell bánni. 372.

To-

A' könyvnek

Torok fájás vagy torok gyék, annak közönféses jelei 103. 103. leg-közönfésesebb neme 104. Miért nyelik nehezen a' nedveffégeket, vagy higitalokat. ugyan ott. Ki-menetele e' nyavájának. 105. Orvaffágai. 106. Evesedésének jelei. 111. Mit kell itt tenni 112. 113.

Téj ha meg-turószik az emlöben mi követi 374. Hogy kell véle banni. ugyan ott.

Test ingatása, az egésségnek igen használatos. 11.

Tikhur, az eszelősségben kiváltképpen dítferik. 200.

Torok gyék, midön közönfésesen tanállya a' népet 116. jelei. ugyan ott. A' gyermekeknekél hójag szivtató flaffromokkal orvasoltatott 118. Más orvaslás modgya az ember korúaknál. 117. Azoknak meg-visgálások kik e' nyavájában meg-holtanak 119. Miért irtt e' nyavajáról. 120. a' szokásban ment torok fájást miképpen lehet gyogyítani 121.

Torrás bélesek, kár tévő eledelek. 11;

Laisroma.

Tökősség a' gyermekeknekél kötések által könnyen meg-orvasoltrathatik 474. rendkivöl való nagy tökősségek 475. ennek meg-tüzesse-désé gyakorta halálos. ugyan ott. ezen esetenek oka 478. eleintén mint lehet segéteni. 479. A' hol igen sűjjos e' nyavaja mit kell tenni. ugyan ott. No. 4. a' meg-szorúlt tökősséget gyakorta felkell vágni. 479. No. 5.

Turha tisztúlása, oka meg-akadásának 64. ez ha a' mellynek gyuladásában meg-akad mitévő légy 64. ha pedig a' meg-evesedet tudóben meg-reked, mint indithatni-meg 80. 81.

Tyukmony korommal öszve kevert árt az oldal nyilallásban 100.

Tüdő meg-tüzesse-désének jelei 84. annak görtfös daganattyának jelei 85. Orvaffágai 86.

Tüdőnek fekélye, mi légyen 65. 66. kétféle. 67. Evesedésének jelei 68. világos jelen léteknék jelei. ugyan ott. Mi tévők légyenek itt. 69. A' test razodása ezt segéti fel-szakaastani 70. Melly-is példák által meg-bizonyittatik 71. Fakadása után mit kell tfelekedni 74. - 78. Ha a' turha hányása meg-reked vagy réz szerént 79. vagy tellyességgel 81. a' balsamos szerek ártalmas volta 82.

A' hektika ellen való orvasságokról. ugyan ott. mit kell tselekedni ha a' genyerfég a' melly üregében öntődik 83.

V.

Vándorlás, annak két nemei. E. J. lev. 2. nyereség kedvéért alkalmatlan. ugyan ott. és lev. 3. 4.

Veress bor, mifoda betegségben árt. 17.

Verétek, melly erőtetéssel indittatik azt az oldal nyilallásban 93.

Vér has mi legyen, 328. Néha közönlégesen uralkodik 329. Miképpen kezdődik e gonosz 330. Hozzá járuló eserek. ugyan ott. Veszedeles következtései. ugyan ott. leg jobb orvaslása 331. más egyéb orvasságai. ugyan ott. a' vér has ha forrózással jár 332. vagy dögös hidegleléssel 333. gonosz indulatú vér has 334. Meg-térése ellen való eszközök 336. Változó hidegleléssel járó vér has 357. a' gyümölcs eránt bé vött bal iteletek 338. ez aránt tött próbák. ugyan ott. az ember ganéj e' nyavajában igen dögös 339. Vigyázás ebben. ugyan ott. A' has indító szerekkel való vizsfa és hasonló képpen árt ebben 341.

Ve.

Veress himlő, nem olly veszedeles mint a' holyagos 220. ez a' betegfég mint jeleni magát 221. Gondviselés e' körül 222. Gondviseletlenségnek következtései 225. 226. A' veress himlőnek mérge igen éles 227. Vigyázás. ugyan ott. ennek bé-öltését. Lásd bé-öltés.

Vér, annak minéműfége, a' gyuladásokban 51. bővfégének jelei 537. botlásának szükfeges vólta 538. Miképpen kell annak szaporodását el-kerülni. 542.

Vér fojások. 510. - 513ig.

Véres kelések, mit kell tselekedni, ha igen tüzessek 478. vagy 479. ha gyakorta megtérnek. ugyan ott. miképpen vegzödnek 479.

A' vízben holtakon miképpen lehet segeteni 400. - 404ig.

V é g e.

